

11-D-269

3.

11-D-269/3

Ω Štúla; SLOVANÉ

Ω

SLOVANĚ

KULTURNÍ OBRAZ SLOVANSKÉHO SVĚTA

POŘÁDA

DR. MILOŠ WEINGART

ř. profesor Karlovy university v Praze

DÍL III.

Fr. Štůla, Ant. Boháč, † K. Kadlec, Josef Tvrdý:

ZEMĚPISNÝ OBRAZ, STATISTIKA,

ÚSTAVNÍ ZŘÍZENÍ

A FILOSOFIE SLOVANSTVA

Vychází za podpory ministerstva školství

a národní osvěty

„VESMÍR“

1929

Dra KARLA ... SLOVNY

11-D-269/
3

ZEMĚPISNÝ OBRAZ, STATISTIKA, ÚSTAVNÍ ZŘÍZENÍ A FILOSOFIE SLOVANSTVA

Napsali

DR. FRANTIŠEK ŠTŮLA

Ř. PROFESOR UNIVERSITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVĚ

DR. ANTONÍN BOHÁČ

MIN. RADA STÁT. STATISTICKÉHO ÚRADU V PRAZE

† DR. KAREL KADLEC

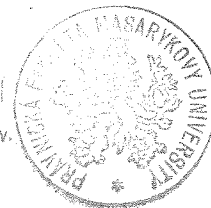
Ř. PROFESOR KARLOVY UNIVERSITY V PRAZE

a DR. JOSEF TVRDÝ

PROFESOR UNIVERSITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVĚ

SEMINÁRNÍ
Hist.-práv.

KNIHOVNA
oddělení

„VESMÍR“

1929

PROF. DR. FRANTIŠEK ŠTŮLA:

ZEMĚPISNÝ OBRAZ SLOVANSKÉHO SVĚTA.

Národ slovanský šířil se ze své původní vlasti zakarpatské mezi Odrou a Dněprem všemi směry a již v dobách předhistorických vlivem podmínek teritoriálních, kulturních, i na základě vlastního jazykového vývoje rozpadl se na tři oblasti, z nichž každá, uplatňujíc svoje individuální zvláštnosti, dala možnost vyvinouti se svému osídlení v samostatné národní větve. Dnes zaujímá ohromné území ve východní, střední i jižní Evropě, uzavřené zhruba mořem Bílým, Baltským, Jaderským, Aegejským, Černým a jezerem Kaspickým. Na východě tvoří přibližně hranici hřbety Uralské, ačkoli slovanská kolonisace přelévá se i přes ně, pronikajíc na východ do Asie, kde sleduje v širokém pruhu, k východu se zužujícím, směr sibiřské magistrály a jejích odboček.

Při líčení zeměpisného obrazu slovanského světa nejde však o popis území této mladší kolonisace asijské právě tak, jako se vymyká z rámce této rozpravy vylíčení zeměpisných poměrů slovanské kolonisace zámořské, třebaže ve dnešní době velmi početné. Půjde nám o vylíčení zeměpisných poměrů „slovanské domoviny“, tedy oblasti, v níž seděli Slované od nepaměti, případně kterou zaujali v dobách tak dávných, že jejich osazením vymizela již dávno vzpomínka na ony nepočtené národní celky nebo jejich části, které před příchodem Slovanů tyto oblasti obývaly. A to jsou oblasti pouze evropské.

Dnešní území, obývané slovanským lidem v Evropě, není oblastí uzavřenou, ani zeměpisně jednotnou právě tak, jako není jednoho slovanského národa. Jest rozraženo klínem německo-maďarsko-rumunským na dvě části, které nemají přímé národní spojitosti. Oblast severní osídlena jest kmeny: ruským, polským, lužicko-srbským a československým, jižní slovinským, srbochorvatským a bulharským. Nelze tedy podati zeměpisného obrazu slovanského území jednotně, nýbrž přidržíme se i tu rozdělení na 3 části, jak je podal prof. Niederle ve svém rozdělení slovanského národopisu: na oblast Slovanů východních, západních a jižních, třebaže po stránce přírodně-zeměpisné není toto rozdělení úplně přílehavé, ale za to odpovídá roztržidění kulturně-geografickému.

Koupi od	
Darem od	<i>Fr. Štůla</i>
v	za Kčs
Inv. čís.:	<i>34.461</i>
Sign	

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND
Č. inv.: <i>81101</i>

I.

ÚZEMÍ SLOVANŮ VÝCHODNÍCH.

Hranice a povaha území.

Území Slovanů východních zaujímá rozlehlé končiny jednotvárného východoevropského trupu, který se šíří od Severního Ledového moře až k Černému a Azovskému a od moře Baltského k jezeru Kaspickému a Uralu. Bohatě rozčleněná Evropa západní přechází do něho zcela nenápadně.

Určení přirozených hranic obou těchto oblastí naráží na značné potíže a třeba nechybějí více či méně zdařilé pokusy, přece jen názory aspoň v některých úsecích se rozcházejí, takže mnohem častěji bylo používáno rozdělení politického, které však nebylo přirozeně vždycky totéž. A ani dnes toto rozdělení se stanoviska zeměpisného nevyhovuje. Zasahují totiž na půdu východní Evropy státní útvary, jejichž dějinný a částečně i kulturní vývoj byl vždycky více poután svými osudy k Západu, ačkoli svou polohou a většinou i svojí stavbou patří nepochybně k Evropě východní. Při této rozpravě nejde však o stanovení těchto hranic, které nemají pro náš účel významu právě tak, jako národopisné podrobnosti, které hranici neobyčejně komplikují, nejsouce vázány zeměpisnou povahou půdy.

Ve svém celku jest východní Evropa oblastí, která jest proti Evropě západní něco cizorodého, odlišného. Jazyk, písmo, náboženství, způsob života i státní útvar podstatně se různí od těchto poměrů v západní Evropě, takže mezi oběma položena jest až dosud neodstranitelná závora, která tyto dva různé světy od sebe dělí.

Jest to domovina ruského národa a pravoslavné církve, jež se kryje zeměpisně s pojmem východoevropské nížiny, politicky pak zhruba se dnešními hranicemi evropského Ruska. Toliko na jihozápadě zasahuje i do východní části republiky Polské a částečně i za Karpaty do nejvýchodnější oblasti republiky Československé. O tomto území stane se však zmínka až v druhé části této rozpravy. Na západě lze vésti hranici celého tohoto území od Varangerského fjordu do kouta zálivu Finského, odtud k pramenům řeky Pregoly a přes ně na západ od průsmyku Dukelského, kde se dotýká pásma Karpat koncem oblouku, mírně k východu vpyiatého, odtud pak přechází na řeku Dněstr, již sleduje až k jejímu ústí do Černého moře. Na východě jsou to hřbety Uralu a řeka Ural s jezerem

Kaspickým, na jihovýchodě skleslina řeky Manyče mezi mořem Azovským a jezerem Kaspickým.

Takto ohraničená oblast, mající rozlohu asi $5\frac{1}{4}$ milionu km^2 , zaujímající tedy větší polovinu Evropy, jest širokou nížinou, kterou toliko na okraji lemují horstva: zmíněný již Ural, Taurské pohoří a Karpaty. Pahorkatiny v jejím vnitřku se zdvihající působí tak nepatrně k zpestření celkového rázu kraje, že v povaze plošiny skoro zanikají. Zemi dodávají rázu široké a hojné toky říční, které mají rozvodí tak nízká, že je bylo lze snadno spojití celou sítí průplavů, případně umožňují nepříliš obtížné přetahování člunů na kolech nebo oblych trámčích přes „voloky“, ploché, nízké a neširoké šíje z jedné řeky do druhé.

Nejdůležitější však jest *poloha* celé oblasti, vzdálená od širokého, volného moře, s podnebím nitrozemským. Ta měla vždycky veliký vliv na kulturní vývoj svého osídlení a podmiňovala ostré protivy proti Západu, bohatě rozčleněnému a otevřenému širému oceánu. Massivní, rozlehlý trup východoevropský byl během staletí s to přijímati vlivy západoevropské toliko úzkými průchody, nemaje s ním přímého spojení na dlouhých, žádnou překážkou nezahrazených tratích. Kultura západoevropská, zakotvivší jen na jednotlivých, úzkých pobřežních pruzích, mohla pronikati do srdce země pouze zvolna a tím lze si vysvětliti, proč Rusko zůstávalo tak dlouho pozadu za rychlými duchovními i technickými pokroky západoevropskými. Naproti tomu nerušené spojení s Východem umožňovalo snazší přijímání jeho vlivů.

Všecky tyto přirozené podmínky působily ovšem i na vývoj a zaměstnání lidu, tyto končiny obývajících. Jednotvárnost území byla příčinou, že nemohly vzniknouti velké rozdíly mezi třemi zde usedlými hlavními kmeny, Velkorusy, Ukrajinci a Bělorusy; podmínky klimatické i povaha půdy přispěly pak k tomu, že i zaměstnání jejich jest většinou totéž. Není zde takových popudů, jak se s nimi setkáváme v končinách s bohatě rozčleněným povrchem, který nutí své obyvatelstvo ke vzájemnému styku, podmíněnému růzností hospodářského vybavení kraje, čímž podporuje i výměnu nejen hmotných, ale i duchovních statků a tím rozvoj vzdělanosti, nýbrž na celých ohromných rozlohách jsou kraj i jeho přirozené podmínky tytéž. Na základě toho také styk se sousedy nevyvolává nových tužeb a podnětů a tím se stalo, že ruská kultura se rozlévala do širě, zabírajíc kolonisační nové kraje, kde nacházela skoro tytéž podmínky, v jakých žila dosud, než aby se zvyšovala. Proto skoro 85% ruského národa tvoří rolníci, ano počet jejich po převratu r. 1917 následkem stěhování na venkov ze zchudlých měst a z továrních oblastí, které práci zastavily nebo aspoň omezily, vzrostl na 90%. Nelze však přehlédnouti, že právě v této jednotnosti jak přirozených, tak i kulturních podmínek tkví mohutný pramen národní síly, který byl s to překonati kruté krise, několikrát se opakavší v jeho dějinách.

Svou stavbou jest celá oblast východoevropská, t. zv. „ruská tabule“, s výjimkou zmíněných horstev okrajních, jednou z nejstarších částí evropské pevniny. Byvši zvrásněna v nejstarších dobách geologických, nepodlehla již později žádným značnějším tektonickým poruchám, ani přeměně následkem sopečných výbuchů, které měly v jiných končinách našeho zemědělu často neobyčejný podíl na změně rázu kraje. Tak měly dlouhé věky možnost, aby v klidném vývoji znenáhla zarovnal prastaré vrásky, z hornin krystalických složené, a srovnaly je v rovinu. Následkem toho všechny mladší útvary, výsledky několikerých pozdějších mořských záplav, jsou uloženy tabulovitě, skoro vodorovně, byvše jen na některých místech porušeny zlomy, na nichž staré horniny se objevují na povrchu, a nemají přílišného vlivu na vytváření povrchových tvarů.

Ráz kraje není však se stanoviska geomorfologického tak jednotvárný, jak se na první pohled zdá. Kromě malých částí v dolním Povolží a na pobřeží Severního Ledového moře, které jsou úplně rovné, není souvislou, typickou rovinou, nýbrž kolísá výškou mezi 100—250 m a vyplňuje jej řada táhlých, širokých hřbetů a prahů, vypracovaných výmolnou činností vodní, které se zdvihají nad své okolí sice jen málo, ale přece jen dostačují, aby celá oblast jimi byla rozdělena v řadu mělkých pánví, většinou s rovným dnem.

Celý střed Ruska vyplňuje *plošina Středoruská*, tvořená dvěma širokými, plochými vyvýšeninami, táhnoucími se rovnoběžně směrem poledníkovým. Východní provází pravý, „horský“ břeh Volhy od Nižního Novgorodu až po Caricyn t. zv. *Povolžskými chlumy*, v nichž vystupují na povrch většinou horniny třetihorní a křídové. Tyto chlumy, dosahující u Chvalynska až 384 m výšky, spadají příkře k veletoku, nutí jej u Kazaně k velikému oblouku od východu k jihu a nový jeho zákrut podmiňují u Samary, kde jejich část, *vrchovina Žegulská*, jej stáčí až na 100 km k východu. Rovněž u Caricynu mu dávají nový směr, tentokrátě jihovýchodní, samy pak pokračují dále k jihu stepí Kalmyckou jako *vrchy Jergenské*, ztrácejíce na výšce (175 m), až zanikají v nížině pontsko-kaspické. Západní, rozlehlejší a důležitější část Středoevropské plošiny tvoří *Středoruská povýšenina*. Jejím severním cípem jest *vrchovina Valdajská*, skupina morénových pahorků, dosahujících v Kamestiku výšky 321 m nad mořem, pramené území Volhy, Západní Dviny a Dněpru. Pokračujíc odtud směrem jihovýchodním, tvoří tato povýšenina nízkou (200—300 m) pahorkatinu mezi Dněprem a Donem, nutíc tento svými žulovými kupami k mohutnému ohybu k jihovýchodu a západně od Caricynu k jihozápadu. Mezi oběma těmito vyvýšeninami, západní a východní, šíří se rozlehlá *donská pánev*, která přechází na severu v pánev řeky Oky.

Jihozápadní část ruské tabule probíhá *ukrajinský hřbet*, vystupující svými rulovými a žulovými pásmy z třetihorních usazenin jej lemujících. Táhne se od severovýchodního kouta Azovského moře směrem západoseverozápadním, nabývá stále větší šířky, až přechází v Podolí a jižním Volyňsku v *plošinu*, která se přimyká k severovýchodním a východním svahům Karpat, jsouc rozryta hlubokými brázdami říčních toků. Mezi Jekaterinoslaví a Alexandrovskem jej proráží Dněpr v hlubokém, skalním korytě, vyplněném prahy (porogi), které ještě dnes, po částečném uzplavnění této trati říční, činí plavbě potíže. Tento hrástový hřbet, vroubený zlomy a okrajními skleslinami, zahalenými mladšími, zvláště třetihorními usazeninami, uzavírá se strany jihozápadní *pánev dněperskou*, vyplněnou úrodnou černozemí, ruskou to hlavní obilní komorou, na jihu pak t. zv. *Doneckým hřbetem*, který v Tolsté Mošile dostupuje 369 m nad mořem, *pánev doneckou*, oblast karbonských zvrásnělých uloženin, která však jest již také dávno snesena v bezvýraznou trupovou plochu a chová největší produktivní kamenouhelnou oblast východoevropskou. K jihu přechází mírnými vlnami v *pontskou step* na severním břehu moře Černého a Azovského. Tato vyplňující poloostrov Krym, lemována jest na jeho jižním pobřeží 150 km dlouhým a 35 km širokým, v pliocénu vytyčeným pásebným pohořím *Ťajlou*, složeným z vápencových usazenin, které spadá příkře k moři, kdežto na sever do vnitřku poloostrova přechází povlovně v náhorní rovinu s pastvinami. Dosahuje vrcholem Roman Koš výšky 1521 m a jeví se jen jako nejzápadnější část pohoří Kavkazu, oddělená od něho průlivem Kerčským. Jižní svahy mají bohaté podzimní a zimní deště a tím i bujnější, skoro jižní vegetaci, takže se jim dostalo jména „ruské Rivierky“. Z celkového obrazu přírodních poměrů Ruska se svým rázem úplně vymykají.

Od nejzazších výběžků vrchoviny Valdajské vine se směrem jihojihovýchodním *hřbet Západoruský* až k pramenům Němnu, kde dosahuje až 343 m výšky. Tvoří rozvodí mezi přítoky Západní Dviny a pobočkami Dněpru a severní ohraničení *Pripjat'ské pánve*, vroubené na jihu plošinou Podolskou. Jest pokryt nádhernými lesy, v nichž se skrývají četná jezera.

Ani sever není tak jednotvárný, jak by se snad čekalo. Od vrchoviny Valdajské na východ směrem k Uralu postupuje nízká, nejvýš 200 m vysoká *vypnulina Severoruská* (Uvali), tvořící rozvodí mezi horní Volhou a pramennými toky Severní Dviny. Jsouc pokryta bohatým pásmem lesů, sklání se stupňovitě do *nížiny severoruské*, která přechází na západě a severozápadě v *Baltský štít*, území starých hornin krystalických, pravděpodobně prahorního stáří; to však bylo rušivými vlivy od doby devonské srovnáno skoro v rovinu, z níž jen místy vystupují tvrdší horniny v podobě vrchů. Zahrnuje celý severozápad Ruska až asi k čáře, jdoucí od Českého zálivu k jihovýchodním břehům jezera Oněžského a odtud na jihozápad k ústí Něvy, takže jeho součástí tvoří i poloostrov Kola, vy-

plněný náhorní, jezernatou plošinou, z níž vystupuje pohoří Umptek do výše 1230 m. Na celý ráz kraje měla veliký vliv doba ledová, s jejímiž nánosy se tu hojně shledáváme. Rovněž četná jezera jsou jejími svědky. Jest to oblast většinou pustá, na severním svém okraji zaujatá docela nehostinnou tundrou.

Na východě lemuje ruskou tabuli *Ural*. Jest to pásebné pohoří poledníkového směru, 2390 km dlouhé, které postupuje od východního oblouku řeky Uralu u Orsku až k úžině Jugorské mezi pevninou a ostrovem Vajgačem skoro přesně podél 60° východní délky Grw. Byvši vyvrásněno v mladší době prvohorní, v karbonu, jako mohutné, původně daleko k východu se prostírající velehorstvo, podlešlo od té doby silnému odnosu, takže dnes je to široké, pásebné pohoří s velmi plochými hřbety a kupami, hlubokými, většinou širokými údolními a četnými rovnoběžnými pásmy, které od jihu k severu se zužují (ze 150 km na jihu na 60—80 km na severu) a zvyšují. Zakládání cest, které horstvo ve velikém počtu přecházejí, nestojí v cestě větších překážek. Pohoří sklání se na západ do Předuralské plošiny velmi mírně, sklon k východu, do nížiny západosibiřské, jest příkřejší, místy docela srázný.

Horstvo to má pro Rusko neobyčejný význam netoliko svým bohatstvím lesů a rud, jejichž ložiska nejsou dosud ani dostatečně známa a využitkována, ale i jako pramenné území hojných řek, jejichž kulturní vliv teprve činí severovýchodní Rusko obyvatelným a schopným vzdělávání. Kromě toho má Ural veliký význam i po stránce klimatické. Svahy nutí od západu přicházející vzdušné proudy, aby zde odevzdaly své srážky; jejich množství v průměrných letech stačí úplně k zdárnému provozování zemědělství, které jest podporováno zároveň vodním bohatstvím kulturních oblastí řek Uralu a Kamy s jejími přítoky.

Podle seskupení a produktivnosti lze dělit Ural na čtyři části:

1. Od řeky Uralu, z linie Orenburg—Orsk, postupuje v sedmi podélných řetězech až ke skleslině u Zlatoustu (392 m), již prochází sibiřská dráha ze Samary přes Ufu do Čeljabinska, z prvohorních a krystalických hornin složený *Lesný Ural*, pojmenovaný tak pro širé lesy. Jest nízký, vrcholy Jaman-Tanem 1645 m nad mořem. Pásma jsou oddělena širokými, stepnatými údolními, protékanými hojnými řekami.

2. Od sklesliny Zlatoustské až k 61° severní šířky postupuje hojně zalesněný *Rudný Ural*, nazvaný tak po neobyčejném bohatství železných, stříbrných, zlatých a platinových ložisek. Střediskem dolování jest kraj kolem Jekaterinburgu. Pohoří jest proti jižnější části značně užší a nedosahuje takových výšek. Toliko v severní části hora Konžakovskij Kameň stoupá do 1593 m.

3. Odtud na sever až k hoře Sablji (1645 m) pokračuje *Vogulský Ural*, mající větší lesy a slabší hornictví toliko na jihu, jinak pokrytý většinou pastvinami. Jest nejvyšší v celém pohoří, ale jeho nejvyšší hora Telposiz, dosahuje jen

1656 m. Erosivní činností diluviálních ledovců byl však tak rozrušen, že na některých místech činí dojem divokého velehorstva.

4. Od hory Sablje pokračuje dále *Severní Ural*, bezlesý, pokrytý většinou mechovou stepí. Pro svou nehostinnost byl pojmenován *Pustým Uralem*. Dosahuje ve vrchu Gnetju toliko 1248 m výšky a za bažinatou, asi 50 km širokou sníženinou řeky Kary přechází v nízkou, jen 500 m dostupující pahorkatinu *Pej-choj* až k úžině Jugorské. Za ní přechází na ostrov Vajgač a přerušen úžinou Karskou, pne se i na souostroví Nové Zemlji.

Od Vogulského Uralu vybíhají směrem severozápadním *pahorky Timanské* mezi Pečorou a jejím přítokem Timou na východě a Mezení a Vyčegdou na západě. Jest to břidličný, nejvýše 310 m vysoký řetěz s mechovišti a rybnatými jezery, nesoucí hojně stopy diluviálního zalednění právě jako Pustý Ural, s nímž uzavírá nízkou *pánev Pečory* z větší části tundrou vyplněnou, kterou tvoří zcela mladé uloženiny Ledového moře, na severovýchodě pokryté většinou ledovcovou ssutí. Toliko při řekách vystupují v malém rozsahu na povrch starší, hlavně jurské a křídové usazeniny.

Na jihu má Ural na půdě evropské pokračování v předhoří, zvaném *Obščij Syrt*, které se pne po pravém břehu řeky Uralu severně od Orenburgu až k Volze proti Saratovu. Jest na severovýchodě 500, na jihozápadě ani ne 100 m vysoké, pokryté na severním svahu rozsáhlými listnatými lesy, na jižním stepí, velmi bohaté na měděná ložiska. Tvoří severní hranici Kirgizské stepi, která se sklání povlovně až v *proláklínu kolem jezera Kaspického*; tam uvolněné jezerní usazeniny, nechráněné vegetací, stávají se hříčkou větrů a tvoří stěhovavé písčité přesypy podoby půlměsícovitité, zvané „barchany“, které znemožňují hospodářské využití tohoto území a mění je v poušť. Jedinou oasou jest tu ohromná delta Volhy, porostlá lučinami a křovím a nesoucí na svých písčitých terasách trvalé osady.

Pro hospodářský a kulturní vývoj ruské tabule nemá však tak rozhodujícího významu uložení jejích vrstev, jako mohutné příkrovy, severnější a jižnější, které tyto vrstvy zahalují a jsou závislé na podnebních roznostech nejen přítomné doby, ale i blízké geologické minulosti. Celý sever a střed jest zahalen ledovcovou ssutí, již tu zanechal vnitrozemský skandinávsko-finský ledovec doby ledové. Její jižní hranice jde asi k čáře, která, ovšem s velikými oklikami, spojuje místa Lvov, Žitomír, Kijev, Černigov, Brjansk, Tulu, Moršansk, Kazaň a Perm. Pokud tento pleistocen zasahoval, jest půda pokryta sypkými glaciálními zvětralinami šedé barvy, které se tu jmenují „*bílá země*“, nebo „*podsol*“ a jsou bohaty na malé oblázky a písek, někde jsou jílovité. Širé kraje, zvláště na severu a na západě, jsou vyplněny bažinami, rašeliništi a jezery. Celkem jest podsol půdou málo úrodnou a hubená ornice získána tu byla většinou teprve vykácením lesů.

Zcela jiných podmínek poskytuje půda v části jižní. Tu, na jih od zmíněné linie, jest povrch pokryt silnou vrstvou sprašovou, složenou z neobyčejně jemné, nezvrstvené prašné země, bohaté fosforečnany, draslem a čpavkem. Tato původně světlá půda nabývá příměsí zetlelých organických látek, zvláště rostlinných, tmavé barvy a jest známa pod jménem „*černozem*“. Jest neobyčejně úrodná a patří k nejcennějším rolnickým půdám na světě. Neobyčejné mohutnosti, 6 i více metrů, na některých místech až 20 metrů, dosahuje v říčních oblastech Dněpru, Donu a Volhy a zaujímá zhruba 1 milion km² plochy, tedy asi 1/5 evropského Ruska, ovšem více nebo méně nesouvisle a různé ceny. Humusová příměs mizí v úzkém pruhu na severu, v přechodném pásmu k podsolu, a ještě v širším pásmu na západě a jihu Ukrajiny, v nejižnější oblasti stepní, kde nabývá opět své původní světlejší barvy. Na jihovýchodě přechází v písčité a solný jíl kaspické stepi, která jest charakterisována nejen písčnými přesypy půlměsícového tvaru (barchany), nýbrž i solnými jezery, a jest úplně nekulturní. Typickým pro oblast černozemí jsou zvláště, dlouhé, hluboké a úzké erosivní rokle, známé u Velkorusů pod jménem „ovragi“, u Ukrajinců „balkas“.

Vodstvo.

Jednotvárnost povrchu umožnila v ruské tabuli velmi rozsáhlé a příznivé rozčlenění *vodní sítě*. Jelikož hlavní rozvodí leží blíže Severnímu Ledovému a Baltskému moři, tekou největší řeky do moří jižních, Černého a Azovského, největší řeka ruská a zároveň evropská, Volha, na jihovýchod do jezera Kaspického. Probíhá totiž rozvodí, sledujíc směr pevninské osy, na západě asi po 52—55°, na východě však až po 62° severní šířky a vycházejí z něho kromě Donu všechny větší hlavní řeky ruské, ale není tak zřetelně vymezeno, jako v Evropě Západní nebo Střední. Rovněž říční úvodí netvoří přesně vymezených, uzavřených oblastí, jako jest tomu na př. na jihu nebo západě evropském. Pramenná území řek s výjimkou uralských nacházejí se vzájemně velmi nízkou, horní toky nemají hlubších údolí a kromě toho jednotlivé říční oblasti často do sebe zasahují, takže lze bez velikých potíží přejítí od jedné řeky k druhé. Tyto příznivé poměry bylo možno zcela snadno doplniti umělými vodními cestami, případně upravití bez přílišné námahy přechody, po nichž lze dopravovati lodí po suchu z řeky do řeky. Takováto místa měla již ode dávna veliký význam v kulturním rozvoji země. Pro ocenění a zhodnocení ruských řek má pak rozhodný význam zvláště ta okolnost, že pramenné oblasti právě nejdůležitějších říčních systémů leží v srdci země, na vrchovině Valdajské, nebo v blízkém sousedství kolem ní. Z toho vyplývá v podstatě paprskovitá vodní síť, která neobyčejně podporuje vnitřní dopravu vodní, již kromě toho usnadňuje poměrně malý spád dlouhých toků,

splavných i pro parníky od ústí daleko do vnitrozemí. Činíť tento na př. při Volze, 3395 km dlouhé, pouze 255 m, při čemž na její splavný tok (u Tveri 130 m nad mořem) připadá pouze 156 m.

Řeky východoevropské, jako vodní toky vůbec, jsou především výsledkem podnebných poměrů svých oblastí, ale jsou právě těmito poměry ve svých přirozených přednostech, pokud se ceny a jejich hospodářského využití týče, omezeny tím, že na dlouhou dobu zamrzají (Volha na př. průměrně na 5¹/₂ měsíce, severní Dvina docela na 6¹/₂ měsíce v roce), že mají nestálý stav vodní, jehož zdrojem jest hlavně tání sněhu a srážky během ostatní části roku. Tím vznikají často jarní zátopy, zaplavující do značné šířky okolí řek, jejichž hladina se zdvíhá až o několik metrů a ohrožují přístavy a ztěžují, nebo někdy dokonce přerušují na čas plavbu, za to v létě trpívají nedostatkem vody, zanášením koryt, zahrazováním splavných tratí plovoucími kmeny stromů a pod., na některých místech pak jsou nuceny překonávat prahy a přeje (Dněpr, Dněstr, Don, Západní Dvina). Kromě toho jest nevýhodou, že právě největší z nich tekou do moří uzavřených, takže nedaly možnosti vzniknouti přístavům, důležitým pro světovou dopravu.

Všeobecně lze rozeznávat dvě veliké oblasti, o něž se dělí vodní toky východoevropské: oblast severozápadní a jihovýchodní. K severozápadní oblasti čítáme všechny řeky, tekoucí do Severního Ledového a Baltského moře, k jihovýchodní řeky, plynoucí do moře Černého s Azovským a do jezera Kaspického.

Do Severního Ledového moře tekou *Pečora, Mezeň, Severní Dvina a Oněga*, vesměs mohutné řeky, skoro po celé svojí délce splavné, ale hospodářsky málo významné, ježto po dlouhou dobu jsou zamrzlé a ústí do moře, vzdáleného světového ruchu obchodního, které rovněž na dlouhou řadu měsíců v roce zamrzá. Největší význam z nich má ještě Severní Dvina, která vzniká soutokem Vyčegdy, stékající s pahorků Timanských a proti ní z jezera Kubenského přicházející Suchony. Spojený tok odvodňující území v rozloze 133.600 km² vlévá se po cestě 1220 km dlouhé do Bílého moře u přístavu Archangelsku, který měl již v dřívějších dobách veliký význam pro styk Ruska s evropským Západem.

Do Baltského moře se vlévá na ruském pobřeží jediná *Něva*, jen 75 km dlouhá, ale až 1200 m široká a značně hluboká, jako odtok jezera Ladožského. Její deltovité ústí zanášá se pískem, takže pro námořní lodi bylo nutno vyhloubiti mezi ostrovem Kotlinem, na němž leží pevnost Kronštat, a jejím ústím kanál. Patří k nejvodnatějším řekám evropským, ale cena její trpí tím, že skoro na 5 měsíců zamrzá. Do zálivu Rižského ústí *Západní Dvina*, pramenící na jižních svazích vrchoviny Valdajské, s břehy nízkými, namnoze bažinatými, patří však našemu území jen horním a částí středního toku.

Z řek, tekoucích do *moře Černého*, jest nejmohutnější *Dněpr*, po Volze největší řeka východoevropská. Vznikaje v bažinaté oblasti Středoruské plošiny, odvodňuje při 2000 km dlouhém toku území v rozloze 197.450 km². Od Oršy až k ústí jest splavný i se svými pobočkami, zprava Berezinou a Pripjati, zleva Desnou, pouze u Jekaterinoslavě vadí plavbě prudké přeje („porogy“). Berezinským kanálem, důležitým pro plavbu vorů, jest spojen se Západní Dvinou a kromě toho t. zv. kanálem Královským přes Pripjat, Narev a Bug s Vislou. Od Dněpru na západ patří oblasti černomořské *Bug*, sbírající vody na Podolské plošině a *Dněstr*, přicházející se severních svahů Poloninských Karpat. Kdežto Bug má jen 130 km dlouhou splavnou trať, čítá tato při Dněstru, který odvodňuje se svými pobočkami Zlotou Lipou, Seretem a Zbručí zleva a Stryjem zprava území 30.950 km² veliké, 500 km, ale trpí každoročně několikrát se opakujícími povodněmi, jež zaplavují oba břehy v značných rozměrech.

Do *moře Azovského* ústí velikou, pískem zanášenou a tím lodím nebezpečnou deltou Don, vznikající na jihovýchodě od Tuly. Jinak jest skoro po celé délce (1700 km) splavný a zamrzaje toliko na 3 měsíce, tvoří důležitou vodní cestu do vnitrozemí. Se svými přítoky Chopjorem, Doncem a Manyčem odvodňuje oblast 430.000 km².

Do jezera Kaspického vtéká největší řeka evropská *Volha*, jejíž úvodí zaujímá 1.459.000 km². Pramení v jezírkách a močálech Valdajské vrchoviny asi ve výši 229 m nad mořem a stéká Středoruskou plošinou k východu až k Tveri. Zde přijavši zleva Tvercu, jež tvoří prostřednictvím kanálu Višnij-Voločockého vodní cestu k řece Mstě a jezeru Ilmeňskému a tím k Něvě (v dřívějších dobách byl tu volok, dnes nahrazený průplavem), stává se splavnou pro parníky a obrací se rovinným lesnatým krajem k severovýchodu. Na stoku s Mologdou dosahuje svého nejsevernějšího bodu a zahýbá k východojihovýchodu až k soutoku s mohutným svým přítokem Okou u Nižního Novgorodu, zesílenou pobočkami Moskvou a Kljasmou, od něhož zaměřuje přímo na východ ke Kazani. Na této trati, jsouc již ³/₄ km široká a 3 m hluboká, přijímá zleva ještě Šeksnu, která ji spojuje průplavem Marianským s jezerem Oněžským a přes jezero Bílé s řekou Oněgou a tím se Severním Ledovým mořem, jako Mologda kanálem Tišvinským přes jezero Ladožské s mořem Baltským. Od Kazaně se obrací Volha k jihu a přijímá zleva mohutný přítok Kamu s jejími přítoky Vjatkou, Bělajou a Čusovajou. Kama jest spojena přes nízké rozvodí průplavem Kateřinským s Vyčegdou a tím prostřednictvím Severní Dviny se Severním Ledovým mořem, ba i přes Suchonu a jezera Oněžské a Ladožské s mořem Baltským. Pravý břeh Volhy jest strmý, holý, rozrytý hojnými erosivními rýhami, kdežto levý jest nízký, bahnitý, porostlý vrbovými křovinami a lučinami, zjara zaplavovaný povodněmi a místy pokrytý písčnými přesypy. Vyhnuvši se u Samary výběžku Stře-

doruské plošiny, Žegulským vrchům, velikým obloukem k východu směřuje Volha odtud k jihozápadu a u Caricynu se uhybá náhle k jihovýchodu. Pravý břeh, od Žegulských vrchů stále se snižující, převyšuje zde levý již nepatrně. Řeka se počíná rozbíhat v ramena, která za vysokého stavu vodního vystupují z břehů a zaplavují kraj široko daleko, a vtéká konečně po toku 3395 km dlouhém v úrovni o 26 m nižší, než jest hladina moře Černého, mohutnou deltou do jezera Kaspického.

Druhou řekou této oblasti jest řeka *Ural* (Jaik), pramenící ve výši 635 m nad mořem. Teče nejprve k jihu, u Orska se obrací k západu a u Uralsku opět k jihu, protékajíc v dolním toku málo úrodné stepi na severu od jezera Kaspického, do něhož se vlévá po toku 2379 km dlouhém četnými hrdly.

Jezera jsou po celé této oblasti rozložena velmi nestejně. Největší a nejvíce jich se nachází na sever od Středoruské plošiny na místě uloženin z doby ledové. Ve skleslině, která spojuje záliv Finský s mořem Bílým, šíří se obě největší sladkovodní jezera evropská, *Ladožské* neboli *Latokka* (o ploše 18.130 km² v nadmořské výšce 5 m, na severu až 233 m, na jihu pouze 90 m hluboké) a *Oněžské* (9760 km², v nadmořské výšce 35 m, o hloubce až 366 m), spojená řekou Svirem, k nimž připojují se četná jezera menší (*Běloje ozero*, *Kubenské* a j.); na jihozápadě a jihu od Finského zálivu rozkládají se jezera *Pejpus* (3500 km²) a *Ilmeňské* (920 km²). Ve středním a jižním Rusku naproti tomu chybějí jezera skorem úplně a shledáváme se s nimi teprve opět na jihovýchodě v proláklině Kaspické, tam však jsou úplně jiného rázu než na severu. Jsou to slaná, většinou bezodtoká jezera a jezírka, z nichž největší jest *Eltonské* (—13 m), která vznikla většinou tím, že slabé řeky, nemajíce pod vlivem polopouševního zdejšího podnebí tolik síly, aby dovedly svoji vodu až do jezera Kaspického, ztrácejí se v mělkých povrchových prohlubinách. Největším východoevropským jezerem vůbec jest jezero *Kaspické* (440.000 km², průměrně 40 m hluboké), zbytek bývalého moře, které spojovalo kdysi moře Černé s moři asijskými.

Kromě řek a jezer přispívají k rázu krajiny četné *bažiny* a *močály*, vyskytující se při malém spádu řek velmi často, zejména v oblastech pramenných. Jsou velmi četné na severu, kde s nimi souvisí vývoj *rašelnišť*, největší rozlohu pak zaujímají v pánvi Pripjati, v t. zv. *Polesí*, *Pinskými*, nebo *Rokitenskými blaty*. Celé toto území jest skoro úplně vodorovná, naplavená rovina, prosáklá vodou jako houba, pokrytá toliko bahenním rostlinstvem, přístupná pouze na některých místech, kde z aluviálních nánosů vyčnívají diluviální písčité, 20 až 50 m vysoké, suché vyvýšeniny jako ostrovy. Území toto zaujímalo kdysi 87.000 km² rozlohy, ale od r. 1874 zahájeny tu rozsáhlé odvodňovací práce, které značnou část tohoto území získaly lučnickému hospodářství a řádnému využití lesů a učinily ji obyvatelnou.

Podnebí východoevropské oblasti při své veliké rozloze ve směru poledníkovém i rovnoběžkovém jeví přirozeně značné rozdíly. Zasahujet tato oblast na severu až daleko do pásu arktického, kde průměr ročních teplot stojí hluboko pod 0°, kdežto nejj jižnější části v Černomoří mají mírné podnebí středomořské. Jednotvárnost půdy brání však tomu, aby tyto rozdíly se uplatňovaly na malých, vedle sebe ležících plochách, takže se tu setkáváme spíše se širokými podnebními pruhy, které nejsou vzájemně ostře odděleny, nýbrž přecházejí vzájemně do sebe. Určité rysy podnební jsou pak společny celému tomuto území.

Vzdálenost od vlivů širého oceánu působí, že podnebí má ráz celkem kontinentální a to tak, že kontinentalita jeho se zvětšuje od západu k východu. Severní Ledové a Baltské moře nepůsobí příliš daleko do vnitrozemí, dávajíc podnebí pouze jakýsi odstín, ale neměníce jeho podstaty. Rovněž Černé moře uplatňuje se toliko na úzkém pruhu a pod jeho přímým vlivem je pouze jižní pobřeží Krymu, jehož podnebí jest subtropické. Úhrnem lze říci, že jsou v celé této oblasti zimy mnohem chladnější, léta pak, s výjimkou arktického pobřeží, značně teplejší a roční průměr nižší než na těchže zeměpisných šířkách v Evropě střední, nebo docela západní.

Vzdušný tlak vyznačuje se měnivostí, příznačnou pro podnebí mírného pásu, celkem však lze pozorovati, že minima se sem dostávají již značně oslabená, a že tu převládá většinou vysoký tlak vzdušný.

Velmi značné jsou teplotné rozdíly mezi ročními obdobími. Lednové isothermy probíhají tu od severozápadu k jihovýchodu, což znamená, že teploty ubývá rychleji k severovýchodu anebo severoseverovýchodu než k severu, takže na př. Orenburg na jižních svazích Uralu má lednový průměr nižší (—16°), než mnohem severněji, ale za to západněji ležící Archangelsk (—12°). Lednová isotherma —6° probíhá od Rigy přes Kijev a Rostov na dolním Donu, —10° východně od Petrohradu a západně od Tverci a Moskvy přes Kalugu a Voroněž k Caricynu na dolní Volze. I samotná města černomořská mají chladnější leden (Oděssa průměrně —3·7°) než o 8° severněji položený Gdaňsk (—2°). Pouze jižní pobřeží Krymu činí zde výjimku (lednový průměr se zimními dešti 6° C). Průměrná minima teploty dosahují rovněž značných výšek; tak na př. v Moskvě —30°, na Pečore —40° a i na Černomoří, na př. v Oděsse, ještě —20°. Absolutní minima klesají docela již v středním Rusku, nedaleko od Černého moře na —30°, v Moskvě na —40° a na severovýchodě docela na —50°. V zimním období zamrzají řeky s výjimkou nejdolejších toků řek černomořských po celém Rusku; zalednění trvá na dolním Dněstru a Dněpru 70—80 dní, na Donu 100 dní, na střední Volze 140—160 dní, na Severní Dvině 190 dní a na Pečore 220 dní

v roce. Toliko Murmanské pobřeží vlivem Golského proudu zůstává obvykle leduprostým.

V létě naopak vanou od maxima, nacházejícího se nad východní částí Atlantického oceánu, převážně západní větry, které se dostávají až do východní Evropy, přinášeje vlhké vzdušné proudy a deště až do pontských stepí. Červencové isothermy probíhají tu v pravém opaku k lednovým, od západojihozápadu k východoseverovýchodu, takže východoevropské léto se vyznačuje přibýváním teploty sice od severu k jihu, ale místa východněji ležící mají vyšší teploty, než místa, ležící západněji na téže zeměpisné šířce. Kijev na př. se nachází na téže červencové isothermě jako Kazaň, ačkoli tato jest o více než 5° severněji. Nejvyšší teploty mají místa na dolní Volze a v Kaspické proláklíně. Tu čítá červencový průměr 24° a 25°, na Černém moři 23°, na středním Dněpru, ve středních částech Veliké Rusi a na středním toku Volhy 20°, na Bílém moři 14—16°, na Severním Ledovém moři 10°, při čemž průměrná maxima dostupují v jihu Ruska 35—37°, na severu v Archangelsku až 29.2°. Rozdíly mezi létem a zimou jsou tu tedy veliké. Roční rozpětí teploty mezi průměrnými minimy a maximy čítá 60—75°, ale byly zaznamenány na jihovýchodě teploty 40—43° a i nedaleko od Severního Ledového moře ještě 30°, takže by pak výše uvedené číslice pro rozpětí absolutní ještě vzrostly. Celkem však prudkých klimatických přechodů není a postupně léta pravidelně od jihu k severu ubývá a zima se prodlužuje. Rozdíl proti podnebí našemu spočívá hlavně v tom, že období jara a podzimu jsou poměrně krátká, takže přechod ze zimy do léta jest náhlejší než ve střední Evropě. Na jihu trvají zimy pouze několik neděl, na severovýchodě však se prodlužují na 8—9 měsíců v roce.

☞ *Srážky* jsou rozloženy na celý rok, ale nejvíce jich spadá v době vegetační, na jaře a v létě. Jejich množství čítá v západním a středním Rusku 500—600 mm ročně. Oceánské a jihozápadní větry dosahují v letních měsících až k Uralu a přinášejí střednímu Rusku nejvydatnější deště v červenci a srpnu, pobřežním končinám Severního Ledového moře až v září, jižnímu Rusku v červnu. Celkové vlhkosti přispívá ještě na jaře tání sněhu, kterým jest v zimě celé Rusko stejnoměrně zahaleno. Menší množství dešťů spadá na severu celé oblasti (300 mm), ale při nižších teplotách letních a dlouhotrvajícím sněhovém příkrovu stačí tyto vegetaci. Jinak jest tomu na jihu, kde se dostávají srážky velmi často v podobě prudkých lijáků, které při vysokých teplotách se rychle vypařují a země, jinak úrodná, se mění v step, kolem Kaspického jezera pak, kam přicházejí slabé deště již v květnu, propadá pozvolnému, ale stále rostoucímu vysychání. V okolí Černého moře klesá roční průměr srážek až na 300 mm, v Kaspické proláklíně docela na 200 mm a při tom deště v jednotlivých letech jsou nestejně vydatné, nezřídka jsou některé roky vůbec suché. Rovněž sněhová po-

krývka jest tu slabá a bývá východními prudkými vichřicemi (burany) odvívána, takže sníh tu má pro vegetaci poměrně malý význam. Podobné vichřice sněžné, jež přinášejí zhoubu lidem i zvířatům, jsou známy i v severovýchodních částech této oblasti, jmenovitě v Předuralské plošině a v tundrách pod jménem „purga“.

Kulturní oblasti východoevropské.

V klimatických poměrech zračí se též uspořádání *rostlinné pokrývky*, výskyt *zvířectva* i *hustota sídel* po celé této oblasti, kterou lze v tomto směru rozdělit na 5 částí.

1. Nejzazší sever na jih asi k polárnímu kruhu, tedy území dolní Pečory až k Mezeni, zaujímá pásmo *tunder*, jejichž trvale nízké teploty a stále zmrzlá půda, která jen ve slabé vrstvě na povrchu za krátkého léta rozmrzá, brání vzrůstu stromů a vylučují naprosto polní hospodářství. Tam, kde jest půda kamenitá, pokrývá rozsáhlé plochy zvláště lišejník sobí, prostoupený ve vyšších polohách klečí, kdežto ploché sníženiny, vyplněné močály, jsou pokryty různými druhy mechů, nad nimiž poletují v létě nesčetná hejna komárů, hrozná metla těchto krajů. Jen na ojedinelých místech setkáváme se i s malými pastvinami. Chudobě rostlinstva odpovídá i chudoba zvířeny. Žije tu polární medvěd, liška, zajíc a lumík, dále k jihu los a sob, z ptactva husy, kachny, potápky, krkavci a sněžná sova. Velmi řídké obyvatelstvo zaměstnává se chovem sobů a lovem na pobřeží mořském a při řekách rybařstvím. Kulturní střediska omezena jsou toliko na ústí řek; předního místa si tu vydobyl *Archangelsk* (71.000 obyvatel) jako důležitý přístav a překladiště zboží; s ním však významem začíná zavoditi *přístav Murmanský*, který za světové války se stal největším přístavem severoruským. Na severovýchodě žijí *Ust-Zylma* a *Pustozersk* z pláštství a rybolovu na Pečore, na níž se provozuje nyní i paroplavba po trati skoro 1300 km dlouhé. K této oblasti patříci ostrovy Vajgač, Kolgujev a Novaja Zemlja jsou trvale neobydletelné nejen pro polární podnebí, ale i pro zle řádící kurděje.

2. Odtud na jih šíří se ohromné *pásmo lesů*. Severní jeho hranice probíhá ze severního Finska na jižní pobřeží poloostrova Koly, zasahujíc na některých místech docela i k pobřeží severnímu, kde březové a borové porosty se přibližují až k samotným fjordům, dále sleduje celkem mořské pobřeží k ústí Mezeně a odtud k východu se přidržuje polárního kruhu až k Uralu, vysílajíc podél Pečory úzký výběžek až za 68° severní šířky. Hranice tu však není ostrá. Tundra zabíhá na mnoha místech do oblasti lesné, zvláště v územích mezi řekami, kdežto naopak lesy provázejí toky vodní i za tuto hranici. Stromy však jsou v tomto přechodním pásmu zakrslé, s málo rozvětvenými korunami. Na jih šíří se toto pásmo až asi k čáře, která jde od Polesí přes Kijev, Brjansk, Tulu a

Rjazaň ke střední Volze u Kazaně, takže rozšíření lesů se kryje skoro úplně s rozlohou podsolu.

V severní části jsou to lesy jehličnaté, pokrývající plochu asi 1¹/₂ milionu km². Na severozápadě sestupují k 60° severní šířky, od Oněžského jezera klesá však jejich hranice ještě jižněji a vinou se k jihovýchodu přechází horstvo Ural asi na 50° severní šířky. V celé této oblasti převládají sibiřské druhy jehličnaté, toliko na západě, v ruské části Fennoskandie, nalézají se druhy severoevropské, promíšené břízami a osykami.

Jest přirozené, že celé toto ohromné území není zaujato výhradně lesy. Jako na severu jest les řídký a přerušován velikými močály, tak opět na jihu byly vykáčeny veliké plochy pro účely těžby dříví nebo pro získání rolnické půdy.

Hlavním zaměstnáním obyvatelstva jest tu dřevařství a chov dobytka, k němuž se druzí i chudé zemědělství a průmysl; tento se soustřeďuje především v *Petrozavodsku* (26.300 obyvatel) a *Petrohradu* (Leningrad, 1,616.000 obyvatel), který však jest cizím elementem v tomto kraji, čerpaje životní podmínky především z příznivé polohy při zálivu Finském. Z ostatních míst má širší význam toliko *Kotlas*, jako železniční stanice a přístav na Severní Dvině, a *Vologda*, východisko železné dráhy do Archangelsku.

Jehličnaté lesy přecházejí znenáhla v lesy smíšené, v nichž čím dále k jihu přibývá lesů listnatých. Jazykovitě vsunuje se pásmo smíšených lesů od Volhy na dolní Kamu mezi porosty jehličnaté a step, takže dále k východu obě tyto formy se stýkají. Pásmo smíšených lesů zaujímá přes 1 milion km², ve skutečnosti však jen asi polovina této rozlohy jest pokryta lesními porosty, zbytek zabírají role a louky. V severnějších končinách mají ještě převahu stromy jehličnaté a břízy, v jižnějších stromy listnaté, které v přechodním pásmu k stepi tvoří celé lesy. Z listnáčů jsou tu nejčastější duby, jilmy, lípy, javory a olše, na západě též buky, ale nechybí ani bříza, strom charakteristický pro celé téměř Rusko. Ze zvířectva žijí tu hnědý medvěd, vlk, rys, liška, černá zvěř, veverka, sobol, hranostaj, z ptactva hojně vodní a bahenní ptáci; objevují se rovněž plazi a obojživelníci, v tundrách vzácní. Husté obyvatelstvo soustřeďuje se zde v celé řadě lidnatých měst, živí se kromě rolnictví i hojně průmyslem, hornictvím a obchodem. Tu leží také *Moskva* (2,019.500 obyvatel), národní, politické i hospodářské středisko celého Ruska, vedle níž vynikají *Nižnij Novgorod*, *Ivanovo-Voznesensk*, *Minsk*, *Smolensk*, *Brjansk*, *Tula*, *Kazaň*, *Perm*, *Ufa* a řada hornických míst na Urale se střediskem *Jekaterinburgem*, (*Sverdlovsk*, 136.500 obyvatel), na západě pak *Pskov* a *Novgorod* jako prastará sídla slovanská a mnoho jiných.

3. K jižní hranici pásma lesů pojí se *pás černozemě*. Je to v původní podobě polostep, v níž se objevují ještě tu a tam listnaté lesy, které jako polo-

ostrovy, vybíhající z oblasti lesní, nebo jako ostrůvky provázejí vodní toky, nebo pokrývají svahy údolí, zaříznutých do plošiny, takže kraj má namnoze parkový ráz. Jinak jest půda pokryta bujnými travinami. Ve vlastní *stepi*, která zaujímá východoevropskou oblast asi na jih od čáry, spojující Jassy přes Kremenčug a Charkiv s Kamyšinem na Volze, a má rovněž většinou černozemní půdu, stromy pro krátkost vegetační doby, podmíněné přílišnými zimními chladny a suchostí horkého léta i pro prudké východní větry již vůbec mizejí a břehy vod provázejí rákosiny a sítiny, a ani traviny nejsou již tak bujné jako v části severnější. Zvláště na pobřeží černomořském setkáváme se již hojně se slanými rostlinami a tu a tam objevuje se i písčité půda úplně bez vegetace. Ovšem i zde, právě jako v jižnější oblasti lesní, původní ráz kraje byl namnoze změněn rukou lidskou v step kulturní, zaujatou obilnami. Ze ssavců žijí zde ještě vlci a lišky, pak jezevci a syslové, z ptáků luňák a drop.

Tato oblast, náležející většinou Ukrajině, jest ve své severnější části dobře osídleným krajem, jenž tvoří velmi bohatou ruskou obilnici a rozlehlé území hornické, jehož hospodářský i kulturní život nachází příznivé podmínky ve množství měst. Mezi nimi stojí v přední řadě *Žitomír*, *Kijev* (493.800 obyvatel), *Kremenčug*, *Poltava*, *Charkiv* (409.500 obyvatel), *Kursk*, *Voroněž*, *Simbirsk* (Uljanov), *Samara*, *Saratov*, na Černomoří *Oděssa* (411.400 obyvatel), *Nikolajev*, *Jekaterinoslav*, *Simferopol*, *Rostov* (304.800 obyvatel), *Caricyn* (Stalingrad, 148.400 obyvatel) a j.

4. Travnatá step zasahuje na jihovýchod až k Volze a pahorkům Jergenským, kdežto kraj za nimi, zaujatý *Kaspickou proláklínou*, upomíná již celým svým rázem rostlinstva i zvířeny na sousední stepi asijské a přechází v *step solnou*, někde docela v úplné pustiny, navštěvované jen občas kočovníky. Zde již ani jarní srážky nestačí, aby se vytvořila souvislá vegetační pokrývka; jen tu a tam živoří trnité křoviny a chomáče tvrdých trav, které jsou suchu zvláště přizpůsobeny a jsou s to, aby snesly slanost půdy, ale všude mezi nimi objevuje se holá země. Toliko jednotlivé ostrovy v deltě Volhy a její údolí vzhůru proti toku jsou pokryty lučinami, kdežto ostatní části delty zaujímají bažiny, porostlé rákosím. Zajímavý pro stepi jest výskyt antilopy suhák (saiga). V deltě volžské leží největší město kaspické oblasti *Astrachaň* (175.300 obyvatel).

5. *Jižní pobřeží Krymu* připomíná svým středomořským rázem podnebním středomořskou rivieru, na níž vyrostla lázeňská místa *Feodosia* (Kefe), *Jalta* (28.700 obyvatel), *Livadia* a j. Jižní svahy horstva, dostávající více srážek, pokryty jsou bujnými listnatými lesy, zvláště bukovými; pobřežní pruh s mírnými zimami a suchými léty hostí středomořské křovinaté houštiny, macchii, s břechťany, cypřiši, olivovníky, vavříny atd. a vinice.

Hlavní význam východoevropského národního hospodářství spočívá až dosud v zemědělství. Jemu slouží nepřehledné plochy, které ještě kácením lesů, vysoušením močálů, kolonizací volžské oblasti a kultivováním stepi stále se zvětšují. Zaměstnává se jím přes 80% všeho obyvatelstva a připočteme-li ještě stepní chov dobytka, těžbu z lesů a podob., zvýší se tento podíl na 95%. Půda není ovšem všude stejně výnosná. Nejzazší sever, tundry a přilehlé části lesní oblasti se pro ně vůbec nehodí. Výživu obyvatelstva tu umožňuje chov sobů, rybolov a lov zvěře. Rovněž tak pásmo lesů jehličnatých s bažinatou nebo písčitou půdou a drsným podnebím mu není příliš příznivé, takže se tu setkáváme pouze na ojedinělých místech s nejjednodušší formou zemědělskou, hospodářstvím žďárovým, při němž půda po vypálení lesů jen několik let se chatrně vzdělává a po jejím vyčerpání zůstává 30—40 let ležeti ladem. Tím vznikly v širých lesích světliny, které vedly k mylnému názoru, že končiny tyto byly dříve hustěji osídleny. Výnosy tohoto způsobu hospodaření, při němž se pěstuje většinou ječmen (jehož polární hranice rozšíření dosahuje až k 65° severní šířky, někde i ještě za něj), jižněji také něco žita, ovsa a zelí, jsou přirozeně malé. Lépe se tu daří lukařství a s ním spojenému dobytkařství, hlavním zaměstnáním však jest těžba z lesů.

Teprve v jižní části lesní oblasti počíná nabývatí zemědělství vedle lesnictví, provozovaného plenivě, většího významu. Půda jest tu pro ně skoro vesměs vhodná, ale vyžaduje značné práce, dávajíc i při tom poměrně málo užitku. Hospodaří se až dosud trojpolně a vedle rolnictví, které tu s výjimkou odlehlých východních částí zaujalo již veliké plochy, které se však zmenšují od západu k východu, třebaže jsou prostoupeny ještě rozlehlými lesními porosty, zaujímá důležité místo dobytkařství. Hlavní plodinou jsou tu žito, oves a pohanka, z průmyslových konopí, na západě len, ale obyvatelstvo s výjimkou malých okrsků na horní Volze není s to, aby pěstovalo obilí nad vlastní spotřebu, spíše jest nutno obilí sem dovážeti.

Pravou rolnickou oblastí jest pásmo černozemě, která tu nalézá mnohem lepší půdu a vhodnější podnebí než v oblasti lesní. Zvláště jeho západní, ukrajinská část, šířící se k až Charkivu, má nejen mírnější zimy, nýbrž i starší a vyvinutější kulturu. Proto také zemědělství tu stojí na nejvyšším stupni z celé východoevropské oblasti, přešedši již od hospodářství trojpolního většinou k hospodářství volnému s pomocí strojů. Širé plochy zaujaty jsou tu pšenicí, kromě toho pěstují se cukrovka, luštěniny, tabák, přádelní a olejnaté rostliny, též ovoce a víno, dobytkařství pak má více ráz chovu žirného dobytka. Rovněž zemědělský průmysl jest rozšířen. Ve východní části tohoto pásma, v guberniích Orelské,

Kurské a Charkivské směrem východoseverovýchodním, až za Volhu, rovněž s úrodnou černozemní půdou, ale méně příznivým podnebím a nižší vzdělaností, přicházíme opět do oblasti hospodářství trojpolního s jednostranným pěstěním obilí, v němž vedle pšenice zaujímá znovu významnější místo žito, zvláště v Polvolží, pak oves, pohanka a proso. Při nedostatku luk zmenšuje se dobytkařství skoro výhradně jen na dobytek tažný a i zemědělský průmysl jest málo vyvinut.

V oblasti stepní jest rolnictví dosud mladé a má z největší části ráz hospodářství travoplního bez hnojení a střídání osevů. Většinou se pěstuje pšenice a pak ječmen, vodní melouny, len pro olej, víno, kolem Saratova slunečnice. Zemědělskému průmyslu chybějí pracovní síly a palivo. Za to jest velmi rozšířen stepní chov dobytka, zvláště koní a ovcí. Dobytek, zůstávaje po celý rok venku, trpí nepohodami a při zimních sněhových bouřích přicházejí často celá stáda na zmar. Tytéž poměry, ovšem ještě krajnější, vykazuje nejzazší jihovýchod, oblast kaspická, kde půda, obsahujíc mnoho solných příměsků, vylučuje vůbec polní hospodářství a tamní obyvatelstvo odkázáno jest na kočovný chov dobytka.

Přes 2/5 půdy celé východní Evropy jsou zaujaty zemědělstvím, z čehož jen na pšenici připadalo před válkou asi 250.000 km², tedy více než ve Spojených státech amerických, na žito 290.000, na oves 170.000, ječmen 115.000 a brambory 45.000 km². Poměrné výnosy však nebyly tak veliké, jako na př. v střední nebo západní Evropě nebo Americe, protože půdě nevěnována taková péče, jaké by vyžadovala. Při řádném vzdělávání půdy bylo by bývalo lze na př. při pšenici docílití troj- i čtyřnásobných výtěžků. Hnojení však jest většinou neznámo, hospodaří se při nadbytku půdy extensivně, při čemž veliké úrodné plochy zůstávají každoročně ležeti ladem. Ale i při těchto primitivních methodách byly před válkou sklizně velmi značné. Vytěžilo se ročně žito přes 25 milionů t, ovsa přes 15 milionů t, pšenice 6—12 milionů t, ječmene na 7 milionů t. Těchto velikých sklizní užívalo se však ve značné míře pro vývoz (průměrně ročně 20 milionů t), aby se docílilo aktivní obchodní bilance státního hospodářství, a tak se stávalo, že právě nejúrodnější oblasti, dostavilo-li se sucho, přílišné vlhko nebo pozdní mrazy a žeň zde dopadla špatně, byly postiženy hladem. Rychlejšímu pokroku zemědělství překážely nejen kulturní zaostalost venkova, ale mnohem více ještě ta okolnost, že ani po zrušení poddanství (r. 1861) nestal se sedlák dědičným majitelem půdy, kterou zdělával. Od 16. století zavedené „mirové“ zřízení činilo, třeba ne všude, přece právě v důležité zemědělské oblasti velkoruské a v jednotlivých úrodných pruzích černozemních majetníkem půdy obce, jež rozdělovaly čas od času pozemky svým mužským příslušníkům. Toto zařízení podlamovalo každou snahu jednotlivcovu pozlepšení jeho přídělu, poněvadž si nebyl jist, že se ho nedostane po čase jinému. Kromě

toho pak se vzrůstající populace byly přiděly zmenšovány, takže někdy byly sotva s to, aby rolníka s rodinou uživily. Tím byl rolnický stav, zatížený ještě vysokými daněmi, ve stále rostoucí míře ochuzován, jeho bída se zvětšovala a úmrtnost, zvláště u dětí, trpících podvýživou, nabývala rok od roku hrozivějších rozměrů. Tyto okolnosti vyvolávaly nepokoje, kterým se odhodlala carská vláda konečně předejít vyhlášením agrární reformy. Ta si po selském povstání roku 1906 vzala za úkol zrušit „mir“ a rozdělit společný majetek obcí do dědičného vlastnictví sedlákům. K tomu účelu zřízena selská banka, jež poskytováním výhodného úvěru měla činnost tuto podporovat. Na nově zavedených zemědělských školách mělo se dostat rolníkům odborného vzdělání; podporována jejich snaha po zvětšení kulturních ploch vysoušením bažin a močálů a odstraněním „ovragů“, trhlín, způsobených v černozemí vodou a pod. Rovněž kupní síla rolnictva se těmito opatřeními pozdvihla a tím dán nový popud domácí výrobní činnosti. V létě r. 1914 bylo již 35% všech rolníků zbaveno závislosti na mirovém zřízení, ale dokončení celé této velkolepé reformy, vykazující i přes pomalé provádění, jemuž se stavěly v cestu veliké technické potíže, velmi zdárné výsledky, bylo násilně přerušeno světovou válkou, a revolucí po ní úplně zvráceno.

Sovětská republika provedla socialisaci půdy, prohlásivši ji za státní majetek a svěřivši ji v užívání těm, kdo ji vlastníma rukama vzdělávají. Zároveň zrušila všechny dluhy, vzniklé na selských pozemcích z nezaplacených daní nebo jiných pohledávek (pachtovné a pod.). Prakticky byla provedena tato zásada tak, že sedláci, nerozumějící zásadám bolševictví, rozebrali si překotně půdu velkostatkářskou i obecní, aniž byli původní majitelé nějak odškodněni. Nemohou však při zastaralých metodách a nedostatku náradí i tažného zvířectva zabránou půdu vzděláti a ani se o to nesnaží, jsouce nuceni odevzdávati přebytky státu, a tak se spokojují většinou s tím, že vzdělávají jen tolik půdy, kolik potřebují k vlastnímu živobytí. Tím způsobem byla výroba obilí v Rusku, dřívější ohromné obilnici evropské, ochromena a osevní plocha zmenšila se na 50—75% rozlohy z doby předválečné. Tím zanikly přebytky, přenechávané dříve pro zahraniční vývoz, ano i zásilky obilí do odlehlejších, méně úrodných, nebo vůbec neúrodných částí říše, a v některých končinách se dostavil hlad, který nabývá katastrofálních následků, přijde-li následkem trvalého sucha neúroda, jak se stalo na př. v letech 1920—1921. V posledních letech se výrobní poměry poněkud zlepšily — naturální dávky, odváděné státu, přeměřeny v peněžitou daň a sedláku dovoleno přebytky volně prodávati — takže Rusko v produkci obilí stačí nejen vlastní spotřebě, ale může již malé množství vyvézt i za hranice, třebaže výtěžky nedosáhly ještě zdaleka hodnoty předválečné. Kdežto r. 1913 se odhadovala cena zemědělské výroby na 12.826 milionů rublů, klesla v roce

1921—1922 na 6.200 milionů, ale r. 1926—1927 dosáhla již opět 12.775 milionů předválečných rublů, takže bylo již skoro docíleno hodnoty předválečné. Celková osevní plocha zaujímala r. 1927 již 96—97% rozlohy z doby před světovou válkou. Zvláště průmyslovým rostlinám věnována velká pozornost, takže sovětské statistiky vykazují pro rok 1927 docela vzestup jejich osevné plochy na 160% proti době předválečné.

Podobný osud postihl *chov dobytka*, který v posledních letech předválečných vykazoval rovněž znamenité pokroky, třebaže nestál na té výši, jako živočišná produkce západoevropská. Největší jeho část zaujímal chov hromadný, provozovaný na stepích, při němž nedostatek péče a drsné podnebí podporovalo dobytčí mory, které hubily někdy celá stáda. Než i tak zaujímal počtem kusů první místo v Evropě a při některých druzích, zvláště v chovu koní, první místo na světě (24 milionů kusů). Nejvíce koní pěstovalo se na Ukrajině, v Donské a Astrachanské oblasti. Zvláště stepní oblasti s bohatstvím pastvin dodávaly množství nízkých, ale velmi vytrvalých stepních koní, kteří se výborně hodí k jakékoli práci občanské i k účelům vojenským. V téže oblasti rozšířen byl chov ovcí, z nichž chována zvláště ovce jemnorouná kolem Charkiva, Voroněže a Saratova. Význačné místo zaujímal získávání koží astrachánových a persiánových v stepní oblasti po obou stranách dolní Volhy kolem Astrachaně a v stepi Kirgizské. Rovněž skot byl nejvíce rozšířen v končinách černomořských a na dolním Donu a Volze, nejméně v průmyslových okrscích středoruských, chudých na pastviny. Chován tu většinou skot jatečný, kdežto máslařství soustřeďovalo se hlavně v Západní Sibíři, kde nabylo v posledních letech před válkou neobyčejného významu. Velmi rozsáhlý byl chov drůbeže po celém Rusku s výjimkou severní oblasti s prudkými zimami, největší opět v severní Ukrajině, která sama dodávala zahraničnímu trhu kromě množství hus a kuřat 40% všech vajec. Tamtéž provozuje se též racionelněji i včelařství, kdežto v Povolží a v oblasti Kamy, kde jest sice domovem již odedávna, zůstalo lpěti na zastaralých metodách výrobních. Velmi vydatný jest ještě *lov zvěře*, který dodává trhu cenné kožešiny ze severní oblasti. Byly to především Moskva a Nižní Novgorod, z nichž se vyváželo každoročně množství kožešin většinou do Lipska. Po válce obchod však přestal úplně a teprve od r. 1922, kdy bylo zřízeno jeho středisko v Archangelsku, počíná opět vzrůstat.

Mnohem důležitější než *lov zvěře* pro celé Rusko jest *rybolov*, ačkoli za carské vlády nebylo k jeho podpoře mnoho vykonáno. Za vlády sovětů pak se děje ještě méně. Rybolov mořský jest málo vyvinut, za to však Kaspické jezero s bohatstvím sledů a jeseterů a rybnaté řeky, zvláště Volha a Ural, dávají znamenité úlovky. V Astrachani soustřeďuje se výroba kaviáru, v jehož vývozu zaujímalo Rusko první místo v Evropě. Jelikož spotřeba ryb jest neobyčejně veliká, jest

Rusko odkázáno na dovoz ze zahraničí, většinou ze Skandinávie, ačkoli zlepšením poměrů v rybolovu a při lepších dopravních prostředcích by mohlo být v tomto oboru soběstačné.

Nerostné bohatství východoevropské oblasti jest neobyčejné, ale jeho hospodářský význam vynikne teprve v budoucnosti, až všechna ložiska budou náležitě probádána, nebo aspoň známa, a až sovětský systém, který převzal veškerý doly ve svůj majetek, uvolní cestu soukromému podnikání, jehož slibné počátky byly již zahájeny.

Především jde o *uhlí*, na jehož zhodnocení závisí rozvoj Ruska. Většina uhelných ložisek spočívá pod jurskými útvary, takže jejich odkrytí jest nesnadné a teprve po drahých technických přípravách výnosné. Netěží se ho dosud dostatečně (r. 1913 v oblasti dnešního sovětského Ruska 28·8 milionů t, odkázáno na zahraniční dovoz), případně užívá se ve velkém množství za palivo dříví, rašeliny a nafty. Největší jest uhlonosná pánev Donecká, jejíž vrstvy přesahují zřídka i m tloušťky, ale za to se prostírají na ploše 23.000 km², takže tvoří největší uhelnou oblast celé Evropy. Pánev tato dodávala před válkou 95% celkové ruské těžby anthracitu a kamenného uhlí (přes 25 milionů t): mnoho se z něho zpracovalo na koks, pro jehož výrobu se hodí v Rusku skoro výhradně jen donecké uhlí. Značné zásoby uhlí spočívají na svazích Uralu, a to jak na západě (oblast Kiselská v Permské gubernii), tak na východě (oblast Jegoršino - Nižně Tagilská), ale těžba jest tu dosud v počátcích, třebaže má znamenitý význam pro blízké hutní závody i pro dráhu sibiřskou a paroplavbu na Volze. Pánev středoruská (moskevská) jest sice velmi rozlehlá, chovajíc nejmohutnější ložiska na jih od Moskvy v pruhu Kaluga—Tula—Rjazaň, ale uhlí zdejší leží ve velkých hloubkách a není příliš dobré jakosti, rovnajíc se výhřevností uhlí hnědému. Toho dobývá se i v západní Ukrajině, v guberniích Kijevské a Nikolajevské. Z bohatých ložisek *rašeliny* těží se až dosud nejvíce ve středním Rusku. K uhlí druží se těžba *tuhý* na Uralu a nyní i v malém množství na Ukrajině a na Krymu.

Železných rud dobývalo se nejvíce v pánvi donecké (Krivoj Rog) a na východní straně Uralu, zvláště v jeho střední a jižní části (hutě Demidovské a Jakov-

*) V 100 t připadalo na revíry:

	1913	1921—22	1926—27
Donecký	25.288	6.609'2	23.986'6
Moskevský	300	623'5	980'8
Uralský	1.203	1.024'3	1.835'2
Západosibiřský	878	930'2	2.395'1
Východosibiřský	1.176	1.117'5	1.742'3
	28.845	10.304'7	30.940'0

levské), která jako nejstarší a dlouho jediná naleziště železných rud dodávala až do r. 1871 více než $\frac{2}{3}$ veškeré ruské výroby železa; v menším množství i v pánvi podmoskevské, na severním pobřeží Azovského moře u Nikopole, na poloostrově Kerčském a v gubernii Olonecké. Z celé předválečné těžby (8·8 milionu t r. 1913, z toho surového železa 4·2, oceli 4·6 milionu t), která však zdaleka nestačila ruskému průmyslu, připadlo na pánev doneckou 6·3 milionu t. Po válce klesla výroba surového železa na 0·17 milionu t, oceli na 3·18 milionu t. r. 1920 a stoupla r. 1924 při železe na 1·2 milionu t, při oceli na 1·8 milionu t, r. 1927 na 2·9 milionu t při železe, na 3·5 milionu t při oceli. V posledních letech objevena velmi vydatná ložiska i na jiných místech, z nichž zvláště naleziště v Kursku slibují být největší dosud známou zásobárnou železné rudy na světě; byla odhadnuta na 15—20 miliard tun železa.

Území Ruska má též ohromná ložiska *manganu*. Nejbohatší jsou na jižní straně Kavkazu, tedy v Asijském Rusku, ale vydatná naleziště jsou i v třetihorních vrstvách na jižním okraji jihoruské massy v Ukrajině u Nikopole na Dněpru. V menším rozsahu vyskytuje se mangan na Uralu. Tu vyskytuje se ve velkém množství *měděná ruda*; její naleziště, která sama dodávala před válkou polovinu celé ruské těžby (r. 1913: 17.200 z 34.300 t), provázejí východní svahy středního Uralu. V poslední době objevena ložiska ve stepní oblasti Kirgizské. Poválečná těžba poklesla na Urale na 1·6 % těžby předválečné, ostatní doly jsou v úpadku.

Z *drahých kovů* bylo to především *zlato*, které se těžilo nejvíce na Uralu, pak v gubernii Archangelské a pánvi donecké. Největší naleziště zlata na Urale jest u Berezovska nedaleko Jekaterinburgu a pak u Kočkaru blíže Miasu. Kromě toho na mnoha místech Uralu se zlato rýžuje a tato druhotná naleziště provázena jsou *platinou*, jejíž nejbohatší rýžoviště byla v okolí Nižního Tagilu, Biserka a Gory Blagodat. Roční výnos platiny činil 5—6 tisíc kg, tedy 95% světové těžby, ale klesl po válce asi na 24% těžby předválečné.

Z jiných nerostů těžilo se něco *stříbra*, *olova* a *cinu*, rovněž na Uralu, tamtéž *asbest*, *rtuť* na Ukrajině, *asfalt* v gubernii Simbirské, *nafta* a *petrolej* v Podkavkazí, tedy v území asijském, na půdě evropské v malém množství v oblasti kubáňsko-černomořské a na Krymu. Ural slyne rovněž jako naleziště téměř všech druhů *drahokamů*.

Důležité místo v hornické produkci zaujímá těžba *solí*, již má Východní Evropa takové množství, že jest vlastně největší evropskou solnou zásobárnou. Kamenná sůl nalézá se v 100 m mocném ložisku v Donecké pánvi u Artemovska, pak v mohutných ložiskách v gubernii Permské, která se táhnou až k Orenburgu, kromě toho pak ji lze snadno získávat odpařováním na pobřeží černomořském, při jezeru Kaspickém a ze solných jezírek při kaspické oblasti. V samotné gu-

bernií Astrachaňské jest na 700 solných jezer a jezírek, z nichž nejvíce soli do-
dávají jezera Eltonské a Baskunčacké.

Průmysl Ruska až do světové války měl v hospodářském životě státním skrov-
ný význam, uhrazuje pouze 21,7% celkových národních důchodů. Tím však ne-
lze říci, že by byl nesnesl srovnání s průmyslem západní Evropy, neboť svými
absolutními rozměry i technickou organizací stál velmi vysoko a byl na nejlepší
cestě k rychlému, zdárnému rozvoji. Zvláště ve výrobě laciných hromadných
tovarů byl s to již nejen ukojiti domácí spotřebu, ale mohl vyvážeti i malé množ-
ství průmyslových výrobků do Asie. Ve svém celku představoval však ruský
průmysl cosi umělého v tom, že se neusazoval většinou v oblastech, které po-
skytovaly surovin, takže je bylo nutno zdaleka dovážeti, jak svědčí na př. Petro-
hrad se svým ohromným průmyslem železářským. Tím se výrobky neobyčejně
zdražovaly a kromě toho bylo nutno pracovati s cizím kapitálem a i školené
dělnictvo a vedoucí síly musely se povolávi z ciziny. Dělnické poměry byly tu
totiž jiné, než v západní Evropě. Kromě Petrohradu a Moskvy nebylo vlastního
továrního dělnictva a většina továren byla odkázána na příliv selského obyvatel-
stva, které vyhledávalo tovární zaměstnání jen v dobách, kdy zemědělské práce
odpočívaly, čímž přirozeně trpěla i jakost i výkonnost pracovní, takže závody
byly nuceny zaměstnávi nepoměrně větší počet pracovníků, než podobné zá-
vody západoevropské. Ale i tak se země rychle industrialisovala a k tomuto
vzrůstu přispíval v posledních předválečných letech hospodářský a kulturní
vzestup rolnictva, jehož stále se zvětšující kupní síla otvírala ruskému průmyslu
nesmírný vesnický trh.

Válka tohoto procesu nezastavila. Naopak: neobvyklý nadbytek peněžních
prostředků, způsobený inflací a neodkladnou nutností doplniti za každou cenu
mezery v zásobování země mnohými výrobky dováženými dosud z ciziny, pod-
něcoval k stále rozsáhlejšímu podnikání, které vláda vydatně podporovala.
Kromě rozšiřování starých vznikaly i nové závody, ano i celá průmyslová odvětví,
dříve v zemi neznámá, nebo jsoucí teprve v zárodku. Tento nenormální vý-
voj pocítoval přirozeně stále se stupňující nedostatek strojů, surovin i paliva,
při čemž počet dělnictva klesal a jeho výkonnost se zmenšovala. Spekulace a různé
přehmaty pak těžkou situaci ještě více zhoršovaly a všechny tyto okolnosti
vedly nakonec k revoluci, která zničila všechny mnohaleté výsledky průmyslu.

Sovětská vláda se svým hospodářským systémem, který se s počátku úplně
uzavřel proti duchovnímu i hospodářskému vlivu ciziny, umrtvil každou snahu
po individuální podnikavosti a zbyrokratisoval naprosto celý hospodářský život,
nebyla ovšem s to zlepšiti tyto poměry a tak první léta poválečná znamenají pro
ruský průmysl úplný rozvrat. Třebaže den ode dne vzrůstal pravý hlad po prů-
myslových výrobcích, nebylo možno ukojiti jej dovozem z ciziny pro úplné

ochuzení obyvatelstva a i z toho důvodu, že dopravní prostředky přestaly skoro
úplně fungovati. Podlomena i stará dobrá výroba domácí, která od starodávna
byla rozšířena v nejrůznějších částech tohoto širého území, nejvíce však v ob-
lasti lesní, kde chudé výtěžky zemědělské práce nestačily samy o sobě k výživě
tamního lidu. Vyrostlá na staré tradici, dodávala nejen drobnější předměty den-
ní potřeby, ale zhotovovala i předměty umělecké, vynikající namnoze svéráz-
ným vkusem; za účelem jejich výroby, při níž byla zavedena namnoze již i děl-
ba práce, a jejich odbytu seskupovali se výrobci v společenstva — artěly.
A právě v oblastech domácí výroby vyrůstal z ní, nebo vedle ní průmysl
tovární.

V poslední době se výrobní poměry poněkud zlepšily, třebaže ne do té míry,
aby aspoň zdaleka dovedly vyhověti domácí spotřebě. Vláda počíná svou hos-
podářskou soustavu aspoň částečně přizpůsobovati západoevropským poměrům
a v rozsáhlých koncesích, které uděluje cizincům, spatřuje jedinou možnost, jak
by bylo lze přirozeně bohatství země zužitkovati a přivesti průmysl do normál-
ních kolejí. Ještě nejrychleji se zotavuje průmysl zemědělský a taková odvětví,
která mají v zemi jaksi oprávnění domácí, jako: dřevařství a s ním spojená vý-
roba dřevoviny, sirkářství a výroba dřevěného uhlí v severním Rusku; textilní
průmysl v oblasti středoruské; mlynářství v černozemí; cukrovarství v západní
Ukrajíně; zpracování tabáku ve větších městech jihoruských; výroba oleje, kyse-
lin, sody, umělých hnojiv, průmysl kožedělný a pod. Různá odvětví kovodě-
lného průmyslu jsou omezena většinou na hornické okrsky a rozšířila se proto
nejvíce v pánvi středoruské, donecké a na Uralu a pak v Petrohradě a jeho okolí,
ale jejich výkonnost klesla v prvních letech poválečných až na $\frac{1}{20}$ výroby před-
válečné. V posledních letech se poměry silně zlepšily a některá odvětví překro-
čila již hodnotu předválečnou. Tak jest tomu hlavně v strojnictví a v tom zvláště
ve stavbě hospodářských strojů. Nová jest výroba letadel a průmysl elektro-
technický. Petrohrad a jeho okolí vyniká již od dřívější doby výrobou gumového
zboží, z něhož zvláště galoše požívaly na evropských trzích dobrého jména.

Rozvoj umělé *dopravní sítě* na východoevropském území nepokračoval tak
rychle, jako tomu bylo v ostatních státech evropských v nové době. Překážely
mu jednak ohromné vzdálenosti, které bylo nutno překonávi, k nimž družily
se i povaha půdy, namnoze nepříznivá zakládání pevných spodních staveb ko-
munkačních tepen, a někdy i nevhodné podnebí. Proto vyhledávány byly s ob-
libou cesty přirozené, v zimě sanice po umrzlé a zasněžené půdě, v létě vodní
toky. Než i přes tyto překážky vykonalo Rusko velmi mnoho, aby své dopravní
poměry zlepšilo, třebaže začalo s jejich výstavbou až v 19. století. Poměrně nej-
hůře je vybavena *sít silniční*. Nehledíme-li k staré silnici z Petrohradu do Mosk-
vy, vybudováno bylo toliko několik silnic na západní okraj říše, jež měly sloužiti

především účelům vojenským, právě jako velká vojenská silnice Gruzínská přes Kavkaz, a pak silnice v okolí velikých měst, ale jejich další výstavba byla zastavena stavbou železnic. Počátky *železnic* spadají sice již do té doby, jako v západní Evropě, ale jejich vývoj byl několikrát přerušen, takže r. 1914 mělo Rusko toliko asi 60.000 km železnic, vybudovaných za vydatné pomoci cizího kapitálu. Hustota jejich byla při ohromné rozloze říše nepatrná, čítajíc toliko 1.1 km na 100 km² plochy. Ovšem že tato řídkost železniční sítě spadala na vrub rozlehlých severních, málo kulturních a řídkce osídlených oblastí, ale i v končinách s nejhustšími železnicemi, jako na př. v okruhu moskevském, připadaly pouze 4 km železných drah na 100 km². Celkem však vyhovovaly potřebě, dostávajíc skoro $\frac{6}{7}$ příjmů z dopravy zboží. Skoro $\frac{2}{6}$ všech tratí, majících vesměs širší rozstup kolejí než dráhy západoevropské, byly majetkem státním, pouze na východě a jihovýchodě některé trati byly v rukou soukromých společností. Nejpoužívanější jest velká dráha Nikolajova, spojující Petrohrad s Moskvou, která jest největším střediskem východoevropské železniční sítě. Rovněž velikého významu jest trať z Petrohradu do Vilna, kde se dělí ve tři větve: západní vede přes Kovno do Královce, jihozápadní přes Grodno do Varšavy a jižní přes Baranoviče Polesím do Žmerinky a Oděssy. V Baranovičích se křížuje tato linie s tratí z Moskvy přes Smolensk, Minsk, Brest do Varšavy a ve Žmerince s tratí z Moskvy přes Kijev do Voločisku a Lvova. Důležitá jest také stará jižní dráha, spojující Moskvu přes Tulu, Orel, Kursk, Charkov se Sevastopolem, majíc odbočku z Lesovaje do Taganrogu, Rostova, Vladikavkazu a Baku. Na východ vybíhá z Moskvy trať sibiřská, vedouc přes Tulu, Penzu a Samaru — tu odbočuje dráha do Orenburgu a Turkestanu — do Ufy a Čeljabinsku a odtud dále do Sibíře. V poslední době obdržel také Petrohrad přímé spojení t. zv. severní drahou s Čeljabinskem přes Vologdu (odtud spojka do Archangelska), Vjatku, Perm a Jekaterinburg a s pobřežím Ledového moře drahou murmanskou a kromě toho má spojení s drahami finskými. Válka a zvláště revoluce zničily ruské dráhy skoro úplně, kromě toho pak část jich připadla nově vzniklým státům, čímž staré osvědčené jednotné trati byly roztrhány. V poslední době se pilně pracuje na jejich opravě a doplňování a sovětské statistiky udávají, že v r. 1926—1927 celková výkonnost ruských železnic nejen dosáhla stupně předválečného, ale převýšila jej již o 15%. Délka jejich čítala r. 1927 na celém sovětském území 74.742 km a pětiletý stavební plán má v projektu nových více než 15.000 km tratí, mezi nimiž zvláště linie Saratov—Millerovo, Kurgan—Šadvinsk—Sinarskaja—Sverdlovsk a Troick—Orsk.

Železniční sít doplňuje příznivě rozložená *sít řek a kanálů*, o nichž se stala zmínka na jiném místě. Celkem se čítala délka vnitrozemních vodních cest r. 1913 na 39.942 km. Za světové a občanské války ustoupila péče o ně úplně do

pozadí, takže r. 1924 klesla délka splavných tratí na 78% doby převálečné, ale r. 1927 byla již o 14% vyšší než r. 1913. Většina jich má dnes průměrně 90% předválečné splavnosti, některé nejdůležitější, jako Volha a Kama, na nichž jsou prováděny důkladné vyhlubovací a zabezpečovací práce, mají již tutéž hodnotu, jako před válkou. R. 1927 dosáhla na nich doprava zboží již 75% předválečné výše.

V *námořní plavbě* Rusové, jako národ čistě vnitrozemní, nevykonali tolik, kolik by byl vyžadoval počet obyvatelstva. Jejich námořní loďstvo čítalo před válkou toliko 750.000 reg. t, při čemž posádky, zvláště na vyšších místech, byly doplňovány většinou z neruských národností. Přirozeně za takových poměrů nemohlo Rusko zmocí svou námořní dopravu vlastním loďstvem a bylo odkázáno z více než $\frac{4}{5}$ na loďstva cizí. Po válce se poměry ještě více zhoršily nejen tím, že lodí během války byly opotřebovány, nebo vůbec ztraceny, ale i z té příčiny, že Rusko ztratilo právě nejvzácnější své pobřeží baltické se zdatným, námořnickým obyvatelstvem.

Zvláštní místo zaujímá státní paroplavba na jezeře Kaspickém, která slouží především dopravě naftových výrobků pro domácí trh a pro Persii. V r. 1921 až 1922 byla skoro vůbec zastavena, ale vzrůstá tak, že převyšuje již dnes svou hodnotou dopravu zboží na jiných mořích, obstarávanou ruským loďstvem.

II.

ÚZEMÍ SLOVANŮ ZÁPADNÍCH.

Domovina západních Slovanů, Čechoslováků, Lužických Srbů a Poláků, zabírá východní část střední Evropy, šíříc se od geograficky zcela umělé hranice území východoslovanského na západ přes Vislu až k Odře a zahrnujíc Střední i Západní Karpaty a nížinu Slovenskou až k Dunaji rozkládá se i po České vysočině, již jako klínem proniká daleko na západ do oblasti germánské. Je to území zeměpisně i kulturně nejednotné, v němž se zračí všechny význačné rysy rozmanitosti povrchu i složení Střední Evropy: stará, v plástve rozlámaná trupová plošina, mladé, zvrásnělé pohoří a ještě mladší širé roviny a nížiny.

Přírodní poměry. — Povrch a jeho kulturní význam.

Česká vysočina, jako samostatná oblast hornatiny Německo-české, zaujímá celé Čechy s okolními kraji přilehlými, západní Moravu a Opavské Slezsko, šíříc se na východ až po t. zv. Moravskou bránu, širokou skleslinu, svlažovanou přítoky horní Odry od Ostravy vzhůru a Dolní Bečvou. (Jest to od starodávna známá cesta, po níž se dalo pronikání Slovanů z původní jejich vlasti zakarpatské na jih, a která tvořila zároveň důležité obchodní spojení Podunají s Baltem.) Od ústí Bečvy do Moravy jde hranice České vysočiny úvalem, jímž probíhá dráha od Přerova k Brnu a odtud na jih sleduje rozhraní dolní Svratky až k jejímu ústí do Dyje a dále postupuje ke Kremži na Dunaji. Jest to nejstarší část evropské pevniny, jak ukazují její prastaré, většinou krystalické horniny, ať vyvřelé, jako žuly, syenity a podob., neb vrstevnaté, jako ruly, svor a jiné krystalické břidlice a jejich zvětraliny.

Třebaže Česká vysočina byla několikrát zastižena horotvornými pohyby, nastalo její poslední vrásnění, které tu vytvořilo v její severní části mohutné pohoří, již uprostřed doby kamenouhelné a od té doby erose a větrání celý kraj rozrušily a srovnaly v parovinu, dříve než se po ní počaly šířit mesozoické vrstvy, které jsou nyní opět částečně odneseny. Někde však leží dosud v takové mohutnosti, že úplně zahalují pokleslý starý horský podstavec. Trupem starých hornin i jeho příkrovem probíhá řada třetihorních zlomů, které celou tuto oblast rozkouskovaly a tím daly obrysy dnešnímu povrchovému obrazu. Třetihorní

pohyby jednotlivé plástve prohnuly, jedny zdvihly, druhé snížily a na zlomových liniích v třetihorách a čtvrtohorách na mnohých místech vyvřelé vulkanické hmoty navršily na trupových plástvích nebo v třetihorních pánvích nové horské výšiny.

Horopisně jest Česká vysočina dobře ohraničeným územím, jež se jeví zevně svým pravidelným čtverhranným valem kolem vnitřní pánve země české. Její nejstarší částí a zároveň nejstarším kusem evropské pevniny jest jižní polovina, Český masiv, zabírající jižní Čechy a jihozápadní Moravu až k čáře, spojující Cheb přes Karlovy Vary, ústí Jizery, Čáslav, Svitavy a Brno se Znojmem. Polovinu severní tvoří t. zv. variský oblouk, vyvrášený ze středního karbonu.

Jihovýchodní část Českého masivu tvoří *Českomoravská vysočina*, nejrozsáhlejší horská soustava českých zemí. Jest to mírně zvlněný a zbroušený trup starého horstva, průměrně 600 m vysoký, který se rozkládá obapol hranic českomoravských od Šumavy, středního Labe a proluky Lanškrounské až po úval Hornomoravský a Dyjsko-svratecký a na jihu přechází do Rakous až k Dunaji. Zevně se jeví jako planina, nebo mírná pahorkatina, složená převážně z ruly, méně ze žuly a křemičitých břidlic, v níž pouze tam, kde jsou horniny nejodolnější, vystupují buď ojedinělé vrchy (Křemešník 767 m, Strážišť, Blaník 638 m a j.), nebo táhlé, často zalesněné chlomy, které však nedostupují ani 900 m výšky. Toliko v části pohraniční nabývá horského rázu ve vrších Žďárských (Devět skal 837 m, Žákova hora 809 m), Třebovských a Jihlavských (Javořice 835 m). Z hmotnaté vysočiny vyniká jen jedno zřetelné pásmo, Železné hory, pnoucí se mezi Žďárem, Hlinskem a Skutčí směrem jihovýchodně-severozápadním až na pravý břeh Labe, které je u Týnce nad Labem přervalo v epigenetickém údolí. Na jihozápadě jsou provázeny zlomem, dle něhož teče řeka Doubrava.

Jednotvárný, poměrně vysoký kraj s drsným podnebím má jen málo úrodné půdy. V mělkých údolích se lesknou rybníky a svahy i planiny jsou pokryty nevalně úrodnými poli, hodícími se k pěstění skromnějších druhů plodin, žita, ovsu, ječmene a zvláště brambor. Krásy nabývá teprve v hlubokých údolích řek, zvláště Vltavy, Lužnice, Sázavy, Doubravy, Svratky, Jihlavy a Dyje, které se roztékají na zemských hranicích do moře Severního nebo Černého. Obyvatelstvo jest nuceno zabývat se kromě zemědělství většinou domácíým průmyslem, který teprve v moderní době se přeměňuje v továrníký. Bývalá těžba stříbra a čilá silniční doprava dala vzrůst několika městům, z nichž bývalé horní město Jihlava zachovalo si i po vyčerpání rudního bohatství důležité místo jako středisko soukenického, kožedělného a dřevařského průmyslu. Na severozápad odtud rozkládá se Německý Brod, rovněž s bývalými doly stříbrnými. Na moravské straně jest Třebíč střediskem zpracování koží.

Na jihozápad od úlehly třeboňské pokračuje další část staré paroviny v rulových a žulových *vrších Novohradských*, jejichž horský ráz ve styčných pás-

mech obou hornin rozčleněn jest přítoky horní Vltavy a Malše, vytékajícími z amfiteatrálních, k severu otevřených údolí. Dosahují na české straně největší výše v hoře Myslivně (1041 m).

Jihozápadní okraj Českého masivu lemován jest horstvy Hercynské soustavy, *Šumavou a Českým lesem*. Jižnější, vyšší Šumava vystupuje poněkud z trupových, ze žuly a ruly složených plošin povltavských v několika rovnoběžných, širokými skleslinami oddělených a nádhernými jehličnatými lesy pokrytých hřebtech, které jsou krami staré paroviny, zbytku to pradávného horstva, jež bylo zdviženo směrem od jihozápadu, takže jeho spád v tuto stranu jest mnohem příkřejší než do vnitřku Čech. Vodní erosi byly tyto kry ještě rozčleněny v menší celky. Šíříc se od průsmyku Dvořiště (685 m) k Domažlickému (450 m) vystupuje v pohraničním, asi 90 km dlouhém pásmu do průměrné výše 1000 až 1300 m. Nejvyšší vrcholy, Javor (1457 m) a Rokle (1452 m), zdvívají se sice na půdě bavorské, ale i na české straně dosahují značných výšek na severozápadě v Ostrém (1293 m) a na jihovýchodě v Plekenštejnu (1378 m) a Třístoličnicku (1312 m), jejichž temena jsou korunována žulovými balvany. Celkem však se uplatňují zaoblené tvary, vyčnívající málo nad hřebeny, jejichž svahy jsou pokryty zhusta kamenitou ssutí, která však mizí v lesním porostu. Jinak však jsou základní horniny ve vnitřku pohoří zahaleny silnou, zvětralou vrstvou; ta zmírňuje nerovnosti svahů, takže přecházejí mírným sklonem ke dnům údolí, v nichž se objevuje voda, která na svazích prosákla do zvětralé půdy. Údolí jsou široká a řeky se vinou líně bažinami a močály. Teprve v nejhořejším toku jsou hlouběji zaříznuty a svahy údolí se stávají příkrými. V době ledové nesly nejvyšší části Šumavy malé ledovce, které vyhloubily na severní straně svahů nejvyšších vrcholů kotliny. Dna kotlin jsou dnes vyplněna malými, ale hlubokými jezery, nad nimiž se zdvívají strmé, nepřilíš vysoké stěny (Černé, Čertovo, Plekenštejnské a j.), nebo bažinami, jako zbytky bývalých jezer.

Na jihovýchodě oddělen jest pohraniční hřeben bažinatým, podélným, asi 50 km dlouhým údolím horní Vltavy a přítoky Otavy od vnitřních pásem, z nichž nejvýše se pne prostřední rulová skupina Boubínská (1362 m) se známým pralesem, od ní na jihovýchod granulitový Blanský les (Klet 1084 m) a na severozápad Kašperské hory.

Šumava jest malebné horstvo, kryté ponejvíce hlubokými, většinou jehličnatými lesy, mezi nimiž se šíří pastviny, lučiny a tu a tam i zrádné slatiny, které jsou znamenitými nádržemi vodními. Tyto okolnosti zvyšovaly vždycky poměrnou neschůdnost horstva, které bylo od pradávna výbornou ochranou proti cizím vpádům a ustálilo tak od tisíciletí zemské hranice Čech naproti Bavorsku. Obyvatelstvo, usazené ve vesnicích, rozložených v údolích, nebo na samotách po svazích horských, živí se chovem dobytka, dřevařstvím, sbíráním lesních

plodů nebo málo výnosným zemědělstvím, jelikož podnebí jest tak drsné, že ve vyšších polohách nedozrávají ani brambory a oves. V poslední době i vzrůstající se cizinecký ruch přináší něco obživy jinak chudému, ale za to krásnému kraji. Dříve kvetoucí hornictví, které sem lákalo německé kolonisty, bylo dávno opuštěno a upomínají na ně nanejvýš jména místní, jako Kašperské Hory, Železná Ruda, Sušice a j. Z užitečných nerostů těží se až dosud tuha u Mokré, Černé a Krumlova, křemen a rašelina. Průmysl spočívá na surovinách, nalézajících se na místě samém, proto se nejvíce rozšířilo sklářství a zpracování dřeva. Rozmanitější průmyslová odvětví našla místa teprve na samém okraji pohoří, v největším městě celého Pošumaví, Klatovech, které však mají již užší vztahy k sousední průmyslové oblasti plzeňské, než k Šumavě. Také doprava přes pohoří jest poměrně neveliká. Sedlo Kunžvartské (967 m), jímž vedla kdysi velmi důležitá „zlatá stezka“ z Čech do sousedních Bavor, i Železnorudské (992 m), nemají veliké důležitosti a větší železniční doprava omezuje se pouze na průsmyky okrajní: Dvořiště, jímž probíhá dráha z Budějovic do Lince, a Domažlický, s drahou z Plzně do Řezna, jež sleduje starou obchodní cestu mezi sousedními zeměmi. Železnice přes Železnou Rudu a Černý Kříž mají význam poudružný.

Za průsmykem Domažlickým pne se dále po české hranici *Český Les*. Jest to rovněž stará, opět z ruly, žuly a svoru složená, zlomy rozrušená trupová plošina, jak dosvědčují její vrcholy, vypínající se málo nad průměrnou úroveň hřbetu (800 m). Toliko na jihu Čerchov (1039 m) a na severu Dyleň (939 m), spadající do sedla Valdsaského, jímž se toto horstvo končí, zdvíhají se poněkud výše. Na rozdíl od Šumavy jest *Český Les* nejen nižší, ale i užší, nemá jezer a spadá do Čech příkře, kdežto do Bavor povlovně. Na české straně jest doprovázen zlomem, který se jeví zevně jako křemenný val, jenž se táhne na způsob bavorského Pfahlu od Domažlic přes Ronšperk a Přimdu k Tachovu, jedinému většímu městu této oblasti. Špatná půda a drsné podnebí působí, že *Český Les*, jímž ani žádná železnice neprochází, jest řídké zalidněnou hornatinou, v níž pouze domácí průmysl a lesní hospodářství nalézají příznivější podmínky.

Mezi Českomoravskou vysočinou na jihovýchodě a Hercynskými horami na jihozápadě šíří se průměrně 500—600 m vysoká *vnitročeská plošina*, přecházející zcela nenápadně do těchto horských valů. Na severovýchodě dosahuje skoro až k Labi, na severozápadě k uhelným pánvím plzeňské a kladensko-rakovnické. Tok Vltavy určuje její pravidelný sklon k severu. Jest to rovinatý nebo mírně zvlněný kraj, v němž jen výjimečně vystupuje protáhlé pohoří. Jeho východní část vyplňuje *žulová vrchovina středočeská*, šířící se na východ od čáry, která vychází asi od Klatov a vine se jižně od Příbramě k Štěchovicům a Českému Brodu. V Čertovu Břemeni (715 m) u Tábora dostupuje největší výšky. Mladé poruchy

dotkly se této trupové plošiny jen nepatrně, takže tu došlo pouze k zdvižení nebo prohnutí některých částí, čímž řeky, jako dolní Otava, střední Vltava, dolní Lužnice i dolní Sázava byly nuceny prorazit si cestu hlubokými roklemi, často velmi malebnými. Toliko na jihu došlo v době třetihorní k poklesům, jimiž vznikly rozsáhlé pánve, které byly zality jezery. Na dně těchto jezer hromadily se na krystalickém podkladě usazeniny, a to jsou nynější miocenní jemnozrné pískovce a jíly, obsahující také slabé flece hnědouhelne v rovinách kolem Českých Budějovic a Třeboně, nejoživější části horního Povltaví. *Pánev treboňská* rozkládá se v pokračování sklesliny velenické směrem jihovýchodním - severozápadním až k Soběslavi a jest protékána Lužnicí. Jíly tu tvoří nepropustnou půdu a předpoklad pro kvetoucí jihočeské rybníkářství. Mnohem menší pánev *budějovickou*, prostírající se až k Písku a oddělenou od předešlé nízkým rulovým prahem rudolfovským, protéká v meandrech, lemovaných terasami, Vltava, pak dolní Malše a Blanice.

Celý kraj má převážně zemědělský ráz, jehož městečka a vsi jsou rozloženy na planinách, kdežto hluboká a těsná údolí říční jsou skoro liduprázdná. Chudá žulová půda a vysoká poloha dovolují pěstovati většinou jen brambory a žito, a i úrodnější pánve jsou dosti drsné, takže slouží ponejvíce chovu dobytka. Hospodářským střediskem jsou tu Budějovice (41.000 obyvatel), důležitá železniční křižovatka a sídlo mnohostranného průmyslu (keramický, pivovarský, železářský, zpracování tuhy a j.). Menší střediska, zvláště zemědělského průmyslu, tvoří bývalé hornické město Písek, pak Strakonice, Třeboň, Tábor, Jindřichův Hradec a blízko rakouské hranice Nová Bystřice. Textilní průmysl jest usazen v Humpolci a Vlašimi. Slabé hornictví omezuje se na dobývání zlata v Roudném, u Milešova a na severozápadním okraji vrchoviny u Jílového, Nového Knína, Libčic a Kasejovic. Oživnější a městy bohatší jsou teprve severní svahy vysočiny, přikryté již křídovými vrstvami pánve polabské, kde Kutná Hora, Čáslav a Chrudim tvoří střediska bohatého, zemědělského kraje.

Severozápadně od zmíněné čáry postupuje rovnoběžně s žulovou vrchovinou *středočeská vrchovina břidličná*, jejímž jádrem jsou *Brdy*, začínající východně od Plzně a končící se na východ od Prahy. Jest složena z útvarů prvohorního stáří od praekambria až po střední devon, které sem uložily několikrát záplavy mořské. Zvláště mocné vrstvy zanechalo tu moře z doby silurské, kdy sem zabíhalo dlouhým chobotem až z Francie, a nové nánosy uložilo moře křídové, jehož uložení se zachovaly v severovýchodní části, kdežto na jihozápadě byly odneseny a tak se objevily opět horniny starší. V pískovcích a slepencích spodního kamria jsou uložena rudní ložiska příbramská, z nichž se získává olovo a stříbro, v břidlicích kolem Komárova a Zdic se dobývaly kdysi železné rudy, které daly vznik železářskému průmyslu kolem Berouna, Zdic, Rokycan a Plzně. Nyní se

dobývají již jen na Krušné hoře u Zdic a pak v severnější části na Nučicku a Chrutenicku. Vápence na jih od Prahy se zpracovávají na vápno a cement v údolí vltavském a berounském.

Brdy jsou, jak již jméno samo ukazuje, většinou zalesněny. Největší výšky dostupují v jižní části, kde se pnou nad 800 m (Třemšín 825 m, Tok 857 m), k severu přecházejí v nižší Hřeben, zabíhající mezi soutok Vltavy a Berounky.

Severně odtud na severním okraji masivu, na jehož vrstvy se tu ukládají křídlové tabule Bílé Hory, rozkládá se v malebném údolí vltavském na hranici lesů a starého zemědělského kraje a v blízkosti uhelných a železných ložisek na křižovatce nejdůležitějších přirozených cest hlavní město čsl. republiky Praha (680.000 obyvatel), její kulturní, průmyslová i obchodní metropole.

Severozápadní okraj břidličné vrchoviny tvoří rozsáhlé *střeodočeské uhelné pánve*, v nichž vrstvy horního karbonu, které tu přecházejí bez ostré hranice do červených pískovců, vyplňují klesliny krystalického a paleozoického základního horstva. Pánev jihozápadní, plzeňská, jest sběrným územím vod Mže, Radbuzy, Úhlavy a Úslavy, které se uprostřed něho spojují v Berounku; tu právě na jejich soutoku a na křižovatce četných přirozených cest a podporováno kamenouhelným bohatstvím a kaolinem vzniklo druhé největší město české, Plzeň (88.000 obyvatel), s rozsáhlým průmyslem pivovarským, železářským, keramickým a sklářským. Na severovýchodě přechází tato pánev do pánve kladensko-rakovnické, v níž rovněž zásoby kamenného uhlí a nedaleké rudy železné umožnily rozvoj železářství v Kladně a jeho okolí. Jinak červenavá hlína permského útvaru podporuje světoznámé chmelařství kolem Rakovníka.

Za sedlem Valdsaským počíná se varisský oblouk horský jako trosky kdysi mohutného pohoří, který lemuje českou kotlinu na severu a přechází i do Slezska a severní Moravy. Nejzápadnější jeho částí na našem území jsou *Smrčiny*; tyto však jen jedním cípem své žulové podkovy, na níž spočívají svory a fylity, zasahují do Čech ve výběžku Ašském, vysílající sem řeku Ohři. Prostřednictvím nehostinné břidličné plošiny Halštrovských hor spojeny jsou s *Rudohořím* nebo *Krušnými horami*, které tvoří mezi průsmykem Kraslickým a Nakléřovským 140 km dlouhou severozápadní hranici českou. Toto pohoří, v němž opět převládají rula, svor a žula, již před třetihorami srovnané v parovinu, bylo zastíženo v době třetihorní velikými poruchami, které způsobily v jeho jihovýchodní části mohutnou propadlinu, která od něho oddělila *Císařský Les* a *hory Karlovarské* s *Tepelskými*. Proto svahy pohoří, přecházející na saské straně znenáhla do roviny sálsko-labské, spadají do Čech příkře, rozbrázděny jsou četnými údolními, jimiž protékají přítoky Ohře a Biliny. Chudá ovesná a bramborová pole vystupují až na samotný, místy bažinatý a většinou odlesněný, v Keilbergu 1244 m dosahující hřbet. Tu také se nachází nejvyšší česká osada Boží Dar ve výši 1038 m nad mořem.

Horský kraj s drsným podnebím a málo úrodnou půdou není ani zdaleka s to, aby uživil své husté obyvatelstvo a toto jest nuceno přivydělávati si domácími prací, zvláště krajkářstvím, výrobou pletených rukavic, knoflíků, hudebních nástrojů a j. V Kraslicích, Nýdku a Vejprtech rozvinul se velkopřůmysl, hlavně textilní a železářský. Dříve dosti značné bohatství rudní jest vyčerpáno a dobývá se toliko něco wolframu u Cinvaldu a cínu u Krupky. Staré přebrané stříbrné doly Jáchymovské znovu ožily v poslední době těžbou smolence, z něhož se dobývá radium, a radiové prameny vedly k zřízení lázní, které nabývají světové pověsti. Nyní také cizinecký ruch a zimní sporty, podporované pěti železničními tratěmi, které pohoří přecházejí, přinášejí obyvatelstvu částečně obživu.

Třetihorní poruchy měly za následek mohutnou činnost sopečnou; jejím svědectvím jsou vyvrělé sopky, jako u Chebu teprve v čvrtohorách vyhaslé *Komorní* a *Železná Hůrka* a čedičové, krásně zalesněné *vrchy Doupovské*, vyvrělé již v době třetihorní, s dosti častými, ale ne zhojnými zemětřeseními, a pak hojně prameny minerálních vod, při nichž vznikla lázeňská místa, jež jsou rozložena obloukem od Mariánských Lázní přes Františkovy Lázně, Karlovy Varyk Teplicím a Bilině. V propadlině samotné vznikly pak z miocenních jezer sladkovodní usazeniny s bohatými ložisky hnědouhelnými v pánvi Chebské, Falknovské, Chomutovské a Mostecko-teplické a kaolinovými u Karlových Varů, které daly podklad rozsáhlému průmyslu.

Žatecko-teplická kotlina odděluje se od Krušných hor v třetihorách vyvrělé *České Středohoří*, jímž si razí v těsném údolí Labe cestu k severu. Toto neobyčejně malebné pohoří se skládá z namnoze zalesněných kup, homolí, špicí, tabulí a stolových hor, složených z čediče a znělce, mezi nimiž nejvýše se pne Milešovka (835 m) s krásným rozhledem. Údolí labské se svým teplým a suchým podnebím, s mírnými zimami a teplými léty patří k nejúrodnějším krajům českým a i nižší polohy ostatního pohoří mají tučnou pšeničnou a řepnou půdu. Od Žatce přes Louny až po Ústěk rozkládají se znamenité chmelnice a ovocné sady, které zabírají veliké plochy i ve vlastním údolí labském, v němž Litoměřice tvoří hlavní středisko obchodu s ovocem, Žatec s chmelem. Horniny poskytují výborných kamenů a hlin rozmanitých druhů k zpracování; na Lovosicku nalézají se české granáty. Veliký průmysl, podporovaný snadnou vodní dopravou i rozvětvenou sítí železniční soustředil se převážně při Labi, na němž vyrostlo rozsáhlé průmyslové středisko Ústí nad Labem (40.000 obyvatel), s ohromným průmyslem chemickým, strojnickým, textilním a sklářským; kromě toho jsou v městě i okolí (Krásné Březno a Neštětice) veliké rafinerie cukru. Na jih odtud Litoměřice s okolními městy, především Lovosicemi, Třebenicemi a Bohušovicemi ovládají průmysl zemědělský.

České Středohoří spadá příkře na jihovýchod do nížiny labské, mladé sklesliny, která tvoří osu veliké pískovcové tabule severočeské, zaujímaví celé severovýchodní Čechy.

Mezi Labem a rybníčnou kotlinou Dokesskou prostírá se shluk sopečných hor *Dubských* s nejvyšším vrcholem Vilhoštěm (610 m) a od nich na jihovýchod, mezi Ploučnicí, Jizerou a Labem, sklání se rozsáhlá *pískovcová planina*, rovněž proniknutá v severní části sopečnými sukami (Ralsko u Mimoně, Bezdězy a j.), zryhovaná kaňonovitými údolími toků, spějících k těmto dvěma řekám. (Pamětihodná soustava údolí kokořínských.) Příkrý svah planiny k Labi pokryt jest vinicemi u Mělníka, Liběchova a Bečkovic, na úrodných alluviálních nánosech pěstuje se řepa cukrová, ale vodou chudé výšiny jsou porostly většinou lesem, takže průmysl se tu omezuje především na zpracování zemědělských plodin.

Protějšek k pískovcové planině tvoří na druhé straně labské nížiny rovněž pískovcový *Džbán* (534 m), vystupující příkře nad zlomem Rakovnické pánve, kdežto z nánosů labských se zdvihá zcela povlovně. Jeho vyšší části jsou kryty lesem, na mírných severních svazích se daří chmel a cukrovka. Nedaleko labského údolí ční z roviny čedičový *Říp* (459 m) jako sopečný výstřelek Českého Středohoří a za podobný lze pokládati i Kunětickou horu u Pardubic.

Na plochem, velmi úrodném levém břehu labském a v nejdolejším údolí Vltavy a Ohře rozvinul se zemědělský velkopřmysl, jehož sídly jsou Kralupy, Louny a především Roudnice, středisko požehnaného kraje rolnického. Blízke kameno- a hnědouhelne doly umožnily rozvoj i jiných odvětví průmyslových, z nichž nabývá stále většího významu chemický průmysl v Kralupech a výroba hospodářských strojů v Roudnici.

Největší hospodářské důležitosti jako zemědělská oblast nabývá však *Polabí* teprve na východ od Jizery. S výjimkou písčinych míst v okolí Lysé, Nymburka a Pardubic jest tato oblast, jejíž klesání trvalo až do doby čtvrtohorní, vyplněno těžkou, znamenitou humusovou ornici, nejlepší pšeničnou a řepnou půdou Čech, která pokrývá nejen vlastní Polabí, ale i výběžky roviny až k Mladé Boleslavi a kolem Čáslavě, Chrudimě, Litomyšle a Hradce Králové. Odtud až k Jaroměři, v t. zv. „zlatém prutu země České“, dosahuje největší úrodnosti. Proto tu lze pěstovati kromě obilí a cukrovky i zeleninu a znamenité ovoce, bujné louky pak podporují chov dobytka, zvláště koní. Úrodný kraj dal vznik celé řadě měst, v nichž nejen zemědělské produkty docházejí zpracování, ale kde se usadila i jiná průmyslová odvětví.

V mírných povrchových vlnách zdvihá se úrodný kraj křídových útvarů k severu až k okraji Sudet, na jejichž úpatí usadil se dřevařský a textilní průmysl, rozložený v řadě měst a míst od Mladé Boleslavě přes Mnichovo Hradiště (tu také průmysl kožedělný), Turnov a Paku až ke Králové Hradci. Tam, kde převlá-

dá pískovec, vznikly pískovcové stěny, tající často skalní bludiště velmi romantická. Takové jsou na př. Prachovské skály u Jičína, v „Českém ráji“ u Turnova nebo skalní bludiště u Mnichova Hradiště a j. Větších výšek dosahují opět sopečné suky, jako Vyskeř, Mužský (465 m), Trosky, Kunětická hora (305 m) a mnoho jiných.

Za průsmekem Nakléřovským krystalické horniny variského oblouku rovněž poklesly a byly také pokryty skoro vodorovně uloženými usazeninami křídového moře, které kdysi zaplavilo skoro celé vnitřní Čechy. Nejmocněji vystupují tyto usazeniny v měkkých pískovcích *Děčinských stěn*, původně jednotné plošině na západě průměrně 600, na východě 450 m vysoké, kterou vody a třetihorní poklesy rozrušily v hluboká údolí s kolmými stěnami a malebnými tvary (Převyšovská brána, Edmundova rokle a j.), jimiž si razí cestu Kamenice k Labi, jež si tudy prohlodalo cestu do sousedního Saska. Poněvadž však erose nepokračovala vždycky stejnoměrně, vytvořila se na některých místech široká údolní dna, z nichž údolí u Hřenska tvoří rovinu ve výši 300—340 m nad mořem. Nejvýše se vypíná v této oblasti Děčinský Sněžník (721 m), odlišuje se svým ostrým tvarem od okolních vrchů stolového rázu. Hustě obydlený kraj má středisko v úzkém labském údolí, na něž jest omezena i železniční doprava a v němž se rozkládají průmyslová a obchodní města Děčín a Podmokly. Na jihovýchodních svazích rozšířeno jest sklářství v Kamenickém Šenově, České Kamenici a Boru a smrkové lesy dodávají surovinu k dřevařskému průmyslu.

Teprve severovýchodní okraj české vysočiny tvoří opět další pokračování variského oblouku asi v 380 km dlouhé řadě horských pásem, sloučených pod jménem *Sudet*. Rozkládají se ze saské Míšně přes Lužici až k „Moravské bráně“. První pásmo na severozápadě, které vystupuje z miocenních a diluviálních příkrovů severní Horní Lužice do Čech, jsou zalesněné *Lužické hory*, jejichž většinou žulová hmota jest vysunuta nad okraj křídové tabule. V sousedním Sasku i výběžku Šluknovském jest to trupová plošina, 400—500 m vysoká, s plochými hřbety, nad něž jen tu a tam se mírně zdvihají čedičové kupy, hustě posetá tkalcovskými vesnicemi a městečky, ovládanými na české straně průmyslovými středisky Rumburkem a Varnsdorfem, na saské Budišínem na Sprévě, hlavním městem Horní Lužice v hnědouhelne a textilní oblasti, a nabývá horského rázu teprve v krystalickém, lesnatém hřebenu Ještědském, v němž se zdvihá ostrým, z tvrdého křemene složeným jehlanem Ještědu do výše 1010 m. Jihovýchodně od Ještědu se horský hřbet rychle snižuje a končí za říčkou Mohelkou rozložitým vrchem Kopaninou (655 m) nad těsným, romantickým údolím horní Jizery, za nímž postupuje z melafyrových tufů složený Kozákov (743 m), naleziště vzácných odrůd křemene, které se brousí v Turnově na české polodrahokamy. Téhož složení jsou i známé vyhlídkové hory na Jičínsku Tábor (684 m),

Bradlec (561 m) a Kumburk (641 m). Posledním výběžkem prvního pásma sudetského na jihovýchodě jest převahou rulová Zvičina (671 m) u Králové Dvora.

Za širokou, v diluviu zaledněnou skleslinou Nisy Lužické, na níž se rozkládá středisko českého soukenického průmyslu Liberec (35.000 obyvatel) a od něho na jihovýchod Jablonec s rozsáhlým sklářstvím, pnou se rovněž většinou žulové hory *Jizerské*. Vyplňují výběžek Frýdlandský jako mírně zvlněná, drsná, průměrně 900 m vysoká planina (hora Jizera 1125 m), jejíž širé lesy dodávají surovinu četným pilám a papírnám. Jejich jižní úpatí omývá Jizera, která tu vyvěrá.

Mezi průsmykem Novosvětským a sedlem Libovským (510 m) šíří se *Krkonoše*, nejmohutnější horstvo České vysočiny, jako poněkud k jihu nakloněná, ze žuly a krystalických břidlic složená hrst bývalé staré trupové plošiny, která zůstala státi, zatím co kraj kolem dokola se propadl. V době ledové byly pokryty rozsáhlými firnovými poli, z nichž vybíhaly malé ledovce, které vtiskly údolím vanovitou podobu a zanechaly stopy v morénových jezírcích, bažinách a bludných balvanech. Skládají se ze dvou pásem, z nichž souvislé převážně žulové pásmo pohraniční „slezské“, průměrně 1300 m vysoké, vystupující příkře z pruské kotliny Hiršperské, nese malé, často bažinaté plošiny, tu „lukami“ nazývané, nad nimiž jen tam, kde tvrdší horniny odolaly rozrušení, vypínají se vyšší hory, z nichž svorová Sněžka (1603 m) jest nejvyšší nejen v Krkonoších, ale i v celé Německo-české vysočině. Toto pásmo odděleno jest od nižšího, většinou svorového pásma vnitřního „českého“, hlubokým Sedmidolím, do něhož spěje vodopádem Labe, pramenící se pod Velkým Šišákem (1506 m) ve slezském hřebeni na Labské louce ve výši přes 1300 m. Český hřbet rozdělen jest propadlinou, kterou protéká Labe nad Špindlerovým Mlýnem v část východní, srázné Kozí hřbety; k nim se druží hora Studničná (1555 m), na jejímž jižním úbočí jest „Krkonošova zahrádka“; a západní, s mohutnou kupou Kokrháče (1435 m) a protáhlého hřebene Krakonoše (1409 m). Sněžka i Studničná svažují se příkře do Obřího dolu, nejvelkolepější krkonošské doliny úplně velehorského rázu, pramenného území Ůpy.

Krkonoše jsou oblastí převážně lesního hospodářství a dobytkařství, které se provozuje po alpském způsobu. Třeba nejsou tak zalesněny jako Šumava, nalezneme přece i zde krásné lesy, které sahají až do výše 1300 m, a teprve nad nimi šíří se kleč, na planinách pak rozsáhlé slatiny a alpské louky se salašemi, jež slují „boudy“ (tak zde jmenují i hotely). Vrcholy hor tvoří holé skály. Dlouhé vesnice táhnou se údolními daleko do hor a obyvatelstvo jejich zaměstnává se zpracováním dřeva, nebo tkalcovstvím. Větší průmysl (textilní, papírnický, sklářský) usadil se hlavně v předhoří v údolích Ůpy, Labe a Jizery, jejichž síly vydatně užívá (Trutnov, Hostinné, Vrchlabí, Semily, Železný Brod a j.).

Na východ od sedla Libovského propadlá plástev sudetská byla pokryta až

k sedlu Náchodskému mladšími horninami, náležejícími útvaru permsko-karbonskému a křídovému, jež rozhlodala Metuje krásným, romantickým údolím. Vynikají tu hory *Žaltmanské* (738 m) s doly kamenouhelnými u Žaclěře a Svatonovic, pak pískovcová planina *stěn Adršpachských* a *Teplických*, rozrytá účinky vody a povětrnosti v nejpodivnější útvary a podoby, a odtud na východ rovněž z křídových pískovců složené *stěny Broumovské* a *Hejšovina*. Celý tento kraj, jehož střediskem jest Broumov, rozkládající se na řece Stěnavě v kotlině, otevřené do Kladska, slyne textilním průmyslem, který se vyvinul z domácího zpracování lnu, jenž tu byl dříve pěstován ve mnohem větším rozsahu než nyní.

Teprve za Náchodským průsmykem, na jehož úpatí se rozkládá Náchod, v němž se soustředil největší přádelní průmysl celého tohoto kraje, pokračují opět Sudety směrem jihovýchodním. Až ke skleslině Mezileské (Mittelwaldské, 534 m) šíří se dvojpásmé, ze svoru a ruly složené, krásně zalesněné hory *Orlické*. V jejich vyšším, vnitřním pásmu, které se sklání povlovně do Čech, kde se k němu druží členitá, z měkkých permských a křídových pískovců složená kopčina, hojně rozbrázděná hlubokými říčními údolními, strmá skupina Vrchmezí do 1083 m a na jihovýchod Deštná do 1144 m, kdežto vnější pásmo, hory *Bystřické*, dosahují sotva 1000 m výšky a spadají příkře do Kladské kotliny. Tato obě pásma tvořila kdysi celek, který se uprostřed prolomil a propadlinou takto vzniklou teče hlubokým údolím strmých svahů ve svém horním toku Divoká Orlice, tvoříc zde říšskou hranici.

Severovýchodní okraj *kotliny Kladské*, vyplněné mladšími usazeninami, lemuje rulové hory Jílové, které odděluje příčné údolí Nisy Kladské od svorových hor Rychlebských, jež se končí na hranici moravsko-slezské sedlem Ramzovským (759 m). Jihovýchodní okraj kotliny uzavřen jest Bílými horami a na západě od nich skupinou Kralického Sněžníku (1422 m), na jehož jihozápadní straně vyvěrá Tichá Orlice, na jihovýchodní Morava z t. zv. „tvarohových děr“, jeskyň, pokrytých bílým tufem.

Od sedla Ramzovského na jihovýchod postupují *Jeseníky*, zaujímající celé Opavsko a severní Moravu po řeku Sázavu, horní Moravu a Bečvu. Jejich severozápadní část, Hrubý Jeseník, až po čáru Horní Město—Andělská Hora—Cukmantl—Hlucholazy, složený z ruly a svoru, k nimž toliko na jihovýchodě se druží pás křemenců a devonských břidlic, má horský ráz, dosahuje v Pradědu 1490 m výšky, kdežto část jihovýchodní, Nízký Jeseník, složená z kulmových slepenců a břidlic a končící se nevysokými vrchy Oderskými (681 m), pramenným územím řeky Odry, jest mírně zvlněnou plošinou, nad níž jen tu a tam vystupují osamělé čedičové kupy, trosky sopek.

Kdysi v této oblasti kvetoucí dolování na zlato a železnou rudu úplně zaniklo a dnes se těží toliko něco tuhy u Kolštejna a krycí břidlice u Starého Města.

Ani zemědělství, ačkoli zaujímá skoro celou náhorní plošinu, není pro malou úrodnost půdy s to, aby uživilo své husté obyvatelstvo; i bylo toto nuceno, pokud se nestěhuje do ciziny, obrátiti se k domácí výrobě, v posledních desetiletích pak nalézá zaopatření i ve velkopřemyslu, především textilním, jímž vzrostla na severním svahu zvláště města Frývaldov, Bruntál, Krnov a již v rovině se rozkládající Opava, na moravském okraji horském Šumperk, Šternberk, Mor. Beroun a řada menších míst.

Nejkrajnější pásmo moravských Sudet—*kamenouhelný útvar ostravský*—bylo zatlačeno do hlubiny přesmyknutými okraji Karpat. Když byl tento příkrov odnesen, vznikla pásenná úlehla, *Moravská brána*; tudy probíhal v době miocénní záplavy průliv, který spojoval moře moravské s polským a tudy také pronikal do východní Moravy severský ledovec, až po dnešní, jen 310 m vysoké evropské rozvodí u Hranic. Ačkoli miocénní jíly a písky tvoří tu mohutné příkrovy, vycházejí přece produktivní kamenouhelné vrstvy na den na levém břehu Odry a teprve dále k jihu nacházejí se ve větších hloubkách, takže dolování jest tu obtížné. S těžbou počalo se r. 1787 a již brzy potom vyrostlo z malého, agrárního městečka Moravské Ostravy veliké středisko hornické a průmyslové, kolem něhož nakupila se řada průmyslových míst od Bohumína až po Karvinou, mezi nimiž Moravská a Slezská Ostrava, Přívoz, Vítkovice (s největšími železárnami v Čsl. republice) a Mar. Hory tvoří uzavřený komplex se 120.000 obyvateli. Na této oblasti má podíl též Hlučínsko. Opodál Hranic, u Teplíc s léčivými prameny uhličitými, objevuje se v devonských vápencích krasový jev se spleť jeskyň a propastí „Malou Macochou“.

Kulmské horniny Nížkého Jeseníku zapadají na západě pod čtvrtohorní nánosy *úvalu Hornomoravského*, Hané, nejurodnějšího kraje moravského, jehož neobyčejně vyvinuté zemědělství a zemědělský průmysl soustřeďuje se v řadě měst, mezi nimiž vynikají Olomouc (57.000 obyvatel), Prostějov, Přerov a Kroměříž a objevují se opět v málo úrodné, místy zalesněné, 600—700 m vysoké *planině Dražanské*, oddělené od Českomoravské vysočiny permskými útvary „Boskovické brázdy“. Na jihozápadě asi od Boskovic až k hoře Hádům, severně od Brna, přikryty jsou sudetské horniny Dražanské planiny pruhem devonských vápenců, v nichž vytvořila voda labyrint jeskyň s krápníky, podzemními jezery a toky, na povrchu pak slepá neb poloslepá údolí, suché doliny, závrtý a propasti (Macocha 137 m hluboká), takže se tomuto kraji dostalo jména „Moravského Krasu“. V dolinách uložené jurské vrstvy obsahují ložiska hnědele, na něž se tu až do nedávna dolovalo, a který dal popud ke vzniku železáren v Adamově a Blansku. Západní jeho okraj jest lemován žulosyenity s krásně zalesněnými vrchy od Boskovic přes Brno až k Mor. Krumlovu, na jejichž úpatí rozkládá se hlavní město moravské Brno (222.000 obyvatel) na okraji úrodné

nížiny dyjskosvratecké, jehož rozsáhlý soukenický, železářský a kožedělný průmysl podporován jest nedalekými kamenouhelnými doly u Rosic a Oslavan.

Na východ od České vysočiny šíří se *soustava karpatská*, vyplňující celý východní díl Československé republiky a jih republiky Polské. Jest to horstvo mladší než česká vysočina, jak ukazují jeho strmé, vysoké a ostré tvary. Bylo navrženo většinou v době třetihorní. V době druhohorní středozemské moře, rozlévající se na místě dnešních Karpat, z něhož vystupovaly jen menší ostrovy, ukládalo mohutné vrstvy vápencové a pískovcové, které ztvrdly v horniny a byly během doby třetihorní za dočasného ústupu moře tlakem s jihu zdviženy a posunuty k severu přes starší vrstvy krystalických břidlic a žuly; leckde i tyto starší vrstvy byly zdviženy do výše a sjely po nakloněné ploše tak, že přikryly horniny mladší. Byl to asi týž pochod, jaký můžeme sledovati při vytyčení Alp, s nimiž mají Karpaty mnoho podobného. Celou kostru jejich tvoří široké pískovcové (většinou flyšové) pásmo vnější, složené z křídových a třetihorních pískovců a lupků, z břidlic, jílu a vápenců, provázené roztrhaným pruhem jurských vápencových útesů; k nim se druží uvnitř oblouku pásma složená z krystalických břidlic a žuly, která však byvše rozdrobena, místy úplně zmizela pod mladšími útvary, takže nepředstavují dnes souvislého celku, nýbrž jen jednotlivé skupiny, oddělené od sebe kotlinami, vyplněnými miocénními pískovci nebo jíly. Tato pásma pak konečně lemují audesitové a trachytové vyvřelé hřebeny na okraji Slovenské a Podkarpatské nížiny.

Našemu území náleží z celého oblouku karpatského Karpaty západní a střední, nebo Poloninské.

Souvislé *pásmo pískovcových Karpat* počíná se u sklesliny Myjavské (480 m) a tvoří jako uzavřená, zalesněná hornatina přirozenou rozvodní hranici mezi jihomoravskou nížinou a Poodřím na jedné a slovenským údolím Váhu na druhé straně. Dále k východu oddělují polskou Halič od východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Jejich jižní část, *Bílé Karpaty*, od průsmyku Myjavského až k sedlu Papajskému (695 m), vystupující Velkou Javořinou do výše 968 m, spadají na slovenskou stranu příkře, kdežto na moravskou vysílají nižší pahorkatinu, na východě zalesněnou, na západě vlnorodou, v níž tu a tam vyřezávají třetihorní vyvřeliny. V severní části prohýbají se průsmykem Vlárským (283 m), kterým spěje řeka Vlára z Moravy na Slovensko a jehož používá také trať z Brna do Pováží. Za sedlem Papajským přiléhá k Bílým Karpatům skoro kolmo hřeben Javorníků, již přes 1000 m vysoký, vysílaje do Moravy krásně zalesněné pásmo *hor Vizovských* (Sviradov 736 m), které překračují u Napajedel řeku Moravu a pode jménem *Chřibů* (Brdo 587 m) postupují dále k jihozápadu. Jejich západní, nižší díl, *Ždánský les*, zaniká posledními povrchovými vlnami v úvalu dyjskosvrateckém, v němž za ohybem Dyje zdvihají se útesové *vrchy Pálavské* (Děvín

550 m), u Mikulova s hojnými jeskyněmi. Hory Vizovské i Chříby, v nichž se krásné lesy střídají s horskými palouky a jejichž jižní úpatí provázejí vinorodé pahorky, mají veliké množství minerálních vod, z nichž nejznámějšími jsou vody Luhačovické a hořká voda Šaratica u stejnojmenného městečka nedaleko Slavkova.

V koutě mezi tímto pásmem a Bílými Karpatami rozkládá se *Dolnomoravský úval*, jenž není ve všech částech tak úrodný, jako úval Hornomoravský. Nad miocénními vrstvami, které chovají na severním okraji ložiska mladého hnědého uhlí, na něž se doluje u Dubňan a Čejče a u Gbel na naftu, spočívá jen na jednotlivých místech úrodná prst, rodící obilí a řepu, jinde však zaujímají veliké rozlohy písečné přesypy, které byly uměle upevněny vysazováním dubů, bříz a borovic, mezi nimiž se rozkládají chudá pole bramborová nebo hubené pastviny. Jest to nejsušší část Moravy, kterou jen deště v raném létě chrání před tím, aby se neproměnila v step. Kromě toho její východní díl, který jest úplnou rovínou, trpívá záplavami neregulovaných řek, které se tu mohou volně rozlévat po nepřehledných lukách. V městech Břeclavi, Hodoníně, Bzenci i Uherském Hradišti provozuje se též zemědělský průmysl, jako na Hané.

Sedlem Lemeženským (800 m) odděleny jsou od Javorníků mezi oběma Bečvami se rozkládající *hory Vsatské* (Bařina 925 m), na jejichž severní straně prohýbá se sedlo Bařinské, důležitý přechod z údolí Horní Bečvy do údolí Kysúce. Jejich pokračování za horní Bečvou tvoří *hory Hostýnské* s poutnickou horou téhož jména (736 m), které se svažují do úrodné, z měkkých břidlic a slepenců složené *plošiny Holešovsko-Kelčské*, hustě osídlené, s několika menšími městy, se sklářstvím a výrobou nábytku z ohýbaného dřeva, nad níž na severozápadě se pne skupina *Malíniku*, posledního výběžku Sudetské vysočiny, jež prorvala Bečva v pěkném, příčném údolí. Za Bečvou pokračuje pak *pahorkatina Novojická* se svými vápencovými útesy, z nichž vyniká památný Kotouč u Štramberka. Ačkoli dopravní poměry nejsou příliš příznivé, vyvinul se přece v celé této oblasti značný průmysl. Na severním okraji rozkládá se průmyslový Nový Jičín, od něho nedaleko Kopřivnice s výrobou vagonů a automobilů a na Ostravici dvojměstí Místek—Frydek.

Severně od Javorníků pnou se od Moravské Brány až k sedlu Jablunkovskému (551 m) *moravsko-slezské Bezkydy*, stoupající ne sice v nejvyšším, ale v památném Radhošti, na jehož svahu rozkládá se krásné letovisko Pustevně, do 1130 m, v Lysé hoře docela 1325 m. (V údolí dolní Bečvy, jež omývá úpatí Radhoště, leží lázeňské město Rožnov.) Hory jsou pokryty nádhernými lesy, mezi nimiž na hojných pastvinách roztroušena jsou dřevěná obydlí (paseky) horalů, živících se pastevectvím a dřevorubectvím. Ale i velkopřmysl nalezl cestu do lesnatých údolí. Ve Valašském Meziříčí na Bečvě usadilo se sklářství,

ve Frýdlantu na Ostravici a v Třinci na Olze železářství, jemuž daly vznik nálezy železné rudy v Bezkydech a hojnost dřeva. Dnes však jsou zásoby domácí rudy již vyčerpány, takže se dováží surovina z ciziny, a nepoužívá se ani dřevěného uhlí, nýbrž kamenného uhlí ostravského. V Těšíně a Bílsku rozšířen jest průmysl textilní.

Za sedlem Jablunkovským, pod nímž tunelem prochází trať dráhy bohumínsko-košické, pokračují až k sedlu Tyličskému (688 m) veskrze rozsáhlými lesy pokryté *Bezkydy slovensko-polské*, jež dělí skleslina Nového Targu, protékána Dunajcem, v část západní a východní. V Babí hoře, v ledové diluviální době zaledněné, vystupují až na 1725 m. Hlavní hřbet provází řada nižších pásem, která jsou rozdělena pobočkami Visly, Skavy, Raby a Dunajce v krátké hřbety, jež přecházejí stupňovitě do 350—380 m vysoké pahorkatiny úrodného, hustě osídleného zemědělského kraje, jímž si razí jmenované řeky cestu údolními 100 až 150 m hlubokými. Nejdůležitějším přechodem v této části jest skleslina řeky Popradu, jíž používá železná dráha z Tarnova do Košic.

Hospodářský význam slovensko-polských Bezkydů spočívá právě tak, jako v jejich moravsko-slezské části, v bohatství lesů a pastvinách. Větší střediska na okraji hor nebo v kotlinách tvoří tu pouze Żywiec, Nowy Targ, Nowy Sącz, Grybow a Gorlice s malým průmyslem.

Pahorkatinu na sever od hlavního pásma tvoří čtvrtohorní uložení většinou nordického původu, spočívající na miocénním podkladě, který zahaluje mohutné sloje kamenouhelné. Z miocénního příkrovu vyčnívají pak ojedinelé vrchy vápencové, jimiž podmíněna jest v nejzápadnější Haliči výtečná poloha Krakova (185.000 obyvatel); pro jeho průmyslový rozvoj nabyly neobyčejné důležitosti kamenouhelné doly u Jaworzna. Na východ odtud chovají nejstarší miocénní vrstvy, zapadající již pod karpatské pískovce, znamenitá ložiska kamenné soli u Wieliczky a Bochnie. Na staré cestě, vedoucí z Krakova na východ, leží zemědělská, v poslední době i něco průmyslu obsahující města středohaličská Tarnov, Rzeszów, Jarosław a pevnost Przemyśl.

Východně od sedla Tyličského postupují střední Karpaty pískovcovým pásmem *Karpat Poloninských*, které na rozdíl od Karpat západních vystupují ihned příkře z přilehlé k nim na severovýchodě plošiny Podolské, ale podobají se jim kromě složení i v tom, že jsou v nižších částech kryty hlubokými lesy listnatými, v nichž se ještě zdržují medvěd, rys, divoká kočka a černá zvěř. Ve vyšších polohách jsou rozsáhlé horské louky, poloniny. Skládají se v podstatě ze dvou rovnoběžných hřbetů, mezi nimiž se vine hluboké, podélné údolí, které však ve východní části mizí a obě pásma, jimž přibývá od západu na výšce, splývají ve skupině Černé hory, nesoucí četné stopy diluviálního zalednění, v pásmo jedno, v němž Hoverla (2057 m) dosahuje největší výšky v Poloninských Karpatech.

Celá tato část Karpat, která tvoří v délce 400 km hranice československo-polské a ideální rozvodí mezi Sanem, Dněstrem, Stryjem a Prutem se severní a Tisou s jižní strany, jest zvláště v západní oblasti, jejíž výšky dosahují nejvýše 1300 m, snadno přechodná v řadě průsmyků, jichž lze však dosáhnouti mnohem snáze od severu než od jihu; zde pro hluboko ležící erozivní základnu jest sestup možný toliko úzkými, příkrými údolími, sevřenými rozsochami, jež vybíhají z hlavního hřebene. Tu se prohýbají průsmyky Dukelský (502 m), Lupkovský (655 m), Užocký (889 m) a Verecký (840 m), kromě Dukelského vesměs se železničními tratěmi. Teprve východně od Stryje stávají se horské tvary ostřejšími, hřebeny s holými, často balvany korunovanými vrcholy vyššími (tak Polonina Rovna stoupá na 1482 m, od ní na východ, oddělena hlubokým údolím Latorice rozsocka planiny Berežavské se Stohem do 1679 m, Popadija 1742 m, Sevula 1818 m, v nitrozemském hřebenu Svidovci Bliznica 1883 m a j.) a dosahují v zmíněné již skupině Černé hory největší výšky. Také sjízdnost jest v příčném směru mnohem menší; žádná silnice nepřekračuje tu pohoří až k průsmyku Jablonickému — Tatarskému — (931 m) u Jasiny, opodál něhož vede tunelem železnice z údolí Černé Tisy do údolí Prutu.

Vnitřní pískovcové pásmo provází řada útesových skupin, za nimiž se zdvíhá mezi Laborcem a Uhem pásmo vínorodých trachytových kuželů pohoří *Vihorlatu*; jeho pokračování tvoří jiné vyvěřelé osamocené vrchy až k pohoří *Gutinskému*, mezi nimiž si razí cestu Tisa do nížiny, pokryté většinou usazeninami miocénního moře a aluviálními nánosy říčními. Z doby mořské záplavy pocházejí ložiska solná u Akny Slatiny naproti Marmarošské Sihoti a u Solivaru východně od Plešova.

Kulturně jest tato část Karpat nejzaostalejší oblastí celého území západních Slovanů. Na haličské straně jest sice les silněji vykácen, takže rolnictví tu má větší význam, ale celkem způsob života málo vzdělaného, v primitivních chatrčích společně s dobyt看em bydlicího obyvatelstva jest ubohý. Ani železnice nemají valného významu a slouží většinou vývozu dřeva. Proto také lesní hospodářství poskytuje nejdůležitější zdroje výživy zvláště na jižní, lesnatější straně, kde také jedině vznikla větší sídla, jako Humenné, Užhorod, Mukačevo a Hust, v nichž však řemesla i obchod ovládá židovský živel. Ani nížina, ačkoli v celku velmi úrodná, není příliš hustě osídlena, jelikož namnoze močálovitá půda brání hospodářskému využití. Jejím střediskem jest město Beregsasy, rozkládající se při vínorodých pahorcích na řece Boršavě.

Pomezí hřbetů moravsko-slezské sklánějí se příkrě do údolí středního Váhu, kudy postupuje vnitřní, z permských, triasových, jurských a křídových útvarů složené *útesové pásmo*, které se táhne po celé délce slovenských hranic až do Podkarpatské Rusi, nabývající největšího rozsahu a krásy v Pěninách východně od

Vysokých Tater při Dunajci. Tento řetěz útesů, nad jejichž srázy vypínají se hojně zříceniny hradů (Beckov, Strečno, Oravský zámek a j.), odděluje pískovcový vnější pás Karpat od *pásma středního*, které se skládá z žuly a krystalických břidlic, k nimž se pojí pak i mladší horniny, zvláště permské křemence a pískovce a druhohorní vápence. Toto pásmo, složené z jednotlivých, od sebe oddělených pohoří, přichází na půdu Čsl. republiky za průrvou dunajskou, nad níž se zdvíhá strmá skála Děvína, zalesněnými, řídcí obydlými *Malými Karpatami*, které nedosahují ani 800 m výšky (Ostrý Kameň 761 m); zdvíhají se příkrě z obklopujících je nížin. Úrodná a hustě osídlená jsou toliko z mladších hornin složená okrajní pásma, zvláště při jižním úpatí, kde se daří výborně víno a ovoce. Tu také se rozkládá pod vstupem Dunaje z úzkého údolí do roviny v nádherné poloze Bratislava (94.000 obyvatel), průmyslové, obchodní i duchovní středisko Slovenska.

Na sedle Myjavském stýkají se Malé Karpaty s Bílými a krystalické pásmo objevuje se opět teprve na východní straně povážného údolí *v horách Inoveckých* (1042 m) mezi Váhem a Nitrou a jejich severním pokračování *Vetřných holích* (Strážov 1214 m), které v sobě uzavírají divoce rozeklané hradovité, ze slepenců starotřetihorního stáří složené skály Súlovske. Půvabné údolí Rájecké dělí *Vetřné pole* od *Malé Fatry*. V tomto údolí i na jiných místech vyvěrají minerální teplé prameny, které zvláště v Piešťanech a Trenčanských Teplicích daly vznik hojně vyhledávaným lázním. Váh proráží Malou Fatru, zdvíhající se ve dvojvrcholém Fatranském Kriváni (1669 a 1711 m) již nad hranici lesů, průlomem u Strečna, který spojuje úrodnou, flyšovou Žilinskou kotlinu s Turčanskou, a nový dlouhý průlom u Kralovan umožňuje spojení s kotlinou Liptovskou.

Rovnoběžně s Inoveckými horami, na východ od řeky Nitry, postupují *vrchy Tribecké*, zdvíhající se přímo nad městem Nitrou, vrchem Zoborem (587 m). Nejvýše vystupují ve Velkém Tribci do 829 m. Řekou Žitvou jsou odděleny od Inovce zlatomoraveckého a k oběma těmto pásmům pojí se na severu zalesněné, trachytové horstvo *Ptáčnicku* (1346 m), k němuž přiléhá na severovýchodě krátký hřbet krystalického *Žiaru* (894 m). Údolí horní Nitry i jejich nejhořejších přítoků, vyplněná eocénními nánosy, jsou chudá a nevládná, toliko hnědouhelné doly v kotlině u Handlovej poněkud kraj oživily. Z kotliny u Prievidze vede cesta přes Německé Pravno do třetihorní *Turčanské kotliny*, jejíž středisko, Turčan. Sv. Martin, bylo duchovním střediskem za vlády maďarské. Vysoká poloha této kotliny, uzavřené mezi Malou a Velkou Fatrou, na jejíž západním svahu leží lázeňské místo Štubnianské Teplice, jest málo vhodná pro zemědělství, a ještě nehostinnější jest pro své drsné podnebí odtud na sever se otevírající *kotlina oravská*, uzavřená na západě oravskou Magurou, na východě oddělená od rozlehlé pánve Liptovské vápencovým a dolomitovým hřbetem *Oravsko-liptovských hor*, stoupajících Velkým Chočem do 1613 m výšky.

Oravsko-liptovské hole přecházejí ve *Vysoké Tatry*, které ohraničeny Váhem a Oravou, Popradem a Dunajcem, zdvíhají se jako mohutná horská hradba, v níž nabývá typ západokarpatského středního pásma nejvelkolepějšího rozvoje. Kdežto Liptovské hole nedosahují ani 2000 m a jejich široké hřebety mezi kary mají většinou středohorský ráz, vykazují vlastní, převahou žulové Tatry od Lili-jového sedla (1978 m) až k Žďárskému divokou rozeklaností i výši celou velkolepou nádhrou velehor. Gerlachovským štítem pnou se do výše 2663 m, Lomnickým štítem do 2634 m a ještě celá řada vrcholů převyšuje 2500 m. Ledová doba vtiskla celému horstvu dnešní jeho divoký ráz a její stopy jeví se v rozsáhlých morénách, (tak mohutná morénová hráz, po níž jde dnes cesta Svobody, příkrývá na jihu celé úpatí Vysokých Tater), v cirkusových a vanovitých údolích a jezerních pánvích, nadřazených buď v ledovcových koutech údolních, nebo zahrazených morénou, z nichž většina, kromě Štrbského plesa, leží nad hranicí lesů; tato na jižní straně probíhá ve výši 1400—1500 m, na severu jen 1300 m. V přítomné době se v horstvu pro jeho příkrost a poměrně malé srážky ledovce nevytvořily a sněh udržuje se přes léto toliko v chráněných kotlinách. Stálých sídel tu není; všechn život soustřeďuje se do podhůří, jehož střediskem jest Poprad v otevřeném kraji nedaleko rozvodí řek Popradu a Hornadu. Na horských svazích vznikla celá řada lázeňských a výletních míst (Štrba, Smokovce, Tatranská Lomnice, Matliary, na polské straně Zakopané).

K severovýchodnímu konci Vysokých Tater připíná se za Kopským sedlem (1756 m) pásmo vápencových a dolomitových, částečně zkrasovělých *Bielských Tater*, (Havran 2154 m) s divokými žleby, soutěskami a stěnami, které shlížejí do přírodního parku kotliny Javorinské, na východ pak se šíří *Spišská Magura* a starotřetihorní spišská pahorkatina, v níž jen zřídka dosahují výšky 1200 až 1300 m. Podobného rázu jest osamocený malý krystalický peň *Branisko* (1193 m).

Liptovská pánev na severu a údolí Hronu s *kotlinou Brezenskou* na jihu uzavírají rulové a žulové *Nízké Tatry*, provázené na severu širokým, vápencovým pruhem, bohatým jeskyněmi, z nichž Demenovské při stejnojmenném ponorném potoku, bohaté ledovými i vápencovými krápníky, předčí snad krásou jeskynní svět Moravského krasu. Jiná skupina jeskyň, ne však tak nádherných, nalézá se nedaleko u Ružomberka. Široký hlavní hřeben, v němž se pramení Černý Váh, jest oddělen na západě od Vysoké Fatry údolím Revúce, ústící u Ružomberka do Váhu, a údolím Bystrice, vtékající u Báňské Bystrice do Hronu, a dosahuje u Ďumbieru 2045 m, na východ odtud v Králově holi 1943 m. Pne se od průsmyku Šturce (1069 m) na západě až k průsmyku Popové (1056 m) na východě. K jihu svažuje se mírně, kdežto k severu příkře, jsou rozhodán řadou romantických žlebů z doby ledové, a jest pokryt nádhernými pralesy, nad nimiž na zvlněných plochách hřebene šíří se rozsáhlé pastviny.

Na jih odtud rozkládá se *Slovenské Krušnohoří*, krásně zalesněná, rozlehlá hornatina, oblast variského vrásnění karpatského, složená ve svém jádře z krystalických hornin, jež jsou po obou stranách doprovázeny vrstvami karbonskými a permskými. Zaoblené vrcholy převyšují jen nepatrně zvlněné náhorní plošiny a široké, často úplně rovné hřebeny 1100—1300 m výšky. Západní část této hornatiny tvoří většinou krystalické *Vezorské pohoří*, rozkládající se mezi Báňskou Bystricí a Brezmem od severu k jihu, k němuž připojuje se na východě skoro kolmo vlastní *Slovenské Krušnohoří*. Z jeho zalesněného hřebetu vystupuje nad Dervou Polana do výše 1459 m, na jihovýchodě Stolica 1480 m. Na jih od nejhořejšího údolí Hronu vyplňují tuto hornatinu triadické vápence, jejichž severní pásmo tvoří zlomy obklopenou bezlesou *Moravskou plošinu* a zalesněné hory *Vernárskohmilecké*, v jejichž lůně se skrývá dvoupatrová ledová jeskyně Dobšinská, v jižním rozkládá se *Slovenský kras*, 530—600 m vysoká plošina, silně zlomy rozrušená, jejíž terasy vyplňují celou oblast Hernadu a Slané a sestupují až do okolí Košic. Hlína, tvořící příkrov této vápencové plotny, umožnila její zalesnění i zemědělské obdělávání a ucpavši tu a tam otvory ve vápenci, zastavila krasovění, takže mnohé z dolin tu obsahují jezera, nacházející se vysoko nad spodní vodou, která vyřází v silných pramenech v hlubokých, úzkých údolích Slané a Torně. Nápadným jest tu množství jeskyň, mezi nimiž vynikají krápníkové jeskyně Domické, Agtelecká a Bradla.

Slovenské Krušnohoří jest velice bohaté na rudy; kromě jiných dobývají se železné u Tisovce, Kotrbachu, Jelšan, Rožnavy a j., měděné zvláště u Lubietové, leštěnc olověný u Tisovce. Z četných minerálních pramenů jsou nejznámější v Sliachi u Zvolena a v Brusném u Báňské Bystrice.

Ve velmi těsném spojení se Slovenským Krušnohořím jest mladé vulkanické pásmo, složené z osamocených horských skupin nebo i jednotlivých, trachytoauesitových nebo čedičových hor. Jest to zvláště na levém břehu Hronu se pnoucí skupina *hor Štiavnických*, vynikající bohatstvím rud a horkými železitými prameny ve Výhni nedaleko Štiavnice, a severněji mezi Hronem a Turčanskou kotlinou rovněž rudonosné *pohoří Kremnické*. Mezi Hernadem na záp. a Oudavou na vých. postupuje od jihu k severu dlouhý andesitový *hřbet Prešovsko-tohajský*, rozdělený skleslinami v několik skupin. Jeho jižní část, Podhůří (Hegyalya), proslulé svým vínem, přechází z Maďarska do Československa a pokračuje dále k severu ve vrších Slánských, známých bohatstvím soli v miocenních jílech při jejich úpatí (u Solivaru) a nalezišti vzácných opálů u Dubníku. Na jihozápadní straně v lázních Herlanech vystřikuje v 22hodinových přestávkách teplý, uhličitý pramen, na způsob geysiru.

Karpaty svažují se na jihu do velmi úrodné bezlesé *nížiny Jihošlovenské*, obtékané na jihu Dunajem, který prodrav si sem prudkým tokem cestu t. zv.

Uherskou branou, zanesl kraj hojným šterkem a pískem, jenž byl pokryt namnoze úrodnou půdou, na některých místech sprašovou. Nánosy dunajské i jeho přítoků, podle nichž šíří se nížina daleko do vnitrozemí, přinutily Dunaj, aby se rozdělil v ramena, jež vytvořily ostrovy, z nichž Velký Žitný ostrov patří našemu území. Jeho často bažinaté břehy nemají větších míst, teprve nad východním soutokem ramen rozkládá se Komárno, kdysi důležitá pevnost. Celá tato oblast jest zemědělský, velmi dobře vzdělávaný kraj, rodící nad spotřebu obilí, cukrovku, tabák, len, konopí, zeleninu a ovoce a provozující znamenitý chov dobytka a drůbeže. K této původní výrobě připíná se rozvětvený průmysl zemědělský, k němuž na úpatí hor se druží četné vápenky a teprve města v úvalech, vybíhajících mezi poslední horské výběžky po řekách, mají rozmanitější odvětví průmyslové.

Na sever od předhor Karpatských šíří se rozsáhlé nížiny, pokryté diluviálními nánosy, z nichž na jihu nedaleko okraje Karpat vystupují jako jihopolský práh staré vrstvy, které určují povrchový ráz kraje. Na západě jsou tyto vrstvy součástí sudetské plástve, za Vislou a Sanem patří ruské tabuli. V nejzápadnější části tvoří širokými, fluvioglatiálními písky vyplněnými rýhami rozbrázděnou pahorkatinu, která chová pod lasturnatými vápenci a slíny kromě ještě starších vrstev mohutné sloje kamenouhelné a sklání se na sever k průlomu Varty a poutnického a textilního místa Čenstochovy, za nímž mizí pod diluviem nížiny. Za křídovou, spraší pokrytou pánví, již protéká v horním toku Pilica, zdvihají se starší vrstvy opět směrem k východu v *Polském Středohoří*, složeném ze zvrásněných paleozoických břidlic a vápenců, nad nimiž vyčnívají křemence jako táhlé hřbety, dostupující v Lysé hoře 611 m. Za hustě obydlenou, sprašovou sníženinou Visly země se opět zdvihá a tvoří v mírně vyklenutých, křídových vrstvách, částečně ledovcovou ssutí pokrytých, říčními údolními rozrytou, až 350 m vysokou *Lublínskou pahorkatinu*, která se sklání povlovně k severovýchodu, kdežto ke skleslině Sanu na jihovýchodě spadá příkřeji a mizí pak pod sprašovým příkrovem Volyňska.

Celý kraj má úplně zemědělský ráz, v němž toliko Středohoří s rudami olovenými a železnými, na jehož jižním úpatí se rozkládá město Kielce, a nejvýchodnější část pahorkatiny s městy Cholmem a Lublínem jsou pokryty lesem. Západopodolský uhelný revír s bohatstvím železných, olovených a zinkových rud se rozvinul ve velkou hornickou, hutnickou a průmyslovou oblast, v níž se kupí těsně vedle sebe celá řada měst: Königshütte, Sosnovice, Dombrova, Katovice, Myslowice, Beudzin a j. Vnitřek Podolské plošiny východo-haličské jest naopak chudý na větší sídla. Na jejím okraji rozkládá se dříve hlavní město haličské Lvov (234.000 ob.) a v jeho širším okruhu Drohobyč, Boryslav, Stryj, Stanisław Kolomea a dále na východ Brody a Tarnopol. Zemědělský kraj, v němž nad

žulovým základem uložené třetihorní vrstvy zahaleny jsou na rozsáhlých plochách velmi úrodnou spraší, rodí velmi mnoho pšenice, luštěnin, lnu, tabáku i řepy cukrové.

Největší, severní část Polska zaujímá *nížina*, která patří v podstatě údolí Visly a Varty, do níž jen na severu vybíhají tu a tam zalesněné pahorky, jako pokračování baltské jezerní pláně, již proráží v nejdolejším toku Visla průměrně 5 km širokým údolím. Nížina vyplněna jest většinou úrodnou, diluviální sprašovou půdou, do níž jsou zařiznuta široká bažinatá, nebo písčítá, málo úrodná údolí, patřící částečně soustavě původních toků středoevropských, které tekly na bývalém okraji ustupujícího zalednění od východu k západu. Dnešní řeky sledují tato praudíla jen v jednotlivých územích, jinak si prohlodaly údolí vlastní a rozdělily kraj v řadu diluviálních ploten. Celé území jest zemědělskou, poměrně slabě zalidněnou oblastí, z níž jen některá města nabyla průmyslem a polohou na přirozených dopravních cestách většího významu. V centrální poloze pro celou nížinu rozkládá se na 30 m vysokém břehu Visly Varšava (964.000 ob.), hlavní město Polska, první průmyslové, obchodní i duchovní středisko republiky, veliká křižovatka cest mezi evropským západem a východem. K toku Visly váží se pak města Nowy Dwor, staré mazurské hlavní město Plock, průmyslový Włocławek, Toruň, Bydhošť a Grudziąc, k Vartě Poznaň, od níž na severovýchod leží staré korunovační město Hnězdno a dále tímto směrem Inowracław, v neúrodnější části Poznaňska, s kamenouhelnými doly. Ve střední části nížiny rozkládá se na Prosně Kališ, kdežto stranou přirozených cest vznikla zcela uměle Łódž (452.000 ob.), která vlnářským průmyslem vzrostla na půlmilionové město. Podobně rychle vzrostla průmyslem opodál řek ležící města Piotrków, Radom a napravo od Visly Siedlce a Vilno (204.000 ob.).

Podnebí.

Po stránce *klimatické* jest území západních Slovanů přechodní oblastí mezi oceánským a vnitrozemním podnebím evropským, při čemž v převážně rovinném rázu severního i středního Polska uplatňuje se tento přechod zcela nenáhle, kdežto v hornatém povrchu Polska jižního i republiky Československé výškové rozdíly klimatické poměry mnohem více zpestřují. V Polsku jsou teplotné rozdíly mnohem větší mezi západem a východem než mezi severem a jihem. Probíhají středem země tlakové níže, které se nedotýkají jejich okrajů a působí na své východní straně prostřednictvím jihovýchodních větrů oteplení, kdežto na západní prostřednictvím severozápadních větrů ochlazení, čímž také mírní ubývání teploty od západu k východu. Vykazují průměrné lednové teploty ve Vilně — 5·6° C, červencové 18·6°, tedy roční rozpětí 24·2, ve Lvově — 4·3, 19·1,

23·4, ve Varšavě — 3·4, 18·8, 22·2, v Krakově — 3·3, 18·8, 22·1 a v Poznani — 1·6, 18·6, 20·1. Zimy jsou přirozeně tím delší, čím dále jdeme k východu; tu trvají 122 dní, na západě toliko 89 dní v roce. Srážek spadá tolik (průměrně ročně 50 cm), že dostačují v celé zemi polnímu hospodářství a jsou rozděleny celkem pravidelně, dosahující maxima v létě. Toliko na jihovýchodě se toto maximum posunuje na dobu jarní, takže léta bývají poměrně suchá a počíná se objevovati step.

V Československé republice brání okrajní pohoří na západě i na severu vnikání sem přímořských větrů, takže v pánvi české, úvalu moravském i oblasti vnitro-karpatské uplatňují se vlivy kontinentálního podnebí východoevropského mnohem ostřeji a ve větším měřítku než v nížinách polských. Při délkovém rozpětí republiky po více než 900 km jeví se velmi značné podnební rozdíly mezi západem a východem, kdežto mezi severem a jihem se vůbec neuplatňují. Tak rozdíl mezi průměrnou teplotou červencovou a lednovou činí v Praze 20·5°, v Brně 22°, v Bratislavě 22·6°, v Hustu 25°.

V Čechách jsou nejteplejšími končinami nízké roviny na Labi, dolní Ohři a Bělé (Ústí nad Labem průměr lednový — 1·4° C, červencový 18·7°, roční 8·7°), kdežto úval hornohorarský jest již mnohem chladnější (Karlovy Vary — 2·9, 17, 6·8), poněvadž studený vzduch, splývající s hor, nemůže z něho ven; také na jih od Labe s přibývající nadmořskou výškou směrem k jihu průměrné teploty klesají, takže Cmunt na rozvodí vltavsko-dunajském ve výši 494 m nad mořem má průměr lednový — 3·4° C, červencový 16·8, roční 6·8. Okrajní hory mají podnebí ještě drsnější; hranice pro rolnictví v Šumavě a Sudetách probíhá již ve výši 900—1000 m, a nad ní daří se jen les, nad 1400 m pak toliko alpské traviny. Podobně jako nížiny severočeské mají i Dolnomoravský úval a Jihoslovenská nížina vysoké průměrné roční teploty (Hodonín 9°, St. Ďala 9·3°), ale zimy jsou tu drsnější a léta teplejší. Velmi drsné podnebí mají Karpaty, při čemž v kotlinách hromadí se studený, těžký vzduch, proudící s hor, takže v zimě se stává, že dna údolní jsou chladnější, než okolní výšiny. Nejprudší zimy mívá pánev Marmarošská (Hust lednový průměr — 5·7° C), jež jest nejstudenější oblastí Československé republiky.

Dešťové srážky (640 mm ročně pro celou republiku) jsou nestejně rozděleny. Nejvíce jich spadá na jaře, v létě a na podzim. Jsouce přinášeny většinou západními větry spadají z velké části již v okrajních horách (1000—1400 mm ročně), které se svými rozlehlými lesy tvoří přirozené veliké nádrže vodní a proudy vzdušné přicházejí do vnitřku Čech jako suché větry, které by proměnily české nížiny v step, kdyby právě v létě nespadly nejvydatnější deště. Majít na př. Louny toliko 512 mm, Lovosice 507 mm ročních srážek. Teprve opět vnitřní svahy Sudet i Českomoravské vysočiny jsou opět deštivější (Turnov

717 mm, Malá Úpa 1346 mm, Sněžka 1188 mm, Českomoravská vysočina 750 až 800 mm). Velmi suchý jest úval Dolnomoravský a Dyjskosvratecký (Znojmo 496, Brno 536 mm) a ani západní svahy Malých a Bílých Karpat nemají mnoho deště (kolem 800 mm). Teprve ve vyšších Bezkydech stoupá opět roční průměr nad 1000 mm. Slovensko dostává srážky prostřednictvím jihozápadních a západních větrů, většinou na podzim. Deště spadají však většinou teprve na svazích hor (600—700 mm, teprve ve vyšších polohách Vysokých Tater přes 1000 mm, Malý Smokovec, ačkoli ve výši 1000 m, má srážek jen 740 mm), takže nížiny jsou suché (Bratislava 600 mm, St. Ďala 598 mm), ale přece vlhčí, než vnitro Čech. Jejich stepní ráz a nedostatek lesů zaviněny jsou však příliš vysokými teplotami letními, které spotřebují více vláhy.

Hospodářské poměry.

Po stránce *hospodářské* jest území západních Slovanů nejvyspělejší oblastí celého slovanského světa, v němž toliko přirozené podmínky a kulturní rozvrstvení obyvatelstva mají vliv na vyšší nebo nižší vyspělost jednotlivých krajů. Nejvýše stojí sudetské země, v nichž kromě velmi intenzivního zemědělství rozvinut jest mnohostranný průmysl, země karpatské a nížiny polské jsou převahou zemědělské, při čemž hospodářské intenzity ubývá od západu k východu. Podle zaměstnání živí se v Československé republice 40% obyvatelstva zemědělstvím a 48% řemesly a průmyslem, takže průmyslový ráz převládá, při čemž nejvíce příslušníků průmyslu připadá na Čechy (41%) a Moravu (38%), kdežto na Slovensko (18%) a Podkarpatskou Rus (11%) mnohem méně. V Polsku uplatňuje se živěl zemědělský 65%, průmyslový toliko 14%, takže celý stát má ráz převážně agrární.

V Československé republice nalézá *zemědělství* kromě nejvyšších hor všude vhodné podmínky: rozlehlé úrodné půdy (jen 4·6% jsou neproduktivní), příznivé podnebí a vyspělost obyvatelstva, které zvláště na západě užívá nejnovějších hospodářských method, takže dosahuje stále lepších výsledků. Nejúrodnější půdy jsou v Polabí a dolním Poohří, úvalech moravských a nížině Jihoslovenské s jejím prodloužením po tocích říčních. Z kulturních plodin zaujímá přední místo obilí, z něhož se pěstuje nejvíce žito (r. 1925 13,556.000 q) a ovsy (11,692.000 q), pak následuje ječmen (11,307.000 q), jehož znamenité pivovarské druhy jihočeský, hanácký a slovenský mají zvučné jméno i na trzích zahraničních. Rovněž pšenice (9,954.000 q) dává bohaté žně, třebaže dosud nedostačuje domácí spotřebě, kukuřice (2,500.000 q) jest omezena většinou na nížinu Slovenskou a Dolnomoravskou. Z okopanin mají největší význam brambory (73,037.000 q), zvláště v lehčích, méně úrodných půdách; na nejlepších

půdách nížin a rovin pak řepa cukrová (přes 80,000.000 q). Kromě toho se pěstuje velké množství luštěnin, v chladnějších horských oblastech většinou sudetských zemí len a v slunečných krajích Moravy a Slovenska konopí. Obojí však nestačí veliké domácí spotřebě. Světoznámé jest československé chmelařství (1924 asi na 77 km² 75.000 q) na Žatecku, Rakovnicku, Ústěcku a Dubsku a na Moravě u Tršic na Olomoucku. Kolem velkých měst i v nížinách pěstuje se hojně zeleniny, která se konzervuje v Litoměřicích, Znojmě, Olomouci, Ivančicích, Bratislavě a j. Ovocnářství provozuje se nejvíce na Litoměřicku a v horním Polabí (stolní ovoce), po celé republice rozšířeno jest pěstování švestek. Vinařství svědčí v Čechách toliko na pahorcích kolem Mělníka a Žernosek a na dolní Moravě, znamenité vinice má však Slovensko. Tam a v nížině Tiské pěstuje se něco tabáku.

V Polsku se hospodářské poměry po válce jen velmi zvolna lepší. Ještě na konci roku 1922 leželo na 1/2 milionu ha plodné půdy ladem a kromě toho nevěnuje se rolím všude dosud náležitě péče, takže až do poslední doby vyžadoval dovoz potravin, zvláště obilí a mouky, velikých nákladů, třebaže r. 1924 sklizeno bylo již daleko přes 102 miliony q obilí. Jinak však jsou přirozené podmínky pro zdar zemědělského podnikání vesměs příznivé a Polsko stane se jistě vývozcem zemědělských produktů, až jeho vnitřní poměry budou náležitě upraveny. Jinak pěstují se celkem tytéž rostliny, jako v Československé republice, toliko pro ovoce nejsou podnební podmínky dosti příznivé; nejlépe se ještě daří švestky.

Chov dobytka jest po celém území západoslovanském velice rozšířen. Kdežto však v Československé republice věnuje se mu značná péče, podporovaná rozsáhlým pěstěním pícnin, takže zvláště sudetské země vynikají znamenitými druhy skotu i koní, omezuje se rasový chov v Polsku až dosud jen na jednotlivé okrsky. Ještě nejvíce pozornosti se věnuje koním, u nichž jest patrná dosti veliká příměs arabské krve. Celkem však stav chovného zvířectva na celém území vzrůstá. Silně proti dřívějším dobám se zmenšil pouze stav ovcí, jejichž chov v sudetských zemích pozbyl úplně významu a i v Polsku jest neveliký; toliko na Slovensku a v Podkarpatské Rusi tvoří až dosud ještě stále důležité odvětví živočišné produkce. Za to jest velice rozšířen chov vepřů a drůbeže. Na Moravě, Slovensku i Polsku provozuje se s oblibou včelařství, které v poslední době i v Čechách se počíná znovu vzmáhati. Chovem ryb, především kaprů, vynikají Čechy a Halič, na Slovensku a v Pověslí loví se hojně ryb říčních.

Ještě větších výtěžků než zemědělství poskytuje *hornictví*. Celé území má veliké zásoby hnědouhelné, z nichž revír podkrušnohorský patří k největším zásobárnám hnědého uhlí v Evropě. Kromě Podrudohoří doluje se na hnědé uhlí v menším množství u Hrádku na Liberecku a na Budějovicku, na Moravě u Dubňan a Čejče, na Slovensku u Handlové, v Polsku v okrsku Poznaňském.

Značná ložiska objevena u Mukačeva a Hustu na Podkarpatské Rusi, kde však nebylo dosud s těžbou započato. Roční výtěžek činí v Československé republice na 200 milionů q, v Polsku 16 milionů q. Ale i kamenného uhlí dobývá se dosti mnoho (v Československé republice asi 110 milionů q, v Polsku 346 milionů q) v revírech kladensko-slánsko-rakovnickém, plzeňském, žacléřsko-svatoňovickém, rosicko-oslavanském, ostravském, dombrovském, hornoslezským a krakovským; něco křídového uhlí se těží také u Mor. Třebové. Rašelina rýpe se na mnoha místech Českomoravské vysočiny, na Šumavě, jihočeských blatech a j. K těžbě uhlí patří také dolování na tuhu, jíž se dobývá v Československé republice (305.000 q ročně) nejvíce po Anglii. Nejlepší jest šumavská (Černá a Mokrá u Hor. Plané, Čes. Krumlov a Chvalčiny), která dala vznik znamenitému průmyslu tužkařskému v Čes. Budějovicích, kdežto méně čisté moravské od Bítova, Olešnice, Kunštátu a Starého Města se používá k výrobě ohnivzdorných kelímků.

Na druhém místě v hornické produkci jest těžba železa. Kdežto však v Čechách jsou zásoby železných rud již většinou přebrány, takže větší doly nacházejí se toliko u Nučic, těží se jich hojně na Slovensku na četných místech v Krušnohoří; nejlepší železnou rudou jest tu magnetovec, těžený u Tisovce. Z celkové československé výroby 675.000 t v r. 1923 připadlo na Slovensko 405.740 t. V Polsku dobývají se železné rudy (240.000 q ročně) v Polském Středohoří, pak u Bendzinu, Čenstochovy, na jihozápadě od Krakova a u Tomašova, Kjelců a Radomě. Z jiných užitkových kovů dobývá se toliko něco mědi na Slovensku u Spišské Nové Vsi a u Lubietové, niklu u Šluknova v Čechách, cínových rud na Karlovarsku, wolframu v Cinvaldě a olova spolu se stříbrem v Březových Horách u Příbramě a u Stříbra, na Slovensku na Štiavnicku a u Tisovce a v Horním Slezsku. Za to veliké zásoby zinku má Polsko v pánvi Katovické, jejíž doly patří k nejvydatnějším na světě. Z drahých kovů těžilo se malé množství zlata na Roudném pod Blaníkem, ale dolování se tu nevyplácelo, takže bylo v poslední době zastaveno. Nyní se ho těží asi 140 kg ročně u Kremnice a Báňské Štiavnice. S ním získává se i trochu stříbra. Značné důležitosti nabývá těžba smolence u Jáchymova pro výrobu uranových barev a hlavně radia. Velmi cenné jsou zásoby kamenné soli, jež zvláště v Polsku (roční těžba asi 315.000 t) jsou tak ohromné, že pro dohlednou dobu jsou téměř nevyčerpatelné. Nejcennější jsou doly u Wieliczky a Bochně v Haliči a v Poznaňsku. Na československé straně karpatského oblouku těží se sůl (ročně kolem 140.000 t) v Solivaru u Prešova a v Marmarošské Solotvině. Důležité místo v polském hospodářství zaujímá konečně dobývání nafty (650.000 t r. 1923), jejíž naleziště se vinou asi v 100 km dlouhém pruhu od Nového Sącze až na rumunskou hranici v Bukovině. V přítomné době jsou v provozu dvě oblasti, a sice západohaličská u Krosna a

Gorlice a mnohem vydatnější východohaličská u Tustanovic, Boryslavě, Schodnice a Drohobyče. V Československu čerpá se nafta toliko ve Gbelech u Skalice na Slovensku. Z ostatních nerostů stojí za zmínku ještě kaolinové hlíny na Karlovarsku a Plzeňsku a výborné hlíny pro průmysl keramický z okolí Prahy, od Znojma, Blanska, Bratislavě, Radomě a j. O minerálních pramenech se stala zmínka příležitostně dříve.

Průmyslová zdatnost západoslovanského území uplatňuje se do té míry, že celá řada průmyslových odvětví stačí nejen domácí spotřebě, ale pracuje ve velkém rozsahu i pro vývoz. Nejpokročilejší v tom ohledu jsou sudetské země, v nichž zastoupeny jsou snad všechny druhy dnešního průmyslu a v nichž domácí výroba již dávno ustoupila tovární, kdežto na Slovensku a v Podkarpatské Rusi jest dosud důležitým činitelem. V Polsku až dosud pouze kovodělný a textilní průmysl mají opravdový ráz velkovýroby, proti níž ostatní odvětví ustupují silně do pozadí.

Z jednotlivých průmyslových odvětví jest to především všestranně rozšířený průmysl zemědělský, v němž přední místo zaujímá cukrovarství, pojící se k neúrodnějším oblastem celého území. V Československé republice patří od 70tých let minulého století k nejdůležitějším odvětvím vývozním, zaměstnává na 160 surovarů a 11 rafinerií s roční výrobou na 750.000 t cukru. V Polsku vyrábí přes 80 podniků na 400.000 t, něco více než polovinu výroby předválečné. Výborné druhy ječmene a chmele podporují v Československu odedávna rozšířené pivovarství, které vyrábí v 590 pivovarech přes 6 milionů hl piva, z něhož nyní pouze jen asi 2¹/₂% se vyváží. V Polsku čítá výroba kolem 5 milionů hl. Dále sem patří sladovnictví, mlynářství, s nímž spojena jest výroba těstového zboží, výroba lihu a lihovin, zpracování tabáku a pod. Lesní bohatství dává podklad velmi rozšířenému rozmanitému zpracování dřeva, v němž vyniká zvláště výroba nábytku, papíroviny a československé sirkařství. Živočišná produkce dala podnět k průmyslu kožedělnému, který přešel z řemeslné výroby namnoze k továrnímu zpracování. V poslední době šíří se stále ve větším rozměru i konzervování masa. Velmi dobře jsou zastoupena různá odvětví průmyslu keramického, v němž vyniká zvláště znamenitý průmysl porcelánový v Podrudohoří a výroba kameninového zboží v Rakovníku, Teplicích a Znojmě. Na Slovensku jest odedávna rozšířeno hrncářství po domácku. Prastaré jest sklářství, zejména v zemích českých, které vyrábí všechny druhy skla tabulového, křišťálového a chemického. Zaměstnává přes 320 skláren, které se soustřeďují v Čechách ve tři okrsky: sudetský, posázavský a šumavský. Kromě nich jsou sklárny roztroušeny i v některých městech. V Jablonci vyrábějí se po domácku ozdobné předměty skleněné, které se vyvážejí do celého světa. Rovněž ohromný jest průmysl chemický, zvláště v Čechách, kde má střediskem Ústí nad Labem a Podmokly

(kromě toho i v Praze, Plzni, Budějovicích, Brně a j.). V Polsku jest dosud málo rozvinut, omezuje se většinou na výrobu dehtu, draselných solí, sody, superfosfátu, výbušných látek a především zpracování nafty.

Všechny dosud zmíněné druhy průmyslové výroby předčí však průmysl kovodělný a textilní.

Železářský průmysl usadil se především v blízkosti železných rud a uhlí a vyrábí průměrně ročně v Československé republice 400.000 t surového železa a 700.000 t ocele, při čemž se upotřebuje hojně rudy cizí, v Polsku 430.000 t a 980.000 t z domácích rud. Největší podniky v tomto oboru jsou ve Vítkovicích a v pánvi Hornoslezské kolem Katovic, k nimž druží se železářny v oblasti kladenské, brdské a brněnské, moravsko-ostrovské, krakovské a čenstochovské, na Slovensku krušnohorské. Množství továren vyrábí kovové výrobky od největších strojů až po nejdrobnější předměty. Textilní průmysl jest rozšířen v Československu v celém horském oblouku severních Čech, Rudohoří a Sudeších s jejich podhůřími a vysílá výběžky na jih do Českomoravské vysočiny a přes Hanou až k Brnu. Třebaže tu převládá výroba tovární, zachovalo si i domácí zpracování zvláště lnu, na některých místech však i bavlny svůj význam. Nejrozšířenější jest domácí výroba ještě na Slovensku. Celkový počet vřeten převyšuje 5 milionů a přes 230.000 mechanických stavů, z čehož na sudetské země připadá 4.68 milionu vřeten a 192.000 stavů. V Polsku jsou tři textilní okrsky, lodžsko-tomašovský, bílský a bialystocký, které ve všech druzích zboží jsou schopny vývozu. S textilním průmyslem spojena jest výroba obleků, prádla, klobouků, krajek, výšivek a pod.

Dopravní poměry v Československé republice lze označiti celkem za dobré (železnic 13.600 km). Zvláště sudetské země s úplně vybudovanou sítí silniční, která potřebuje toliko pečlivého udržování, i s hustou sítí železniční, sbíhající se v přirozeném středisku v Praze, po této stránce vynikají a tvoří dopravní jednotnou oblast. Kromě Prahy, která si získala po světové válce i významného místa v dopravě mezinárodní, jsou důležitými křižovatkami Plzeň a Brno, k nimž se druží významné pohraniční stanice Cheb, Podmokly, Děčín, Břeclav a Bohumín, spojující v sobě též každá několik železničních tratí. V zemích karpatských přírodní poměry i dřívější politická příslušnost sváděla dopravní cesty poledním směrem k Dunaji a k politickému centru Budapešti, takže dnes musí býti sledován v železniční politice československé především směr, vybudovati trati příčné, které by těsněji spojily obě poloviny republiky. Po této stránce mají dosud největší význam trati: Praha—Brno—Bratislava a Praha—Olomouc—Přerov—Bohumín—Košice—Jasina. Dráha střední, mající spojení Brno, případně Bratislavu s Košicemi, není dosud úplně vybudována. Se sousedními státy jest dosti železničních spojení. Tak spojuje Československo s Němec-

kem 30 tratí, s Polskem 10, s Rumunskem 2, s Maďarskem 12, s Rakouskem 8. Ve vodní dopravě, která má také značný hospodářský význam, zaujímá první místo Labe s dolní Vltavou. Jsouce po celé plavební dráze regulovány a opatřeny hojnými přístavy, z nichž nejdůležitější jsou Praha, Mělník, Litoměřice, Loubí, Krásné Březno a Ústí, soustřeďující v sobě na 90% celé vodní dopravy československé, v níž převládá zvláště zboží hromadné. Na druhém místě jest Dunaj, který se svými přístavy v Bratislavě a Komárnu se stane v dohledné době jistě důležitým pojítkem mezi naším územím a hospodářskými oblastmi jiho-východními.

V Polsku až dosud dopravní poměry neodpovídají skutečné potřebě obyvatelstva. Zvláště silnice jsou ve špatném stavu, trpíce především v nížinách, které mají nedostatek kamene, slabým šterkováním, třebaže doprava po nich jest velmi cílá. Ústřední poloha Varšavy způsobila, že veliké silnice, jež měří přes 28.000 km, vybíhají odtud do většiny větších měst. Železniční síť (16.800 km), složená ze tří různých dopravních oblastí, není až dosud sjednocena a poněvadž byla budována většinou pro účely vojenské, nevyhovuje ještě úplně hospodářským zájmům země. Největšími jejími středisky jsou Varšava, Vilno, Poznaň, Krakov, Katowice a Lvov, z nichž vycházejí zároveň nejdůležitější spojení se sousedními státy. Z říčních cest má význam pro parníkovou dopravu toliko Visla, kdežto po ostatních, zvláště po Bugu a Narvu, zprostředkují dopravu nákladní čluny. Jelikož rozvodí jsou poměrně nízká, byly zřizovány již v dřívější době průplavy, jejichž význam však jest neveliký; slouží většinou pltařství. Nejdůležitější a také parníky hojně používaný jest jen 26 km dlouhý průplav Bydhošťský, spojující Brahe s Notečí a tím Vislu s Odrou, a pak průplav Královský mezi Bugem a Dněprem, 80 km dlouhý, po němž lze dopravovati i větší lodi, kdežto průplav Augustův mezi Vislou a Němenem prostřednictvím Narvu, 230 km dlouhý, hodí se toliko pro lodi malé. Regulací vodních cest, jichž se čítá v Polsku okrouhle na 16.000 km, pozdvihl by se jistě celkový hospodářský stav dnešního Polska. Dosavadním námořním přístavem polským jest Gdaňsk, ale Polsko staví vlastní svůj přístav v Gdyni; ten, ačkoli dosud nehotový, velmi dobře se osvědčuje a slibuje rychlý vzrůst polské námořní plavby, která má nyní 28 lodí o nosnosti asi 15.000 registrovaných tun.

III.

ÚZEMÍ SLOVANŮ JIŽNÍCH.

Území jižních Slovanů, Srbochorvatů, Slovinců a Bulharů, kryje se zhruba ve dnešní době se státními útvary Jugoslaviie a Bulharska, zabíhající jen malými výběžky na půdu italskou, řeckou a rumunskou. Zaujímá severní, větší polovinu Balkánského poloostrova, k němuž se pojí na severu dlouhý pruh nížin dunajsko-tiské a drávsko-sávské a konečně nejuvýchodnější pásma středních a jižních Alp. Tyto oblasti evropského trupu tvoří spojení celého území jižních Slovanů se střední Evropou, poskytující možnosti k mnohonásobným stykům. Ale ani samotný Balkánský poloostrov není tak uzavřen, jako oba ostatní poloostrovy jihoevropské. Kdežto tam jsou to mohutné horské valy, které je dělí od ostatní Evropy, zde tvoří hranici řeky Sáva a Dunaj, které sousední země spíše sblížují jako pohodlné dráhy dopravní, než aby je rozlučovaly. Do nich pak přicházejí z vnitřku poloostrova řeky, zvláště Bosna, Drina a Morava, které svými horními toky a přítoky Limem a Ibrem usnadňují jednak cestu do údolí řeky Vardaru, jednak úvalem Nišavy do údolí Iskru, Strumy a Marice a tím poskytují tři nejdůležitějších dopravních směrů, které spojují Dunaj s mořem Egejským. Kromě toho není toto území tak jednotné ani po stránce zeměpisné. Nehledíme-li k pevninské části, která již sama o sobě projevuje v jednotlivostech značné rozdíly, není přirozenou svou povahou ani poloostrovní podíl jedním celkem. Dělí se na dva díly, které horopisnými poměry vzájemně se podstatně liší a pro tuto rozdílnost mají i různé obyvatelstvo.

Přírodní poměry. — Povrch a jeho kulturní význam.

Celý západ jest vyplněn rozlehlým horstvem, které jej uzavírá proti moři Adrijskému; od moře vede jen několik málo schůdných cest do vnitrozemí podél řek, které si razí cestu k pobřeží úzkými, těsnými úžlabinami. Zázemí jest rozděleno řadou divokých, horských hřbetů v uzavřeném kraje, které právě pro tuto uzavřenost a obtížný vzájemný styk vyvinuly se v přirozené drobné celky politické a hospodářské, žijící vlastním životem. Jejich řídké obyvatelstvo pak, málo zasahované vlivy zvenčí, zachovalo se zvláště v Hercegovině a Černé Hoře poměrně čistě, ale ustrnulo namnoze na starodávných primitivních formách

hospodářských, v nichž chatrné zemědělství a extenzivní chov dobytka mají až dosud převahu.

Zcela jiný obraz poskytuje část východní. Šíré roviny otvírají ji na severu k Dunaji i na jihu k moři Egejskému, horstva ji prostupující tvoří překážek dopravě, a tak tato oblast stala se odedávna mostem mezi Evropou a Malou Asii a není divu, že se přes ni převalilo v toku dějin mnoho národních vln, které zanechaly své stopy v obyvatelstvu i jeho kultuře, ale neměly tolik moci, aby z něho vytvořily jediný celek.

Severozápad tohoto území vyplňují *Alpy*, vysílající ještě poslední výběžky svého středního, krystalického pásma do severního Slovinska. Jest to hřbet *Kozjaku*, tvořící hranici slovinsko-rakouskou, a od něho na jih rovnoběžné s ním, lesnaté *Pohorje*, složené většinou ze starších vyvěřelých hornin, mezi nimiž si razí cestu hlubokým, klikatým údolím Dráva k východu do pole Ptujského, na jehož západním okraji poslední vlny těchto pásem rychle se snižují.

Mnohem větší podíl připadá vápencovému pásmu jižnímu. Severozápadní hranici Slovinska provázejí *Karavanky*, skupina většinou holých, vápencových masivů s malebnými tvary velehorského rázu, které proráží na západ od staré, nyní zpustlé silnice průsmyku Ljubelského (1366 m) 8 km dlouhý tunel Karavanský, umožňující spojení údolí drávského se sávským. Na východě se k nim pojí jako jejich odnož strmé a divoké *Alpy Kamnické* nebo *Saviňské*, dostupující v Grintavci 2550 m nadmořské výšky. I tyto jsou přerušeny cestou v průsmyku Jezerním (1218 m), která spojuje Podráví s Posávím.

Alpy Kamnické spolu s *Julskými* na hranici italské, vrcholícími v trojtemenném Triglavu (2863 m), v jejichž údolích, vroubených lesnatými svahy, skrývají se nádherná jezera, uzavírají od severu a západu hlubokou *kotlinu lublaňskou*, protékanou Sávou a Lublanicí Na jejím severozápadním okraji rozlévá se krásné jezero Bledské. Kotlina tato, vyplněná vysoko říčními nánosy, dříve v jižní části bažinatá, nyní však většinou odvodněná, jest velmi dobře vzdělávána a hustě obydlena. Na jejím jižním konci rozkládá se v chráněné poloze na stejnojmenné řece město Lublaň (s předměstími 60.000 obyvatel), kulturní i hospodářské středisko Slovinců.

Než ani ostatní alpská část Slovinska není bez užitku. Hospodářský život soustřeďuje se tu ve starých sídlech Mariboru, Ptui, Celji, Jesenici, Kranji a j., uhelná ložiska u Trifailu a Zagorje podporují průmysl a i mnohostranné zemědělství, zvláště vinařství a ovocnářství, jakož i bohatství lesní dávají znamenité výtěžky.

Západní část Julských Alp zaujímá sever a severovýchod hrabství gorického, vyplňujíc je na jih až k údolí Bače, Učeje a k toku Soče mezi ústím obou těchto říček. Jest to mohutný horský masiv, složený až na malé výjimky z triadického,

ve vrstvách uloženého vápence, rozdělený údolím Soče a jejího přítoku Koritnice v několik skupin. Život soustřeďuje se tu v údolích, která udávají hlavní směry dopravní; zvláště údolí Koritnice tvořilo odedávna spojení přes Predelské sedlo (1156 m) do Korutan a pak v kotlinách při soutoku řek. Takovou jest na př. na soutoku Soče, Koritnice a Baršice *kotlina bovecká*, vyplněná úrodnými nánosy předglaciálními i glaciálními a mladšími usazeninami říčními, nebo dále k jihu *kotlina tolmínská* na soutoku Soče s Tolmínkou, v níž se rozkládá město Tolmín, středisko slovinského horského kraje. O několik km jižněji ústí sem velmi hluboká a úzká údolí řek Idrijce a Bače, z nichž tímto probíhá velmi umělá železnice, razící si v jeho závěru pod horou Črnou prstí (1884 m) bochyňským tunelem cestu do údolí sávského.

Na východ od kotliny lublaňské hřbetům alpským ubývá rychle na výšce. Původní dlouhé, horské pásmo mezi širokými, zdivočelými toky Drávy a Sávy, močály a bažinami vroubenými, se propadlo a zbyly z něho jen trosky obklopené zlomy, z nichž vycházejí zemětřesení, ale zároveň zde vytryskují léčivé prameny. V západní své části jsou tyto hřbety ještě uzavřené, souvislé vysočiny, připojující se bezprostředně k severoslovinské hornatině, ale dále k východu tvoří pouze nesouvislé horské skupiny, které jako ostrovy vyčnívají z obklopujících je nížin. Z těchto vrchovin, jejichž jádro bývá triadické a k němuž se pojí krystalické horniny, zvláště žula, jsou význačnější *vrchy Maceljské* (883 m), lemující na jihovýchodě pole Ptujské, na jejichž úpatí vyvěrají léčivé prameny, pak *Ivančica* (1061 m) a od ní na východ *Kalnik* (643 m), od těchto obou pak na jih *Zagrebačka gora*, jejíž vrchol Sleme nad Záhřebem pne se do výše 1035 m, *pohoří Uskoké* a *Samoborské* (1084 m), *Papuk* (954 m), *Požezské* (984 m) a j. a nejdále na východ *Fruška gora* (539 m), jejíž severní svahy mezi Palankou a Karlovicemi podemílá Dunaj. Také *Gorjanci* (1181 m), táhnoucí se na jih od Sávy, patří ještě k vrásám Jižních Alp.

Všechny tyto horské skupiny jsou porostlé v nižších polohách dubinami, ve vyšších bukovými a jehličnatými lesy; úpatí pak a přilehlé k nim třetihorní pahorkatiny, často prostoupené vyvěřelinami, nesou vinice a ovocné sady. Obklopující je *nížina drávsko-sávská*, pokud není bažinatá, pokryta jest úrodnou sraší a poskytuje bohatých žní pšeničných, kukuřičných a tabákových. Proto také celkový ráz tohoto kraje i s jeho sídly jest zemědělský. Úplně městský a středoevropský charakter má toliko Záhřeb (108.300 obyvatel), duchovní středisko Chorvatů.

Na severovýchodě se pojí k nížině drávsko-sávské nížina *dunajsko-tisská*, jugoslávská Vojvodina. Severní její část, Telečka zvaná, pokrytá sraší a proto velmi úrodná, spadá malým příkrým okrajem do více písčité Bačky, která se sklání pozvolna k Dunaji. Celé toto území, úplně bezlesé a nemající nerostů

(toliko na některých místech vyskytuje se soda a ledek, následkem čehož jest nouze o dobrou pitnou vodu), bývalo kdysi bažinou velmi řídkce osídlenou. Pilnou prací byly ohromné plochy odvodněny, močály vysušeny a omezeny většinou jen na vlastní nejbližší okolí Dunaje a Tisy, které spolu se sítí kanálů slouží dopravě. Dnes jest toto širé, velmi hustě zalidněné území nejdůležitější obilnicí jugoslávskou s čilým obchodem, rozsáhlou živočišnou produkcí a zemědělským průmyslem, který se soustřeďuje v Zomboru, Zentě, Novém Sadě, Vel. Kikindě, Vel. Bečkereku, Veršci a zvláště v pohraniční Subotici (102.000 obyvatel), významné železniční křižovatce.

Celý západ jihoslovanského území jest zaujat vápencovou horskou *soustavou Dinarskou*, nejmladším horským systémem evropským. Jest to mohutná, na některých místech až 220 km široká zvrásnělina, příkrý horský val, který provází v řadě rovnoběžných, většinou souvislých pásem ve směru od severozápadu k jihovýchodu a jihu celý západ Balkánského poloostrova až po řeku Bojanu, kde se uhybá náhle k severovýchodu a vykazuje všechny typické známky vápencového, zkrasovělého území: rozlehlé i malé trupové plošiny, vzniklé odnosem horních částí masivu jako výsledek chemické erose, zčásti i působností větru a zasouváním prohlubin zvětralým materiálem, jejichž tektonické změny počaly ke konci třetihor, pokračovaly v období ledovém a trvají patrně dosud, na povrchu nesouvislé sklesliny nejrůznější velikosti, doliny a polje, vodou vyhlodané zářezy a úžlabiny, jimiž zřídka kdy protéká větší řeka a to ještě bývá skryta v hlubokém kaňonu, takže ani blízkému okolí neprospívá, pro rozpustnost horniny úplně suché, pusté výšiny a podzemní koloběh vody, která hromadí se v neobyčejném množství na místech nízko položených, mění je v bažiny nebo dokonce v občasná jezera a dostává se na povrch nezřídka až na mořském pobřeží, ne-li docela v samotném moři. Úrodné půdy jest pořádku a nalézá se v nitrozemských kotlinách, se všech stran uzavřených horami a ve větším rozsahu pouze tam, kde vystupují na povrch horniny starší.

Za prvními řetězy, které poklesly a jejichž bývalá údolí byla zalita mořem, takže z něho vyčnívají v dnešní době pouze jejich, průlivy oddělené, více nebo méně široké hřebeny a vrcholy, jako *Kvarnerské* a *Dalmatské souostroví*, zdvíná se pohoří velmi zřídka teprve z nižšího pobřeží, ale mnohem častěji jako zeď bezprostředně z moře v dlouhých pásmech nebo náhorních plošinách, které nabývají směrem k jihu velehorského rázu. Ani jejich odnože, které již samy o sobě by byly velikou překážkou dopravě, nejsou úplně rovné, nýbrž jsou posety menšími hřbety a kupami, jež jsou opět vzájemně odděleny pávnemi a hlubokými průrvami; tyto průrvy jsou nejvíce rozšířeny v oblasti řeky Neretvy, kteráž samojediná proráží tuto horskou hradbu až k moři a tvoří jediné, přirozené spojení pobřeží s nitrozemím.

Z toho důvodu jest přirozené, že i jinak dlouhé pobřeží má poměrně málo větších přístavů a tím malou cenu pro nitrozemí, a i hluboko do pevniny zabíhající zálivy Kotorský a Šibenický mají význam spíše pro podélnou dopravu pobřežní než pro spojení s vnitřkem poloostrova. Nehledíme-li k umělému přístavu rjeckému, vyvinula se na celém tomto pobřeží toliko dvě větší obchodní střediska, Split (25.000 obyvatel) a Dubrovník (8.200 obyvatel), která, jsouc konečnými stanicemi železničními, udržují spojení Adrie s dalekým svým zázemím.

Ohraničena na severu proti Alpám údolímí řek Idrijie, přítoku Soče a Sory, pobočky Sávy, tvoří Dinarská zvrásnělina nejprve širé krasové náhorní plošiny *Banjské* a *Trnovské planoty*, oddělené od sebe mělkým, bezvodým a vysoko položeným údolím Čepovanským, málo úrodné a řídkce osídlené, ale pokryté nádhernými lesy. Na západě je lemuje řeka Soča, na jejímž pravém břehu se šíří zcela jiný kraj, t. zv. *Brda*, složený z měkkých pískovců a slínů a prorvaný hlubokými stržemi, spadající stupňovitě do roviny furlanské. Brda jsou velmi hustě zalidněna a dobře vzdělávána; veliké plochy jsou tu zaujaty vinicemi, ovocnými sady a zelinářskými zahradami. Rovněž furlanská nížina jest velmi úrodná, má rozvětvenou umělou zavodňovací síť; daří se tu kromě vína a ovoce zejména kukuřice, na některých místech i rýže. V jejím severním cípu rozkládá se starobylé město Gorica při ústí důležitého pro dopravu údolí z hor do roviny na jihu, na pobřeží Gradež, původně rybářská ves, nyní velmi navštěvované lázeňské místo.

Na jih od údolí vipavského, vyplněného úrodnými říčními nánosy, počíná se již vlastní *Kras*, složený většinou z křídového vápence, v jehož gorické a terstské části vystupují jevy krasové velmi nápadně. Všude jeví se nedostatek pramenů, takže cisterny s deštovou vodou staly se typickou součástí tamních řídkých sídel. Širé oblasti tohoto okrsku mají ráz stepi, někde i skalnaté pouště s jeskyněmi, mezi nimiž vynikají zejména Škocijanské jámy u Divače s obrovskými propastmi a podzemními slapy Reky.

I poloostrov Isterský vyplňuje vápencová plotna, která se zdvíná na severu a severových. mohutnou horskou hradbou *Čičské planiny*, přes 400 km dlouhou, 15—20 km širokou a až 1273 m vysokou mezi zálivem Terstským a Kvarnerským, velmi málo obydlenou, k níž se pojí na jihovýchodě ještě vyšší *Učka gora*. Tato jest přerušena velikým zlomem, jenž byl zalit mořem a vytvořil průliv Farazinský; za ním postupuje její hřeben dále na ostrově Čresu. Za skleslinou voloskou, jež ohraničuje Čičskou planinu na severovýchodě, šíří se *Kras Kastavský*, poměrně rovná, 450—600 m vysoká plošina, v jejíchž nižších částech vystupuje dolomit a shromažďuje se crvenica, takže má dosti plodné půdy. I Kastavský kras končí nad mořem srázem a jeho pokračováním jest pak ostrov Krk. Na jih

od těchto skupin následuje pruh flyšový, jehož měkké pískovce a ještě měkčí eocénní slíny podléhají velmi rychle rušivým účinkům povrchových vod, takže celý povrch jest prorván nesčetnými stržemi a pln sesouvajících se strání, čímž vegetace málokde může se udržeti. Obyvatelstvo jest tu ovšem mnohem hustší než v Čičské planině a vyvinula se tu i větší sídla, z nichž Pazin pro svoji centrální polohu, jako důležitá křižovatka cest, zaujímá nejpřednější místo. K pásmu flyšovému pojí se opět nízká vápencová plotna, vyplňující celý jih poloostrova, jejíž krasové tvary jsou v nižších polohách zakryty většinou crvenicí, čímž její celkový vzhled jest mnohem vlnitější, třebaže pastviny tu převládají nad půdou kulturní.

Gorický kras přechází nenápadně v kras *Kraňský*, který *planinou Hrušici* (v níž na východním okraji se tají krápníkové jeskyně Postojenské), *Javorníkem*, *Pivkou planinou* a j., silně zkrasovělými, ale ještě pokrytými širými lesy, vyplňuje celý jihozápad Slovinska. Velmi četné jsou tu podzemní toky, z nichž největší Pivka, vznikající ve stejnojmenné vysočině, mizí v jeskyních Postojenských, aby se objevila asi 5 km na severovýchodě odtud pod jménem Unac. Po nedlouhém toku *poljem Planinským* mizí znovu v podzemí a vynořuje se opět asi ve vzdálenosti 10 km od Vrhniky jako Lublanica a vlévá se do Sávy. Rovněž jiný přítok Sávy, Krka, vyvěrá z podzemí ve značné síle na jihovýchod od Lublaňské pánve. Skutečně krasovým poljem jest *polje Cirknické* na východ od Javorníka, zaplavované každoročně občasným jezerem.

Pivka planina přechází do západního Chorvatska v typické *Lické vysočině* s překrásnými krasovými jezery Plitvickými, odvodňovanými Koranou do Kupy a Sávy. Vysočina tato, pravá horská pevnost, nemá skutečných horských hřebenů, nýbrž jest rozdělena nižšími prahy v řadu poljí, jako jest Ličko, Lokvarsko, Delničko a j., jejichž řeky končí v ponorech, a spadá příkře třemi stupni k moři, jsouc lemována dále na jihozápad příkře od moře vystupující, přes 1700 m vysokou, na přímořské straně bezlesou hradbou *Velebitu*, na severovýchodě bohatě zalesněnými pásmy *Velké a Malé Kapely* a mohutné *Plješevice planiny*, jejichž lesy a louky sahají až na východní svahy Velebitu. Ve vnitřku vysočiny nachází se celá řada osad, položených vesměs v dobře obdělávaných skleslinách, kdežto strana přímořská má husté obyvatelstvo toliko v úrodné, jižní vegetaci pokryté skleslině Vinodolu, jenž ústí na pobřeží u města Novi, od něhož na severozápad vzniklo několik příjemných lázeňských městeček. Na východ sklánějí se Kapely v nízkou, krasovou plošinu, která pak přechází do území nepropustných břidlic kamenouhelného stáří a má proto pravidelné odvodňování. Souběžně s Plješevicí táhne se na východ od ní krasová *Grmeč planina*, rovněž pokrytá hlubokými, krásnými hvozdy, a sníženinu mezi nimi protéká Una, prodírajíc si cestu na většinu svého toku těsnou, těžko schůdnou prů-

rvou přes peřeje a travertinové prahy a pouze v Bihačské kotlině, kromě některých močalovitých ploch velmi úrodné a hustě zalidněné, se široce rozlévá. Rovněž největší její přítok Sana má s počátku úzké údolí, které se šíří teprve v úrodné rovině Prijedorské.

Po hranici dalmatsko bosenské postupuje dlouhý, široký, těžko schůdný pás krasových *Dinarských hor*, dostupujících v pásmu Dinaře Troglavem výšky 1913 m. Směrem do Dalmacie sklánějí se hory Dinarské stupňovitě rovněž pustými svahy, přecházejíce v severní Dalmacii v dosti rovnou a nízkou plotnu, *zv. plošinu Skradinskou*, s níž byly sneseny chemickou erosi a částečně i působností větru a zasutím prohlubin zvětralým materiálem horní části masivu; řeky Krka a její přítok Čikola, na severovýchodě Zrmanja zaryly do ní hluboko svá údolí. Z pobřežních pásem, složených většinou z křídových, zkrasovělých vápenců, v některých malých částech i z nepropustného flyše, a dosahujících jen na málo místech výšek přes 1000 m, vyniká zejména *Svilaja palmna* na jih od Dinary a nedaleko mořského pobřeží nad Splitem *Mosor*. Značně vyšší jest dále na jihovýchodě přímo z moře strmící *Biokovo* (Sv. Juraj 1762 m), oddělené od Mosoru údolím Cetiny, nejdelší dalmatské řeky.

Toliko ve skleslinách a malých kotlinách mezi jednotlivými pásmi a na sousedních ostrovech díky mírnému, středomořskému podnebí daří se subtropická vegetace, v níž převládají olivové a vavřínové háje a vinice, chráněné namnoze ochrannými zdmi, tabáková pole a tu a tam kultury rostlin na výrobu drog. Obilí, pěstované toliko v nižších polohách severní a střední Dalmacie, nestačí domácí spotřebě. Rovněž lesů v našem slova smyslu až na nepatrné plochy na jednotlivých ostrovech (Ráb, Mljet) není. Byly vykáčeny v dřívějších stoletích za panství Benátčanů v těchto končinách a dnes je nahrazují tu a tam houštiny „macchie“, složené ze stále zelených keřů a nízkých stromů, mezi nimiž vyrážejí na jednotlivých místech do větší výše štíhlé cypřiše, dodávající kraji zvláštního, malebného rázu.

Pro tuto nepřízeň přírody obrátilo se obyvatelstvo z velké části k moři, které z něho vypěstovalo výborné námořníky, případně se živí rybářstvím a v poslední době i využitkováním nerostného bohatství, těžbou hnědého uhlí na úpatí horského pně Prominy severovýchodně od Šibeníku, bauxitu na ostrovech Krku, Rabu a Pagu a na pevnině u Drniše, asfaltu u Vrgorce a na ostrově Brači, sádry u Sinje, výrobou cementu u Splitu, mořské soli na Rábu, Pagu a j., využívajíc i vodních sil, jichž poskytují ve značné míře zvláště nedaleko od pobřeží vytryskující, ale vodou bohaté řeky Krka a Cetina.

Od Dinarských hor na východ až k čáře Krupa—Sanski Most—Banjaluka—Žepče—Kladanj—údolí Drinjače až po jeho ústí do Driny rozkládají se široké, ploché hřbety, 1200—2000 m vysoké, složené na severovýchodě z triasových,

na jihozápadě z křídových vápenců. V jejich západní části, mezi hranicí dalmatskou a řekami Vrbasem a Ramon, šíří se mezi nimi vysoko položené rozsáhlé kotliny, lože bývalých jezer doby třetihorní, dnes krasová polje, odvodňovaná vesměs krasovými toky. Jejich dna, pokud nejsou bažinatá, hodí se pro polní hospodářství, svahy a planiny mezi nimi pro pastevectví. Sídla soustřeďují se tu na vyvýšených okrajích poljí, hornatiny navštěvovány jsou pouze v létě pastýři s jejich stády. Jest to jedna z nejtýpichtějších krasových oblastí, v níž krátké povrchové trati potoků končí vesměs v ponorech a na okrajích poljí vyvěrají mohutné krasové prameny. V rozlehlé hornatině setkáváme se pak na četných místech se suchými žleby, jejichž dna jsou poseta závrtvy. Ostatní kraj, v němž vápence a dolomity jen tu a tam korunují dosud hřbety a svahy hornin starších, většinou břidlic a paleozoických pískovců, v nichž není přirozeně krasových jevů, tvoří většinou plochá, na okrajích však příkře spadající vysočina, rozbrázděná úzkými, hluboce zarytými údolními řek. Jest to poměrně dobře vzdělaný, hustě obydlený kraj s nádhernými lesy, pastvinami a polemi a v západní části s ohromným bohatstvím rudním, které jest ukryto nejen v t. zv. *Bosenském Rudohoří* mezi Vrbasem, Bosnou a Neretvou, dostupujícím ve hřbetu *Vratnici* na jihovýchod od Jajců výše velehorské (2112 m), ale i planiny na severovýchodě, *Varešské Středohoří*, jsou od pradávna známy po této stránce.

Na sever od výše zmíněné čáry klesají dinarské hřbety, složené tu z nepropustných flyšových hornin, rychle pod 1000 m, měníce se v pahorkatinu se zaoblenými hřbety a kupami, a přecházejí znenáhla do nížiny sávské. Jsou porostly hustými lesy dubovými a bukovými a rozčleněny hojnými roklemi a k severu se rozšiřujícími údolními řek Vrbasu, Bosny a Driny. Vrbas, pramenící se ve *Vratnici* planině (2112 m), teče dlouhou, úzkou soutěskou, která teprve r. 1896 byla otevřena nákladnou, umělou silnicí, a i jeho 27 km dlouhé údolní rozšíření na horním toku, úrodná krajina Skoplje, mezi Horním a Dolním Vakufem, vyplněná sladkovodními usazeninami třetihorních jezer a náplavem Vrbasu, jest od západu, jihu i východu přístupna jen vysokými průsmyky. Velmi zajímavý jeho přítok Pliva usazuje po celém svém toku množství travertinu, který vytvořil hojně přehrad v dolní, široké části údolí, jímž se řeka řítí v kaskádách po několik kilometrů. Ústí do Vrbasu mohutným, asi 30 m vysokým vodopádem pod Jajci. Řeka Bosna, vyvěrající z mohutných pramenů krasových na severním úpatí Bělašnice, otvírá cestu od Podunají až do *Sarajevského polje*, srdce Bosny, v němž leží hlavní město země Sarajevo (60.000 obyvatel), jako přirozené středisko komunikační, a odtud podél přítoku Miljačky vzhůru ke Drině na jih do Srbska a Makedonie, na západ pak přes sedlo Ivanské do Hercegoviny a k moři; ale i Bosna má širší údolí jen v okolí Visoka a u Zenice. Teprve u Doboje vstupuje do úvalu, jenž již bezprostředně souvisí s nížinou Sávskou. Toliko zprava má větší

přítoky, z nichž zvláště Spreča otvírá cestu na jihovýchod k Drině. Údolí Spreče a pravého jejího přítoku Jaly tvoří širokou, úrodnou pánev, vyplněnou mohutnými, značně zprohýbanými mořskými usazeninami, z nichž miocénní chovají u Tuzly veliká ložiska solná, pliocénní v Krece u Tuzly rozsáhlou a vydatnou pánev hnědouhelnu. Severní okraj pánve lemuje *Majevice planina*, oddělující ji od Posaviny.

Podél Neretvy se krasové horstvo opět zvyšuje a rozšiřuje a nabývá v Hercegovině s pobřežím jihodalmatským a na Černé Hoře největší mohutnosti. Na severozápadě od boky Kotorské zdvíhá se prudce v několika stupních hřeben *Krivošije* se skupinou Orjenem (1895 m), na východ Lovčen (1753 m). Orjen, ačkoli jest mnohem nižší než jiné vrcholy Dinarské soustavy, měl v době čtvrtohorní, nalézaje se v končině z celé Evropy srážkami nejbohatší, nejmohutnější ledovce, které, dosahující délky až 10 km, hluboce rozryly jeho svahy, dodavše jim divokého, velehorského rázu. Okolnost pak, že vystupuje celé toto pohoří bezprostředně z moře, činí je neobyčejně mohutným. Ležít vrchol Orjenu pouze 13, Lovčenu toliko 11 km vzdálen od mořského pobřeží, na jihovýchodě odtud pak skalnatá špice Rumie (1593 m) jen 6 km.

Za touto hradbou šíří se vysoké plateau, v jehož východní části vystupují rozlehlá, plochá vápencová pohoří, nejvyšší v centrálním pásmu Dinarské soustavy. Jejich velehorské partie nesou stopy bývalého mohutného zalednění, které spolu s krasovými jevy se uplatňují v povrchové tvárnosti; hluboké říční kaňony je dělí v samostatné horské skupiny, silně rozčleněné a rozervané. Tak v Hercegovině na pravém břehu Neretvy rozkládají se krátké hřbety divoce rozeklané *Čvrstnice* (2228 m), na protějším břehu ještě divočejší *Prenj planina* (2102 m), mezi nimiž si razí cestu Neretva ve hloubce 1200—1500 m velkolepým kaňonem tak úzkým, že teprve v nedávné době byla tu ohromným nákladem zbudována silnice a železnice, která otevřela toto údolí, až dosud nepřístupné. Na severovýchodě odtud, rovněž na pravém břehu Neretvy, na jihu Sarajevského polje, pne se, obklopena divokou, zkrasovělou plošinou, velehorská *Bjelašnica* (2067 m) se známou stanicí meteorologickou a odtud na východ *Treskavica* s malými jezírky glaciálního původu, vedle Prenje nejrozervanější planina v Bosně a Hercegovině; na jihovýchodě, na hranicích bosensko-hercegovsko-černoohorských rozlehlá skupina *Volujak* s vrcholem Magličem (2386 m); v Černé Hoře mohutná *plošina Durmitoru*, z jejichž hřbetů, rozrytých čtvrtohorními ledovci, zdvíhá se Čirova pečina (2525 m) do největší výše v celé Dinarské soustavě. Na jihu je uzavírá strmý val *Prokletiji* neboli *Severoalbánských Alp* (2296 m), táhnoucí se skoro napříč směru Dinarských vrás a spadající příkře do údolí Bílého Drimu a k pánvi Metochijské.

Toto území, ohraničené na severu řekou Ramou, pánví Konjickou, hlubokými

údolními Trešanice a Zujevinu, jižním okrajem Sarajevského pole a údolím řeky Prače, na jihu Severoalbánskými Alpami, mezi mořem a údolím Ibru tvoří oblast, jejíž průměrná nadmořská výška činí aspoň 1000 m a četné menší hřbety horské jihovýchodního směru se nad tuto plošinu ještě zdvihají, dosahující často svými vrcholy i více než dvojnásobné výšky, jak bylo právě ukázáno. Řeky vyhlodaly si tu hluboká, těsná údolí, protínající mnohem častěji horské vrasy, než aby je sledovaly, tvořice namnoze nepřístupné, kaňonovité rokle. Takovou jest na př. kromě zmíněného již kaňonu Neretvy průrva Limu nad jeho ústím do Driny i na jiných místech, kde její stěny dosahují až 1000 m výšky. Rovněž velkolepý kaňon největší černohorské řeky Tary spolu s Pivou, pramennými toky řeky Driny, ačkoli sleduje směr vrás, jest tak těsný a hluboký, že jej lze jen na málo místech překročiti a uzavírá skoro neprodyšně Černou Horu od jihozápadní polovice bývalého sandžaku Novopazarského s městem Plevlje; a podobného druhu jest i údolí Pivy.

Celý kraj rozdělen jest hlubokou skleslinou, kterou tvoří údolí Zety, pánev Nikšičská, soutěska Duga a pánev Gacká, na dvě nápadně se lišící části. Polovina západní jest tichou, krasovou kamenitou pustinou, jednou z nejnehostinnějších končin evropských; zde hřbety z křídových a eocénních bílých a šedých vápenců složené, pokryté ssutí balvanů všech velikostí, mezi nimiž jen po deštích vyrážejí nízké chumáče trávy, zauvívají plochy, pouze zřídka porostlé křovím, jako zbytky někdejších lesů, s nedostatkem vody, kterou jest nutno shromažďovati v cisternách. Nemnohá, úrodná půda, crvenica, červená hlína krasová, hromadí se tu v malých dolinách, na jejichž svazích setkáváme se s chudými, kamennými chatrčemi řídkého, beznáročného, ale tělesně i duševně velmi zdatného obyvatelstva, i s většími místy, jako jsou Cetinje (5.400 obyvatel), Njeguš, Grahovo, Brsna a j., která však podle našich poměrů jsou jen malými městečky. K produktivnosti země přispívají polje, hluboké sklesliny s rovným nebo mírně zvlněným dnem s úrodnou půdou, protékaná obyčejně ponornými říčkami, které v nich vyrážejí v mohutných pramenech a po kratším nebo delším toku mizí opět v ponorech. Takovými jsou na př. největší z nich *Livanjsko polje* na sever od Dinary, 65 km dlouhé a průměrně 6 km široké, o ploše skoro 400 kilometrů čtverečních, dále na jihovýchodě ležící, 50 km dlouhé, ale na nejširším místě jen 3¹/₂ km široké *Popovo polje* v jihozápadní Hercegovině, protékané ponornou Trebinčicí, na níž se rozkládá velmi čilé městečko Trebinje, na severovýchodě *Nevesinjsko polje*, nebo *pánev Nikšičská* v Černé Hoře, protékaná Zetou, hlavním přítokem Morače, a celá řada jiných menších. I Zeta jest pravou krasovou řekou, mizejíc v ponoru, aby po 5 km dlouhém podzemním toku vplynula nad Danilovgradem opět na povrch a spěchala k Morači, jež, vyvěrajíc na jižním svahu plošiny Durmitorské, protéká rovinu Podgorickou, jediný větší

úrodný kraj černohorský, a prostřednictvím jejím odevzdala svoje vody jezeru Skaderskému.

Jiného rázu jest část východní. I tu jest sice kraj stejně hornatý, ale bohatý prameny a po povrchu tekoucí vodou, pokrytý namnoze širými listnatými a jehličnatými lesy a tučnými pastvinami. Tento nápadný rozdíl ve vnějším rázu kraje jest podmíněn různou stavbou obou sousedních území. Kdežto na jihozápadě, jak řečeno, převládají divoce rozrušené vápence, jejichž rozpustnost působí nedostatek povrchové vody a tím úplnou jejich pustotu, vystupují zde starší horniny, triasové břidlice, pískovce a červené slepence, na nichž vápencová příkrývka až na malé zbytky byla odnesena. Povrchové tvary jsou více zaobleny, čímž nabývají klidnější, střízlivější tvárnosti; řeky, majíce vyvinutý povrchový tok, tvoří důležité komunikační cesty. Jsou to zvláště Morača a Neretva, které tvoří životní tepny země, jimiž protékají; z nich Neretva má tu přednost, že ústí v široké, naplavené, asi 140 km² zaujímající úrodné nížině do moře a jest v nejdolejší části toku až po Metković splavná i pro menší námořní lodi, kdežto Morača se vlévá bažinatou deltou do jezera Skaderského. Ale na obou leží obchodní střediska sesterských zemí, na Neretvě Mostar (18.000 obyvatel), krásné, staré, hlavní město země, na Morači Podgorica (9200 obyvatel).

Zmíněná polje a říční, na některých místech rozšířená údolí, jako jest na př. na dolní Neretvě t. zv. Gabela u městečka Čapljinu a v Černé Hoře úrodná aluviální rovina Crnmica na severozápadě jezera Skaderského se svým střediskem Virpazarem a veliká část roviny Metochijské na horním Bílém Drimu s městy Pečić, Djakovem a Prizrenem (16.400 obyvatel) jsou předními obilnicemi obou zemí, ačkoli jejich výtěžky nestačí úplně domácí spotřebě. Za to se pěstuje víno a nad spotřebu tabák, který zvláště v hercegovských okresech Trebinje, Ljubinje, Stolac, Ljubuški, Mostar a Konjice a v některých krajích černohorských patří svými druhy k nejlepším a dává značné užitky. Rovněž pěstování oliv v končinách, do nichž zasahuje ještě středomořské podnebí, by mělo velký význam, kdyby zpracování plodů nebylo provozováno příliš primitivně.

Nejpřednějším zaměstnáním obyvatelstva obou zemí jest chov dobytka, zvláště ovcí a koz. Nejrozsáhlejší pastviny nacházejí se ve východní Černé Hoře, zaujímajíce v kraji Drobniaku rozeklaný horský peň Durmitoru, a zasahují, přerušeny jsouce nehostinnou pustinou Sinjaviny, vzniklou vykácením lesů, přes Kolašín a Andrijevicu až po Gusinje a do kraje Kuči.

Vrasy Dinarské, prostoupené trachytovými kupami, přecházejí za řekou Drinou na východ ještě na půdu srbskou, dotýkajíce se zde samotných břehů Sávy a Dunaje. Na nejsevernějším jejich cípu, nad soutokem obou těchto řek, na širokém, povýšeném ostrohu rozkládá se Bělehrad (112.000 obyvatel), hlavní město Srbska a celé říše Srbů, Hrvatů i Slovinců, prastaré sídliště, jehož poloha mu

dává možnost širého rozhledu po nížinách Srěmu a Banátu a tvoří z něho klíč, který ovládá cesty ze Střední Evropy k Černému moři a napříč poloostrovem k moři Egejskému i do Malé Asie. Nížiny jsou tu jenom dvě; částečně bažinatá a zátopami trpící, ale velmi úrodná *Mačva* v nejzazším koutě mezi Drinou a Sávou a hluboko na jih se šířící nížina na řece Kolubaše. Od nich na jih zdvihá se bez ostrých přechodů mírně zvlněná pahorkatina s hojnými mělkými údolními a kotlinami, vyplněnými neogenními nánosy, k nimž se pojí široké a jednotvárné pásmo středohor po obou stranách Golijské Moravy, z něhož vynikají hřbety *Povljenu* (1480 m), *Maljenu* (1110 m) a *Rudniku* (1159 m) v kraji Šumadii, jádře novodobého Srbska, z něhož vyšlo hnutí za osvobození celého národa, na sever od Uvce, pravého přítoku Limu, plošina *Zlatibor* (1000—1200 m) a j.

Celý tento severozápadní cíp Srbska jest velmi pilně vzdělávaný zemědělský kraj, hustě posetý vesnicemi a pěknými městy a městečky, v nichž převládá rolnický živel. Velkostatků zde není. Úrodná půda při pevninském podnebí s hojnými, za časného léta se dostavujícími srážkami a poměrně mírnými zimami rodí hojně obilí, zeleniny a ovoce, v němž zaujímají přední místo švestky, tabáku, vína, cukrovky i rostlin průmyslných; vyšší oblasti mají velmi rozšířené a zdatné dobytčářství. Všude chová se též hojně drůbeže a včel. Stále se rozšiřující zemědělství i chov dobytka způsobily veliký úbytek kdysi rozsáhlých lesů, z nichž zbyly jen ojedinělé háje.

Teprve v jihozápadním Srbsku přicházíme do nové horské soustavy *thrácko-makedonské*, centrálního pásma Balkánského poloostrova, oblasti ruly a krystalických břidlic, nad nimiž tu spočívají neproměněné horniny prvohorní, druhohorní a místy i paleogenní, prostoupené rozmanitými vyvřelinami, dávající celému kraji zvláštní ráz. Jsou to široké horské hřbety bez příkrých forem, pokryté v Srbsku zasmušilými lesy, na jih odtud, v Makedonii, většinou holé, rozčleněné řadou zlomů nejrůznějších směrů, které tvoří důležité dopravní cesty a umožňují spojení Podunají s mořem Egejským. Mezi hřbety rozkládají se pak úrodné, hustě zalidněné *sklesliny*, jejichž dna jsou vyplněna buď mladými sladkovodními uloženinami nebo jezery. Nejzápadnější řada těchto skleslin sleduje tok Černého Drimu a pokračuje po okraji vrás albánských k pánvi jezera Ochridského (198 km², 687 m nad mořem, 286 m hluboké). Od něho jihovýchodně, odděleno vysokým hřbetem pusté vápencové *Galičice planiny* (2043 m), rozlévá se jezero Prespanské (280 km², 857 m nad mořem, ale jen 54 m hluboké), s podzemním odtokem. Tato jezera ještě s několika menšími, nalézajícími se již na půdě řecké nebo albánské, bývají jmenována Dessaretskými podle starého jména okolní krajiny.

Druhá řada skleslin počíná se *pánví Tetovskou*, uzavřenou proti pánvi Metochijské *Šar planinou*, dosahující v Ljubetenu 2510 m výšky. Na jejich jižních

svazích vzniká Vardar, který protéká Tetovo směrem severovýchodním, na jeho severním konci se obrací náhle k jihovýchodu a zachovává tento směr celkem až k ústí. Jih Tetovské pánve jest lemován opět horskými hřbety, které ji oddělují od *pánve Bitoljské*, odvodňované Černou rekou rovněž do Vardaru.

Třetí řadu zahajuje na severu památné *Kosovo*, srdce starého Srbska, rozkládající se blízko středu celého poloostrova, patřící většinou úvodí Ibru a tím k Dunaji. Jeho střediskem jest Priština (18.000 obyvatel). Význam Kosova se zvětšuje ještě tím, že západně jest odděleno od rovnoběžného *úvalu Metochijského* jen nízkým hřbetem, na jihu pak jest spojeno soutěskou Kačanickou, oddělující Šar planinu od nižšího Karadagu (1804 m), pramenného území Binačky Moravy, s *úvalem Skopljským*, v němž se rozkládá hospodářské středisko severní Makedonie Skoplje (41.000 obyvatel); to zřízením filosofické fakulty se stalo i duchovním centrem tohoto kraje. Přechod jest tu tak nenáhlý, že říčka Nerodimka zde bifurkuje; její severní část, zvaná Sitnica, odtéká do Ibru, jižní k řece Lepenci a tou do Vardaru, jehož tok jest provázen opět řadou menších údolních rozšíření.

Na východ od Ibru a Vardaru rozkládá se opět vysočina, složená z celé řady horských hřbetů. Pravý břeh Ibru provází rudami bohatý *Kopaonik* (2140 m), od něho na východ *Veliký Jastovec* (1566 m), lemované na východě skleslinou řek Labu a Toplice, jimiž jde stará cesta z Kosova k Niši, a dále na sever, již na levém břehu Golijské Moravy, nižší *Juhor* (807 m) a *Crni vrh* (789 m) blíže města Kragujevce, nejsevernější výběžek soustavy thrácko-makedonské. Na jih od Kopaoniku pne se o něco nižší *Karadag*, provázený na západě i východě sníženinami. Na západě jest to zmíněné již Kosovo, na východě pak hluboká průrva Preševská, která jest údolním rozvodím a pohodlným přechodem z úvodí Vardaru do úvodí Binačky Moravy, starodávné spojení Bělehradu se Solunem.

Oblast skopljsko—preševská má podle Cvijiče nejústřednější polohu na Balkánském poloostrově. Na jih odtud šíří se asi 1500 km² velká náhorní plošina stepního rázu, *Ovče polje*, mezi Pčinjou a Bregalnicí, levými přítoky Vardaru, k němuž na východě a jihovýchodě se druzí opět pohoří, složená z mladých, sopečných hornin, pokrytá jen v odlehlejších, těžko přístupných partiích rozsáhlejšími listnatými a jehličnatými lesy, v nichž však léta světové války zle řádila. Největší výšky dostupují tato pohoří na hranici makedonsko-bulharské v horském řetězu *Osogoviji* (2225 m), spouštějícím se na východ do údolí řeky Strumy. Ovče polje bývalo dříve, dokud nebylo železnice vardarské, důležitým spojovacím územím vnitřních oblastí se Středomořím: jím šla cesta ze Skoplje přes Štip a Radoviště do údolí řeky Strumice a tím k zálivu Orfanskému, aby se vyhnula nepohodlným soutěskám Vardaru.

Ve východním Srbsku vstupuje na území jižních Slovanů horská *soustava Karpatská*, která má dále k jihovýchodu a východu pokračování v horstvu Bal-

kánu. Její severní část, náležející ještě oblouku karpatskému, tvoří *Východosrbské pohoří*, rozkládající se mezi skleslinou řeky Moravy na západě, Dunajem na severu, Timokem na východě, a lze je sledovati až k Sofii, kde naráží na thrácko-makedonskou hornatinu. Jest to uzavřená hornatina, složená z krystalických břidlic, mezi nimiž na četných zlomových liniích prorazily na povrch mladé vyvřeliny, jinde pak ji tvoří vápence se zkrasovělými plošinami, které se objevují zvláště na východě od Paračinu, Čuprije a Alexince jako typická krasová, na vodu chudá plateaux, která jen v létě slouží za pastviny. Její výšky jsou středohorské, dostupující 1000—1500 m toliko na severozápadě, na dunajském přítoku Mlave, a na severovýchodě, na dolním Timoku, přechází v pahorkatinu a úrodnou rovinu. Na severu se láme k Dunaji krasová *Miroč planina* v grandiosní, 8 km dlouhé Kazanské soutěse.

Na pravém břehu Timoku pojí se k Východosrbskému pohoří *Balkán*, nebo *Stará planina*, jak jej nazývají Bulhaři, vytyčené v době středních třetihor. Počíná se od příčného údolí Crny reky, jednoho z pramenných toků Timoku nejprve obloukem k severovýchodu otevřeným, a obrací se pak k východu, probíhající přímočaře až k Černému moři v celkové délce asi 600 km, při průměrné šířce 30 km. Členitost jeho jest poměrně jednoduchá: vrásy složené z mladších hornin, zvláště druhohorních, toliko na západě a v nejvyšší části horstva částečně z metamorfických břidlic a hornin paleozoických, v nichž zvláště flyš se hojně uplatňuje, jsou vytvořeny ze 3—7 rovnoběžných řetězů, které se k severu snižují a přecházejí v pahorkatinu a rovinu, kdežto k jihu spadají naopak příkře. Západní část, dosahující ve vrchu Midžoru 2186 m výšky, jest v celku uzavřená hornatina mírných povrchových tvarů, mající však jen nehluboké průsmyky. Pouze údolí Iskru, který si razí cestu 70 km dlouhou, namnoze kaňonovitou, až 1000 m hlubokou roklí, proráží celé horstvo napříč. Již v dobách římských šla tudy silnice, dnes jím prochází velmi umělá železnice, spojující hlavní město bulharské Sofii s Podunajím. Od průsmyku Arabakonackého (987 m) zdvíná se Střední Balkán k nejvyšším svým výškám, jichž dosahuje v Jumvukčalu (2371 metrů). Ale i zde jsou průsmyky vysoké (známý průsmyk Šipka 1329 m), takže horské vrcholy vynikají jen málo nad své okolí. Dále k východu se horstvo snižuje a rozšiřuje k severu, přecházejíc od Slivna na východ v málo sjízdnou a slabě zalidněnou pahorkatinu, průměrně 500 m vysokou, jež spadá příkře k Černému moři, vysílajíc do něho mys Emonský. Podélná údolí, dělící tu jednotlivé hřebety od sebe, jsou ve své dolní části zalita mořem, které tu vytvořilo limany; z těch se však udržel pouze varnenský, při jehož ústí leží největší bulharský přístav černomořský Varna (60.700 obyvatel).

Třebaže pohoří Balkán nemá nikde alpských tvarů — jeho vrcholy jsou ve většině případů pouze zaoblené kupy, pokryté pastvinami — a i přechod

hřebene není obtížný, má značný počet sjízdných průsmyků, jest přece krajinářsky, klimaticky a hospodářsky ostrým rozhraním. Plošina podél jeho severního úpatí — *bulharská křídlová tabule* — zbudovaná většinou z křídlových a neogenních vrstev, které jsou pokryty mohutným příkrovem sprašovým, jest širokou, nejprve mírně zvlněnou, pak úplně plochou rovinou, která spadá k Dunaji příkrým okrajem 100 m, někde až 200 m vysokým, a jest rozbrázděna četnými řekami se širokými a hlubokými údolími, tekoucími jednak do Dunaje (Timok, Isker, Jantra), na východě pak přímo do Černého moře (Provadijska řeka, Kamčija). Rovina jest chudá stromy, na širých plochách docela bez stromoví, stepnatá a vydána studeným větřím. Na severovýchodě se k ní pojí plošina *Dobrudže* jako zbytek bývalého horstva variského, na jehož zvrásněných paleozoických vrstvách uložily se vodorovně vrstvy mezozoické, které jsou zahaleny spraší. Úplně kontinentální podnebí působí, že většina celého tohoto území jest stepí, sloužící k chovu dobytka. Jen tu a tam jsou menší plochy využítkovány pro zemědělství.

Úplně jiný obraz poskytuje jih Balkánu. Jeho svahy spadají tu příkře do sklesliny, kterou tvoří řada kotlovitých údolí (Tulovsko polje kolem Kazanliku, malé basiny Zlatnica a Pirdop), jdoucích od západu k východu, t. zv. balkánský příkop, jehož dno jest vyplněno říčními nánosy a provázeno pásem vyvřelin a teplých pramenů. Jest to slunečný, velmi úrodný, hustě zalidněný kraj, pokrytý poli, lukami, zahradami, vinicemi a růžovými sady, jež jsou vroubeny ve vyšších polohách ořechovými háji. Protéká jej na západě Topolnica a na východě řeka Tundža, která nedaleko Slivna se obrací náhle k jihu, aby se u Drinopole spojila s Maricou. Na jižním okraji těchto údolí se zdvínají opět hory, nižší však než Balkán. Jsou to západnější *Sředna gora* (1573 m) a východnější *Srvena gora* (1127 m), oddělené od sebe širokým údolím Strěmy, obě složené z krystalických břidlic a žuly. Jsou vlastně jižním křídlem Balkánu, s nímž původně tvořily jednotné, mohutné pohoří, ale zmíněným zlomem teprve později byly od něho odděleny. Na západě od Sředny gory rozkládá se *pánev Sofijská* s hlavním městem bulharským Sofií (213.000 obyvatel), dělící Balkán od thráckého masivu. Jest neveliká a poměrně málo úrodná, jelikož Isker, tudy protékající, i jeho přítoky ji mění na některých místech v bažinu; ve vyšších polohách pak slouží za pastvinu, nemajíc stromoví. Má však velký význam tím, že se tu sbíhají důležité cesty: na sever údolím Iskru do Podunají, na severozápad průsmykem Dragomanským (767 m) do údolí Nišavy, na jihozápad do údolí Strumy a na jihovýchod přes Vakarel a Trajanova vrata (842 m) do nížiny při Marici.

Od této pánve na jihovýchod, oddělena od ní nízkou pahorkatinou, šíří se mnohem větší *pánev Východorumelská*, jedna z největších a nejstarších pánví poloostrova, rozkládající se na jih až k thrácké vysočině, na východ až k Čer-

nému moři, které do ní hluboko vniká zálivem Burgaským; při něm leží stejnojmenný rychle rostoucí přístav. Podnebí této nížiny, jejímž kulturním střediskem jest staré město Plovdiv (85.000 obyvatel), jest mírné, půda složena většinou z říčních náplavů, z nichž jen ojediněle vynikají pahorky základního horstva, velmi úrodná, s tučnou ornici, bohatě zavlažovaná, takže celý tento kraj patří k neúrodnějším na Balkánském poloostrově. Širé plochy pšenice, kukuřice, máku, tabáku a rýže pokrývají její dno, zatím co mírné svahy pahorků jsou porostlé révou a ovocnými stromy a morušemi. Po jejím jižním okraji protéká Marica v celku směrem východním až k Tirnovu, pak se stáčí zvolna k jihovýchodu a u Odrinu k jihu. Tu přijímá své největší přítoky, zprava Ardu, přicházející z nitra Rhodovského pohoří, zleva Tundžu, pramenící se v pohoří Balkánu.

Za řekou Maricou vyráží příkře, jako mohutná hradba a těžká překážka dopravní k moři Egejskému uzavřený masiv *Rhodope*, patřící k horské soustavě *thrácko-makedonské*. Na západě uzavřen jest skleslinou řeky Strumy od hornatiny Makedonské. Sestává většinou z massivních hřbetů a celého shluku horských pňů středo- i velehorské výšky. Nejvýznačnější jsou *Rila planina*, *Rhodope* a *Pirin planina*. Všecky tři jsou úplně alpského rázu, zvláště žulová Rila planina. Neméně než 12 vrcholů vystupuje tu na poměrně malé ploše nad 2700 m, nejvýše Mussala 2923 m, nejvyšší hora Balkánského polostrova. Rozeklaný, příkře vystupující peň s krásnými lesy, které přecházejí ve vysokých polohách v kleč, štávnatými pastvinami, starými ledovcovými stopami, nesčetnými ledovými poli, s více než 100 jezery a jezírky a šumícími potoky upomíná celým svým uspořádáním na Alpy. Jest to hydrografické středisko, v němž vznikají Isker, Marica a Mesta. Na nejzazším severozápadě těchto pňů strmí převahou ze syenitu složená Vitoša 2285 m vysoká přímo nad sofijskou kotlinou. Na východ od Pirin planiny postupuje až k příčnému údolí řeky Marice a částečně za ni Rhodope v užším smyslu. Skládá se z četných různosměrných, většinou krátkých hřbetů, složených převážně z ruly a krystalických břidlic. Na západě přesahuje ještě na několika místech 2000 m, k východu však mu rychle výšek ubývá.

Podnebí.

Toliko úzký, pobřežní pruh Jaderského moře a nízko ležící kotliny Hercegoviny, jižní Makedonie a údolí Marice jsou pod vlivem středomořského *podnebí* s mírnými zimami, horkými léty a srážkami dostavujícími se nejvíce v zimním pololetí. Průměrné lednové teploty neklesají pod bod mrazu, a bývají v nejzazším koutě zálivu Kvarnerského 5·3°⁰, v Dubrovníku docela 8·7°⁰ C, červencové 22·9°⁰ a 25°⁰ C. Deště, přinášené převládajícími západními větry, jsou tak vydatné,

že západní svahy Krivošije nad bokou Kotorskou tvoří nejdeštivější oblast evropskou. Spadát tu ročně (Crkvice) 464 cm srážek, v Dubrovníku 150, ve Rjece 162 cm.

Ostatek celého území má podnebí nitrozemské, podobné středoevropskému, případně stepnímu podnebí jižního Ruska, jenže rozdíly mezi jednotlivými obdobími jsou větší, léta jsou velmi horká, zimy dlouhé a tuhé; zvláště velká letní vedra vyskytují se v bezlesých, skalnatých krajinách Hercegoviny a Černé Hory (někdy až 40°⁰ C). Při tom končiny západní jsou průměrně teplejší než východní.

V létě však shledáváme celkem stejnoměrnější rozdělení teploty: rozdíly mezi západem a východem, pak rozdíly mezi severem a jihem jsou menší než v období zimním. Měsíce jarní bývají všude celkem chladnější než podzimní. (V ročním průměru zaznamenává Lublaň 9·4°⁰, Záhřeb 11°⁰, Bělehrad 12·2°⁰, Sarajevo 8·5°⁰, Sofía 9·2°⁰, Prizren 11·8°⁰ C.) Průměrné teploty červencové činí v Lublani 19·7°⁰, Bělehradě 22°⁰, v Sarajevu 18·8°⁰, Sofii 20·7°⁰, Bitolji 22·2°⁰, lednové — 2·2°⁰, — 1·6°⁰, — 3·2°⁰, 3°⁰, — 1°⁰ C. Ojediněle byly zaznamenány mrazy v Bělehradě až — 26·2°⁰, v Sofii docela — 31·2°⁰ C. Dunaj pravidelně každoročně zamrzá.

Srážky jsou rozděleny na celý rok, nejvíce však jich spadá v květnu a červnu a pak v říjnu a listopadu. Od severu k jihu a od západu k východu jich ubývá tak, že na východě a jihu jest jejich průměr o polovinu menší než na západě a severu. Dostávají se většinou v podobě krátkých, ale prudkých lijáků, takže oblačnost jest menší než ve střední Evropě. Lublaň má průměrně ročně 142, Záhřeb 90, Sarajevo 84, Bělehrad 62, Skopje 49 cm srážek. Vlastní území krasové, ačkoli dostává dosti mnoho vláhy (ročně 100 cm), trpí nedostatkem vody, což však jest následek rozpustnosti půdy, která dovoluje, aby voda rychle prosakovala s povrchu do hlubších vrstev. V zimě padá mnoho sněhu, který zůstává ve vysokých polohách, uzavřených vlivu teplých jižních a jihozápadních větrů, ležeti skoro po celý rok. V zimním období dostavuje se často mírný, teplý vítr jižní, zvaný „široko“, působící na svazích hor, obrácených k Jaderskému moři, náhlé oblevy, a tento vystřídává mnohdy náhle suchý, chladný pevninský vítr „bora“, padající v jednotlivých přívalech prudce s příkrých hřebenů horských do pánve adrijské a působí nezdídkou ohromné škody.

Rostlinstvo a zvířena.

V oblasti středomořského podnebí obsahuje i *rostlinstvo* všecky zástupce mediterranní zelené flory, která tvoří v nižších polohách a zvláště na ostrovech houštiny *macchie*, složené z olivovníků, vavřínů, myrt, z různých druhů jahodovníku, pistácií, jalovce, cypřišů a pod. Ve zvláště chráněných místech daří se citronník a pomerančovník, vinná réva, fík a j., ale ty byly pro svůj účel většinou

uměle vypěstěny. Z obilin stala se pro středomořskou klimatickou oblast typickou americká kukuřice. Lesů jest v této oblasti málo. Nitrozemská část celého území má rostlinstvo převážně středoevropského rázu. Pohoří až do výše 1500 až 2000 m jsou pokryta lesy, které v alpském území a zvláště v Bosně a západním Srbsku zaujímají ohromné rozlohy, tvoříce namnoze dosud pralesy rukou lidskou nedotčené. V nižších polohách jsou to lesy listnaté, většinou bukové a dubové, tu a tam lipové a kaštanové, ve vyšších jehličnaté. V přímořské oblasti krasové byly kdysi rozsáhlé dubové a borové lesy většinou vykáceny Benáťany; oni jejich dříví využívali k výrobě pilotů, na nichž jsou postaveny Benátky, případně k stavbě lodí. Slabá humusová pokrývka takto odlesněných končin byla pak spláchnuta vodou a tak pokusy o nové zalesnění těchto holých horských hřbetů setkávají se s neobyčejnými potížemi. Dosavadní lesní plochy trpí pak jednak požáry, většinou z hříšné neopatrnosti vznikajícími, a pak kozami, které jsou největšími škůdci mladých porostů. Mezi lesy rozkládají se na nepropustných horninách a nad hranicí lesní tučné pastviny alpského rázu, dosahují až pod holé vrcholy velehorských velikánů. Toliko severovýchodní část bulharské křídové tabule a pánev při dolní Marici tvoří pro přílišné zimy a horká, suchá léta přechod k stepi.

Zvířectvo jest dosud v poloostrovní části rozmanitější a hojnější než v jiných částech Evropy, nepodlehnuvši tu tolik zásahu člověka. Vyskytuje se tu ještě dosti šelem, z nichž zvláště medvěd v nitrozemských horách jest častý, pak rys a zvláště vlk, pravá metla horských pastvin, v Dalmacii šakal, který žije dosud na poloostrově Pelješci. Ve vyšších pohořích, zvláště Vitoši, Šaru a Durmitoru žije kamzík, v nižších všude srnci, jeleni a černá zvěř. Z dravých ptáků nepatří k vzácnostem hlavně orel. Pobřežní končiny jsou bohaté na ještěry, želvy a hady, z nichž jedovatá jest zvláště zmije písečná; nízké, naplavené nížiny jsou obtěžovány komáry, kteří přenášejí nákazu zimničnou. Řeky a jezera chovají dosud hojnost ryb, horské potoky pstruhy. Rovněž pobřeží Adriie živí rybolovem značné množství svého obyvatelstva, jemuž přinášejí dobré úlovky především sardele, makrely a tuňáci, pak mořský pstruh, mořský okoun, mořská parma a z raků hlavně langusty. Ze zajímavých druhů jaderské zvířeny stojí za zmínku tuleň, který se vyskytá zvláště na ostrovech.

Hospodářské poměry.

Hospodářské poměry celého území jižních Slovanů jeví pro rozmanitý útvar půdy, nestejně podmínky klimatické i různou kulturní úroveň obyvatelstva velmi značné rozdíly. Zvláště království Srbů, Hrvatů i Slovinců poskytuje v tomto ohledu neobyčejně pestrého obrazu. Kdežto na západě krasové oblasti Kraň-

ska, Chorvatska, Dalmacie, západní Bosny, Hercegoviny a Černé Hory nestačí svou zemědělskou výrobou ani do té míry, aby byly s to ukojiti spotřebu vlastního obyvatelstva, šíří se v nížině drávsko-sávské a sávsko-dunajské i v Srbsku rozsáhlé plochy velmi úrodné půdy, která dává takové výtěžky, že nejen dovede užíviti své obyvatelstvo a doplniti nedostačující žně oblasti západní, ale může ještě bohaté přebytky vyvážeti za hranice, třebaže ještě mnoho dobré půdy, zvláště v Makedonii, leží neobděláno. Podobně úrodnou půdu kromě horských částí má Bulharsko.

Tyto přirozené podmínky vytvořily z území jižních Slovanů vysloveně *zemědělskou oblast*; její budoucnost spočívá v rozvoji zemědělství a chovu dobytka, jemuž dává obyvatelstvo většinou přednost před jinými zaměstnáními. Ale kdežto v Slovinsku, Chorvatsku-Slavonsku i ve Vojvodině jsou zavedeny moderní způsoby zemědělské, hospodaří se skoro v celé poloostrovní části tohoto území ještě primitivně podle starých, jednoduchých method, které při konservativnosti domácích zemědělců jen pomalu se zlepšují. Majetkové poměry jsou však celkem příznivé: převládá skoro výhradně malý statek; k tomu přistupuje v Bulharsku ještě půda obecní, která se příslušníkům obcí čas od času rozděluje.

Nejvíce se pěstuje obilí, z něhož nejpřednější místo zaujímá pšenice a kukuřice. Nejlepší pšeničné druhy a v největším množství dodávají nížiny při Sávě, Dunaji, dolní Moravě a Marici. Jinak pěstuje se po celém území kukuřice, dodávajíc nejen krmivo pro velmi rozšířený chov vepřů, který zvláště v Jugoslavii jest provozován ve velikých rozměrech a pro drůbežnictví, ale sloužíc i za oblíbenou po celé zemi chlebovinu. Ve vyšších polohách jest rozšířeno žito, ječmen a oves, v krasovém území proso. V chudších krajích severní Bosny a Slovinsku pěstuje se mnoho brambor. Značnou cenu má také pěstění rostlin průmyslových. Jest to především řepa cukrovka ve Slavonii a v údolí řeky Moravy, pak kolem Trnova, Ruse, Plovdivu a Burgasu, kolem Pirotu daří se výborný len, v Dalmacii, Hercegovině, na Černé Hoře, v Srbsku kolem Užice, v Starém Srbsku, Makedonii a Bulharsku znamenitý tabák, u Kazanliku růže pro výrobu oleje. V pánvi Marice, v údolí Strumy a Strumice a v oblasti Vardaru daří se rýže a bavlna a mák pro výrobu opia a oleje. V úvodí Marice a na černomořském pobřeží rozšířeno jest hojně pěstování anýzu a kmínu. Velmi dobrých výsledků poskytuje ovocnářství. V chráněných nízkých částech Slovinska daří se pěkné druhy ovoce stolního, v končinách se středomořským podnebím ovoce jižní; nejznamenitější užitek dává však pěstování švestek, jichž vyváží bosenská Posavina a hlavně Srbsko velmi mnoho sušených, jinak slouží k výrobě slivovice. Výnos švestkových stromů, jichž se r. 1922 napočítalo v západním Srbsku 36,741.109, v Bosně 12,611.139 a 8,590.755 v Chorvatsku, patří k nejdůležitěj-

ším příjmům zdejšího zemědělství a celkovou výrobou švestek zaujímá Jugoslavie první místo na světovém trhu. V Slovinsku kolem Mariboru, v Slavonii v okolí Karlovic a pak v Dalmacii, v Srbsku v oblasti smederevské, požarevské, negotinské a kujaževské a v Bulharsku v oblasti zabalkánské rozkládají se rozsáhlé vinice. V Bulharsku provozuje se všude s velikou oblibou zelinářství, v němž dosáhli Bulhaři takové zručnosti, že jsou vyhledáváni jako vynikající zahradníci nejen v Západní a Střední Evropě, ale i v Americe.

Na lesy jest celé území velmi bohaté, třebaže širé plochy, zvláště v krasové oblasti, byly vykáceny Benátčany; jinde opět pastevectví uškodilo velikým rozloham lesním nebo s šířícím se zemědělstvím, zvláště v západním Srbsku, byly nuceny lesy ustoupiti rozšiřujícím se rolím. Ještě dnes má Slovinsko nádherné lesy smíšené, v Slavonii jsou znamenité lesy dubové a rovněž i Bosna, vlastní Srbsko a pohoří Rhodope i širé plochy Balkánu jsou ještě velice bohaté na lesy, kdežto Makedonie jest většinou bezlesá a i zbytky lesů, které pokrývaly planinu Ovče Pole, byly namnoze zničeny za světové války, takže souvislejší listnaté i jehličnaté lesy udržely se toliko v odlehlých, těžko přístupných končinách. V nížinách káceny byly v této době nepřátelskými vojsky bezohledně i stromy ovocné. Celkem zaujímají lesní porosty na území jižních Slovanů v oblasti jugoslavské 30%, v bulharské 29% státní rozlohy.

Rovněž *chov dobytka* má velikou hospodářskou důležitost, třebaže se provozuje toliko v některých končinách racionelně. Stájní chov skotu jako součást zemědělské výroby, hledící k ušlechtilým druhům a k mlékařství, rozšířen jest hlavně jen v nížinách a zemích, které tvořily dříve součást podunajské monarchie, kdežto jinde převládá chov hromadný. V Makedonii jest běžným tahounem bývol. Než i při tom vyniká území jižních Slovanů chovem ušlechtilých druhů, především koní, z nichž oblíbeny jsou zvláště lehké druhy, výborně se hodící k tahu i pro jízdu. V Bosně je všeobecně rozšířen malý, ale velmi vytrvalý kuň bosenský, v jižním Bulharsku se pěstují znamenité koně thráctí. Také osel a mezek je hojně rozšířen, nejvíce v oblasti krasové. Velmi oblíben jest chov vepřového dobytka v Jugoslavii, podporovaný pěstováním kukuřice a dubovými lesy. V Bulharsku za panství tureckého úplně zanikl, v nové době však opět ožívuje. Počtem nejhojnější jsou však ovce a kozy, v jejichž chovu převládá skoro výhradně způsob putovního pastevectví. Také pěstění drůbeže dochází všude veliké obliby. Za zmínku stojí i chov bource hedvábného, úspěšně se šířící v nížině makedonské v údolí Veliké Moravy a ve Vojvodině. Rybářství poskytuje dobrých výtěžků nejen v řekách, především v Drávě, Sávě a Dunaji, ale hlavně v moři při pobřeží dalmatském a v zátocě Burgaské.

Nemalé *bohatství nerostné* zužitkuje se ve větších rozměrech toliko v Jugoslavii, ačkoli ještě ne v plné míře, kdežto v Bulharsku jest hornická výroba

posud teprve v prvních počátcích. Namnoze vadí rozvoji dolování také nedostačující prostředky dopravní. Nejdůležitější z nerostů, uhlí, nevyniká jakostí, jsouc vesměs mladšího původu, z menší části z doby druhohorní, většinou z třetihorní. Ještě nejvíce se ho těží u Trbovlje a Zagorje ve Slovinsku a u Kreky a Zenice v Bosně. (Bosenský hnědouhelný revír Tuzelský, v němž leží Kreka, jest 66 km dlouhý, průměrně 10 km široký a uhelné sloje až 20 m mocné a zaujímá 510 km² rozlohy; Zenicko Sarajevský má rozměry 79 km, 10 km a 10 m o ploše 770 km². Uhelné bohatství v obou se odhaduje na 22 miliardy q.) Rovněž Srbsko má hojnost hnědého uhlí, jež se těží zvláště u Dobry na Dunaji, Vlašky jihových. od Bělehradu, Kostolce při ústí Mlavy, na jih od Požarevce, na východ od Čuprije, u Paračina, Niše, Zaječaru, Negotina a j. V menším množství se nachází i na jiných místech Slovinska, Chorvatsko-Slavonska (Fruška Gora, Ivančica, Požega a j.) a Bosny, v Dalmacii na úpatí horského pně Prominy u Siveriče a Velušiče, v Bulharsku u Perniku a Bobov Dolu a v menších slojích v pánvi Sofijské a při Marici, v Makedonii u Skoplje a j. Za to kamenného uhlí jest velmi málo; dobývá se v malém množství toliko v Srbsku v Mišljenovci a Kučajně na Peku a v Kladurovu západně odtud, v Bulharsku jihozápadně od Trnova a u Kazanliku.

Bosna jest bohatá i na jiné nerosty, z nichž zvláště bohaté železné rudy se dobývají u Vareše a ve Ljubiji nedaleko Prijedoru a sůl z mohutných ložisek kolem Dolní Tuzly. Zdejší ložiska kamenosolná mají neobyčejnou důležitost právě tím, že kamenná sůl se nenachází nikde jinde na Balkánském poloostrově. Železné rudy rozšířeny jsou i na mnoha jiných místech po území jižních Slovanů, ale nezužitkují se dosud náležitě, jelikož se nedostává koksového uhlí k jich tavení. Také jiné nerosty, jako olovo, rtuť, zinek, antimon, mangan, chrom a drahé kovy, zlato a stříbro se těží v malé míře. Toliko měď se dobývá ve větším rozsahu a doly a hutě v Boru, jihozápadně od Negotina, jsou nejen největšími v Srbsku, ale patří k největším v Evropě. Kromě toho se těží měď ještě v Srbsku u Majdanpeku a Valjeva a v Bulharsku v Plakalnici. V poslední době nalezen byl na několika místech v Chorvatsku, Mezimuří, Bosně a Černé Hoře petrolej, ale jeho těžba jest teprve v prvních počátcích. Neobyčejně mnoho má území jižních Slovanů teplej a minerálních vod, jichž v samotné Bosně se čítá na 100. Vyskytují se většinou v pánvích a zlomech a mají nejrozmanitější nerostné příměsi i teplotu. Ačkoli veliká většina jest jich dosud nezužitkována a vůbec neprobádána, daly některé přece podnět k dosti vyhledávaným lázním.

Průmyslová výroba dosud nestačí domácí spotřebě, ačkoli podmínky k jejímu zdárnému vývoji jsou v hojné míře po ruce a po válce se jich stále ve stupňující se míře využívá. Nejvíce jsou rozvinuta ona odvětví, která spočívají na zemědělské výrobě, mlynářství, lihovarství, pivovarství, zpracování tabáku, ovoce

a pod., z nichž některá pracují již i pro vývoz. V poslední době vzrůstá se také cukrovarství, v Jugoslavii i Bulharsku. Na chovu dobytka spočívá průmysl ja-
tečný, provozovaný s dobrými výsledky především v Záhřebě, Bělehradě a
Mladenovci, Palance, Smederevu a j., a na mnoha místech v obou státech po-
továrensku i v řemeslných podnicích zastoupený průmysl kožedělný. Velmi
rozsáhlé jest zpracování dřeva zvláště v Bosně a Slavonii, které dodává nejroz-
manitější dřevěné výrobky, v posledních letech též papírovinu. Z ostatních
průmyslových odvětví jest to průmysl textilní v Bělehradě, Užici, Leskovci,
Knjaževci, Paračině, Gabrovu, Slivně, St. Zagoře a j. a železářský v horním
Kraňsku, v Bosně (největší železné hutě u Vareše a Zenice). V Kragujevci jest
státní arsenal jugoslávský. Také elektrotechnický průmysl se ujímá, využívaje
vodních sil v Bosně a Dalmacii. Ostatní druhy tovární výroby jsou dosud v po-
čátcích. Za zmínku stojí ještě nanejvýše výroba cementu ve Splitu a okolí a kar-
bidu v Šibeniku v Dalmacii. Za to jest po celém území rozšířen neobyčejně do-
mácký průmysl, jenž dodává látky na oděvy, koberce, obuv, výšivky, prýmky,
skvosty, nožířské zboží a pod., především však jsou ceněny výrobky bosenského
uměleckého průmyslu z kovů, dřeva, kůže a tkanin, k jehož povznesení slouží
umělecko-průmyslová škola a dílny v Sarajevě.

V *dopravních poměrech* zračí se, zvláště v Jugoslavii, až dosud nejednotnost,
odpovídající dnešnímu složení říše. Kdežto v Slovinsku a v Bosně, částečně
i v Chorvatsku-Slavonsku jest hustá síť umělých silnic, mají jich ostatní části
říše dosud málo; někde je nahrazují pouze špatné cesty přirozené. Bulharsko
teprve po osvobození z nadvlády turecké mohlo přistoupiti ku stavbě umělých
dopravních cest, jichž až do té doby vůbec nebylo. Železniční síť (v Jugoslavii
r. 1925: 9846 km, z toho 8282 km státních drah, v Bulharsku 2600 km státních,
30 km soukromých), nemá dosud jednotného rozchodu kolejí, čímž doprava
velice trpí. Zvláště dráhy bosensko-hercegovské jsou úzkokolejné; značné množ-
ství však jest jich i v Srbsku a Bulharsku a úzkokolejná jest i jediná dráha Černé
Hory z Baru do Virpazaru, 35 km dlouhá. Územím však probíhají i některé
železnice mezinárodního významu, sledující staré cesty přirozené. Jest to hlav-
ně trať moravsko-varcarská a marická, jdoucí ze Subotice přes Bělehrad na Niš,
kde se štěpí jednak do Solunu, jednak přes Sofii do Cařihradu. Nejslabší jest
dosud spojení s mořem Jaderským, k němuž přístup pro vysoké horské hřebe-
ny, probíhající rovnoběžně s pobřežím, jest neobyčejně ztížen. Kromě staršího
spojení Gruže a Zeleniky se Sarajevem jsou spojeny ještě Split a Šibenik s Jaj-
cemi, případně Prijedorem, ale jsou tu vesměs dráhy úzkokolejné, které pro
povrchové obtíže těžko mohou zmociti větší dopravu. Jediná normální trať —
dráha lická — spojující přístav Split se železnicemi středoevropskými, otevřena
byla teprve r. 1925. Spojení Záhřebu přes Ogulin do Rjeki trpí tím, že její

konečná stanice leží již mimo Jugoslavii. Z toho důvodu nemá také jihoslovan-
ské pobřeží takového hospodářského významu, jaký by bylo lze pro jeho délku
očekávati, a jeho přístavy Split, Dubrovník, Sušak, Šibenik, Metković, Zeleni-
ka a černohorský Bar nemohou býti náležitě využity. Loďstvo jihoslovanské,
čítající přes 160 tisíc registrovaných tun, má více význam pro plavbu pobřežní,
než zámořskou. Lépe s jádrem státu jest spojena vodní cesta Dunaje, Tisy a
Sávy, na nichž udržuje stát dopravu 72 parníků a asi 900 vlečných lodí. Bulhar-
ské přístavy Burgas a Varna mají přirozené podmínky mnohem příznivější a
i jejich železniční spojení s vnitrozemím nenaráželo při stavbě na žádné zvláštní
obtíže. Nicméně jejich loďní ruch jest menší než v bulharských přístavech du-
najských Vidinu, Lomu, Svištově, Ruse a j., které vesměs také spojeny železni-
cemi s vnitrozemím, tvoří hlavní brány bulharského zahraničního obchodu.

BIBLIOGRAFIE.

Zeměpisná literatura, týkající se našeho předmětu, jest rozsáhlá v jednotlivostech, souborného zeměpisného obrazu o slovanském území však dosud není. Je tu třeba sáhnouti k celkovým zpracováním oblastního zeměpisu vůbec, nebo dílům, jednajícím o Evropě, z nichž buďtež jmenována aspoň nejznámější:

1. **Basl Josef**, Velký zeměpis všech dílů světa. Evropa I. a II. Praha 1912 a 1913.
2. **Koláček František Dr.**, Evropa po stránce fysicky zeměpisné. Škola vševedná. Sv. 5. Praha 1926.
3. **Koláček František Dr.**, Evropa po stránce anthropogeografické a politicky zeměpisné. Škola vševedná. Sv. 15. Praha 1928.
4. **Machát František Dr.**, Ilustrovaný zeměpis všech dílů světa. Rukověť zeměpisu všeobecného i zvláštního (oblastního). 3 díly. II. vyd. Díl II. Praha 1924.
5. **Niederle Lubor**, Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva. Praha 1909.
6. **Niederle Lubor**, La race Slave. Statistique, démographie, anthropologie. II. ed. Paris 1916.
7. **Slovanstvo**. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. Spoluprací řady odborníků. Praha 1912.
8. **Banse Ewald**, Illustrierte Länderkunde. Braunschweig, Berlin, Hamburg 1914.
9. **Heiderich Franz Dr.**, Länderkunde von Europa. (Sammlung Göschen.) Leipzig.
10. **Hettner Alfred Dr.**, Grundzüge der Länderkunde. I. Europa. II. Aufl. Leipzig 1924.
11. **Kende Oskar**, Handbuch der geographischen Wissenschaft. II. Teil.: Länderkunde. Berlin 1911.
12. **Kirchhoff A.**, Unser Wissen von der Erde. Prag 1887—1907. Mimo všeobecnou část vydány pouze stati o Evropě.
13. **Scobel Albert**, Geographisches Handbuch. Allgemeine Erdkunde, Länderkunde und Wirtschaftsgeographie. I. Teil. 6. Aufl. Bielefeld u. Leipzig 1909.
14. **Sievers Wilhelm**, Allgemeine Länderkunde. 6 dílů. 2. vyd. Leipzig 1901—1906. Svazek o Evropě napsal Alfred Philippson.
15. **Wagner Hermann**, Lehrbuch der Geographie. 6. Aufl. II. Band: Länderkunde von Europa. (Pouze část všeobecná.) Hannover u. Leipzig 1915.
16. **Reclus Elisé**, Nouvelle géographie universelle. 19 sv. Paris 1875—1884. Nejklasičtější dílo o zeměpisu oblastním, třeba v mnoha svých částech zastaralé, zůstává stále hodnotným pro hluboké vědecké pojetí.
17. **Granger Ernest**, Nouvelle géographie universelle. 2 sv. Paris 1921—1922.
18. **Marinelli G.**, La Terra. Trattato popolare di geografia universale. 7 sv. Milano 1883—1900.
19. **Mill H. R.**, International geography. 3 ed. London 1901.
20. **Macmun-Coster**, Regional geography of Europa. Oxford 1922.

A. Slované východní.

21. **Baranov A.—Gorělov N.**, Geografija Rossijskoj imperii. Moskva 1914.
22. **Baranskij N.**, Ekonomičeskaja geografija S. S. S. R. Moskva-Leningrad 1927.
23. **Bayer Th. v.**, Reiseeindrücke und Skizzen aus Russland. Stuttgart 1885.
24. **Bogatstva Rossii**. Leningrad od r. 1922. (Spoluprací řady odborníků.)
25. **Bubnoff**, Die Kohlenlagerstätten Russlands und Sibiriens.
26. **Caulaincourt Eugen v.**, Das Russische Reich. Leipzig 1854.
27. **Cloos-Meister**, Bau und Bodenschätze Osteuropas. Osteuropa Institut in Breslau Leipzig und Berlin 1921.

28. Čelincev A. N., Selsko-chozjajstvennaja geografija Rossii. Praga 1924.
29. Děn V. E., Kurs ekonomičeskoj geografii. II ed. Moskva-Leningrad 1925.
30. Friedrichsen Max, Finnland, Estland und Lettland. Litauen. (Jedermanns Bücherei.) Breslau 1924.
31. Glinka K. D., Počvy Rossii i prilegajuščich stran. Moskva-Petrohrad 1923.
32. Hettner A., Russland. Eine geographische Betrachtung von Volk, Staat und Kultur. IV. ed. Leipzig-Berlin 1921.
33. Ivanov T. I., Kratkij kurs geografii S. S. S. R. XIII. ed. Leningrad 1927.
34. Krassov A.—Vojejkov A., Russland. Leipzig-Wien 1907.
35. Lesgaft E., Kratkij kurs geografii Rossii. St. Petěrsburg 1911.
36. Oganovskij N. P., Očerki po ekonomičeskoj geografii S. S. S. R. II. ed. Moskva 1924.
37. Penck Albrecht, Die natürlichen Grenzen Russlands. Meereskunde, Heft 133, Berlin 1917.
38. Philippson A., Landeskunde des Europäischen Russlands. Leipzig 1908.
39. Radó A., Führer durch die Sowjetunion. Berlin 1928.
40. Rudnyčkj Step., Osnovi zemleznanja Ukraini. I—II. Lviv-Užhorod 1924—1926.
41. Rudnyčkj Step., Ukraina und die Ukrainer. II. ed. Berlin 1915.
42. Russland, Das heutige — 1917—1922. Wirtschaft und Kultur in der Darstellung Russischer Forscher. Berlin 1923.
43. Russland vor und nach dem Kriege. Leipzig 1879.
44. Semenov P. P., Geografičesko-statističeskij slovar rossijskoj Imperii. St. Petersburg. I—V. 1863—1885.
45. Semenov P. V., Rossija. Polnoe geografičeskoe opisanie našego otečestva. St. Petěrsburg 1902—1914. (Spolupraci řady odborníků.)
46. Sokolov S.—Uvarov P., Geografija S. S. S. R. po oblastjam Gosplana. Moskva 1924.
47. Schlesinger M. L., Land und Leute in Sowjetrußland. III. ed. Berlin-Schönberg 1927.
48. Současné Rusko. Praha 1926.
49. Šmurlo E. F., Rusko v Asii a v Evropě. Praha 1926.
50. Šrom J., Sovětské Rusko. Praha 1926.
51. Sovetskaja Enciklopedija. Moskva. Od r. 1925.
52. Tjaženlaja industrija v S. S. S. R. Red. V. Děn. (Řada prací.)
53. Tanfiljev G. I., Geografija Rossii, Ukrainy i primykajuščich k nim s zapada territorii. I—II-3. Oděssa 1915—1924.
54. Timofeev P. G., Ekonomičeskaja geografija S. S. S. R. IV. ed. Moskva-Leningrad 1926.
55. Timofeev P. G., S. S. S. R. i jeho bogatstva. Leningrad-Moskva 1927.
56. Tschajanoff A. W., Die Landwirtschaft des Sowjetbundes, ihre geographische, wirtschaftliche und soziale Bedeutung. Berlin 1926.
57. Ves S. S. S. R. Ekonomičeskij, finansovij, političeskij a administrativnij spravočnik. Moskva-Leningrad 1926.
58. Volf M. B.—Mebus T. A., Statističeskij spravočnik po ekonomičeskoj geografii S. S. S. R. i drugih gosudarstv. Leningrad 1924.
59. Ekonomičeskaja geografija S. S. S. R. po rajonom. Redakci M. B. Volfa a T. A. Mebuse. Moskva-Leningrad. (Řada svazků prací odborníků.)
60. La situation économique de l'Union Soviétique. Paris 1926.
61. Práce, vydávané Osteuropa-Institutem, Breslau: Quellen und Studien. (Řada prací odborníků.)

B. Slované západní.

i. Československá republika.

62. Encyclopédie Tchecoslovaque. I. Industrie et commerce. II. Communications. III. Agriculture. (Další se připravují.) Paris-Prague.
63. Adamus A., Naše Slezsko. „Země a lidé“ sv. 51. Praha 1924.
64. Bačkovský Rud., Zeměpis republiky československé. II. vyd. Praha 1923.

65. Boháč A., Národnostní mapa Republiky Československé. Text. Praha 1926.
66. Butter O.—Ruml B., Tschechoslovakische Republik. Prag 1921. (Též v jiných jazycích.)
67. Czechołowacja. Pod red. B. Vydry. Warszawa 1925.
68. Dědina V., Tvář naší vlasti a její vývoj. „Škola vševědná“. Praha 1925.
69. Dědina V., Fysikální zeměpis Čech a západní Moravy. „Země a lidé“ sv. 20. Praha 1921.
70. Dvorský V., Území českého národa. „Český čtenář“. 1918.
71. Dvorský V., Základy politické geografie a Československý stát. „Český čtenář“. Praha 1923.
72. Hassinger, Die Tschechoslowakei. Ein geographisches, politisches und wirtschaftliches Handbuch. Wien-Leipzig-München 1925.
73. Chmelář J.—Klíma St.—Nečas J., Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha 1923.
74. Koláček Fr., Fysikální zeměpis karpatské části Československé republiky. „Země a lidé“ sv. 14. Praha 1921.
75. Král J., Československá republika. Brno 1921.
76. Král J., Podkarpatská Rus. Praha 1924.
77. Kurvatowski Jerzy, Czechołowacja i Czechosłowacy. Fryzstat 1926.
78. Láznovský Boh., Průvodce po Československé republice. Praha 1926.
79. Machatschek Fr., Landeskunde der Sudeten und Westkarpatenländer. Stuttgart 1927.
80. Matoušek K., Všeobecný zeměpis Slovenska. „Země a lidé“ sv. 36. Praha 1922.
81. Matoušek K., Podkarpatská Rus. Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu. „Země a lidé“ sv. 55. Praha 1924.
82. Moscheles J., Wirtschaftsgeographie der tschechoslowakischen Republik. Wien-Prag-Leipzig 1921.
83. Pfohl E., Orientierungslexikon der Tschechoslowakischen Republik. Reichenberg 1921.
84. Pfohl E., Bezugsquellen-Lexikon für die Tschechoslowakische Republik und die angrenzenden Gebiete, verfasst auf Grund von amtlichen und privaten Erhebungen, verlässlichen Quellenwerken und Selbstauskünften. Reichenberg 1925.
85. Politika. Co má vědět o Československé republice každý občan. Red. Z. Tobolka. I—III. Praha 1923—25.
86. Ročenka Československé republiky. Praha Od r. 1922.
87. Spalová K., Republika československá na podkladě kulturně-zeměpisném. Praha 1922.
88. Weil F., Tschechoslowakei. Gotha-Stuttgart 1924.

2. Lužičtí Srbové.

89. Kuba, Čtení o Lužici. Praha.
90. Páta J., Lužica. Budyšin 1920.
91. Páta J., Lučice. Za vzděláním. Praha 1919.

3. Polsko.

92. Handbuch von Polen. II. ed. Berlin 1918.
93. Encyklopedja Polska. Kraków od r. 1912.
94. Beiträge zur Polnischen Landeskunde. Red. v. E. Wunderlich. Berlin. (Řada prací.)
95. Dzierżyński J., Zarys geografii Polski. I—II. Warszawa 1918.
96. Fischer A., Lud Polski. Lwów-Warszawa-Kraków 1926.
97. Gloger Z., Geografija historyczna ziem dawnej Polski. Kraków 1900.
98. Ingarden, Rzeki i kanały żeglowne w trzech zaborach i znaczenie ich gospodarcze dla Polski. Warszawa 1921.
99. Kemper St. A., Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości. Warszawa 1924.

100. Koszutski St., Geografja gospodarcza Polski. Warszawa 1918.
101. Kulwiec K., Polska w granicach naturalnych i historycznych. II. ed. Warszawa 1919.
102. Lencewicz St., Kurs geografji Polski. Warszawa 1922.
103. Loth I., Wyklad geografji ekonomicznej ziem Polski w granicach przedzrobiorowych na podlozu geografji fizycznej i antropogeografji z uwzględnieniem historii i towaroznawstwa. II. ed. Warszawa 1921.
104. Majewski St., Geografja Polski. II. ed. Warszawa 1920.
105. Maliszewski E.—Olszewicz B., Podręczny słownik geograficzny ze szczególnem uwzględnieniem Polski, jej spraw i interesów. I—II. Warszawa.
106. Małkowska A., Geografja Polski. VIII. ed. Warszawa 1922.
107. Nałkowski W., Materiały do geografji ziem Polski. I—II. Warszawa 1913—1914.
108. Pawłowski St., Geografja Polski. II. ed. Lwów 1917.
109. Pawłowski St., Geografja Polski. Lwów 1921.
110. Pol W., Północny wschód Evropy i hydrografja Karpat. Lwów 1876.
111. Rehman A., Ziemia dawniej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich. I—II. Lwów 1895, 1904.
112. Słownik geograficzny królestwa Polskiego. Warszawa 1880—1902 a Radwański J. W., Dopelnienia do słownika geograficznego. Kraków 1914.
113. Sosnowski St., Geografja Polski w dawnych granicach. IV. ed. Lwów 1922.
114. Srokowski Stan., Zarys geografji fizycznej ziem pol.-litew.-ruskich. Kijów 1918.
115. Sujkowski A., Geografja ziem dawniej Polski. II. ed. Warszawa 1921.
116. Umiatowski R., Geografja wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem osciennych. Warszawa 1924.
117. Wunderlich E., Geographischer Bilderatlas von Polen. III. ed. Berlin 1918.

C. Slované jižní.

1. Jugoslavie.

118. Almanach kraljevine S. H. S. I—V. Zagreb 1921—1923.
119. Brückner Ed., Dalmatien und das österreichische Küstenland. Wien-Leipzig 1911.
120. Cvijić J., (jako redaktor): Naselja srpskih zemalja. Beograd od r. 1902. (Řada svazků prací řady spolupracovníků.)
121. Cvijić J., Osnovi geografije i geologije Makedonije i Stare Srbije. Beograd 1906—11.
122. Cvijić J., Govori i članci. I—IV. Beograd 1921—23.
123. Cvijić J., Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, osnove antropogeografije. Díl I. Beograd 1922.
124. Cvijić J., La péninsule Balkanique. Paris 1918.
125. Cvijić J., Geomorfologija. (Morphologie terrestre.) I—II. Beograd 1924—26.
126. Dalmacija. Split 1923.
127. Dedijer J., Nova Srbija. Beograd 1913.
128. Doelter C., Die Mineralschätze der Balkanländer und Kleinasien. Stuttgart 1916.
129. Dvorský V., Přímořské země říše Rakousko-uherské. „Duch a svět“ sv. 12. Praha.
130. Erjavec Fran., Slovinci. Zeměpisný, dějepisný, politický, kulturní, hospodářský a sociální přehled. Prostějov 1924.
131. Grgašević J., Rudarstvo u Srbiji. Zagreb 1923.
132. Grgašević J., Industrija Srbije i Crne Gore. Zagreb 1924.
133. Hassert K., Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro mit besonderer Berücksichtigung des Karstes. Gotha 1895.
134. Hranilović-Hirc, Zemljopis Hrvatske. Zagreb 1904.
135. Juras Ivo, Zemljopis Jugoslavije, kraljevine S. H. S. II. ed. Zagreb 1922.
136. Krebs N., Länderkunde der österreichischen Alpen. Stuttgart 1913.
137. Krebs N., Die Halbinsel Istrien. (Pencks geographische Abh. IX, 2.) Leipzig 1907.
138. Lakatoš J., Industrija Slovenije. Zagreb 1922.
139. Lakatoš J., Industrija Dalmacije. Zagreb 1923.
140. Lakatoš J., Industrija Hrvatske i Slavonije. Zagreb 1924.
141. Lakatoš J., Despić A., Industrija Bosne. Zagreb 1924.
142. Lukas F., Geografija kraljevine S. H. S. Zagreb 1922.

143. Macedonia. London 1920.
144. Melik A., Jugoslavija. I—II. Ljubljana 1921.
145. Narodna Enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Zagreb 1925—1928 (4sv.)
146. Ripka H., Království S. H. S. (Srbů, Charvátů a Slovinců.) S několika spolupracovníky. Praha 1926.
147. Rovinskij P. A., Černogorja v jeja prošlom i nastojaščem. St. Peterburg 1888—1905.
148. Sís VI., Nový Balkán. Praha 1924.
149. Stanojević A. — Damjanović M., Industrija Vojvodine. Zagreb 1924.
150. Šenoa M., Geografija Jugoslavije. Zagreb 1921.

2. Bulharsko.

151. Battenberg Fr. J. v., Die volkswirtschaftliche Entwicklung Bulgariens. Leipzig 1891.
152. La Bulgarie contemporaine. Bruxelles 1905.
153. Bulgaria. London 1920.
154. La Bulgarie d'aujourd'hui. Sofia od r. 1924. (Řada drobných prací různých autorů.)
155. Fox Fr., Bulgaria. New York 1916.
156. Iširkov A., Bulgaria. Sofia 1910.
157. Iširkov A., Bulgarija. Oděssa 1911.
158. Ischirkoff A., Oro- und Hydrographie von Bulgarien. Sarajevo 1913.
159. Iširkov A., Bulgarien, Land und Leute. Bulgarische Bibliothek. I—II. Leipzig 1916.
160. Jireček K., Cesty po Bulharsku. Praha 1888.
161. Jireček K., Das Fürstenthum Bulgarien. Wien-Prag 1891.
162. Jireček K., Knjažestvo Bolgarija. I—II. Plovdiv 1899.
163. Kostov D., Geografija na Bulgarija. Plovdiv 1925.
164. Lamouche L., La Bulgarie. Paris 1923.
165. de Lannay L., La Bulgarie d'hier et de demain. III. ed. Paris 1914.
166. Oleg. Věščij, Bolgarija i Makedonija. St. Peterburg 1903.
167. Rassner R., Bulgarien. Land und Volk. Leipzig 1918.
168. Škorpil Ch., Geografija i statistika na knjažestvo Bolgarija. II. ed. Plovdiv 1892.
169. Weiss-Bartenstein, Bulgariens volkswirtschaftliche Entwicklung bis zum Balkankrieg. Berlin 1913.
170. Weiss-Bartenstein, Bulgarien. Land, Leute, Wirtschaft zur Zeit des Balkankrieges. Leipzig 1913.

DR. ANTONÍN BOHÁČ:
STATISTIKA SLOVANSTVA.

Není dosud díla, v němž by byla odborně srovnávací methodou prostudována slovanská statistika. Badatelé o slovanském světě se spokojovali pouhým — zpravidla jen přibližným — zjištěním počtu příslušníků slovanských národů. V tomto stadiu jest ještě „statisticko-ethnografický přehled současného Slovanstva“, jímž chce býti kniha prof. T. D. Florinského „Славянское племя“; kromě dat týkajících se počtu jednotlivých slovanských národů najdeme tu ještě jen zmínky o konfesijních poměrech u některých z nich. Teprve prof. L. Niederle bral ve svém „Slovanském Světě“ soustavně zřetel i k nejdůležitějším prvkům demografickým jako jsou hustota osídlení, vzrůst obyvatelstva, jeho věk, povolání a gramotnost.

Ani nyní nepřišel ještě čas po srovnávací demografii slovanskou, ba pouhé sestavení dat, kolik je Slovanů, je dnes obtížnější než před válkou. Sčítání lidu se sice konalo po válce již ve všech slovanských státech, ale základních dat populačních, jakými jsou data o přirozené změně obyvatelstva, nemáme dosud z největší části Polska a z království SHS. Jazyková nebo národní příslušnost obyvatelstva nezjišťuje se při sčítání lidu ve všech státech, takže o některých důležitých slovanských menšinách, jako na př. v Řecku, nemáme oficiálních poválečných dat vůbec žádných; tím méně lze tato data očekávat ze států, kde jsou jen menší slovanské kolonie nebo rozptýlení vystěhovalci a kde moderní kolonisace neotřásla dosud jednotným národním rázem přistěhovaleckých států. Potřeba srovnávacího studia statistiky slovanských národů vedla již k myšlence založení všeslovanskou revui statistickou, avšak tento námět je dosud daleko svého uskutečnění.

V studii této mohu se proto omeziti jen na sestavení nejdůležitějších statistických dat o slovanských národech a o slovanských státech, pokud statistické prameny to dovolují. Vědecké prostudování populačních problémů slovanských národů je teprve úkolem budoucnosti.

POČETNOST SLOVANSKÝCH NÁRODŮ.

Hlavním, ba do jisté míry výlučným zdrojem našich vědomostí o početnosti slovanských národů jsou výsledky posledních sčítání lidu. Nejednotnost metod při nich používaných a různost doby sčítání působí vážné nesnáze při jejich studiu. Byla sice učiněna mezinárodní dohoda, že se budou sčítání lidu konati pravidelně aspoň v desítiletých lhůtách a v době blízké 31. prosinci let končících na 0, avšak ta se nezachovává ode všech států, takže jsme nuceni klásti vedle sebe data z doby od roku 1919 až do konce roku 1926. Chceme-li určit počet Slovanů k jednomu dni, musíme se spokojiti pouhými přibližnými odhady.

Ještě větší závadou jest, že nebyly dosud přijaty jednotné směrnice, jak se má zjišťovati národní příslušnost obyvatelstva. Na statistickém kongresu v Petrohradě v roce 1872 bylo sice usneseno, aby ve státech s různým obyvatelstvem se vyšetřoval jeho jazyk, avšak nebylo precisováno, jaký; při sčítáních lidu se většinou klade otázka po mateřském jazyku, ale také po jazyku rodinném, obcovacím nebo po t. zv. jazyku myšlení („Denksprache“). V poslední době začínají se klásti přímo otázky, jaké je kdo národnosti, anebo národnost se zjišťuje vedle rodného jazyka, jako na př. v Bulharsku nebo ve Svazu SSR, při čemž jsme často na rozpacích, kterým datům máme dáti přednost a která máme vzíti za základ při sestavování statistiky Slovanstva. Posléze v některých státech jsou data o jazyku nebo národnosti obyvatelstva málo spolehlivá, jestliže při aktu sčítacím působily politické nebo jiné tendence, aby národní menšiny objevily se co nejslabšími.

Ze všeho vyplývá, že nemůžeme přesně určit, kolik je příslušníků jednotlivých slovanských národů. Nezbyvá nám zde nic jiného, než podati data oficiálních statistik a pokusiti se odhadem o jejich korekturu neb doplnění.

1. Slované východní.

(Rusové, Bělorusové, Ukrajinci.)

Od jednotného národa ruského začali se v posledních desítiletích oddělovati Ukrajinci (Malorusové) a Bělorusové a přetvořovati v samostatné slovanské národy. Zřízením Běloruské a Ukrajinské SSR po říjnové revoluci byl proces osamostatnění obou větví ruských uspišen a na pevný základ postaven. Poněvadž však i v budoucnosti samostatný národ ukrajinský a běloruský bude tvořiti s ruským (vel-

koruským) zvláštní skupinu slovanských národů a poněvadž v některých statistických nečiní se dosud rozdílu mezi Rusy (Velkorusy), Bělorusy a Ukrajinci, pojednáváme zde o nich současně.

Svaz SSR.

Před válkou bylo celé jazykové území velkoruské a běloruské a převážná část ukrajinského ve hranicích říše ruské; pod cizím panstvím byla toliko část území ukrajinského ležící v Haliči, v Bukovině a v severních Uhrách. V bývalém carském Rusku byla národnostní statistika zanedbávána. K prvému všeobecnému sčítání lidu, při němž se bral zřetel také k mateřskému jazyku obyvatelstva, došlo teprve 28. ledna 1897. Ze 125,640.021 obyvatelů tehdy napočítaných bylo podle mateřského jazyka 92,089.733 Slovanů (73·80% obyv. celé říše); z nich bylo Rusů 83,933.567 (66·80%), a to

Velkorusů	55,667.469,
Ukrajinců (Malorusů)	22,380.551,
Bělorusů	5,885.547.

Mírovými smlouvami a revolucí ztratilo Rusko 818.000 km² a přibližně 28·5 mil. obyvatelů.*) Nebyly odtrženy jen pohraniční kraje neruské, nýbrž i další velká část území ukrajinského (v Besarabii, připadlé Rumunsku, na Volyni a v Polesí, jichž se dostalo Polsku), značná část území běloruského připojeného k Polsku a Lotyšsku, ba i z území velkoruského získalo něco Lotyšsko a Estonsko.

Údaje o rozloze Ruska, přetvořeného říjnovou revolucí ve Svaz SSR, se značně rozcházejí. Statistická ročenka za rok 1922 a 1923 uvádí rozlohu celého Svazu SSR na 20,922.600 km², A. Pěšechonov v „Současném Rusku“**) k 1. lednu 1925 na 21,210.500 km² a Statistická ročenka za rok 1924 na 21,837.900 km². Přidržíme se toho data jako posledního úředního. Podle administrativního rozdělení k 1. lednu 1925 připadá z tohoto území na

Ruskou SFSR	20,279.000 km ² ,
Běloruskou SSR	109.800 „
Ukrajinskou SSR	461.100 „

zbytek (980.000 km²) na 3 sovětské socialistické republiky neslovanské (Zakavkazskou SFSR, Turkmenskou SSR a Uzbekskou SSR). Uvnitř Ruské SFSR jsou však četné republiky a autonomní oblasti neslovanské, které zaujímají následkem velmi řídkého osídlení severních krajů domorodými kmeny rozsáhlé

*) Ze ztraceného území připadlo státům nově vzniklým: Finsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě a Polsku 733.700 km², Rumunsku 44.400 km² (Besarabie) a Turecku 19.900 km² (pašalík Karský).

**) Srv. „Současné Rusko“, str. 12.

prostranství 6,165.600 km²; na gubernie a oblasti ruské (velkoruské), a to evropské i asijské, zbývá přibližně 14,114.000 km².

Prvé sčítání lidu po revoluci bylo nařízeno radou lidových komisařů ke dni 28. srpna 1920. Toto sčítání bylo však prováděno s největšími obtížemi; obyvatelstvo tehdy postavilo se ještě na četných místech nepřátelsky proti sčítacím komisařům, z nichž 22 bylo zavražděno a mnoho beze stopy zmizelo. Soupis sám se protáhl až do konce roku 1920 a nebyl proveden v četných krajích (na Bílé Rusi, ve velké části Ukrajiny, na Sibiři, na Kavkaze atd.). Statistický úřad sovětský si tehdy pomáhal různým způsobem — používal dat ze sčítání zemědělských, prováděl nové sčítání atd. —, aby sestavil podrobnou statistiku národnostní; její výsledky jsou proto ceny pochybné.

Druhé sčítání lidu, tentokrát již všeobecné a úplné, bylo provedeno 17. prosince 1926. Pozoruhodné je i tím, že nebyl při něm zjišťován jen rodný jazyk („který sčítaná osoba nejlépe ovládá, nebo kterým obyčejně mluví“), nýbrž také národnost („k jaké národnosti se sčítaná osoba počítá“).

V době, kdy píšeme tuto stať, byl vydán toliko krátký výťah výsledků tohoto sčítání, výsledky podrobné pak pouze z Běloruské SSR a z některých „rayonů“ Ruské SFSR.

Při tomto sčítání druhém bylo v celém Svazu SSR napočítáno 146,811.563 obyvatelů. Z nich bylo

v Ruské SFSR	100,775.780 obyv.,
v Ukrajinské SSR	29,018.187 „
v Běloruské SSR	4,983.240 „
a ve třech republikách neruských	12,034.356 „

Počítáme-li, že na nynějším území Svazu SSR bylo roku 1897 přibližně 97·14 mil. obyvatelů, přibylo jich za posledních 30 let přes těžké ztráty za války, za revoluce a za hladu v roce 1922 přibližně 49·7 mil., čili 1·66 mil. ročně; je to vzrůst neobyčejně velký, jakému rovného ve světě hned nenajdeme.

Podle národnosti a podle řeči dělilo se obyvatelstvo celého Svazu SSR takto:

	národnost		rodná řeč	
	absolutně	v %	absolutně	v %
ruská (velkoruská)	77,760.078	52·96	84,160.241	57·33
ukrajinská	31,194.778	21·25	27,572.289	18·78
běloruská	4,738.896	3·23	3,467.072	2·36
úhrnem	113,693.752	77·44	115,199.602	78·47
jiná slovanská	923.254	0·63	496.990	0·34
neslovanská	32,194.557	21·93	31,114.971	21·19

Velké rozdíly mezi obojími daty jsou zjev pozoruhodný a překvapující. Největší nesouhlas je u všech tří větví dříve jednotného národa ruského a pak u národa polského. Nápadný je velký počet Ukrajinců a Bělorusů, jejichž rodným jazykem je velkoruština. Vzdálenému pozorovateli není možno odhalit příčinu tohoto zjevu, zdali je to následek dřívější porušovací politiky carských vlád, či nových snah ukrajinských a běloruských získati těmto novým národnostem co nejvíce stoupců, aneb jazykové asimilace ukrajinských a běloruských rozptýlených menšin, které si udržely vědomí svého původu. Sama sebou se klade také otázka, zdali v krajích, kde velkoruská, běloruská a ukrajinská nářečí vzájemně do sebe přecházejí, byla při sčítání lidu správně vystižena jazyková i národní příslušnost obyvatelstva, což pro sčítací komisaře není nikterak úkol snadný. Bez podrobných znalostí místních nelze si tu utvořiti spolehlivý úsudek.

Asi 420.000 obyvatelů mluvících rusky, bělorusky neb ukrajinsky, se přihlásilo k národnosti polské; i to je zjev nápadný, avšak vysvětlitelný historií a vlivem polské kultury na Bílé Rusi a v západní části Ukrajiny. Nepřekvapuje za to, že se k židovské národnosti přihlásilo o 783.898 lidí více, než mluví židovsky (žargonem). Zbývá pak jen asi 300.000 lidí, kteří se hlásí k některé z neslovanských národností usazených na území Svazu, avšak v důsledku dřívější porušovací politiky předrevolučního Ruska, ale také asimilačním vlivem ruského prostředí na rozptýlené menšiny neruské osvojili si jazyk ruský (resp. ukrajinský nebo běloruský).

Každého, kdo studuje národní poměry ve Svazu SSR, zajímala by otázka, jak se změnily od prvního všeobecného sčítání z roku 1897. Po velkých změnách státních hranic a administrativní přestavbě Ruska není možno provést srovnání obou všeobecných sčítání bez podrobných studií. Statistický úřad moskevský učinil přece aspoň nějaké výpočty, týkající se rozšíření ruského (t. j. velkoruského) jazyka. Podle nich bylo na nynějším území Svazu na začátku r. 1897: 52·6%, na konci roku 1926: 57·3% obyvatelů mateřského jazyka velkoruského. Podle toho učinil velkoruský jazyk za třicet posledních let značné pokroky, avšak hlavně jen na účet ukrajinštiny a zejména běloruštiny; se strany běloruské vznášejí se arci námitky proti sovětské statistice a reklamují se kraje, jejichž obyvatelstvo bylo popsáno jako velkoruské.

O jednotlivých národech, resp. státech ruské skupiny slovanských národů připojujeme ještě tato data:

a) *Bělorusové*. Běloruské jazykové území, pokud nepřipadlo Polsku neb Lotyšsku, bylo zabráno do Běloruské SSR celé. *) Podél jejich východních hranic táhne

*) Podle výsledků sčítání lidu. Bělorusové činí si však nároky i na další kraje a někteří tvrdí, že jen asi třetina etnografického území běloruského je v hranici nynější Běloruské SSR.

se smíšené pásmo rusko-běloruské, které zasahuje odtud i do gub. pskovské a smolenské. Velkoruský jazyk jest v převaze ve dvou okruzích při východní hranici (gomelském a rečickém), ač většina obyvatelstva se v nich přihlásila k národnosti běloruské; mnoho Bělorusů velkoruského jazyka je také v okolí Bobrujsku, severně odtud v části okruhu polockého a vitebského a při východní hranici v okruhu oršanském a kalininském. Podle posledního sčítání dostalo se do Běloruské SSR 84·8% Bělorusů napočítaných ve Svazu SSR. Bělorusové, kteří zůstali vně běloruské republiky, žijí rozptýleně po celém rozsáhlém území evropské i asijské Rusi v počtu 721.595 duší; jsou-li údaje statistiky správné, asimilovali se jazykově z největší části Velkorusům, avšak udrželi si vědomí svého běloruského původu. Asi 55.000 Bělorusů katolického náboženství hlásí se na Bílé Rusi vlivem svého vyznání k národnosti polské.

Národnostní poměry v Běloruské SSR jeví se podle výsledků posledního sčítání takto:

	národnost		rodná řeč	
	absolutně	v %	absolutně	v %
běloruská	4,017.301	80·62	3,350.797	67·24
ruská (velkoruská)	383.806	7·70	1,165.723	23·40
ukrajinská	34.681	0·70	18.002	0·36
úhrnem	4,435.788	89·02	4,534.522	91·00
jiná slovanská	98.242	1·97	42.602	0·85
neslovanská	449.210	9·01	406.116	8·15

Z národností neslovanských jsou nejčetnější Židé, usazení v počtu 407.059 duší po celé Bílé Rusi, hlavně však v městech. Slované neruští jsou téměř vesměs Poláci. Kromě Židů a Poláků žije na Bílé Rusi ještě po několika tisících Litevců, Lotyšů a Němců.

b) *Ukrajinci*. Hranice Ukrajinské SSR nepadá v jedno s hranicí mezi velkoruskými a ukrajinskými nářečemi. Část jazykového území ukrajinského v gub. kurské a voronežské zůstala při Ruské SFSR, naproti tomu Ukrajinská SSR zabrala část jazykového území velkoruského nad Charkovem a v t. zv. rayonu gorno-promyšleném; podle posledního sčítání má velkoruský jazyk (nikoli však ruská národnost) převahu nad ukrajinským v okruhu luganském a stalinském. Pozdější kolonisační rozšířili se Ukrajinci po širých, nově kolonizovaných územích zejména v oblasti černomořské, na severním Kavkaze, v Povolží, na Urale a na Sibiři, nabyvše na četných místech převahy i nad živlem ruským. Tím se stalo, že jen 74·4% Ukrajinců ve Svazu SSR napočítaných žije v Ukrajinské SSR.

Kolonisační jihoukrajinské stepi vznikly rovněž četné ruské (velkoruské) kolonie,

zejména v okruhu odesském, nikolajevském, melitopolském a mariupolském, a vedle nich i kolonie rumunské, bulharské, německé a j., takže národnostní obraz ukrajinského jihu jest pestrý. V celé Ukrajinské SSR bylo napočítáno obyvatelů

	národnosti		rodné řeči	
	absolutně	v %	absolutně	v %
ukrajinské	23,218.860	80.01	22,163.994	76.38
ruské (velkoruské)	2,677.166	9.23	4,426.122	15.25
běloruské	75.842	0.26	15.725	0.05
úhrnem	25,971.868	89.50	26,605.841	91.68
jiné slovanské	585.591	2.02	326.531	1.13
neslovanské	2,460.728	8.48	2,085.815	7.19

Z národních menšin po ruské jsou nejsilnější Židé v počtu 1,574.391, z nichž židovským žargonem mluví 1,197.969. Po nich přijdou na řadu Poláci (476.435), pak Němci (393.924), Rumuni (259.323), Řekové (104.666) a Bulhaři. Rumuni dosáhli autonomní republiky Moldavské, ve které však tvoří jen menšinu obyvatelstva, jsouce početně mnohem slabší Ukrajinců.

c) *Rusové*. Velkoruská oblast jazyková až na malou část přivtělenou k Estonsku a Lotyšsku a na pruh území, jehož se dostalo Ukrajinské SSR, je pojata téměř celá do Ruské SFSR. V ní jádro velkoruských sídel, v nichž jinonárodní menšiny nedosahují ani 5% obyvatelstva, zaujímá gubernii archangelskou, severodvinskou a vologodskou z t. zv. „rayonu“ severního; gubernii čerepoveckou, novgorodskou, pskovskou a převážnou část gubernie leningradské z t. zv. rayonu leningradsko-karelského; celý rayon západní (gub. brjanskou a smolenskou); celý rayon t. zv. centrálně-promyšlený (gub.: jaroslavskou, kalužskou, kostromskou, moskevskou, rjazanskou, tulskou, vladimírskou a ivanovo-voznensenskou — jen v gubernii nižegorodské je malá menšina mordvinská a v gubernii tverské karelská — a největší část rayonu t. zv. centrálně-černozemního (celé gubernie orlovskou a tambovskou a gubernii kurskou i voronežskou kromě jejich části ukrajinské). Odtud šířili se Velkorusové zejména na východ a jihovýchod, pronikající z Evropy do Sibíře a až ke oceánu Tichému. Z tohoto nového kolonizačního území stal se nejrůstějším t. zv. rayon uralský, zejména na straně evropské. Jinde, obzvláště na střední i dolní Volze, na Vjatce, v oblasti černomořské, v Sibíři a na Dálném Východě jsou Rusové silně promíseni s obyvatelstvem neruským, původu ponejvíce finského, mongolského nebo turko-tatarského.

Z Rusů napočítaných ve Svazu SSR žije 95.2% v Ruské SFSR, tedy mnohem větší procento, než připadlo Bělorusů a Ukrajinců jejich sovětským republikám. V celé Ruské SFSR bylo napočítáno obyvatelů

velkoruské
ukrajinské
běloruské

jiné slovanské
neslovanské

	národnosti		rodné řeči	
	absolutně	v %	absolutně	v %
velkoruské	74,042.445	73.47	77,819.376	77.22
ukrajinské	7,873.229	7.81	5,359.384	5.32
běloruské	637.614	0.63	99.599	0.10
úhrnem	82,553.288	81.91	83,278.359	82.64
jiné slovanské	227.743	0.23	121.352	0.12
neslovanské	17,994.749	17.86	17,376.069	17.24

Jak je z těchto dat patrné, jsou v Ruské SFSR národní menšiny mnohem významnější než v Běloruské nebo Ukrajinské SSR. Počtem z nich nejvíce vynikají Tataři (2,846.524), Mordvini (1,334.653), Čuvaši (1,114.802), Němci (806.251), Baškirci (712.357), Kirgizové (671.919), Židé (566.928) a Votjakové (504.015). Postavení ruského národa vůči menšinám bylo značně změněno tím, že četným národním územím, v nichž původní obyvatelstvo zůstalo ve většině, dostalo se po říjnové revoluci kulturní a administrativní autonomie. Vytvořena byla tak celá řada autonomních republik, resp. autonomních oblastí. Ruský živel, který pronikl pozdější kolonizací mezi četné finské, mongolské a turkotatarské národy, je v nich zastoupen velmi silně. V autonomních republikách Karelské, Burjato-Mongolské a Ojratské jsou Velkorusové dokonce ve většině; v Krimské SSR mají většinu spolu s Ukrajinci: svým počtem se rovnají téměř Tatarům v Tatarské ASSR, převyšují Baškirci v jejich autonomní republice a tvoří přes 40% obyvatelů v autonomní oblasti marijské a votjacké; slabými menšinami jsou zastoupeni Velkorusové toliko v autonomních oblastech kavkazských, pak v autonomní oblasti zyrjanské a kalmycké.

Úhrnem žije v autonomních národních republikách a oblastech 19,407.932 obyvatelů, takže na ruské gubernie a oblasti zbývá jich 81,367.938; z těch pak bylo podle národnosti:

	v ruské části SFSR		v autonomních národnostních republikách a oblastech	
	absolutně	v %	absolutně	v %
Velkorusů	68,679.853	84.41	5,362.592	27.63
Ukrajinců	6,611.941	8.13	1,261.288	6.50
Bělorusů	587.905	0.72	49.709	0.26
Rusů úhrnem	75,879.699	93.26	6,673.589	34.39

d) Ve třech *neslovanských* SSR (Zakavkazské, Uzbekské a Turkmenské) jsou jen slabé ruské menšiny. Bylo v nich napočítáno obyvatelů

	národnosti		rodné řeči	
	absolutně	v %	absolutně	v %
ruské	656.661	5.48	749.020	6.25
ukrajinské	68.008	0.57	30.909	0.26
běloruské	8.139	0.07	951	0.01
úhrnem	732.808	6.12	780.880	6.52
jiné slovanské	11.678	0.10	6.505	0.06
neslovanské	11,244.870	93.78	11,201.971	93.42

Ostatní státy.

a) Z evropských států se Svazem SSR sousedících jest bez ruských osad jen *Finsko*. Rusifikační politika carského Ruska dosazovala do Finska ruské úředníky, takže ruského obyvatelstva v něm stále přibývalo, po osamostatnění Finska mnoho Rusů odešlo a jejich počet silně klesl. Při posledním sčítání lidu roku 1920 bylo v celém Finsku 4.806 Rusů, o 2.533 méně než deset let předtím. Jsou usazení ponejvíce v okrese viborgském a v městě Helsinkách.

b) *K Estonsku*, v němž Estonci tvoří 87.7% obyv., bylo připojeno několik ruských obcí u Narvy a západně od Pskova na jižní straně jezera pejkusského, takže Rusové jsou v Estonsku (podobně jako v Lotyšsku, v Polsku a Rumunsku) nejsilnější národní menšinou. Okres Petseri (jižně od jezera Pejpuského) je dokonce i s městem tímto většinou ruský (63.8% Rusů a jen 31.9% Estonců); značnou ruskou menšinu má okres Viru (14.7% Rusů, 82.5% Estonců), v němž mnoho Rusů je usazeno v městě Narvě (29.5% Rusů); slabší minorita ruská je také v okrese jurjevském (est. Tartu: 8.2% Rusů) a v hlavním městě Revalu (est. Tallin: 6.2% Rusů). Úhrnem bylo napočítáno v Estonsku 29. prosince 1922 91.109 Rusů (8.2%). Po osamostatnění Estonska ruského obyvatelstva značně ubylo; kolik, nelze říci.

c) *V Lotyšsku* (73.40% Lotyšů) táhne se pruh jazykového území ruského podél východní hranice v provincii Latgalsku, přechází u města Lucynu v oblast běloruskou, která se táhne podél jihovýchodní hranice až za město Dvinsk. Většinu obyvatelstva tvoří tu Rusové (Velkorusové a Bělorusové dohromady) ve 14 obcích, rozdělených do 4 okresů. Státním převratem utrpěl ruský živel těžké ztráty; lotyšský statistický úřad počítá, že na území zabírajícím 17 okresů nynějšího Lotyšska bylo roku 1897: 232.204 Rusů (Velkorusů a Bělorusů), po převratu roku

1920 toliko 157.671. Sčítání lidu se konala v Lotyšsku již dvě, první roku 1920, druhé 10. února 1925. Bylo při nich napočítáno obyvatelů národnosti:

	1920		1925	
	absolutně	v %	absolutně	v %
velkoruské	124.746	12.56	193.648	12.56
běloruské	75.630		38.010	
ukrajinské	?		512	
úhrnem			232.170	12.59

Velké změny v počtu Velkorusů a Bělorusů lze si vysvětlit jen tím, že lotyšské úřady nedovedou činiti rozdíly mezi oběma ruskými národnostmi. Lotyšští Bělorusové sami odhadují svůj počet na 90.000. Velký vzrůst Rusů v době mezi oběma sčítáními způsobil příliv uprchlíků z Ruska, zejména do města Rigy, v němž bylo roku 1920 12.272, roku 1925 již 29.235 Rusů; ve smíšených okresech lotyšsko-ruských jsou Rusové relativně na ústupu.

Kromě národnosti byl při lotyšském sčítání lidu zjišťován také rodinný jazyk obyvatelstva. Jako ve Svazu SSR, je také v Lotyšsku více obyvatelů ruského jazyka než ruské národnosti. Velkoruského a běloruského jazyka jako rodinného používá podle sčítání lidu z roku 1925 celkem 253.922 obyvatelů, o 22.264 více než je obyvatelů velkoruské a běloruské národnosti; kolik lidí mluví ukrajinsky, není známo.

d) Do *Litvy* (Litevců 83.9%) zasahují Rusové toliko rozptýlenými menšinami a drobnými koloniemi. Při sčítání lidu ze 17. září 1923 bylo mezi litevskými státními příslušníky obyvatelů národnosti

ruské	50.460 obyv.,
běloruské	4.421 „
ukrajinské	43 „
úhrnem	54.924 obyv.

Kromě toho bylo na Litvě 2543 příslušníků Svazu SSR, z největší části národnosti ruské. Poměrně nejvíce je Rusů v okrese Zarasai (15.37%).

e) Rozsáhlých území běloruských a ukrajinských dostalo se *Polsku*. Při sčítání lidu z 30. září 1921 bylo v celé Polské republice obyvatelů národnosti:

	absolutně	v %
ukrajinské	3,898.428	15.17
běloruské	1,035.693	4.03
ruské	48.920	0.19
úhrnem	4,983.041	19.39

K tomu jest připočítati ještě 38.943 obyvatelů, kteří označili na Polesí svoji národnost jako „zdejší“, a pak Bělorusy těch krajů, v nichž se nekonalo sčítání lidu v roce 1921; polský statistický úřad počítá jich tu toliko 24.531 — je-li tento odhad správný, jest ovšem pochybné.

Obyvatelů mluvících některým z nářečí ruských je však mnohem více; jest škoda, že polský statistický úřad příslušných dat neuveřejnil. Kolik bylo Rusů (s Ukrajinci a Bělorusy) národnosti polské, lze odhadnouti podle dat statistiky konfesijní. Pravoslavných bylo v celém Polsku 2,815.817, řeckých katolíků 3,031.057, obojích dohromady 5,846.874; z nich malá část uniatů usazených v západní Haliči mezi obyvatelstvem polským se popolštila již před dávnými lety. Naproti tomu jsou Bělorusové římsko-katolického náboženství, jichž se přihlásilo k běloruské národnosti sice jen 60.123, avšak běloruským jazykem mluví jich mnohem více. Jelikož ve východních krajinách podle odhadu polského statistického úřadu se vyhnulo asi 3% obyvatelstva, můžeme počítati, že ukrajinsky, bělorusky, nebo velkorusky mluví asi na 6 mil. obyvatelů Polska; K. Srokowski odhaduje celkový počet Bělorusů v Polsku na 1,600.000.

Běloruské jazykové území je rozděleno nyní do 4 krajů: vilenského, novogrodského, białystockého a Polesí. Nejlépe se drží běloruská národnost v kraji vilenském, kde bylo napočítáno 26·9% pravoslavných a 25·7% Bělorusů. V kraji novogrodském jest sice většina obyvatelstva (51·1%) vyznání pravoslavného, ale k běloruské národnosti bylo přihlášeno jen 37·7% obyvatelů; rovněž v kraji białystockém dosáhla polonisace velkých pokroků (15·1% pravoslavných, 9·1% Bělorusů). Na Polesí sedí vedle Bělorusů již také Ukrajinci; ruské obyvatelstvo je tu sice podle polské statistiky ve většině (42·6% Bělorusů, 17·7% Ukrajinců), avšak i tu mnoho Ukrajinců a Bělorusů je přihlášeno k polské národnosti (24·3% Poláků, avšak jen 7·8% řím.-katolíků).

Ukrajinské území, které připadlo Polsku z bývalého Ruska, zaujímá celou nynější polskou Volyň (68·4% Ukrajinců, 74·2% pravoslavných, 16·8% Poláků, ač jen 11·6% řím.-katolíků), část Polesí a malou část gubernie lublinské v okolí Chelmu (7·3% pravoslavných, z nichž k ukrajinské národnosti se přiznaly jen asi dvě pětiny). Ukrajinci dříve rakouské Haliče, téměř vesměs uniaté, jsou nyní rozděleni do kraje stanislavovského, který je nejruštější (69·8% Ukrajinců, 73·9% uniatů), tarnopolského, v němž úsilovnou polskou kolonizací i polonisací byli Ukrajinci stlačeni již na 50% (avšak 59·4% uniatů), a lvovského, k němuž bylo připojeno i několik polských okresů ze západní Haliče, čímž Ukrajinci stlačeni do postavení menšiny (35·9% Ukrajinců, 41·4% uniatů). V kraji krakovském nachází se jen malá část ukrajinského území ve 4 okresích v Karpatech. Již za panství rakouského byli Ukrajinci v Haliči v postavení obranném a podléhali polskému vlivu, jenž po připojení východní Haliče k Polsce byl tím mocnější. Ústup

ukrajinského živlu před polským se jevil již v rakouských statistikách, po připojení k Polsce nabyla polonisace východní Haliče ještě větších rozměrů, za války pak ukrajinské obyvatelstvo utrpělo těžší ztráty než polské. V celé bývalé Haliči bylo napočítáno:

roku	uniatů		Ukrajinců	
	absolutně	v %	absolutně	v %
roku 1880	2,510.408	42·13	2,549.207	42·94
„ 1890	2,790.440	42·23	2,835.674	43·10
„ 1900	3,104.103	42·43	3,074.449	42·20
„ 1910	3,379.613	42·11	3,208.092	40·20
„ 1921	3,021.731	40·41	2,679.750	35·83

Ještě roku 1900 bylo napočítáno Ukrajinců jen o 29.654 méně než uniatů, roku 1910 činí difference v neprospěch ukrajinské národnosti již 171.521 a roku 1921 341.981.

f) Ruské (ukrajinské) jazykové území z bývalých Uher jest nyní téměř celé ve svazku Československé republiky, jen několik málo obcí dostalo se Rumunsku. V nynějším *Maďarsku* zbyly jen ruské kolonie, většinou pomadařené, k ukrajinské národnosti zná se již jen jedna z nich (Komloška, nedaleko Šar. Potoku); úhrnem bylo v Maďarsku roku 1920: 1500 Ukrajinců a 4007 Rusů (Velkorusů).

V *Československé republice* zaujímá ukrajinský národ největší část Podkarpatské Rusi a pohraniční hornaté kraje východního Slovenska. Napočítáno bylo Rusů všech tří národností dohromady na nynějším území:

	1910		1921	
	absol.	v %	absol.	v %
Podkarpatské Rusi	335.237	56·16	375.117	61·84
Slovenska	97.051	3·32	88.970	2·97

V Podkarpatské Rusi přestala úporná maďarisace, na Slovensku na jazykovém rozhraní šíří se již od dávných dob slovenský jazyk na úkor ruského. V zemích českých bylo 13.340 Rusů, ponejvíce velkoruských a ukrajinských uprchlíků, všech Rusů v celé republice tudíž 477.430 (3·51%), z nichž ovšem daleko největší část tvoří podkarpatsští Rusové, o nichž není ještě jasno, jaká národní orientace u nich zvítězí.

g) Po Polsku má nejpočetnější ukrajinskou menšinu *Rumunsko*; Ukrajinci promíšení s velkoruskými kolonisty, tu sedí hlavně v Besarabii a Bukovině. Národnostní statistika rumunská je kusá a také nedost spolehlivá, takže jsme nuceni si vypomáhati statistikami starými a odhady.

V Besarabii, kterou Rumuni anektovali, bylo roku 1897 920.919 (47·6%) obyvatelů mateřské řeči rumunské a 379.698 ukrajinské, 155.774 velkoruské a 2471 běloruské, úhrnem 537.943 (27·8%) mateřské řeči ruské. Za rumunské vlády se národnostní poměry silně změnily, aspoň podle pramenů oficiálních. Rumunská statistika počítala začátkem roku 1919 v Besarabii 1.683.000 Rumunů (64%) a jen 254.000 Ukrajinců, 75.000 Velkorusů a 59.000 t. zv. „lipovanů a kozáků“, tedy úhrnem jen 388.000 Rusů, což je číslce zajisté příliš nízká; ve skutečnosti žije v Besarabii koncem roku 1920 hodně přes 500.000 Rusů.

V Bukovině bylo roku 1910 305.101 obyvatelů obcovací řeči ukrajinské (38·1% všeho obyvatelstva). Rumunská vláda provedla v Bukovině sčítání roku 1919 a napočítala při něm jen 227.361 Ukrajinců (28%), kdežto počet Rumunů byl by vzrostl z 273.254 (34·2%) na 378.859 (46·7%). Jelikož rakouské úřady neměly příčiny straniti Ukrajincům, jsou zajisté rakouská data z roku 1910 po národnostní stránce správnější.

V Sedmihradsku a v sousedních částech Uher bylo napočítáno roku 1920 19.123 Ukrajinců, v Dobrudži roku 1912 36.331 Rusů a v ostatním Rumunsku bylo touž dobou asi 6000 Rusů (vyznání lipovanského).

Celkový počet všeruského (velkoruského a ukrajinského) obyvatelstva v Rumunsku udávají rumunské úřední prameny asi na 780.000; v pravdě jest ho jen o málo méně než 1.000.000 duší.

h) Ze států balkánských má několik ukrajinských kolonií *království SHS*, a to v Běče, Chorvatsku-Slavonsku a v Bosně; kolonisté v Běče (v Kerestúru a Kocure) jsou podle jazyka řecko-katoličtí Slovinci východní, mají však národní cítění ruské. Kolik je Rusů v království SHS, není známo; ve statistice jsou zařaděni do společné rubriky „ostatních Slovanů“; roku 1910 bylo v Chorvatsku-Slavonsku 8317 a v samotné Běče 10.760 Ukrajinců. Po válce přibýlo do království SHS mnoho ruských uprchlíků; můžeme počítati, že je v celém státě přes 50.000 Rusů.

Přesnou statistiku máme z *Bulharska*, kde bylo roku 1920 9247 (roku 1910 jen 2537) obyvatelů ruského mateřského jazyka a 9.080 ruské národnosti.

ch) Mnoho ruských emigrantů žije i v *ostatních státech evropských i asijských*. V Německu bylo roku 1925: 31.640 obyvatelů s mateřskou řečí ruskou, ve Francii bylo roku 1920: 32.290 ruských státních příslušníků, z nich 18.259 v Paříži; z jiných států bližších dat zatím nemáme.

i) Zaoceanská emigrace ruská je nejsilnější ve Spojených státech amerických a v Kanadě. Roku 1910 bylo ve *Spojených státech* 136.178 obyvatelů s mateřskou řečí ruskou (91.341 Velkorusů, 34.837 „Rusinů“), v roce 1920 však bylo napočítáno již 731.949 „Rusů“ (t. j. Velkorusů s Bělorusy), z nichž se 339.900 narodilo ve Spojených státech, a 95.458 „Rusinů“ (Ukrajinců). Vzrůst ruského živlu zdál se i úřední statistice americké neobyčejným a nápadným, i vykládá jej tak, že

k ruskému mateřskému jazyku se přiznalo mnoho Židů. Nejvíce Rusů se usadilo ve státě New Yorku a Pennsylvanii — na tyto dva státy a sousední New Jersey připadají téměř tři pětiny (427.224) amerických Rusů (s Ukrajinci).

Kanadská statistika zjišťuje mateřský jazyk toliko u osob starších 10 let. K mateřské řeči ruské se přihlásilo v Kanadě 41.377, k ukrajinské 85.657 osob tohoto věku. Podle „rasového původu“ bylo v Kanadě r. 1921 100.064 Rusů a 106.721 Ukrajinců. Ukrajinci jsou usazeni ponejvíce v provinciích Manitoba, Saskatchewan a Alberta, zčásti i v Ontario; Rusové v týchž provinciích a také v British Columbia.

Po válce dál se pokus kolonisovati ruské uprchlíky také ve státech *jihomoeric- kých*; kolik jich jest v jižní Americe usazeno, zůstává neznámo.

Sestavití z dat zde uvedených *celkový počet ruského obyvatelstva* nelze bez odhadů a konjunktur. Při sčítáních posledních bylo napočítáno přibližně 121.350.000 Rusů, k nimž jest připočítati ještě asi na 200.000 ve státech, z nichž žádných statistik nemáme. Po některých opravách a po připočtení přirozeného přírůstku a odečtení ztrát asimilací v cizím prostředí, můžeme odhadnouti počet všech Slovanů ruské skupiny ke konci roku 1928 asi na 127·20 mil., z nich bylo přibližně 81·79 mil. Rusů (Velkorusů), 38·81 mil. Ukrajinců a 6·60 mil. Bělorusů. Ze srovnání s přibližnými výpočty prof. Niederle k roku 1900 vyplývá, že za 28 minulých let přibýlo všech ruských Slovanů přibližně o 33·20 mil., t. j. o 35%. Méně bezpečná jsou data týkající se vzrůstu jednotlivých národností; podle uvedených čísel bylo by přibýlo Rusů (Velkorusů) o 22·79 mil., Ukrajinců o 10·01 mil. a Bělorusů o 0·40 mil.

2. Slované severozápadní.

Poláci.

V obnovené Polsce podařilo se sjednotiti téměř celý polský národ; mimo rámec polského státu zůstala část jazykového území polského v Německu a v Československé republice, kromě toho pak ovšem i četné polské kolonie v státech sousedních a polská emigrace v zemích blízkých i vzdálených. Tyto ztráty polské jsou vyváženy připojením rozsáhlých krajů běloruských a ukrajinských a ovšem i jinonárodnými menšinami na etnografickém území polském. K národu polskému počítáme ovšem i Kašuby a Mazury.

Polsko.

Celá republika Polská měří 388.390 km²; z nich bylo před válkou pod panstvím

ruským	261.980 km ² ,
rakouským	80.089 „
pruským	46.210 .

Velikostí svého území stojí Polsko mezi evropskými státy na místě šestém, mezi slovanskými, počítáme-li Ukrajinskou SSR za stát samostatný, na místě třetím.

Sčítání lidu, které bylo původně projektováno na konec roku 1920, muselo se pro válečný konflikt se Svazem SSR odložit až na 30. září 1921. Konalo se za těžkých poměrů, zejména v pohraničních krajích východních, kde byly právě tou dobou rozšířeny epidemické nemoci a obyvatelstvo z nedůvěry se chovalo ke sčítací akci nepříznivě. Nemohlo se konat v Horním (dříve pruském) Slezsku a v části Vilenska, které tehdy nebyly ještě v moci polské; pro tato území použil statistický úřad polský dat z mimořádných sčítání v roce 1919.

Na území, na němž se sčítání lidu provádělo, bylo napočítáno 25,694.700 obyv., v krajích, kde se roku 1921 nesčítalo, bylo roku 1919 1,482.017 obyv., takže celé Polsko mělo v září 1921 přibližně 27,176.717 obyvatelů. Skutečný stav obyvatelstva byl již roku 1921 o něco vyšší, jelikož jistá část unikla sčítání, zvláště v krajích obývaných Ukrajinci a Bělorusy; polští statistikové odhadují tuto ztrátu na 2 až 3%.

Z obyvatelstva občanského připadalo na území dříve

ruské	15,350.092 obyv.,
rakouské	7,632.595 „
pruské	3,883.624 „

K 1. lednu 1927 odhadl polský statistický úřad počet obyvatelstva Polské republiky přibližně na 29,589.000.

Obnovením polského státu změnil se ovšem národní poměry silně ve prospěch polský, neboť byl učiněn konec germanisaci na území dříve pruském a rusifikaci v bývalém království polském. Jakmile bylo patrné, jak dopadne světová válka, nastal houfný odchod Němců z krajů, jichž se mělo dostat Polsku; pruská statistika uvádí, že jedině v době od 8. října 1919 do 30. listopadu 1920 odstěhovalo se z Polska do Pruska 216.532 lidí. Podobně velkých rozměrů nabyl odchod Rusů z býv. království; v nynější gubernii varšavské bylo roku 1897: 87.951 pravoslavných, roku 1921 toliko 5753. Současně vzrostl ovšem také mocně polský vliv na ukrajinské a běloruské obyvatelstvo, který již před válkou se projevoval ve východní Haliči.

Při prvním polském sčítání lidu byla sice zjišťována i mateřská řeč i národnost obyvatelstva, avšak uveřejněna byla pouze data o národnosti. Na území, kde soupis obyvatelstva byl proveden, bylo napočítáno:

	absolutně	v %
Poláků	17,789.287	69.23
jiných Slovanů přibližně	5,022.612	19.66
obyvatelů národnosti neslovanské přibližně	2,882.801	11.11

Z území, na nichž ke sčítání lidu nedošlo, náleží horní Slezsko (dříve pruské) k jazykové oblasti polské, Vilensko k běloruské; ve Slezsku jsou však dosti silné menšiny, ve Vilně a na ostatním vilenském území je mnoho Poláků a Židů. Polský statistický úřad rozdělil obyvatelstvo těchto krajů přibližně podle národní příslušnosti a vypočítal, že Poláků bylo v celém Polsku asi 18,820.000, t. j. asi 69.2% obyv.

Polské řady byly značně zesíleny tím, že se četní Ukrajinci, Bělorusové a Židé přiklonili k polské kultuře i národnosti. Jelikož římských katolíků bylo napočítáno v Polsku jen 17,368.352 (63.8%) a evangelických Poláků je nemnoho, lze odhadnouti zisk Poláků asimilací živilů nepolských asi na 1½ mil., z nichž připadají asi dvě pětiny na israelity a asi tři pětiny na Ukrajince s Bělorusy.

Na území, jež náleželo dříve Rusku, byly nejpolštější ty kraje, které tvoří nyní provincii varšavskou (s městem Varšavou), lodžskou a kieleckou; náležely celé polskému jazykovému území a byly v nich jen drobné ostrovy a menšiny německé, židovské a ruské. Roku 1897 bylo v nich 78.2% Poláků, roku 1921 však 86.3%; silně ubylo Velkorusů a Němců, kdežto Židů přibývalo, zejména ve městě Varšavě, které má již plnou třetinu obyvatelstva vyznání israelského. Nyní jest v provincii kielecké 91.3%, ve varšavské 89.8%, v lodžské 83.2% a v městě Varšavě 72.3% obyvatelů národnosti polské. Mnohem většího úspěchu dobyli Poláci mezi řekou Vislou a Bugem v nynější gubernii lublinské, v níž roku 1897 postoupili z 64.5% na 85.4%; tu získali Poláci nejvíce půdy v okolí Chelmu, kde po pádu ruské říše mnoho obyvatelů přestupovalo od pravoslaví ke katolictví.

Silný postup vykazuje polská národnost také ve východních krajích Polska, obývaných obyvatelstvem ukrajinským a běloruským. Srovnání se stavem před 30 roky nelze tu však provést, jelikož schází k tomu detailní studie.

V krajích, které náležely dříve Prusku, ubylo Němců přes půl milionu (přes 300.000 v Poznaňsku a 220.000 na Pomoří); procento polského obyvatelstva vzrostlo v Poznaňsku ze 64.6% na 82.5%, v Pomoří z 56.7% na 80.4%. V horním Slezsku, jež získalo Polsko od Pruska, se sčítání lidu nekonalo; roku 1919 bylo v něm podle pruské statistiky 69.7% Poláků, jichž jest arci nyní mnohem více. V těšínském Slezsku přestala rovněž germanisace měst; roku 1910 bylo v něm Poláků 65.7%, roku 1921 již 76.5%.

Malopolsko (dřívější Halič) je rozdělena nyní na 4 provincie, z nichž krakovská je obývána téměř výlučně obyvatelstvem polským (93% Poláků), ve Lvovské jsou již Poláci ve většině (56.6%), nemají do ní daleko v tarnopolské (45%), v níž se provádí úsilovně polská kolonisace a jen ve stanislavovské je polský živel nejslabší (22.2% Poláků). Obce, které byly připojeny z Oravy a ze Spiše, nyní se počítají již mezi polské, ačkoli jejich obyvatelstvo mělo národní vědomí slovenské.

Přes hranice Polské republiky zasahuje polské jazykové území na dvou místech: do Pruska a do Československé republiky (na Těšínsko). Již v dávných dobách rozšířil se polský živel po západních krajích nynějšího Ruska a v baltických státech. Ke konci minulého století vznikly vystěhovalectvím silné polské kolonie v západním Německu, ve Spojených státech a v nejnovější době stěhují se Poláci ve velkém počtu do Francie, Kanady a do států jihoamerických (zejména do Brazílie).

a) Polské menšiny v Německu jsou ze zahraničních nejdůležitější. Prusko mělo před válkou poměrně dobrou národnostní statistiku. Po válce se konalo sčítání lidu 16. června 1925; byla sice zjišťována při něm opět mateřská řeč jako při sčítáních předválečných, ale převládly ohledy politické: místo mateřské řeči se zapisovalo mnohem spíše politické přesvědčení nebo sklon k německé kultuře a tak slovanské menšiny byly pojednou stlačeny na polovici, ano až i na čtvrtinu svého původního stavu. Při studiu početnosti slovanského živilu v Prusku je proto nutno dbáti i sčítání dřívějších.

Polská sídla se nacházejí jednak ve východním Prusku, jednak v pruském Slezsku. Ve východním Prusku odděluje pruská statistika Mazury jako zvláštní národnost od Poláků, zde ovšem tohoto rozlišování nedbáme. V 15 krajích východních Prus, v nichž sedí Poláci, bylo napočítáno podle mateřské řeči

	Němců	Poláků absolutně	dvoj- jazyčných	Němců v %	Poláků	dvoj- jazyč- ných
1890	342.440	316.074	22.998	50.18	46.32	3.37
1900	373.441	286.946	24.263	54.48	41.85	3.54
1910	427.652	265.956	21.750	59.67	37.11	3.03
1925	638.220	61.744	48.214	85.07	8.23	6.43

Číslice tyto mluví velmi jasnou řečí o rychle postupující germanisaci východopruských Mazurů, ale také o absurdnosti dat z posledního sčítání lidu. Počet obyvatelů slovanského původu mluvících polsky můžeme ve východních Prusích odhadnouti minimálně na 280.000, nesmí se však pouštět se zřetele, že před sto lety byly celé kraje dnes německé ještě polskými.

V pohraničním území, které zůstalo při Prusku z Poznaňska a Pomoří, bylo napočítáno pouze 9423 Poláků a 5525 dvojjazyčných, v pravdě je tam ještě na 30.000 obyvatelů polského jazyka.

Odolnější než východopruští Mazuři bylo polské obyvatelstvo v pruském Slezsku. Tu bylo napočítáno v Opolsku a ve 3 krajích vratislavského vl. obvodu:

	Němců	Poláků absolutně	dvoj- jazyčných	Němců v %	Poláků	dvoj- jazyčných
1890	402.331	545.205	18.618	40.66	55.11	1.88
1900	458.776	579.536	38.887	41.72	52.69	3.54
1910	490.822	620.298	27.508	42.31	53.47	2.37
1925	.	155.491	376.191	.	11.72	28.35

I když všechny dvojjazyčné připočteme, jak náleží, k Polákům, byli ještě při posledním sčítání zkráceni Poláci aspoň o 120 až 150 tisíc duší.

Velké dělnické kolonie polské vznikly ke konci 19. století v průmyslovém území vestfálském a v Porýní, po skončení války však mnoho Poláků se odstěhovalo zpět do Polska.

Úhrnem bylo v roce 1925 napočítáno v celé německé říši 406.612 obyvatelů mateřské řeči polské (v tom je 50.298 obyv. mateřské řeči „mazurské“) a 577.041 obyv. mateřské řeči polské a německé (v tom: 31.343 obyv. mateřské řeči mazurské a německé), úhrnem tedy 993.653 Poláků; ve skutečnosti jest lidí polského původu a mateřské řeči polské aspoň o 300 až 400 tisíc více.

b) V Československé republice náleží polskému jazykovému území pruh země podél východních hranic Těšínska. Všech Poláků (domácích i cizích) bylo napočítáno roku 1921 110.138 (0.81%), z nich připadá na Těšínsko 88.929 (28.67% těšínského obyvatelstva); mimo Těšínsko usadilo se mnoho polských dělníků na Ostravsku a několik tisíc Poláků se přistěhovalo na východní Slovensko. Již před převratem byli Poláci v ostravsko-karvinské pánvi na ústupu před Čechy, kteří tu měli kulturní převahu. Po převratu část domorodého obyvatelstva polského jazyka se politicky a kulturně orientovala k Čechům. K české národnosti se přihlásilo 24.299 t. zv. Šlonzáků; připočteme-li je k Polákům, stoupne počet obyvatelů polského jazyka na 135 tisíc.

c) Ve Svazu SSR jsou usazeni Poláci ve větším počtu na západní Ukrajině a na Bílé Rusi, ostatní jsou rozptýleni po Rusi evropské a mnoho jest jich usazeno i na Sibiři. Na Ukrajině jsou ve větším počtu zejména na Polesí v okruhu volyňském (86.627, t. j. 12.54% všeho obyv.) a korostenském (40.643, t. j. 7.80% a v pravoberežné lesostepi v okruhu proskurovském (10.21%), šepetovském (9.13%), kameneckém (5.57%) a berdičevském (6.61%). Úhrnem bylo napočítáno při posledním sčítání obyvatelů polské

	národnosti		rodné řeči	
	absolutně v %		absolutně v %	
v Běloruské SSR	97.498	1'96	42.185	0'85
Ukrajinské SSR	476.435	1'64	221.955	0'76
v Ruské SFSR	197.782	0'20	92.887	0'09
v ostatních SSR	10.566	0'09	5.657	0'05
ve Svazu SSR úhrnem	782.281	0'53	362.684	0'25

d) Z baltických států stojí velikostí polské menšiny na prvním místě *Litva*; bylo v ní napočítáno mezi domácím obyvatelstvem 65.599 Poláků (3'23% veškerého obyvatelstva) a kromě nich 1295 příslušníků Polské republiky. Žijí rozptýleně po velké části litevského území, přes 10% polského obyvatelstva mají jen 2 okresy (Kaunas a Trakai). O nemnoho slabší je polská minorita v *Lotyšsku*, kde roku 1920 bylo napočítáno 54.567 Poláků, roku 1925 pouze 51.143, a to přes to, že v Rize jich přibýlo přes 5000. V Lotyšsku žijí hlavně ve městech*), mimo to ve větším počtu jen v okrese dvinském, kde dostupují 8%, a v okrese ilukstském, kde jest jich dokonce 13'2%. V Litvě i v Lotyšsku je polský živel na ústupu. V Estonsku a ve Finsku Poláků téměř není.

e) Na půdě nynějšího *Rumunska* zakotvoval polský živel v Bukovině, kde roku 1910 se hlásilo k polské obcovací řeči již 36.210 obyv.; roku 1919 byl tento počet zmenšen na 34.119. Malé polské menšiny byly také v Besarabii (r.1897 11.696 Poláků). Nynější sílu polského živu v Rumunsku můžeme odhadnouti asi na 45.000 duší. V *Maďarsku* bylo napočítáno Poláků 7541, v *Rakousku* ve Vídni 4886, v *Bulharsku* pouze 261. Několik drobných kolonií polských je v *království SHS* (v Bosně), jejich počet není však znám. Kolik je Poláků v ostatních státech evropských, nelze říci; v posledních letech začala nabývat významu polská emigrace do *Francie*, kde již roku 1920 bylo napočítáno 45.530 polských státních občanů.

f) Velkých rozměrů nabylo již koncem minulého století polské vystěhovalectví do *zámoří*, zejména do Spojených států amerických; mnoho Poláků se odstěhovalo také do Kanady, Argentiny a *Brasílie*.

Ve *Spojených státech amerických* bylo roku 1920 mateřského jazyka polského již 2.436.895 obyvatelů, o 752.787 více než roku 1910; z nich se narodilo ve Spojených státech 1.359.503. Největší část Poláků se usadila ve státech *Pennsylvánii* (412.211), *New Yorku* (403.969), *Illinois* (382.101), z toho v *Chicagu* 318.338, v *Michiganu* (251.381), *New Jersey* (176.342), *Wisconsinu* (152.063)

*) V Rize bylo roku 1925 13.119 Poláků.

a *Massachusetts* (145.822). Většina jich pochází z *Malopolska* (*Haliče*), odkud bylo před válkou polské vystěhovalectví nejsilnější.

V *Kanadě* jest 38.056 obyvatelů starších 10 let mateřského jazyka polského, všech Poláků pak 53.403, hlavně ve státech *Manitoba* a *Ontario*. Pevně zakotvil polský živel ve státech jihoamerických, zejména v *Brasílii*; jeho síla není však známa.

Při posledních sčítáních bylo napočítáno přibližně 23'41 mil. Poláků, k nimž jest přičísti ještě asi 150 tisíc Poláků ze států, kde se nekonalo sčítání podle národnosti. Opravíme-li tato data podle skutečných poměrů jazykových v Německu, Československu i v Polsku, připočteme-li přírůstek obyvatelstva od sčítání do konce roku 1928, a dbáme-li odnárodnovacích vlivů na polské menšiny, dospějeme k nynějšímu pravděpodobnému počtu 23'92 mil. Poláků; je to o 6'42 mil. více než odhadoval prof. *Niederle* pro konec roku 1900. Podle toho činí přírůstek polský od roku 1900 téměř 37% a jest větší přírůstku ruského.

3. Lužičtí Srbové

jsou jediný národ slovanský, který nemá vlastního státu. Německá statistika jest jim ovšem krajně nepříznivá a nemůže býti považována za směrodatnou. Při společném sčítání bylo napočítáno v celém Německu 62.622 obyvatelů s mateřskou řečí srbskou a 10.004 s mateřskou řečí srbskou a německou, tedy dohromady toliko 72.626 lužických Srbů; ještě roku 1910 bylo jich v *Sasku* 43.358 a v *Prusku* 67.809. Ve *Spojených státech amerických* přihlásilo se k luž.-srbské mateřtině asi 3624 obyvatelů.

Po porážce Německa, když oživila v Lužici touha po novém spojení se zeměmi českými, vraceli se k srbskému národu mnozí, kteří byli již považováni za úplně poněmčené. Mnohými byl odhadován tehdy počet Lužických Srbů na 200.000; soudím, že *Niederlův* odhad 150.000 k roku 1900 jest i dnes nejvyšší mezí, ba obávám se, že jest již snížiti jej asi na 120.000.

4. Čechoslováci.

Opětne spojení Čechů a Slováků a vytvoření jednotného národa československého jest výsledkem poslední války. Pro Československou republiku zdařilo se získati téměř celé jazykové území české a slovenské; mimo její hranice zůstalo ze souvislé jazykové oblasti toliko několik českých obcí v *Kladsku*, na *Hlubčicku* a *Ratibořsku* a několik málo obcí silně již pomadařených v *Maďarsku*. Ve všech státech sousedních i ve vzdálenějších vznikly však kolonizační četné menší i větší ostrovy a menšiny české i slovenské; rovněž v *zámoří* usadila se v posledních desetiletích silná československá emigrace.

Československá republika.

Po konečné úpravě hranic měří Československá republika 140.408 km²; z nich připadá

na Čechy	52.064 km ²
Moravu a Slezsko	26.767 „
Slovensko	48.932 „
Podkarpatskou Rus	12.644 „

První sčítání lidu konalo se 15. února 1921 a bylo při něm napočítáno:

	obyvatelů úhrnem	Čecko- slováků	jiných Slovánů	Ne- slovánů	česko- slov.	jiné slov.	ne- slov.
	absolutně				v %		
v Čechách	6,670.582	4,401.107	17.215	2,252.260	65.98	0.26	33.76
na Moravě a ve Slezsku	3,335.152	2,373.608	104.874	856.670	71.17	3.14	25.69
na Slovensku	3,000.870	2,025.003	96.275	879.592	67.48	3.21	29.31
v Podkarpatské Rusi	606.568	19.945	375.863	210.760	3.29	62.56	34.15
Československá republika	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
úhrnem	13,613.172	8,819.663	594.227	4,199.282	64.79	4.45	30.76

Z neslovanských menšin jsou nejpočetnější Němci (3,218.005), Maďaři (761.823) a Židé (110.138).

V zemích českých i za panství rakouského rostl český živel rychleji než německý; na Slovensku podléhali Slováci maďarisaci, které učiněn byl konec teprve převratem roku 1918. Jak se v jednotlivých zemích národ československý vyvíjel a jaké změny v národnostních poměrech způsobilo osvobození československého národa, o tom poučují tato data:

	Z 1000 domácích obyvatelů bylo českého nebo slovenského jazyka resp. československé národnosti:				
	1880	1890	1900	1910	1921
v Čechách	628.3	627.5	626.2	631.1	666.4
na Moravě	703.6	703.3	713.0	716.6	782.9
ve Slezsku	282.3	319.5	313.7	331.6	447.2
na Slovensku	630.6	619.9	608.9	576.0	681.1

Z domácího obyvatelstva československé národnosti bylo podle zjištění statistického úřadu 6,792.954 Čechů a 1,967.983 Slováků.

Ostatní státy.

a) Před válkou byla nejsilnější česká menšina v Rakousku, zejména ve Vídni, kam směřoval velmi silný vystěhovalecký proud z jižních Čech a jižní Moravy. Roku 1910 žilo ve Vídni 341.733 obyvatelů, kteří se narodili v okresích většinou českých. Převratem byl český živel v Rakousku oslaben návratem četných krajanů do zemí českých; v letech 1918—1926 bylo z Vídně repatriováno prostřednictvím československého konsulátu 105.256 Čechů.

Sčítání lidu konalo se v republice Rakouské 7. března 1923 a bylo při něm napočítáno Čechoslováků

	Čechů	Slováků	rakouské státní	cizí příslušnosti	dohro- mady
ve Vídni	79.728	2.066	48.352	32.992	81.344
v ostatních Dol. Rakousích	11.108	2.796	4.939	8.965	13.904
v Burgenlandu	.	.	143	378	521

Z ostatních zemí rakouských dat není. Kdo přihlásili československý jazyk, jsou arci jen Čechoslováci národně uvědoměli. Počet všech Čechů a Slováků v celém Rakousku se odhaduje na 300.000 duší (ve Vídni samotné 225.000).

b) České menšiny v Německu tvoří několik obcí českého souvislého území jazykového, exulantské osady z 18. století a četní čeští dělníci a řemeslníci přistěhovali v posledních několika desetiletích do velkých měst a průmyslových středisk. Roku 1925 bylo v celém Německu podle úřední statistiky 46.585 obyvatelů české řeči mateřské, z nich 16.203 dvojjazyčných; kolik bylo Slováků se neudává. Nejhuře dopadlo sčítání v těch českých obcích pohraničních, kde národního uvědomění jest nejméně; na Hlubčicku bylo roku 1910 napočítáno ještě 6322 Čechů (s dvojjazyčnými), roku 1925 pouze 1486 (v tom 1220 dvojjazyčných), kdežto na Ratibořsku bylo r. 1910 8485 r. 1925 8714 (v tom 4387 dvojjazyčných) Čechů. St. Klíma soudí, že v Německu zůstalo asi na 70.000 Čechoslováků.

c) V Polsku přihlásilo se roku 1921 k české národnosti toliko 30.628 obyvatelů, z nich 25.405 na Volyni, kde byly založeny kvetoucí osady české před 60 lety; místní znalci mají toto číslo za příliš nízké a zdvojnásobují je. V gub. lodžské, v níž se nachází velká česká exulantská obec Zelov, bylo napočítáno 2198 Čechů. V obcích oravských a spišských, odstoupených Polsku, bylo roku 1910 8434 Slováků, ti všichni jsou však nyní přihlášení k národnosti polské ve shodě s nářečím, jímž mluví.

d) Na Rusi jsou rozptýlené drobné české kolonie, od Volyně přes jižní Ukra-

jinu a Krym až na Kavkaz; kromě toho jest dosti Čechů a Slováků ve velkých městech. Při posledním sčítání se přiznalo k české a slovenské

	národnosti	rodné řeči
v Ukrajinské SSR	16.092	15.008
v Ruské SFSR	9.925	9.379
v Běloruské SSR	650	324
v ostatních SSR	452	368
v celém Svazu SSR	27.119	25.079

Nejvíce Čechů a Slováků jest na Ukrajině v okruhu volyňském (3704) a rostenském (2041) na Polesí, v okruhu kyjevském (2106), berdičevském (1835) a šepetovském (1721) na pravobřežné lesostepi, pak na Krymu (1419) a v okruhu černomořském (2728); ostatní jsou rozptýleni.

e) V Maďarsku zůstaly silné kolonie slovenské, zejména ve stolici novohradské, v okolí Pešti, ve stolici ostríhomské, na jihu ve stolici bekešské, banadské a menší i jinde; největší slovenskou kolonií jest Bek. Čaba. Poslední sčítání lidu v roce 1920 dalo se ještě za velkého teroru proti národním menšinám; napočítáno bylo toliko 148.935 Slováků, o 23.355 méně než roku 1910, a 6573 Čechů.

Na základě dat církevní statistiky evangelické lze souditi, že jest Čechů a Slováků v Maďarsku aspoň 192.500, pravděpodobně však ještě značně více.

f) Velké slovenské kolonie jihouherské v Báčce, Banátu a Slavonii připadly z největší části *království SHS*; v Chorvatsko-Slavonsku se kromě toho usadilo mnoho Čechů. Při sčítání lidu z roku 1921 bylo podle dat sdělených státním statistickým úřadem Dru Auerhanovi 115.532 Čechoslováků (46.777 Čechů a 68.755 Slováků); z nich bylo v Báčce 31.071, v Banátě 17.595, ve Srijemu 14.802, v župě virovitické 5516, v župě požežské 19.007, v bjelovarské 11.078, v ostatním Chorvatsku-Slavonsku 3762 (v Chorvatsku-Slavonsku úhrnem 54.165), v Bosně a Hercegovině 4231, na Slovinsku 2941 a v Srbsku 2801. Od roku 1900 v hlavních koloniích Čechů a Slováků přibývá jen velmi pomalu, poslední sčítání zaznamenává na četných místech dokonce úbytek.

g) Četné slovenské a české osady jsou také v té části Uher, jež byla postoupena Rumunsku. Podrobných nových statistických dat o rumunských Čechoslovácích nemáme. Roku 1910 bylo v části Uher připadlé Rumunsku přibližně asi 12.500 Čechů a 31.000 Slováků; kromě toho bylo v Bukovině asi 1000 Čechů, v předválečném Rumunsku asi 1780 a v Besarabii asi 1000. Celkový počet rumunských Čechoslováků lze odhadnouti na 47.000.

h) Z jižních Uher byly založeny drobné české a slovenské kolonie v Bulharsku, kde bylo na počítáno roku 1920 obyvatelů československé

národnosti 3474 (české 1964, slovenské 1510)
mateřské řeči 3282 (české 1821, slovenské 1461)

ch) Z ostatních států evropských přichází nyní v úvahu hlavně Francie, do níž se obracelo v posledních letech mnoho českých a slovenských vystěhovalců; nejnověji i do Belgie začínají se stěhovati čeští horníci. Podle francouzských statistik přistěhovalo se od roku 1923—1927 z Československa do Francie 26.073 obyvatelů, téměř vesměs národnosti československé.

i) Velmi silné bylo v minulém století vystěhovalectví do Spojených států amerických, kam se Češi ve větším počtu začali stěhovati od druhé poloviny minulého století, Slováci teprve k jeho konci. Roku 1920 bylo ve Spojených státech amerických 622.796 Čechů a 619.866 Slováků, od roku 1910 přibylo Čechů jen 91.603, Slováků však 338.159. Češi se usadili hlavně ve státech severní Střední Ameriky, pak v New Yorku a v Texasu, Slováci především v Pensylvanii, kde jest jich usídlena téměř polovička, menší měrou i v jiných státech na pobřeží Atlantickém a spolu s Čechy také v některých státech severní Střední Ameriky.

V Kanadě byl do války československý živel ještě slabý; silnější vystěhovalectví Slováků do Kanady začíná teprve po válce následkem omezení imigrace se strany Spojených států. Roku 1920 bylo v Kanadě jen 3438 obyvatel starších 10 let mateřského jazyka českého a 3618 slovenského, všech obyvatelů českého původu 8840; počet Slováků kanadská statistika neuvádí. Také Argentina a malou měrou i Brazílie přivábila k sobě několik tisíc československých vystěhovalců.

Sčítáními bylo přibližně zjištěno 10.59 mil. Čechoslováků, k nimž jest připočítati ještě asi 50.000 ze států, kde statistik není; z nich bylo přibližně 2.9 mil. Slováků. Po provedení korektur ve státech, kde národně málo uvědomělí krajané se k své národnosti nehlásili a vezmeme-li zřetel k přirozené měně i k odnárodnování (zejména ve Spojených státech), můžeme odhadnouti počet Čechoslováků pro konec roku 1928 nejvýše na 11.62 mil. Ze srovnání s odhadem Niederlovým vyplývá vzrůst od roku 1900 o 1.82 mil., t. j. o 20%.

5. Jihoslované.

(Srbochorvaté a Slovinci.)

Sjednocením Srbů, Chorvatů a Slovinců zdařilo se získati novému státu téměř celé jazykové území srbochorvatské; pod cizí nadvládou zůstali toliko Chorvaté istrijské, malá část srbskochorvatského území v Maďarsku a Rumunsku a ovšem rozptýlené kolonie založené od 16. století i noví emigranti.

Hůře dopadla mírová jednání pro Slovinci; velká část jich jazykového území připadla Itálii (Přímoří a část Krajiny i Korutan) a zůstala při Rakousku (Korutany).

Slovanské obyvatelstvo v srbské části Makedonie představuje přechodný typ mezi Srby a Bulhary. Podle nářečí, jímž mluví, bylo počítáno většinou k Bulharům, národní uvědomění nabude podle toho, který z obou slovanských národů na delší dobu ovládne tuto zemi a vtiskne jí svou kulturu. Úřední statistikou jest nyní toto obyvatelstvo počítáno vesměs za Srby; srbská národní orientace, ukáží-li se zejména nynější politické poměry trvalými, v něm patrně ovládne.

Království SHS.

Původní Srbsko mělo až do balkánské války rozlohu 49.950 km². Mírem bukuřešským roku 1913 vzrostlo na 95.667 km². Sjedenocené království SHS měří 248.297 km² a jest svou rozlohou jedenácté mezi státy evropskými.

Sčítání lidu stanovené původně na 31. prosince 1920 muselo býti o měsíc odloženo na 31. ledna 1921; ani tohoto dne nemohlo se však konati v severní Dalmacii a v městě Sušaku, jež byly obsazeny vojsky italskými. Statistický úřad vzal pro toto území data ze sčítání lidu z roku 1910 a dospěl k celkovému počtu obyvatelů 12,017.323.

Národní poměry byly zjišťovány na základě mateřské řeči a jeví se v historických zemích, z nichž království SHS vzniklo, takto:

Z nich bylo s mateřskou sřečí

	obyvateļu Počet	srbsko- chor- vatskou	slo- vinskou	jinou slo- van- skou	neslo- van- skou	srbsko- chor- vat.	slo- vin- skou	jinou ne-	
								slo- van- skou	slo- van- skou
v číslech absolutních								v %	
Srbsko severní	2,655.078	2,475.478	3.402	5.589	170.609	93.23	0.13	0.21	6.43
Srbsko jižní	1,474.560	879.784	510	746	593.520	59.66	0.03	0.05	40.26
Černá Hora	199.857	182.682	61	87	17.027	91.41	0.03	0.04	8.52
Bosna a Hercegovina	1,889.929	1,826.173	4.682	27.875	31.199	96.63	0.25	1.47	1.65
Dalmacie	621.429	612.493	1.155	1.036	6.745	98.56	0.19	0.17	1.08
Chorvatsko a Slavonsko	2,739.593	2,445.429	21.847	67.051	205.266	89.26	0.80	2.45	7.49
Slovenija s Přímořím	1,056.464	10.721	985.155	4.196	56.392	1.01	93.25	0.40	5.34
Banat, Bačka, Baranja	1,380.413	514.124	7.949	67.886	790.454	37.24	0.58	4.92	57.26
Království SHS úhrnem	12,017.323	8,946.884	1,024.761	174.466	1,871.212	74.45	8.53	1.45	15.57

Z neslovanských menšin jsou nejdůležitější Němci (513.472, hlavně v Slovinsku a Báčce s Banátem), Maďaři (472.409, hlavně v Báčce s Banátem), Albánci (441.740, hlavně v jižním Srbsku a na Černé Hoře), Rumuni (229.398, hlavně v Banátě a severním Srbsku, a Turci (150.139, v jižním Srbsku).

Cizí státy.

a) Ze sousedních států má největší jihoslovanské menšiny *Itálie*, kde pod vládou fašistickou jsou vydány těžkému útisku. Při sčítání lidu roku 1921 bylo v Julském Benátsku napočítáno mezi italskými občany celkem toliko 92.800 Srbochorvatů a 258.944 Slovinců; státních příslušníků jihoslovanských bylo mimo to v celé provincii 17.132. Ve skutečnosti jest Jihoslovánů v Itálii mnohem více, vždyť za rakouské správy, slovanskému živlu nikterak příznivé, bylo napočítáno roku 1910 jenom v Přímoří 266.614 Slovinců a 170.773 Srbochorvatů. V Itálii předválečné žili Slovinci v počtu asi 12.000 duší v údolí Rezie a v Abruzzách jsou 3 staré kolonie srbochorvatské ze 17. století asi s 5000 obyvateli.

b) Rovněž se silně zhoršila pro Slovinců situace v *Rakousku*, kde slovinské obyvatelstvo Korutan, národně málo uvědomělé, již před válkou se rychle poněmčovalo. Na nynějším území Korutan bylo roku 1880 ještě 85.051 Slovinců, roku 1900 75.136, roku 1910 jen 66.463 a roku 1921 se přihlásilo k slovinskému jazyku již jen 37.292 obyvatelů. Malá menšina slovinská je také ve Štýrsku, kde zůstalo podle sčítání z roku 1910 5744 a v ostatních zemích rakouských 1310 Slovinců — z roku 1923 dat není.

Chorvatské ostrovy ze 16. století se udržely v Burgenlandu; roku 1923 bylo tu napočítáno 42.014 Chorvatů. V Dolních Rakousích chorvatské kolonie již zanikly; 2604 obyvatelů, kteří přiznali chorvatskou řeč, jsou velkou většinou noví přistěhovalci.

c) Před zánikem je také chorvatský jazyk v chorvatských koloniích jihomoravských u Mikulova, na Slovensku u Bratislavy; pokud si obyvatelstvo v nich udrželo chorvatský jazyk, přijalo většinou národní vědomí svých sousedů (Slováků na Slovensku, Němců a v poslední době i Čechů na jižní Moravě). Úhrnem bylo napočítáno v *Československé republice* 5892 Srbochorvatů a Slovinců.

d) V nepřívlné situaci je také jihoslovanský živel v *Maďarsku*, kde je jednak ve starých koloniích uvnitř země, jednak na levém břehu Drávy podél hranic jihoslovanských. Maďarská statistika z roku 1920 uvádí v celé zemi 36.858 Chorvatů (o 5116 méně než roku 1910), 17.131 Srbů (méně o 9032), 22.399 t. zv. Buněvců, Šokců a j., dohromady 76.388 Srbochorvatů a 6087 Slovinců.

e) V *Rumunsku* jsou usazeni Srbové v Banátě, kde lze rozeznávat 4 skupiny srbských obcí. Všech Srbů jest v Rumunsku asi 60.000, z nichž připadá 55.000 na Banát a asi 5000 na staré Rumunsko.

f) Z ostatních národnostních statistik evropských uvádím ještě, že v *Bulharsku* bylo 1777 a ve *Svazu SSR* 2641 Srbů.

g) Emigrace do *zámoří* nabyla větších rozměrů u Slovinců než u Srbů a Chorvatů. Ve *Spojených státech amerických* bylo roku 1920 208.552 Slovinců a 200.421 Srbochorvatů usazených hlavně ve státech Pennsylvanii, Ohio a Illinois. V *Kanadě* jsou ještě jihoslovanští kolonisté bez významu; bylo jich 3.906.

Při různých sčítáních bylo napočteno Srbochorvatů přibližně 9.44 mil. a Slovinců 1.54 mil. Vyplníme-li různé mezery (zejména v Itálii a Rakousku) a připočteme-li pravděpodobný přírůstek od sčítání lidu, dospějeme k přibližnému počtu na konci roku 1928 10.60 mil. Srbochorvatů a 1.61 mil. Slovinců. Od roku 1900 bylo by podle toho přibylo 2.05 mil. (24%) Srbochorvatů a toliko 0.11 mil. (7%) Slovinců.

6. B u l h a ř i.

Statistika národa bulharského jest ze všech národů nejméně bezpečná. Velkou část jazykového území bulharského zaujalo Řecko, odkud žádných dat národnostních dosud nemáme; v posledních letech bylo množství Bulharů z řecké Makedonie vypuzeno a na jejich místo byli uvedeni řečtí uprchlíci z Malé Asie; není však známo, jakých rozměrů nabylo toto bulharské vystěhovalectví. Rovněž není dat z druhých dvou sousedních států Rumunska a Turecka; v Turecku bylo sice provedeno prvé všeobecné sčítání na podzim roku 1927, jeho výsledky po stránce národnostní nejsou však dosud známy.

Bulharsko.

Před válkou balkánskou bylo Bulharsko téměř dvakrát větší než Srbsko, zaujímajíc 96.346 km². Mírem cařihradským roku 1913 ztratilo 7696 km² a získalo 23.187 km², roku 1915 konvencí bulharsko-tureckou získalo 2588 km², takže před koncem války mělo rozlohu 114.425 km². Mírem v Neuilly uzavřeným v listopadu 1919 ztratilo 11.278 km² (2566 km² ve prospěch království SHS, 8712 ve prospěch Řecka); zbylo mu 103.146 km². Bulharsko jest nyní rozlohou nejmenším státem slovanským, stojí i za Běloruskou SSR.

Podle posledního sčítání lidu ze dne 31. prosince 1920 mělo Bulharsko 4.846.971 obyvatelů, o 509.458 (11.8%) více než roku 1910; do tohoto přírůstku jest však započítáno i obyvatelstvo území nově získaného a bulharští uprchlíci a emigranti, jichž bylo při posledním sčítání napočítáno 142.307. Roku 1926 konalo se nové sčítání. Podle předběžných dat bylo napočítáno při něm 5.483.125 obyvatelů; neobyčejně vysoký přírůstek obyvatelstva se vysvětluje přílivem Bulharů vypovídaných z Řecka.

Při sčítání lidu zjišťuje se i národnost obyvatelstva i mateřský jazyk. Podle výsledků sčítání z roku 1920 bylo obyvatelů

	národnosti		mateřské řeči	
	absol.	v %	absol.	v %
bulharské	4.036.056	83.26	4.041.276	83.38
jiné slovanské	14.801	0.22	14.543	0.20
neslovanské	796.114	16.42	791.152	16.32

Nejsilnější národnostní menšinou jsou v Bulharsku Turci (520.339), pak cikáni (98.401), Rumuni (57.312), Židé (43.209) a Řekové (42.074).

Národně nejednodušší jest západní a střední část severního Bulharska; téměř ryze bulharské jsou okruhy kljustendilský, sofijský, trnovský, vratecký, plevenský a petričský. Před bulharskou většinou jsou neslovanské menšiny na stálém ústupu a Bulharsko se stává čím dále národně jednodušší. Od roku 1887 do roku 1920 stoupl procento obyvatelstva bulharského ze 73.75% na 83.38%.

Cizí státy.

a) Bulharské území jazykové přechází na severovýchodě do Dobrudže v *Rumunsku*; velké ostrovy bulharské jsou kromě Dobrudže také v Besarabii a několik bulharských obcí jest i v Banátě. V té části Dobrudže, jež byla mírem bukureštským odstoupena Rumunsku, bylo roku 1910 128.116 Bulharů, ve Staré Dobrudži roku 1912 50.512, v Besarabii roku 1920 podle rumunské statistiky 147.000 (roku 1897 jen 103.225), v Banátě asi 9000 a ve starém Rumunsku asi 10.000; dohromady se může počítati v Rumunsku asi 346.000 Bulharů.

b) Z Besarabie šíří se bulharské kolonie do *jižní* Ukrajiny (okolí Odesy) a na Krym. V celém *Svazu SSR* přihlásilo se roku 1926 k bulharské národnosti 111.193 a k bulharské rodné řeči 105.998 obyvatelů, z nich pak připadá 92.078, resp. 88.539 na Ukrajinskou SSR. Nejvíce Bulharů žije v okruhu melitopolském (50.361), odesském (19.411), pervomajském (7634), nikolajevském (5225), v Moldavské ASSR (6026) a na Krymu (11.377).

c) Není žádných předpokladů, na jejichž základě bychom mohli stanoviti nyní počet Bulharů v *Řecku*, *Albanii* a *Turecku*. Podle starých zpráv můžeme souditi, že v těchto státech je bulharského obyvatelstva více než 1 milion duší.

d) Ve *Spojených státech* bylo roku 1920 jen 14.420 Bulharů, o 4763 méně než roku 1910, v *Kanadě* necelé 2000.

Celkový počet Bulharů lze odhadnouti pro konec roku 1928 asi na 6.20 mil., přibližně o 1.20 mil. více než roku 1900.

7. Kolik jest Slovanů.

Podle přibližných odhadů bylo na konci roku 1928 v milionech

		více (+) nebo méně (—)	
		než roku 1900	
		absolutně	v %
Rusů (Velkorusů)	81·79	+ 22·79	+ 43%
Ukrajinců	38·81	+ 10·01	+ 35%
Bělorusů	6·60	+ 0·40	+ 6%
všech <i>dohromady</i>	127·20	+ 33·20	+ 35%
Poláků	23·92	+ 6·42	+ 37%
Lužických Srbů	0·12	— 0·03	— 20%
Čechů a Slováků	11·62	+ 1·82	+ 20%
v tom: Čechů	8·72	+ 1·52	+ 22%
Slováků	2·90	+ 0·30	+ 12%
Srbů a Chorvatů	9·44	+ 2·05	+ 24%
Slovinců	1·61	+ 0·11	+ 7%
Bulharů	6·20	+ 1·20	+ 24%

Všech Slovanů dohromady jest nyní tudíž přibližně 179·18 mil., o 42·58 mil. (31%) více, než kolik jich napočítal prof. Niederle pro konec minulého století.

II.

HUSTOTA OBYVATELSTVA V ZEMÍCH SLOVANSKÝCH.

Slovanské země zalidněny jsou velmi nestejně. Průměrně připadá na 1 km²

v Československé republice	97 obyvatelů,
v Polsku	70 „
v Ukrajinské SSR	63 „
v království SHS	48 „
v Bulharsku	47 „
v Běloruské SSR	45 „
v Ruské SFSR	5 „
(v celém Svazu SSR)	6·7 „

Jak je z těchto dat patrné, mají Slované východní a jižní ještě mnoho volného prostranství pro svůj rozvoj, Slovanům západním však začíná býti jejich území již těsné.

Nejhustší zalidnění má jazyková oblast česká a lužicko-srbská. V zemích českých žije na 1 km² 127 obyvatelů. Poměrně nejřidčeji jsou v nich osazeny jižní Čechy a jihozápadní Morava; velmi hustou populaci mají severočeské okresy průmyslové, nejvíce pak žije lidí pohromadě kromě velkých měst v uhelné pánvi kladenské a ostravské (daleko přes 1000 obyv.). Slovensko je osídleno mnohem méně než země historické (61 obyv. na 1 km²), v Podkarpatské Rusi pak žije na 1 km² jen 48 lidí.

Hustotou obyvatelstva se blíží českým zemím jazyková oblast polská. V západní Haliči (v prov. krakovské) připadá na 1 km² 114, v provinciích býv. král. polského na levém břehu Visly 106 (ve varšavské s městem Varšavou 104, v lodžské 118, v kielecké 99), v těšínském Slezsku 143 a v horním Slezsku vlivem tamní kamenouhelné pánve dokonce 304 obyvatel; střední Halič (prov. lvovská), obsahující z menší části jazykové území polské, z větší části pak ukrajinské, je hustě zalidněna (101 obyv. na 1 km²).

Značně řidší zalidnění má polské jazykové území v bývalé části pruské a na pravém břehu Visly k Bugu: v Poznaňsku jest 74, v Pomoří pouze 57, v provincii lublinské 67 obyv. na 1 km².

Od hustě osídleného území polského národa se ostře v Polsku řídkým zalidněním odlišuje jen ta jeho část, jež náleží území běloruskému: v provincii białostocké jest 40, v novogródecké a na Vilensku 35, v Polesí dokonce jen 21 obyv. na 1 km²; touž hustotu má i Běloruská SSR. Hustší je populace v ukrajinské Volyni (48), značné hustoty pak dosahuje se ve východní Haliči (v stanislavovském vévodství 73, v tarnopolském dokonce 88).

Z východní Haliče táhne se pásmo prostředně zalidněného území do západní a střední Ukrajiny, kde hustota kolísá mezi 60—80 obyv. na 1 km². K němu se pak přimyká na severu nejhustěji zalidněná jižní část Ruské SFSR (gub. kurská, orelská, voronežská a nad nimi tulská, rjazanská), v nichž je víc než 50, avšak nikde ne víc než 60 obyv. na 1 km². Odtud pak ubývá v Rusku hustoty na sever a na východ; kraje podél Severního moře, kde podmínky pro lidský život jsou velmi nepříznivé, jsou obývány tak řídko, že 1 člověk připadá na 2, místy na 4 a leckde až na 10 km².

V království SHS je nejhustěji osazen velmi úrodný Banát s Báčkou, žije však v něm jen 70 lidí na 1 km²; jemu se nejvíce přibližuje Slovinsko (65) a Chorvatsko-Slavonsko (63). Mnohem menší hustotu má severní Srbsko (53) a Dalmacie (49); pro hornatý a chudý terén je řídko zalidněna Bosna (37), jižní Srbsko (32) a zejména Černá Hora (21).

Stejně zalidnění jako Srbsko má celkem severní Bulharsko podél Dunaje až k Černému moři, i býv. Rumelie; hustota se tu pohybuje přibližně mezi 45 až 60. Velmi řídko (mezi 23 až 34) jsou však osídleny kraje horské a území nově získané; tím je snížena celková zalidněnost Bulharska na 47.

III.

AGGLOMERACE OBYVATELSTVA.

19. a 20. století charakterisuje stále rostoucí koncentrace obyvatelstva zemí evropské kultury do měst. Nejdále pokročil vývoj v Anglii, kde žije již 80·2% obyvatelů ve městech a jen 19·8% v obcích venkovských.

Studium urbanisace zemí slovanských znemožňuje nesourodost statistických dat. V statistice ruské, polské a bulharské se činí přesný rozdíl mezi městy a obcemi venkovskými, v Československu a král. SHS dělí se naproti tomu obce podle velikosti (počtu obyvatelstva).

Z dat, které máme po ruce, vyplývá, že koncentrace obyvatelstva do měst je teprve v počátcích v zemích východoslovanských a jihoslovanských. Nejméně městského obyvatelstva má území běloruské (11·3% obyv.) a Sibiř (11·8%); v evropské části Ruské SFSR žije ve městech 14·2% obyv., procento to stoupá v Ukrajinské SSR na 15·5%, v oblasti severokavkazské na 17·2%, v Bulharsku posléze na 19·9%. Pokročila-li urbanisace král. SHS dále nežli v Bulharsku, nelze říci pro nesrovnatelnost dat.

Poměry na ukrajinském a běloruském území připojeném k Polsku, odpovídají celkem poměrům ruským; procento městského obyvatelstva je na něm jen o málo vyšší než za hranicemi. Zcela jiné poměry jsou však na jazykovém území polském. Tu připadá v provinciích buď zcela nebo víc než ze tří čtvrtin polských již 30·2% (v býv. král. polském na levém břehu Visly dokonce 36·1%) obyvatelstva na města, kdežto v provinciích ostatních toliko 16·9%.

Jest litovati, že není možno provéstí srovnání poměrů českých s polskými. V zemích českých žije 21·7% obyv. v obcích s více než 10.000 obyv. (o 5·8% více než v král. SHS), jest však velmi mnoho měst i mezi obcemi menšími. Na Slovensku i v Podkarpatské Rusi jest městského obyvatelstva mnohem méně než v zemích českých.

Největšími, již milionovými slovanskými městy byla před válkou ruská města Petrohrad a Moskva: roku 1897 čítal Petrohrad 1,264.920 a Moskva 1,038.591 obyv. Ruskou revolucí utrpěl neobyčejně Petrohrad (nyní Leningrad); jeho populace klesla roku 1920 na 722.229 duší, kdežto Moskva, stavši se opět hlavním městem, zůstala městem milionovým (1,028.218 v roce 1920). Při sčítání z roku 1926 bylo v Moskvě již 2,085.947 obyv. a v Petrohradě (Leningradě) 1,614.008

obyv. Třetím městem slovanským, co do velikosti, je Varšava, čítající roku 1920 936.713 obyv. a nyní již hodně přes milion. Na čtvrtém místě stojí Praha s více než $\frac{3}{4}$ mil. obyv. (roku 1921 ještě jen 676.657 obyv.)

Kromě těchto 4 měst je slovanských velkoměst s více než 100.000 obyv. ještě 31 (ve Svazu SSR 18, v Polsku 6, v Československu 3, v král. SHS 3 a v Bulharsku 1).

IV.

PŘIROZENÝ VZRŮST SLOVANŮ.

Provésti srovnávací studium přirozené měny slovanských národů není možné pro nedostatek dat hlavních slovanských států z doby poválečné. Úplně jsme informováni o nejdůležitějších faktorech přirozené měny toliko z Československé republiky a z Bulharska; jakákoli data scházejí dosud z král. SHS, velké mezery vykazuje statistika polská a neúplná je také statistika Svazu SSR.

a) *Sňatky*. Po celou dobu, kterou můžeme statisticky pozorovati, uzavírá se ve slovanských zemích poměrně více sňatků než v ostatních zemích evropských a v manželství se vstupuje u slovanských národů ve věku časnějším. Zejména četné byly před válkou sňatky v zemích jihoslovanských. V letech 1905—1910 připadalo ročně na 1000 obyv. sňatků v Srbsku 9·9, v Bulharsku 9·6, kdežto ve většině evropských států se uzavíralo mezi 1000 obyv. pravidelně 7 až 8 sňatků, velmi zřídka kdy více než 8, v zemích severských a v některých zemích v západní Evropě dokonce jen 6. I v Rusku bylo poměrně méně sňatků než na Balkáně.

Po válce stoupl počet sňatků mimořádně vysoko. V Československé republice připadalo jich roku 1919 13·4 na 1000 obyv., od té doby jich ubývalo pravidelně až do roku 1927, kdy jich bylo uzavřeno necelých 9; uzavírá se jich však stále více než před válkou, a to nyní na Slovensku a v Podkarpatské Rusi o něco méně než v zemích českých. Ve všech zemích Československé republiky jsou sňatky u slovanského obyvatelstva čtenější než u národnostních menšin neslovanských.

V Polsku byl obdobný vývoj jako v Československu, po přechodném vzestupu sňatečnosti ustálil se průměrný roční počet sňatků nyní přibližně na 8·6⁰/₁₀₀.

Vysoká jest nyní sňatečnost v Rusku; v Ruské SFSR připadalo na 1000 obyv. sňatků v roce 1923 v 51 guberniích a 2 městech 13·5, roku 1924 v 45 guberniích a 2 městech 10·9, v Ukrajinské SSR roku 1923 11·2 a roku 1924 11. Statistika bulharská má poslední zprávu z roku 1921, kdy bylo sňatků 12·4, o málo více než v Československé republice.

Z několika příčin, zejména pak následkem reformy manželského práva, přibýlo v některých slovanských zemích, zejména u Čechů a u Rusů, *rozvodů a rozluk*. V Rusku se nyní rozlučuje asi každý desátý sňatek, v Čechách přibližně každý dvacátý, na Moravě a ve Slezsku přibližně každý dvacátýpátý, na Slovensku asi čtyřicátýpátý a v Podkarpatské Rusi teprve přibližně každý šedesátý až sedmdesátý.

b) *Porody*. Slovanští národové vynikali a vynikají dosud plodností nad národy románské i germánské. Toliko české země (zejména Čechy) byly zasaženy dříve omezováním plodnosti, čímž plodnost českého národa byla snížena na úroveň západoevropskou. Zdali také u jiných Slovanů začíná pronikati tendence omezovati plodnost a do jaké míry, nemůžeme zatím ještě posouditi.

V Rusku jest natalitní číslice sice o něco málo nižší než před válkou, stojí však posud velmi vysoko. V Ruské SFSR připadalo v těch guberniích, z nichž jsou data, roku 1923 42·6, roku 1924 42·7, v Ukrajinské SSR roku 1924 40·9 narozených na 1000 obyv. Na téže výši se pohybuje asi porodnost v Bulharsku, která až do války byla ve stálém vzrůstu; roku 1921 bylo v něm 40·7 porodů na 1000 obyv.

O nynější natalitě v král. SHS nemáme žádných dat. Před válkou klesala plodnost u národů jihoslovanských od východu na západ. Mezi Srby byla o něco nižší než mezi Bulhary, mezi Chorvaty nižší než mezi Srby a u Slovinců menší než u Chorvatů.*)

V Polsku pohybuje se natalita nyní mezi 33 až 35 na 1000 obyv., má však tendenci klesající. Považuji za jisté, že ve východních krajích Polské republiky obývaných Rusy, Ukrajinci a Bělorusy jest natalita značně vyšší než na území čistě polském.

V Československé republice překvapuje svojí vysokou plodností ruské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi: roku 1925, z kterého roku máme po prvé data o přirozené měně podle národnosti obyvatelstva, připadalo v této zemi na 1000 Rusů 45·5 živě narozených, kdežto na 1000 Maďarů jen 35·6. Slováci vynikali mezi uherskými národnostmi vysokou natalitou, následující hned za Srby a Rusíny, již za maďarské vlády začala však jejich natalita značně klesati, obnášejíc roku 1900/01 43, roku 1910/11 jen 37·4, po válce pak následuje po přechodném vzestupu další pokles na 33·4 (u Maďarů na Slovensku pouze 24·8) v roce 1927. Silně klesala plodnost českého obyvatelstva zejména v Čechách, jehož plodnost jest nyní dvakrát menší než národa ruského. Roku 1927 připadalo na 1000 obyvatelů v Čechách již jen 19·04 živě narozených, na Moravě 21·4 a ve Slezsku 22·8; v Čechách jest natalita českého i německého lidu na úrovni téměř stejné, v druhých dvou zemích českých jest však rozdíl mezi Čechy a Němci značný; roku 1927 připadalo živě narozených dětí na 1000 Čechů na Moravě 22·8, ve Slezsku 23·3, na 1000 Němců však na Moravě jen 16·9 a ve Slezsku 19.

c) *Úmrtí*. Také úmrtnost byla a jest u Slovanů vyšší než u ostatních národů, avšak její výše jest důsledkem vysoké úmrtnosti v útlém věku dětském. Kdyby-

*) V Srbsku připadalo v roce 1905—1910: 38·4 porodů na 1000 obyv., v býv. Uhersku u Srbů v letech 1910 39·4, u Chorvatů 36·3, v t. zv. zemích krasových roku 1911 jen 34·6.

chom mohli přihlížeti i k věku zemřelých, dospěli bychom asi k přesvědčení, že zdravotní poměry nejsou o mnoho horší než v zemích jiných, zejména pak v zemích jihoslovanských (Bulharsku a Srbsku) úmrtnost vzhledem k velkému počtu narozených nestála vysoko. Bohužel scházejí dosud přípravné studie, jež by pronikavěji osvětlily úmrtnost u všech národů slovanských; proto se musíme spokojiti jen několika málo všeobecnými čísly.

V Ruské SFSR zemřelo z 1000 obyv. roku 1923 23·1, roku 1924 23·2, v Ukrajinské SSR roku 1924 pouze 17·3. Ve srovnání s poměry předválečnými byla by se úmrtnost v Rusku velmi snížila; do jaké míry snížena je v těchto dvou letech úmrtnostní číslice ohromnou úmrtností v předcházejících letech epidemie hladové, ukáže teprve budoucnost.

Úmrtnost v Bulharsku a v Srbsku byla před válkou mnohem nižší než v Rusku; zemřelo z 1000 obyv. v letech 1905—1910 přibližně v Srbsku 24·5, v Bulharsku 23·5. Nápadná byla však velmi vysoká úmrtnost srbského obyvatelstva v dřívějším Uhersku: v letech 1910—11 činila u Srbů 30, a byla o 5·7 vyšší než státní průměr. Chorvaté a Slovinci měli sice úmrtnost značně menší než Srbové, avšak vyšší než sousední Maďaři a Němci. Jak se vyvinuly v nynějším král. SHS poměry po válce, zatím ještě nevíme.

S malou plodností v zemích českých jest v souvislosti poměrně nízká úmrtnost jejich obyvatelstva; v posledních dvou letech 1924—1925 klesla v Čechách a na Moravě na 14·2, ve Slezsku dokonce na 13·8; na Slovensku a v Podkarpatské Rusi jest sice o něco větší než v zemích českých, avšak to jest důsledek větší natality a tudíž vyššího počtu zemřelých kojenců.

Úmrtnost v Polsku klesla značně po r. 1922 a činí nyní přibližně 17·4 na 1000 obyv.

d) *Přebytek živě narozených*. Pro malou plodnost mají mezi slovanskými národy nejmenší vzrůst měnou přirozenou Čechové v Čechách; roku 1927 činil u nich toliko 4·2 na 1000 obyv. (u Němců v Čechách 3·7). V Čechách je vůbec přebytek živě narozených od roku 1921 na stálém sestupu a je mnohem menší než před válkou. Příznivější jsou poměry na Moravě a ve Slezsku; na Moravě roční přírůstek se pohybuje v posledních pěti letech mezi 6·7 až 11·1, ve Slezsku mezi 9·4 až 14·9 a činí roku 1927 u Čechů moravských 8, u Čechů slezských 10·7, kdežto u Němců na Moravě pouze 3·7 a ve Slezsku 5·8.

Mnohem rychleji než Čechové rostou Slováci; na Slovensku činí roční přírůstek přirozený v průměru posledních 7 let: 1921—1927 12·5, u slovenského obyvatelstva samotného jest pak ještě vyšší.

Poláci mají vzrůst obyvatelstva ještě vyšší než Slováci a jest pravidelně vyšší 15⁰/₁₀₀ ročně.

Pro Ruskou SFSR resultuje z dat shora uvedených přirozený vzrůst roku

1923 i 1924 19·5, v Ukrajinské SSR roku 1924 dokonce 23·6, takže se zdá, jako by nyní pro rozvoj ruského národa byly poměry ještě příznivější než před válkou. Přímo překvapující je přirozený vzrůst obyvatelstva Podkarpatské Rusi, kde v posledních letech přibývá průměrně 22 až 23 obyv. na 1000 ročně, přičemž přirozený vzrůst ruského národa v této zemi jest ještě vyšší, neboť zemský průměr jest snižován poměrně menším vzrůstem obyvatelstva maďarského a židovského.

V Bulharsku činil v letech 1901—1910 roční přírůstek 18·3; téže výše dosáhl po válce již roku 1920 a činí roku 1921 18·7. U Srbochorvatů i Slovinců byl přebytek narozených před válkou menší než u Bulharů; jak je tomu po válce, není dosud známo.

V.

STĚHOVÁNÍ SLOVANSKÝCH NÁRODŮ.

Chudší a zalidněné země slovanské nestačí již uživit celý přírůstek obyvatelstva. Již v druhé polovině 19. století dochází k vystěhovalectví v zemích českých, později v krajích osazených Poláky, ze Slovenska a z některých krajů jihoslovanských (zejména ze Slovinska); teprve bezprostředně před válkou zahraniční vystěhovalectví začíná zachvacovati také Rusy, přes to, že vládli nad rozsáhlými končinami velmi řídké zalidněnými a přes to, že v posledních desetiletích předválečných byla prováděna rozsáhlá kolonisace Sibíře.

Hlavní proud slovanských vystěhovalců obrátil se do Spojených států amerických. Teprve ke konci minulého století začala připoutávati k sobě pozornost také Kanada a ze států jihoamerických zejména Argentina. Jak mohutný byl proud Slovanů přicházející do Ameriky, ukazují nám jasné data námi výše uvedená o počtu slovanských obyvatelů ve Spojených státech amerických a Kanadě. Z evropských imigračních středisk měly pro Slovany význam jen dvě: Vídeň s dolnorakouským venkovem a pánev uhelná ve Westfalsku. Vídeň působila na země české a to tak mocně, že ke konci minulého století téměř ustalo stěhování Čechů do Ameriky, ve Westfalsku pak nalezlo zaměstnání velmi mnoho horníků a dělníků polských, a něco i českých.

Po válce mělo velký vliv na slovanské vystěhovalectví omezení imigrace do Spojených států amerických. Emigrace československá a polská musila si hledati nové cesty a obracela se zčásti do Kanady a Argentiny, hlavně však našla zaměstnání ve Francii, která na čas stala se hlavním cílem vystěhovalectví západoslovanského, zejména polského.

Zvláštním zjevem poválečným stala se emigrace Rusů, kteří z obavy před sovětskou vládou prchali ze své vlasti a rozptýlili se většinou po státech evropských a mnohých státech zámořských.

Zachytiti číselně nynější emigraci slovanskou není možno, neboť emigrační statistiky vybudovaly dosud jen Československá republika a Polsko.

VI.

VĚK, RODINNÝ STAV A POMĚR POHLAVÍ.

Věkové rozvrstvení obyvatelstva je v nynější souvislosti s jeho natalitou a mortalitou. Silná porucha, kterou v přirozeném vývoji evropských národů způsobila válka světová, projevuje se nyní abnormálně nízkým obsazením ročníků narozených za války a oslabením podílu připadajícího na muže ve věku od 25 do 50 let.

Podati i jen nejvšechnější analýsu dat o věku slovanského obyvatelstva není ještě možno; scházejí k tomu dosud všechny předpoklady, zejména řádný rozbor dat, místy pak jakákoli data vůbec. Pouze pro ilustraci rozdílů, jaké jsou mezi jednotlivými zeměmi a národy slovanskými, uvádím tu rozdělení mužů v době poválečné na 6 věkových tříd u obyvatelstva Ruské SFSR, Polesí v Polsku, Bulharska a Čech.

	Z 1000 mužů bylo ve věku					
	0-15	15-25	25-40	40-60	více než 60 let	neznámo
v Ruské SFSR	430	134	143	181	80	32
v Polesí (v Polsku)	391	367		165	76	1
v Bulharsku	307	211	201	195	84	2
v Čechách	281	205	210	211	93	0

Nejpodrobněji jsme informováni o věkovém složení obyvatelstva také se zřetelem k národnosti v Československé republice. Tu jsou velké rozdíly mezi zeměmi západními a východními a značné rozdíly mezi národy slovanskými a neslovanskými. Slováci na Slovensku a Podkarpatští Rusové mají poměrně mnohem více dětí a méně lidí ve věku dospělém i starců než Češi v zemích historických, tito pak opět více dětí a méně starců než Němci.

Rodinný stav obyvatelstva jest nám znám z většiny slovanských zemí pouze v úhrnných datech za veškeré obyvatelstvo. Bez kombinace s věkem však úhrnná data nemají valné ceny vědecké; proto od informací o rodinném stavu obyvatelstva ve slovanských zemích upouštím. Podrobné zprávy máme toliko z Československé republiky, z nich pak vychází na jevo, že v zemích českých uzavírají se sňatky u Čechů častěji a v ranějším věku než u Němců; u Slovanů a zejména

u Podkarpatských Rusů pak je daleko více předčasně uzavřených manželství než u Čechů a také mnohem méně mužů i žen zůstává ve vyšším věku svobodnými než v zemích českých. Ovdovělých žen je na Slovensku i v Podkarpatské Rusi následkem řídkého uzavírání druhých sňatků poměrně mnohem více než v zemích historických.

Poměr pohlaví se značně změnil vlivem války, jež přinesla těžké krvavé ztráty mužům. Před válkou lišili se ostře od ostatních Slovanů Slované balkánští převahou mužů, kdežto všude jinde bylo více žen. V Srbsku připadalo roku 1910 na 1000 mužů toliko 937 žen, v Bulharsku 966, v Bosně a Hercegovině dokonce jen 878. Mezi Chorvaty a Slovinci byly však v převaze ženy. Po válce zůstalo méně žen než mužů toliko v Bosně s Hercegovinou (957 žen na 1000 mužů), jen slabou převahu mají ženy v Bulharsku (1002), avšak velmi silnou následkem těžkých krvavých ztrát v Srbsku, kde počet žen připadajících na 1000 mužů stoupl z 937 na 1088. Ve všech ostatních slovanských zemích se dřívější převaha žen silně zvětšila, zejména u národa ruského. Podle výsledků posledních sčítání lidu připadalo na 1000 mužů:

v Ruské SFSR	1181 žen
v Běloruské SSR	1120 „
v Ukrajinské SSR	1109 „
v Polsku	1070 „
v Československé republice	1075 „
v Chorvatsku-Slavonsku	1052 „
v Slovinsku	1097 „
v Banátu s Báčkou a Baranjí	1050 „

V Československé republice mají Němci poměrně značně více žen než Čechové v zemích historických, tito pak více než Slováci a Podkarpatské Rusové.

VII.

NÁBOŽENSTVÍ.

Náboženským vývojem byli Slované rozděleni ve dvě nestejně velké skupiny: větší část přijala východní formu křesťanství (pravoslaví), menší část stála pod vlivem římského katolictví a z něho vyrostlého protestantismu.

Pravoslaví získalo celý národ ruský až na menší část Bělorusů, celý národ bulharský a z národa srbsko-chorvatského téměř všechny kmeny srbské. Pravoslavní Rusové (Ukrajinci), kteří seděli v dřívější říši polské a v Uhrách, podřídili se svrchovanosti papežské a stali se uniáty. V té části Polska, jež připadla po jeho rozdělení Rusku, byla unie vypleněna, takže udržela se toliko v nynějším Malopolsku (Haliči) a na tom území, které bylo dříve pod svrchovaností uherskou; na východním Slovensku řecko-katolického vyznání byla a zůstala i část Slováků, v Haliči pak i něco Poláků. Po utvoření autonomní Podkarpatské Rusi nastalo mezi uniátskými Rusy silné hnutí vracející se opět k pravoslaví. Od pravoslavné církve oddělili se na Rusi starověrci. Po říjnové revoluci nastalo v pravoslavné církvi ruské velké kvašení, jehož výsledky nejsou ještě známy; část strany komunistické postavila se úplně mimo křesťanství. V bývalé říši turecké byla část Bulharů a Srbů násilně obrácena k islamu.

Západní křesťanství přijali západní Slované, část Bělorusů; z jižních Slovanů Slovinci, Chorvaté, několik malých kmenů srbských a málo Bulharů (t. zv. Pavlikijáni). Protestantství se s počátku šířilo mezi Slovany rychle, avšak jeho postup byl protireformací zastaven a většina protestantských Slovanů byla převedena opět zpět ke katolictví. Nyní je protestantským pouze národ Lužických Srbů (až na malou menšinu katolickou) a kromě nich silnou menšinu protestantskou mají Slováci; z Poláků zůstal protestantství věren pouze kmen t. zv. Mazurů, podléhající velmi rychlé germanisaci, a silná menšina na Těšínsku; na ostatním území polském jsou jen drobné a rozptýlené menšiny evangelické. V českém národě vrátila se k protestantismu po tolerančním patentě jen malá menšina; po převratě došlo k novému hnutí protiřímskému, jež posílilo jednak církev evangelickou, jednak vedlo k založení samostatné církve československé a k bezkonfesijnosti. Ze Slovinců zůstala evangelickou jen nepatrná část sedící dříve v Uhrách, mezi Chorvaty pak protestantství trvalé pudy vůbec nenalezlo.

Asimilací Židů slovanskému okolí se stalo, že jsou také israelité slovanské národnosti.

Nynější stav rozvrstvení konfesijního u slovanských národů jeví se nám takto:

a) *Rusové* v Rusku náleželi podle statistiky z roku 1897 z 95·5% k pravoslaví, 2·6% k starověrectví a 1·8% římskému katolictví (Bělorusové); zbývající 0·1% byli jednotlivci různých vyznání. Nové statistiky konfesijní z území Svazu SSR není; sovětská vláda staví se k náboženství nepřátelsky a tedy se také při sčítání na ně netáže.

Z území, jež od ruské říše bylo odtrženo, známe dosud jen konfesijní rozdělení ruského obyvatelstva v Lotyšsku a v provincii Polesí republiky Polské. V Lotyšsku je mezi Velkorusy 53·6% pravoslavných, 44% starověrců a jen 1·7% římských katolíků, mezi Bělorusy 75·4% římských katolíků, 17·1% pravoslavných a 7·2% starověrců. V Polesí jsou Rusové (Ukrajinci, Bělorusové, Velkorusové a t. zv. autochtoni (téměř vesměs pravoslavní; mezi Bělorusy činí římsko-katolická menšina pouze necelých 0·8%).

V Haliči náležel malý zlomek ukrajinského obyvatelstva církvi římsko-katolické; podle rakouské statistiky z roku 1910 bylo římsko-katolických Ukrajinců v Haliči 42.822, t. j. 1·3% všeho ukrajinského obyvatelstva. Zdá se, že jsou to většinou potomci polských kolonistů, kteří se asimilovali ukrajinskému okolí, avšak svoje vyznání původní si uchovali; mnohem mocnější byl arci vliv opačný, totiž polonisace uniatských Ukrajinců. V Bukovině tvořili uniaté mezi Ukrajinci jen malou menšinu; bylo jich 21.508 (t. j. 7% všech Ukrajinců), římských katolíků 3.703 (1·2%), kdežto k pravoslaví se hlásilo 90% ukrajinského obyvatelstva Bukoviny.

Počet Rusů (Ukrajinců), kteří v Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku přestoupili od uniatství k pravoslaví, lze odhadovati do sčítání lidu roku 1921 na 60.000. Úhrnem bylo v celé Československé republice roku 1921: 83·8% Rusů vyznání řecko-katolického, 13·6% pravoslavného a jen 1·4% římsko-katolického; nyní je procento pravoslavných Rusů arci vyšší.

V nynějším Rumunsku náleží Rusové besarabští k církvi pravoslavné. Rusové sedící na území postoupeném od Uher jsou uniaty.

b) *Poláci* usazení na území, jež náleželo dříve říši ruské, jsou téměř vesměs římskými katolíky; roku 1897 bylo jich 98·3% římskými katolíky, 0·6% hlásilo se k církvi pravoslavné, pouze 0·5% k církvim evangelickým a 0·6% bylo asimilovaných židů. Jaké jsou nynější poměry, nevíme. Podrobnou konfesijní statistiku v kombinaci s národností známe toliko z Polesí; tu se přihlásilo 214.159 obyvatelů k národnosti polské, z těch pak bylo 127.883 pravoslavných, pouze 65.486 římských katolíků, 17.822 israelitů a 2776 evangelíků. Poněvadž nelze předpokládati,

že by byli Poláci přestupovali k pravoslaví, jedná se u pravoslavných Poláků skoro vesměs o polonisované Rusy.

Jako v Polesí, na Volyni a v ostatním území ruském postoupeném Polsku od Ruska přecházejí k polské národnosti pravoslavní, tak v bývalé Haliči následkem polonisace je mnoho Poláků vyznání řecko-katolického. Již roku 1910 za panství rakouského bylo v Haliči 335.328 uniatů, kteří byli přihlášení k polské národnosti, po zřízení samostatného Polska tento počet se víc jak zdvojnásobil.

Evangelických Poláků bylo roku 1910 v Haliči pouze 7854 (necelé 0·2%). Silnou minoritu tvořili však evangelíci (augsb. vyznání) mezi polským obyvatelstvem na Těšínsku; roku 1910 bylo tu 69% Poláků vyznání římsko-katolického a 30·5% (absol. 71·385) evangelického. V té části Těšínska, která připadla Československé republice, jsou evangelické menšiny silnější; v celém Československu je 62·1% Poláků vyznání římsko-katolického a 37·3% evangelického.

Na území, jež bylo dříve v držení Pruska, byl evangelického vyznání celý polský kmen Mazurů, usazený ve východních Prusích, který je smýšlení Němcům přátelského a při plebiscitu v roce 1920 hlasoval pro Němce. Mimo Mazury je několik tisíc evangelických Poláků v pruském Slezsku mezi Ostrovem, Klucborkem a Namyslovem a jen rozptýleně sedí mimo to v Poznaňsku i Pomoří.

Přesná data o konfesijním rozčlenění polského národa v Polsku bude možno poskytnouti teprve po podrobném uveřejnění výsledků sčítání lidu ze všech provincií.

c) *Čechoslováci*. Před převratem bylo podle rakouského sčítání lidu z r. 1910 96·6% Čechů vyznání římsko-katolického, 2·5% evangelického augsb. a helv. vyznání, 0·8% bylo israelitů. Po převratu vystoupilo až do sčítání lidu asi 1¹/₄ mil. Čechů z římsko-katolické církve, takže procento římských katolíků mezi Čechy kleslo v Čechách na 70·9%, na Moravě a ve Slezsku (dohromady) na 89·7%. K církvim evangelickým hlásí se nyní 3·6% českých obyvatelů v Čechách a 4% na Moravě a ve Slezsku. Československá církev získala až do sčítání lidu v celé republice 525.333 stoupenců, téměř vesměs Čechů, a to v Čechách mnohem více než na Moravě. Od sčítání lidu vzrostla československá církev dále a čítá nyní asi 800.000. Malá část její se odštěpila a utvořila českou církev pravoslavnou, jež se rozšířila více na Moravě než v Čechách. Bez vyznání zůstalo 703.116 (8%) Čechoslováků, z nich jest 640.072 v Čechách (14·6% českého obyvatelstva Čech).

Významným činitelem jest protestantismus mezi Slováky. Roku 1910 bylo v Uhrách 71·5% Slováků římsko-katolických a 24·1% evangelických (23·6% vyznání augsb. a 0·5% reform.). Jelikož největší slovenské kolonie v jižních Uhrách byly evangelické, bylo procento protestantů na vlastním jazykovém území slovenském menší. Roku 1921 hlásilo se na Slovensku 16·8% Čechoslo-

váků k církvím evangelickým a 76·7% k církvi římsko-katolické. Hnutí proticírkevní na Slovensku ohlasu nenabýlo; československá církev začala pracovat mezi slovenským lidem teprve nedávno a bez vyznání jsou na Slovensku téměř jen Češi.

Uniaté jsou rozšířeni mezi Slováky toliko na východním Slovensku; všech uniatů československé národnosti bylo v Československé republice 94.934, z nich 91.434 na Slovensku.

d) *Lužičtí Srbové*. Římských katolíků bylo mezi Lužickými Srby v Sasku roku 1910: 9492 (21·9%), tedy o něco více než pětina. Mnohem méně jest jich v pruské Lužici; přesný jejich počet není však znám.

e) *Srbochorvaté a Slovinci*. Slovinci na území, jež bylo dříve pod panstvím rakouským, jsou výlučně římskými katolíci (roku 1910 99·7%). Pouze část Slovinců sedící před válkou v Uhrách v komitátě Železném byla evangelická; z 93.174 Slovinců roku 1910 v Uhersku napočítaných bylo asi 21.000 evangelíků (augsb. vyznání).

Mezi Chorvaty bylo podle uherské statistiky toliko 0·5% pravoslavných, 0·6% israelitů, ostatní pak byli vesměs římskými katolíci.

Srbové v bývalém Rakousku-Uhersku byli veskrze — až na malý počet jednotlivců — pravoslavní; jenom t. zv. Buněvci, Šokci a Krašované, z kterých maďarská vláda vytvořila zvláštní národnosti, jsou římskými katolíky; Buněvců a Šokců bylo napočítáno roku 1910 88.209, Krašovanů spolu s Bulhary 23.267.

V Bosně a Hercegovině byla dříve celá třetina srbskochorvatského obyvatelstva mohamedánská; podíl mohamedánského obyvatelstva však stále klesá; roku 1921 bylo tu 588.247 mohamedánů, t. j. 31·1%. Druhá srbská menšina mohamedánská jest v jižním Srbsku, v němž jest mohamedánů jen o málo méně než pravoslavných (743.872 pravoslavných, 705.554 mohamedánů), jelikož Albánců a Turků jest v této zemi dohromady něco přes 560.000 a část Albánců jest křesťanská, může se počítati mohamedánských Srbů v jižním Srbsku víc než 150.000. Značná mohamedánská menšina je také na Černé Hoře (84·3% psl., 11·4% moh.) národnosti sice většinou albánské, nicméně i tu jest mohamedánských Srbů aspoň 6000.

Jedinou ryze pravoslavnou zemí jest severní Srbsko (98·4% psl. a jen 0·7% řím.-kat.). Malé římsko-katolické menšiny v jižním Srbsku na Kosovu, u Đakovice, Peče a Prizrenu jsou, jak se zdá, národnosti albánské.

f) *Bulhaři*. V nynějším Bulharsku jest 97% Bulharů pravoslavných. Mohamedánských Bulharů t. zv. Pomáků bylo roku 1920 napočítáno toliko 86.397, t. j. pouze 2·1%.*) Sedí u Plovdiva a pak zejména v krajích, které Bulharsko

*) Bulharská statistika odděluje také národnostně Pomáky od Bulharů. Podle národnostní statistiky bylo jich 88.399; patrně hlásili se za Pomáky také někteří pravoslavní.

získalo válkou balkánskou; v některých okresích jsou tu Pomáci ve většině. Jest pravděpodobno, že mnohem více než v Bulharsku jest rozšířen islam mezi Bulhary obývajícími v Řecku a Turecku.

Římsko-katolických Bulharů, t. zv. Pavlikijánů bylo v Bulharsku toliko 28.593 (0·7%); jsou usazeni zejména mezi Plovdivem a Nikopolí, v malém počtu také u Plevna a Vratce.

VIII

VZDĚLANOST.

Vzdělanost širokých vrstev lidových měří statistika znalostí čtení a psaní. Rozdíly v gramotnosti jsou mezi slovanskými národy ohromné; na jedné straně stojí Čechové, u nichž negramotných téměř vůbec není, na druhé Rusové, u nichž jen něco přes třetinu obyvatelů starších 10 let zná čísti a psáti.

Podrobná data o znalosti čtení a psaní z posledních sčítání lidu nám u slovanských národů dosud chybějí; proto jsme nuceni spokojiti se pouze několika málo všeobecnými daty týkajícími se veškerého obyvatelstva slovanských států, resp. daty ze starých sčítání.

V *Rusku* bylo roku 1897 mezi Rusy pouze 29·6% gramotných mužů a 9·3% žen v obyvatelstvu veškerém; roku 1920 znalo čísti a psáti v Ruské SFSR ve venkovském obyvatelstvu 39·2% mužů a 20·1% žen, v městském 67·6% mužů a 55·4% žen; docílilo se tudíž v posledních 20ti letech pokroků velkých. V *Ukrajinské SSR* jsou poměry o něco příznivější než v Ruské SFSR: tu bylo na venkově gramotných mužů sice 39·7%, avšak žen pouze 17·7%, v městech bylo gramotných mužů jen 63·7% a žen 50·9%. Při sčítání z roku 1926 bylo gramotných v Ruské SFSR již 44·1% (56·4% u mužů a 33·2% u žen), v *Běloruské SSR* 40·7% (54·2% mužů, 27·8% žen) — z ostatních republik nemám ještě dat po ruce.

Polský národ předčil v gramotnosti ruský národ značně; roku 1897 bylo mezi Poláky v Rusku 31·9% gramotných mužů a 28·2% gramotných žen. Více byla rozšířena znalost čtení a psaní mezi Poláky žijícími v Rakousku, data ze sčítání lidu v Polsku z roku 1920 jsou známa dosud jen za město Varšavu, za Polesí a Vilensko; mezi obyvatelstvem starším 10 let bylo analfabetů ve Varšavě 15·6%, na Vilensku 58·3% a v Polesí 71%. Poláci, kteří žijí v *Československé republice*, pokročili asi ve svém vzdělání nejdále; z obyvatelů starších 5 let jest mezi nimi jen 6·3% negramotných.

V *Bulharsku* umí čísti a psáti podle statistiky z roku 1920: 52·7% obyvatelů starších 7 let (66·4% mužů a 39·2% žen, 71·3% ve městech a 47·8% na venkově).

Československý národ vykazuje v republice celkem 5·65% negramotných osob starších 5 let. Jsou však značné rozdíly mezi zeměmi historickými a Slovenskem;

v Čechách jest negramotných ve zmíněném věku pouze 2·4%, na Moravě 3·2%, ve Slezsku 3·6%, avšak na Slovensku ještě 15·7%. Nejhorší poměry jsou v Československé republice mezi obyvatelstvem ruským. V Podkarpatské Rusi neumí čísti a psátí ještě 65·7% Rusů starších 5 let, na Slovensku pak 43·6%; za Rusy stojí již jen obyvatelstvo několika vesnic rumunských.

IX.

POVOLÁNÍ

OBYVATELSTVA A JEHO POMĚRY SOCIÁLNÍ.

Podati stručný obraz hospodářských a sociálních poměrů ve slovanských zemích bylo by nejděčnější částí statistického přehledu Slovanstva; bohužel právě tato statistika jest nejméně zpracována a nejméně srovnatelná.

Industrialisace, jež charakterisuje vývoj hospodářských a sociálních poměrů v Evropě za poslední dvě století, pokročila nejdále v zemích českých. Podle posledního sčítání živilo se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (dohromady) 31·55% obyvatelstva zemědělstvím a lesnictvím, 40·05 průmyslem, 11·77% obchodem a dopravou, 5·76% státní a jinou veřejnou službou, zbytek pak ostatními povoláními. Přes to, že německé kraje jsou mnohem průmyslovější českých, přece i v československém lidu v zemích českých má průmysl slabou převahu nad zemědělstvím: z 1000 Čechoslováků těchto zemí náleží k zemědělství (s lesnictvím a rybářstvím) 344, k průmyslu 379, obchodu a dopravě 113, státní a jiné veřejné službě 59.

Zcela jiné poměry jsou již na Slovensku, které si uchovalo dosud zemědělský ráz; tu náleží k zemědělství ještě 60·6% obyvatel a mezi Čechoslováky dokonce 63·3%, k průmyslu toliko 17·7% (mezi Čechoslováky 17·1%), k obchodu a dopravě 7·7% (mezi Čechoslováky jen 6·6%), k státní a jiné veřejné službě 4·9%. Ještě zemědělstější jest Podkarpatská Rus, v níž 67·7% obyvatelů jest zemědělského a jen 10·6% průmyslového zaměstnání, národ ruský pak sám v této zemi jest zcela zemědělský (zemědělstvím se živí 82·1% podkarpatských Rusů).

Po Češích mají ze slovanských národů nejvíce průmyslu Poláci. Již roku 1897 náleželo v t. zv. privislanských guberniích jen 56·7% obyvatel k prvovýrobě zemědělské (a lesnické). Podle posledního sčítání náleželo v Polsku z činného obyvatelstva k průmyslu 15·5% obyv., k zemědělství však ještě 73·8%.

Ruský národ byl ke konci minulého století ještě více než ze tří čtvrtin zemědělský; roku 1897 náleželo k zemědělství s příbuzným povoláním v Rusku 77·1% Rusů (a to 71·6% u Velkorusů, 87·2% u Malorusů a 90·9% u Bělorusů). Sovětská vláda uveřejnila sice již data o sociálním postavení obyvatelstva a jeho

povolání, avšak ta jsou sestavena jiným způsobem, takže bez podrobného zpracování nelze jich použití k naší srovnávací studii.

V Bulharsku náleželo roku 1920: 75·4% obyvatelů k zemědělství (s lesnictvím a rybnářstvím), 10·3% k průmyslu (s hornictvím), 6·3% k obchodu a dopravě, 3·9% k státní a jiné veřejné službě a zbytek k ostatním povoláním; agrární ráz Bulharska jest z těchto dat patrný. Není pochyby, že stejně zemědělské je také království SHS, statistických dat odtud však dosud není.

BIBLIOGRAFIE.

Úřední publikace.

a) *Státy slovanské.*

Svaz SSR.

1. Obsčij svod po imperii rezultatov razrabotki 1897. (Petrohrad, 1905.)
2. Predvaritel'nye itogi perepisi naselenija 1920. (Moskva, 1921.)
3. Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926. (Moskva, 1928.)
4. Recensement de la population du 17. XII. 1926, resumés abrégés. (Moskva, 1928.)
5. Statističeskij Ežegodnik (Annuaire statistique) 1928. (Moskva, 1924.)

Vydalo: Centralnoe Statističeskoe Upravlenie, Moskva.

SSS Ukrajiny.

1. Naselenie Ukrainy po dannym perepisi 1920 goda. (Char'kiv, 1922.)
2. Poperedni pidsmuky vsesojuznogo perepysu naselenja 1926 g. (Char'kiv, 1928.)
3. Prirodnij ruch naselenja najvažlyvšych míst 1924. (Char'kiv, 1926.)
4. Ukraina-Statystičnyj sčoričnyk, 1928. (Char'kiv, 1928.)

Vydalo: Centralne Statystične Upravlinnja, Char'kiv.

Polsko.

1. Pierwszy powszechny spis 30. XI. 1921. (Le premiér recensement général). (Varšava, 1927.)
2. Rocznik statystyki (Annuaire statistique) 1925—26. (Varšava, 1927.)

Vydal: Główny urząd statystyczny, Warszawa.

Československo:

1. *Československá statistika*, řada VI. (Sčítání lidu),
sv. 9. Sčítání lidu ze dne 15. II. 1921, díl I. (data o pohlaví, národnosti, státní příslušnosti, náboženského vyznání, věku a rodinného stavu obyvatelstva) (Praha, 1924).
sv. 23. Sčítání lidu, díl II. (povolání obyvatelstva ČSR). (Praha, 1927.)
sv. 37. Sčítání lidu, díl III. (data o národnosti v kombinaci s náboženským vyznáním, o bytových stranách a poměru k majiteli bytu, o rodišti a délce pobytu, o gramotnosti obyvatelstva). (Praha, 1927.)
2. *Statistická příručka republiky Československé*, díl III. (Praha, 1928.)
3. *Zprávy Státního úřadu statistického.*

Vydal: Státní úřad statistický v Praze.

Království SHS.

1. Prethodni rezultati popisa stanovništva 31. I. 1921. (Sarajevo, 1924.)
Vyd. Direkcija Državne Statistiki, Beograd.

Bulharsko.

1. Predvaritelni rezultati ot prebrojovane na naselenieto da 31. XII. 1926. (Sophia, 1927.) (Résultats préliminaires recensement de la population.)
2. Obšči rezultati ot prebrojovane na naselenieto da 31. XII. 1920. (Résultats généraux du recensement.) (Sophia, 1928.)
3. Dviženie na naselenieto 1920. (Mouvement de la population 1920.) (Sophia, 1926.)
4. Statističeskij godišnik (Annuaire statistique) 1925. (Sophia, 1926.)
Vyd. Glavna direkcija na statistikata, Sofia.

b) Státy neslovanské.

Estonsko.

1. Üldrahvalugemise andmed — (Résultats du recensement de la population) 1922. (Tallin, 1924.)
2. The Estonian Year-Book 1927. (Tallin, 1927.)
Vyd.: Statistiske Keskbyroo, Tallin.

Finsko.

1. Suomen virallinen tilasto, VI. Väestötilastoa (Population)
2. sv. I—III. Suomen Väkiluku (Population an 31. XII. 1920 selon les registres ecclésiastiques). (Helsinki, 1922, 1923.)
- sv. IV—V. Väenlaskenta 8. XII. 1920 (Recensement de la population de Helsinki et des quelques villes). (Helsinki, 1923.)
3. Suomen Tilastollinen Vuosikirja (Annuaire statistique 1925. (Helsinki, 1925.)
Vyd.: Statistiska Centralbyran, Helsinki.

Rakousko.

1. Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 7. III. 1923. (Wien, 1923.)
2. Statistisches Handbuch 1928. (Wien, 1928.)
Vyd.: Bundesamt für Statistik, Wien.

Rumunsko.

1. Anuarul statistic 1927. (Bucuresti, 1928.)
Vyd.: Institutue de Statistica Generale, Bucaresti.

Francie.

1. Résultats statistiques du recensement général de la population le 6. III. 1921. (Paříž, 1927.)
2. Annuaire statistique 1927. (Paříž, 1928.)
Vyd.: Statistique générale de la France, Paris.

Italie.

1. Censimento della popolazione, 10. VI. 1921. (Řím, 1925—1928.)
2. Annuario statistico 1928. (Řím, 1928.)
Vyd.: Istituto Centrale di Statistica, Roma.

Litevsko.

1. Lietuvos Statistikos Metraštis (Annuaire statistique) 1924—26. (Kaunas, 1927.)
2. Lietuvos Gyventojai pirmojs 17. IX. 1923. (Recensement de la population.) (Kaunas, 1926.)
Vyd.: Centralinis Statistikos Biuras, Kaunas.

Lotyšsko.

1. Otra tautas skaitišana Latvija, 10. II. 1925. (2éme recensement de la population.) (Riga, 1925—1928.)
2. Latvijas statistiska gada gramata. (Annuaire statistique 1926.) (Riga, 1927.)

Maďarsko.

1. Magyar statisztikai Közlemények sv. 69, 71, 72: Nepszámlálás 1920 (Recensement de la population) 1913—1918. (Budapest 1924—26.)
2. Magyar Statisztikai Evkönyv (Annuaire Stat.) 1923—25. (Budapest, 1927.)
Vyd.: Központi statisztikai hivatal, Budapest.

Německo.

1. Statistik des Deutschen Reichs sv. 401—1. Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach den Ergebnissen der Volkszählung 1925. (Berlin, 1928.)
2. Wirtschaft und Statistik 1925—1928. (Berlin, 1925—1928.)
3. Statistisches Jahrbuch 1928. (Berlin, 1928.)
Vyd.: Statistisches Reichsamt, Berlin.

Kanada.

1. Census of Canada 1921. (Ottawa, 1924—1927.)
2. Annual Report of Vital Statistics 1925. (Ottawa 1927.)
3. The Canada Year-Book 1926. (Ottawa, 1927.)
Vyd.: Dominion Bureau of Statistics, Ottawa.

Spojené státy americké.

1. Census 1920. (Washington, 1921—1923.)
2. Annual Report of the Commissioner General of Immigration 1923. (Washington, 1923.)
Vyd.: Bureau of the Census, Washington.
3. Statistical Abstract 1928. (Washington, 1928.)
Vyd.: Bureau of Commerce, Washington.

I.

ÚVOD.

Světová vojna přinesla politickou emancipaci i těm slovanským národům, které až dosud politicky živořily ve státech cizích. Polákům podařilo se obnoviti svou někdejší dosti velikou říši, Češi nejen že dosáhli pro sebe bývalé samostatnosti, nýbrž mohli společně se Slováky založiti nový stát československý, a neméně příznivý byl osud Srbům, Chorvatům a Slovincům, kteří se spojili ve veliké království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Ze zbývajících slovanských monarchií, jež existovaly již před světovou wojnou, jediné Bulharsko — stát nejmladší — podrželo svou dotavadní státní formu. Naproti tomu Rusko, nejstarší slovanská říše, která si jediná zachovala státní kontinuitu, zažilo na sklonku světové války tak radikální politické převraty, že se úplně vyšinulo z dotavadních kolejí a poskytuje až podnes obraz politických poměrů naprosto rozháraných, jimž podobných nebylo dosud v historii celého lidstva. Je toho dlužno litovati tím více, že Rusové, největší slovanský národ, pustili se do světové války nejen v zájmu svém vlastním, nýbrž i v zájmu ostatních slovanských národů, a nyní vlastně jejich jméno je vymazáno z dějin Slovanstva. Tvořit bývalé Rusko jen součást beznárodního Svazu sovětských socialistických republik. Z tohoto důvodu znamená světová vojna pro Slovany jakožto celek nikoli nějaké plus, nýbrž spíše veliké minus. Neboť o tom není nejmenší pochybnosti, že bez silného národního Ruska neudrží se nové slovanské státy na delší dobu ve své nynější podobě.

Co do své formy, dělí se slovanské státy na dvě monarchie, bulharskou a srbsko-chorvatsko-slovinskou, na dvě demokratické republiky, polskou a českou, a na diktaturu komunistické oligarchie nad ruským proletariátem. V následujících řádcích podáme stručnou charakteristiku ústavních poměrů v jednotlivých státech slovanských podle zmíněných tří skupin. Začneme monarchiemi a u nich carstvím bulharským jakožto státem starším. Všude se dotkneme zcela stručně i dějin vzniku jednotlivých států.

II.

BULHARSKO.

Bulharsko bylo do světové vojny nejmladším státem Balkánského poloostrova. Vzniklo po rusko-turecké válce r. 1878. Mírem uzavřeným v San Stefano dne 19. února (3. března) 1878 uznala Porta někdejší bulharský vilajet svého státu za autonomní vasalské knížetství Turecka s křesťanskou správou a národním vojskem. Mělo vlastně vzniknouti veliké Bulharsko, které by bylo obsahovalo všechny provincie Balkánského poloostrova, v nichž byli usazeni Bulhaři. Zatím však na berlínském kongresu, kterým mír san-stefanský byl revidován, došlo k okleštění nově vytvořeného státu, a Bulhaři nejen nebyli politicky sjednoceni, nýbrž rozděleni dokonce do dvou zemí. Z území mezi Dunajem a Balkánem vytvořeno vlastní knížetství bulharské, nad nímž suverenita ponechána tureckému sultánovi, a vedle toho zřízena na jihu od Balkánu t. zv. Východní Rumelie jako turecká provincie s autonomní správou a křesťanským generálním gubernátorem. Makedonie zůstavena byla Turecku, Dobružka dána Rumunsku a Niško Srbsku.

Zástupci národa měli pro nové knížetství sestaviti „organický statut“, jakousi ústavu, a měli si zvoliti i knížete, kterým podle čl. 3. berlínské smlouvy neměl býti žádný člen panujících rodů velmocí evropských. Úkol organisovati prozatímnou správu země připadl ruskému komisaři knížeti A. M. Dondukovu-Korsakovu, bývalému kijevskému, volyňskému a podolskému generálnímu gubernátorovi. Organizaci Východní Rumelie provésti měla podle čl. 18. berlínské smlouvy mezinárodní evropská komise společně s tureckou vládou.

Ruskému komisaři uloženo zároveň, aby připravil s největším urychlením osnovu organického statutu, která by byla předložena ke schválení ústavodárnému národnímu shromáždění. Vypracování osnovy bylo svěřeno organisátoru a správci soudnictví nově zřízeného státu S. I. Lukjanovu, který si při své práci vzal za vzor srbskou ústavu z r. 1869 a přihlížel mimo to i k ustanovením ústavy řecké a rumunské. Hotová osnova poslána byla knížetem Dondukovem-Korsakovem v měsíci listopadu 1878 k revisi do Petrohradu. Dříve však, než se to stalo, požádáno bylo 16 předáků bulharského národa za dobré zdání v některých otázkách. Jen tři z nich odpověděli včas, i mohlo se v osnově přihlídnouti také k jejich mínění. V Petrohradě prozkoumána byla osnova organického statutu nej-

prve v ministerstvu vnějších záležitostí, pak ministrem války a konečně zvláštní komisí zřízenou ve druhém oddělení císařovy kanceláře.

Po vrácení do Bulharska byly na osnově učiněny ještě některé změny v Bulharsku samém, a sice na základě pokynů ruské vlády, načež byla osnova předložena ústavodárnému shromáždění, které se sešlo v Trnově v měsíci únoru 1879. Složení bulharské konstituanty bylo úplně v rukou knížete Dondukova-Korsakova. Z celkového počtu 233 členů většinu tvořili zástupci úřadů (i duchovních) — všech bylo 118. Obyvatelstvem bylo voleno 89 zástupců, 21 členů jmenováno ruským komisařem (mezi nimi 11 Turků), a konečně připuštěno i několik zástupců bulharských institucí a spolků v Oděse, Braile, Kišinevě a Vídni.

V řeči, kterou zahajoval ústavodárné shromáždění, podotkl ruský cís. komisař, že text předloženého organického statutu není ničím jiným než programem k usnadnění práce, a že členové shromáždění nemusejí se jím vázati; každý nechť se vysloví úplně svobodně.

Shromáždění odevzdalo osnovu organického statutu k posouzení 15 členné komisí. Její návrhy byly však plenem, v němž většinu měli liberálové, pokládány za příliš konservativní a nepřijatelné. Věc projednávala se tudíž v plenu. Odmítnut byl název „organický statut“ a zaměněn byl názvem „konstituce“. Nepřijato také obmezení volebního práva censem, zamítnut dvoukomorový systém národního shromáždění, silně změněna kapitola o základních právech státních občanů, atd.

Dne 14. [26.] dubna 1879 skončilo trnovské ústavodárné shromáždění své práce a odhlasovalo text bulharské ústavy, která po malých změnách předsevzatých v letech 1893 a 1911 platí až podnes a náleží k nejliberálnějším ústavám balkánských států.

Hned druhého dne po podepsání ústavy zahájeno bylo první veliké národní shromáždění bulharské, které zvolilo za prvního bulharského knížete Aleksandra Battenberga.

Kníže nedovedl vládnouti na základě ústavy, již pokládal za škodlivou pro sebe i národ, a proto usiloval o její suspensi. Sotva uplynula dvě léta od nastoupení na trůn, rozpustil národní shromáždění a obrátil se k národu 27. dubna (9. května) 1881 s proklamací, v níž oznamoval, že se odhodlal vrátiti korunu a osudy Bulharska do rukou velikého národního shromáždění. Jen budou-li splněny určité podmínky, může prý znova chopiti se vlády. Žádal: 1. aby mu byla dána na sedm let plná moc, ve kteréžto době by reformoval správu a zřídil nové instituce, na prvním místě státní radu; 2. aby až za rok svoláno bylo obyčejné národní shromáždění; 3. aby před uplynutím sedmi let velké národní shromáždění revidovalo ústavu na základě nově organisované správy.

Rozhodnutí knížete vyvolalo v zemi ústavní krizi. Veliké národní shromáždění svolané do Svištova, v němž po velké vládní agitaci nabyli většiny přívrženci knížete, schválilo podmínky mu předložené, a ústava tedy na sedm let měla být suspendována. Ještě na podzim r. 1881 zřídil kníže Aleksandr státní radu. Moc zákonodárná náležela v té době jen jemu; státní rada měla jen hlas poradní. Absolutistické období, za něhož byli u vesla ruští generálové, nepotrvalo však déle než málo přes dvě léta (od 27. dubna [9. května] 1881 do 6. [18.] září 1883). Kníže rozešel se v té době s ruskými generály, následkem čehož oni odvoláni, a panovník upadl v nemilost ruského císaře.

Odchod ruských generálů vedl však ke sblížení obou politických stran bulharských, konservativní a liberální, a tím i ke smíru mezi knížetem a národem. Kníže nevzdal se úmyslu vymoci změnu ústavy většinou ve smyslu zamítnutých návrhů 15členné komise, zvolené r. 1879 trnovským ústavodárným shromážděním. Nově svolané třetí obyčejné národní shromáždění trvalo však (v září r. 1883) na tom, aby byla obnovena trnovská ústava. Kníže usnesení tomu vyhověl, avšak podal (v listopadu t. r.) návrh na změnu některých článků oné ústavy. Národní shromáždění přijalo navrhované změny, ale provedení jich bylo odloženo na tři roky. Zatím měla se úplně prováděti trnovská ústava, a přijaté změny měly být předloženy ke schválení velikému národnímu shromáždění. Dříve však než uplynuly dotčené tři roky, uznalo čtvrté obyčejné národní shromáždění, že při hlasování o změnách ústavy nebyly zachovány podmínky a formy vyžadované ústavou, a proto změny ty zase byly zrušeny a nevešly ani v život.

Tak se skončil několikaletý boj proti trnovské konstituci úplnou porážkou jejích odpůrců. Konstituce ta platí s malými změnami až podnes. Změny byly provedeny v r. 1893 a 1911, už za nového knížete a pak cara, a mají význam jen podřízený. Netykají se základů trnovské konstituce, nýbrž většinou jen titulů panovníkových a mezinárodního postavení Bulharska, jeho suverenity.

O nezávislost na venek, svou suverenitu, musel bulharský stát podniknouti ještě tužší a mnohem delší boj než o svou konstituci. Teprve po třech desetiletích podařilo se mu také tento boj šťastně dokončiti. Ovšem, nešťastná vojenská a zahraniční politika carova uvrhla znova Bulharsko do závislosti na cizích mocnostech.

Již shora bylo řečeno, že na berlínském kongresu nebylo zřízeno jednotné a při tom nezávislé Bulharsko. Jen části bulharského národa, a sice mezi Dunajem a Balkánským pohořím, dostalo se vlastního knížetství, arci se zachováním sultánovy suverenity. Bulharům usazeným na jihu od Balkánských hor dána byla pouze administrativní autonomie ve zvláštní provincii — nazvané Východní Rumelii — pod přímou politickou a vojenskou mocí sultánovou. Východní

Rumelie dostala sice svého křesťanského generálního gubernátora, který měl být dosazován Portou v souhlase s velmocemi vždy na pět let, a spravovala se zvláštním organickým statutem vypracovaným mezinárodní evropskou komisí, ale generální gubernátor byl orgánem tureckého sultána, a země jím spravovaná neměla povahy státu, nýbrž byla součástí turecké říše, pouhou autonomní provincií tureckou.

Prvým generálním gubernátorem byl jmenován kníže Aleksandr Vogoridi (Aleko paša). Vládl pomocí „direktorů“ (ministrů), kteří tvořili jeho radu. Podobně jako bulharské knížetství měla i Východní Rumelie svůj sněm, složený částečně ze zástupců volených národem, částečně z osob jmenovaných generálním gubernátorem a částečně ze živlů úředních. Země spravovala se obširným organickým statutem ze dne 14. [26.] dubna 1879.

Východní Rumelie byla politickým útvarem zcela nepřirozeným, pročť Bulhaři pokládali její existenci jen za přechodnou a čekali jen na příležitost, jak by území to mohli spojit s vlastním svým knížetstvím, třeba také ne zcela samostatným. Za druhého generálního gubernátora Gabriela Krstjoviče (Gavrila paše) způsobil dne 6. [18.] září r. 1885 Zachariáš Stojanov násilný převrat, s nímž se pak solidarisovala i bulharská vláda. Země byla prohlášena za spojenou s knížetstvím a kníže ve zvláštní proklamaci oznamoval národu dovršenou skutečnost, přijímaje zároveň název knížete severního i jižního Bulharska. Násilnému převratu dalo výslovnou sankci zároveň i národní shromáždění bulharské.

Revoluční akt sám o sobě nestačil však, aby nová situace byla sanována i v poměrech mezinárodních. Násilný převrat přičil se berlínské smlouvě, a důsledků jeho neuznávalo ani Turecko ani velmoci. Bulharsko musilo si tedy vymoci mezinárodní uznání ke spojení obojího svého území. Stalo se to ve zvláštní úmluvě, uzavřené v březnu 1886 mezi ním a Tureckem a schválené pak velmocemi. Sultán vyslovil ochotu jmenovati bulharského knížete vždy na pět let generálním gubernátorem Východní Rumelie a vzdal se práva držeti v zemi té posádky za odstoupení muslimských krajín rhodopských.

Ale ani tím nebyla ještě vyřízena otázka spojení obojího Bulharska. Kníže nemínil se spokojiti svým dvojitým postavením knížete a zároveň generálního gubernátora, a rovněž tak bulharský národ usiloval o úplné splnutí obou zemí v jeden nedílný celek. Hned v dubnu r. 1886 vyšel v Bulharsku knížecí ukaz, kterým se voliči jižního Bulharska (Východní Rumelie) vyzývali, aby zvolili své zástupce do národního shromáždění, současně pak jiným úkazem zavádělo se bulharské soudní zřízení i ve Východní Rumelii. Když pak se brzo na to sešlo národní shromáždění, vyrovnány byly obě části Bulharska i v celém právním a politickém zřízení.

Turecko stavu tohoto neuznávalo a činilo nadále rozdíl mezi vlastním kní-

žetstvím bulharským a Východní Rumelií. Podle čl. 9. berlínské smlouvy mělo Bulharsko platiti sultánovi roční tribut, jehož výše by byla určena dohodou signatárních mocností. Tohoto svého závazku však Bulharsko neplnilo. Po spojení obojího území muselo se nicméně k naléhání Turecka v r. 1887 zavázati, že bude platit tureckému státu 130.000 tureckých liber ročního poplatku za svolení k připojení Východní Rumelie ke knížetství. Tím tedy Turecko jasně dávalo na srozuměnou, že podržuje suverenitu nad řečeným územím.

Řečené stanovisko své projevovalo Turecko také jinak. Ve smlouvách se Společností východních drah uzavřených v prosinci r. 1885 a 1893 pokládalo Východní Rumelii za své území. Suverenity nevzdalo se ani nad knížetstvím bulharským v jeho původním rozsahu, ač i tu časem nastala veliká neshoda mezi stavem právním a faktickým. Bulharsko krok za krokem zbavovalo se ve svých mezinárodních stycích nominální závislosti na Turecku, vysílajíc do cizích států své diplomatické zástupce a uzavírajíc samostatně mezinárodní smlouvy. Chybělo jen, aby faktický stav uznáním Turecka a velmocí proměněn byl ve stav právní. I k tomu došlo, když následkem státního převratu v říši turecké v r. 1908 prohlásil kníže Ferdinand dne 5. října spojené Bulharsko nezávislým carstvím. Nová situace uznána byla turecko-bulharskou smlouvou podepsanou dne 6. [19.] dubna 1909 v Cařihradě a schválenou brzo na to i všemi evropskými státy.

Než přikročíme již k obsahu bulharské ústavy. Původní znění ústavy z r. 1879 bylo jen málo pozměněno v r. 1893. K revisi ústavy došlo za tím účelem, aby se novému knížeti¹⁾ umožnilo vstoupiti v manželství s katolickou kněžnou. Překážkou byl článek 38. ústavy, podle něhož bulharský následník trůnu měl být pravoslavné víry. A poněvadž katolická církev nedovoluje, aby děti z katolického manželství byly jiné víry než katolické, bylo potřebí změnití čl. 38. Zároveň s tím bylo změněno ještě 12 jiných článků ústavy (čl. 6., 38., 58., 59., 86., 114., 115., 125., 126., 139., 141., 144. a 161.). Uvedené změny byly přijaty dne 15. [27.] května 1893 čtvrtým velikým národním shromážděním, svolaným za tím účelem do Trnova.

Prohlášení Bulharska nezávislým carstvím mělo za následek, že páté veliké národní shromáždění dne 11. července 1911 změnilo opět v několika člancích ústavu, aby ji uvedlo v souhlas s novým mezinárodním postavením státu a s novými tituly panovníka. Slova knížetství, kníže a Carská Výsost bylo třeba nahraditi slovy carství, car a Veličenstvo. Kromě těchto změn formální povahy zavedeny byly v r. 1911 ještě některé jiné změny, jež se pokládaly za opravu ústavy.

Nejhlavnější ustanovení bulharské ústavy jsou asi tato: Bulharské carství

¹⁾ Prvým knížetem Alexandr Battenberg, pozbyv důvěry národa a opuštěn byv mimo to ruským císařem, byl nucen vzdáti se trůnu.

(= království) jest dědičnou a konstituční monarchií s národním zastupitelstvem (čl. 4.). Bulharský car nemůže beze svolení velikého národního shromáždění býti zároveň vládařem jiného státu (čl. 7.). Zákonodárná moc náleží carovi společně s národním zastupitelstvem (čl. 9.). Žádný zákon nemůže býti vydán, doplněn, změněn nebo zrušen bez projednání a přijetí národním shromážděním, jemuž náleží rovněž právo vykládati pravý smysl zákonů (čl. 44.). Car má právo — k návrhu ministerské rady a pod solidární odpovědností ministrů — vydávati nařízení a činiti opatření se závaznou mocí zákona, jen kdyby stát byl ohrožen nějakým vnějším nebo vnitřním nebezpečím a národní shromáždění nemohlo být svoláno. Taková mimořádná nařízení a opatření musí však býti předložena ke schválení prvému, hned na to svolanému národnímu shromáždění (čl. 47.) a nesmějí se nikdy týkati daní a státních dávek, jež se mohou ukládati vždy jen se souhlasem národního shromáždění (čl. 48.).

Ve mnoha člancích upravují se práva a povinnosti státních občanů (čl. 54.—84.). Podle čl. 58. nemohou existovati v Bulharsku šlechtické tituly a jiná vyznamenání, car má však podle čl. 59. právo uděleti řády, a sice na základě zvláštního zákona.

Národní zastupitelstvo bulharské dělí se na obyčejné a veliké (čl. 85.). Obyčejné národní shromáždění skládá se ze zástupců volených přímo národem, po jednom zástupci na 20.000 osob obojího pohlaví. Zástupci volí se na čtyři roky. Voliči jsou všichni bulharští občané, kteří mají více než 21 let věku a požívají občanských a politických práv. Volitelní za poslance jsou bulharští státní občané, kteří požívají občanských a politických práv, dovršili 30 let a umějí číst a psát (čl. 86.). Jen tyto zásady byly přijaty o volebním právu do ústavy. Podrobnosti volebního práva zůstaveny byly zvláštnímu volebnímu řádu, který byl vydán r. 1912. Týká se voleb nejen poslanců, nýbrž i členů krajských (okružních), městských a obecních rad, a zavedl poměrný volební systém, takže v Bulharsku platí zásada všeobecného, rovného, přímého, tajného a poměrného volebního práva. Voliti nemohou vojáci, strážníci a obecní hasiči, osoby pod kuratelou nebo poručenstvím, odsouzenci, žebráci a potulní cikáni. Voliči musejí bydleti v obci aspoň šest měsíců. Z volitelnosti jsou vyloučeni vojáci, duchovní, státní dodavatelé, státní úředníci (vyjímaje ministry), starostové a jejich zástupci i všechny osoby placené kraji a obcemi. Chce-li úředník nebo zřízenec státní, krajský nebo obecní kandidovati, musí se v předepsané lhůtě před volbou vzdáti úřadu nebo místa. Cizinci, obdrževší státní občanství bulharské, jsou volitelní až za 20 let.

Volby dějí se podle stálých voličských seznamů, které sestavují každého roku obecní orgány, a sice do konce února, a vykládají je k veřejnému nahlédnutí nejdéle 1. března. Občanům zůstává se právo ke stížnosti ve třech instancích

(až k vrchnímu kasačnímu soudu). K 1. červnu se voličské seznamy definitivně uzavírají a vytisknou a nemohou po celý rok (od 1. srpna do 31. července následujícího roku) býti měněny. Voliti může jen ten, kdo je zapsán v seznamu a kdo obdržel volební knížku, vydanou ministerstvem vnitra a platnou na tři léta, jakožto volební legitimaci. O podrobnostech voleb nemůžeme se v této stručné stati arci zmiňovati.

Pominouti dlužno také podrobnosti oněch ustanovení, resp. institucí ústavy, s kterými se shledáváme více méně ve všech ústavních listinách, jako na př. že si národní shromáždění samo volí své předsednictvo a své funkcionáře, že si pro svá jednání dává zvláštní jednací řád, že poslanci požívají imunity, že jednání zákonodárského sboru jsou veřejná atd.

Ve čl. 105.—107. jest upravena nejen zákonodárná činnost národního shromáždění, nýbrž dávají se mu i rozsáhlá práva co do kontroly státní správy a státního hospodářství. V následující na to kapitole (čl. 108.—118.) se stanoví řád týkající se podávání a zkoumání návrhů v zákonodárném sboru. Zákonodárná iniciativa náleží jak panovníkovi, tak národnímu shromáždění (čl. 108.). Návrhy vycházející od poslanců musejí však být podporovány aspoň čtvrtinou přítomných poslanců (čl. 109.). Zamítnutý návrh zákona nemůže být znova podán v témže zasedání (čl. 113.). Shromáždění rozhoduje většinou hlasů za přítomnosti více než třetiny všech poslanců (čl. 114. a 116.).

Důležitým předmětem jednání národního shromáždění je povolování rozpočtu (čl. 119. a násl.). Nemůže-li býti svoláno národní shromáždění a běží-li o neodkladná vydání, platí rozpočet předcházejícího roku pod odpovědností ministrů až do prvního nejbližšího zasedání národního shromáždění, které schválí jejich opatření (čl. 122.). Státní výpůjčky mohou se činiti jen se svolením národního shromáždění (čl. 123.).

Národní shromáždění svoláváno je panovníkem pravidelně každého roku na podzim a zasedá od 15. října do 15. prosince. Může arci být svoláno mimořádně, je-li toho třeba (čl. 127.). Za vzájemného souhlasu panovníka a národního shromáždění může být zasedání prodlouženo (čl. 129.). Car může odročiti zasedání nejdéle na dva měsíce. Nové odročení může se státi jen se souhlasem samého shromáždění (čl. 135.). Panovník může národní shromáždění i rozpustiti a vypsat nové volby (čl. 136.), avšak nové shromáždění musí se sejíti nejdéle čtyři měsíce od rozpuštění dřívějšího (čl. 137.).

Z ústavy srbské vzato bylo rozdělení národního shromáždění na obyčejné a veliké. Veliké národní shromáždění má dvakrát tolik členů co obyčejné (článek 144.) a může se zabývati jen věcmi, které mu ústavou ve čl. 141.—143. výslovně jsou přikázány; rozpouští se, jakmile se o nich usnese (čl. 146.). Svolává je v některých případech panovník, v jiných ministerská rada, a běží-li v době regent-

stva o odstoupení nebo změnu části státního území, samo regentstvo. Panovník musí svolati veliké národní shromáždění, zejména když běží o změnu ústavy; vyžaduje se k tomu dvoutřetinové většiny všech členů národního shromáždění (čl. 141.).

Pomíjaje pro nedostatek místa ostatní obsah bulharské ústavy, můžeme podotknouti, že jest to ústava přes některé své formální vady velmi liberální a že předčí značně svůj srbský vzor.

Státní právo bulharské dotčeno bylo však po veliké světové válce vnucenými mu normami práva mezinárodního. Postavivši se po bok t. zv. ústředních mocností, Bulharsko těžce odneslo společnou s nimi porážku. Proto mírovou smlouvou uzavřenou v Neuilly uložena mu byla podobně jako ostatním poraženým jeho spojencům těžká břemena, jež se silně dotýkají jeho mezinárodního postavení.

III.

KRÁLOVSTVÍ SRBŮ, CHORVATŮ A SLOVINCŮ.

Druhou konstitučně obmezenou monarchií slovanskou jest *království Srbů, Chorvatů a Slovinců*, vzniklé teprve následkem světové války. Zřízením veliké Jugoslavie, jak nový tento stát neoficiálně bývá nazýván, korunovány byly konečně úspěchem staleté boje národa srbo-chorvatského a slovinského o politickou nezávislost. Žádný ze slovanských národů nebyl po staletí tak roztržštěn a rozdroben jako národ srbsko-chorvatský. Dvoji náboženské vyznání a dvoji kultura rozdělily tento národ do dvou politických a kulturních oblastí, ale ani Chorvaté ani Srbové nevytvořili, pokud se týče neudrželi si jednotný stát, v němž by byli soustředěni aspoň Chorvaté na jedné straně a Srbové na straně druhé. Němci, Maďari, Italové a Turci rozdělili se o panství nad jednotlivými částmi národa srbsko-chorvatského, a také Slovinci bídne živořili pod politickým panstvím německým a italským. Pouze části Srbů usazených na Balkánském poloostrově se podařilo, že se v 19. století vysvobodili z moci turecké a založili dva nezávislé malé státy, srbský a černohorský. Většina Chorvatů domohla se v rámci koruně uherské jistého státoprávního postavení, ale reální unie uhersko-chorvatská byla nerovným spojením, v němž Chorvatsko těžce zápasilo o svá politická práva. A Chorvaté dalmatští nebyli připojeni ke „království trojjedinému“, chorvatsko-slavonsko-dalmatskému, nýbrž náleželi k zemím „rakouským“. Jiné politické postavení měli zase Chorvaté a Srbové bosenští. A ještě roztržštěnější byl malý národ slovinský, usazený v několika zemích rakouských.

Slovinci cítili se v politických svých zápasech tak slabými, že se už takofka vzdali myšlenky na osvobození. Naproti tomu jak mezi Chorvaty, tak mezi Srby objevovala se občas idea politického sjednocení obou větví srbsko-chorvatského národa. U Chorvatů vznikla myšlenka veliké „Jugoslavie“ nebo „Velkochorvatska“, u Srbů zase idea „Velkosrbska“. Od ideálu byla však daleká, příliš daleká cesta k uskutečnění. Nebyti veliké světové války, ke království Srbů, Chorvatů a Slovinců nebylo by v dohledné době vůbec mohlo dojíti. Ani ještě na počátku této války netanula myšlenka velikého státu jihoslovanského srbským státníkům na mysl. V prvé době běželo jen o zoufalou obranu proti přemocnému nepříteli. Teprve během války vynořila se znova stará idea. Dne 7. prosince 1914 prohlásil Nikola Pašič před národní skupštinou srbskou, že válka s Rakousko-

Uherskem je „válkou za osvobození a sjednocení všech našich nesvobodných bratrů Srbů, Chorvatů a Slovinců“. Touž myšlenku propagoval v západní Evropě a později i v Americe Jihoslovanský komitét, zřízený v květnu r. 1915 v Londýně ze zástupců chorvatských, srbských a slovinských emigrantů z Rakousko-Uherska pod předsednictvím Dra Ant. Trumbiče. Podobný účel měl komitét černoohorský zřízený v březnu r. 1917 v Paříži. Hlavní byla však dvojitá paralelní akce srbské vlády a Jihoslovanského komitétu. Činnost jejich se někdy i křížovala, neboť srbská vláda jakožto orgán oficiální chtěla přirozeně dávat směr všem krokům podnikaným u západních mocností na prospěch Srbů, Chorvatů a Slovinců, kdežto Jihoslovanský komitét, který se nemohl opírat o váhu státu již existujícího, usiloval o uznání práv státu, který měl teprve povstati, a zdůrazňoval při tom stanovisko Jihoslovanců rakousko-uherských, odchylné často od stanoviska srbského. Zkrátka již za světové války stály proti sobě idea „Jugoslaviie“ a idea „Velkosrbska“. Společnou deklaraci v otázce zřízení nového velkého státu jihoslovanského vydala srbská vláda a Jihoslovanský komitét dne 20. července 1917 na ostrově Korfu. V tomto t. zv. korfském programu vysloveno bylo nejen odhodlání, že Jihoslované chtějí se spojití ve svobodný a nezávislý stát, nýbrž formulovány byly i zásady, na nichž stát ten měl být založen. Dáno mu bylo přímo i jméno: království Srbů, Chorvatů a Slovinců, a za dynastii vybrán srbský rod Karađorđevićů. V srpnu r. 1917 přijal korfskou deklaraci i Černoohorský komitét.

Menší cíle si vytkl Jihoslovanský klub (chorvatských a slovinských poslanců), který vydal v poslanecké sněmovně říšské rady rakouské dne 30. května 1917 prohlášení, ve kterém se dožadoval sjednocení všech území monarchie Slovinci, Chorvaty a Srby obydlených v samostatný stát, ale pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie. Projev tento nebyl arci, pokud běželo o dynastii, míněn upřímně. Poslanci jihoslovanskí z území rakouského, nechtějící se dopustiti velezrady, neměli volnost slova.

Směleji mohli mluvití rakousko-uhersťtí Jihoslované před samým shroucením monarchie. Ve dnech 5. a 6. října 1918 došlo konečně v Záhřebě k organizaci dávno zamýšlené Národní rady Slovinců, Chorvatů a Srbů. Sešli se tu zástupci všech politických stran ze všech jihoslovanských zemí habsburské monarchie. Národní rada nebyla s počátku ničím jiným než politickým klubem jihoslovanským, který měl státi na stráží národních zájmů, ale po 14 dnech prohlásil se za jedině oprávněné zastupitelstvo všech Jihoslovanců Rakousko-Uherska. Na sjezdu konaném ve dnech 17., 18. a 19. října 1918 usnesla se Národní rada Slovinců, Chorvatů a Srbů, že celý národ na celém jeho ethnickém území, beze zření k jakýmkoli krajům a státním hranicím, v nichž žije, má být spojen v jeden jednotný úplně suverenní stát, založený na zásadách demokracie. Po kapitulaci ra-

kousko-uherské monarchie sešel se dne 29. října chorvatský sněm a učinil toto usnesení: Všechny dosavadní státoprávní poměry a svazky mezi Chorvatskem, Slavonií a Dalmacií na jedné straně a královstvím uherským i císařstvím rakouským na straně druhé se rozvazují. Dalmacie, Chorvatsko a Slavonie s Rjekou prohlašují se zcela nezávislým státem naproti Uhersku i Rakousku a vstupují do společného národního suverenního státu Slovinců, Chorvatů a Srbů na celém ethnickém území tohoto národa bez ohledu na jakékoli územní a státní hranice. Zároveň usneseno, že sněm chorvatsko-slavonský přiznává Národní radě Slovinců, Chorvatů a Srbů nejvyšší vládní moc. Chorvatský stát přestal tím existovati.

Tímto uznáním Národní rady za nejvyšší vládu všech Jihoslovanců rakousko-uherského mocnářství učiněn byl nový důležitý krok v dějinách jihoslovanského národního sjednocení. Byla tu obecně uznaná národní reprezentace, která nejen mohla vystupovati na venek jménem celého národa, nýbrž měla nejvyšší autoritu ve všech politických akcích. Národní rada dosadila v jednotlivých zemích monarchie, obývaných Jihoslovany, místní zemské vlády a domáhala se toho, aby jí velmoci uznaly za řádnou vládu nového jihoslovanského státu. Velmoci žádosti její nevyhověly. Naproti tomu Srbsko jí uznalo. Koncem října r. 1918 byly tu tedy tři státy jihoslovanské: staré dva, srbský a černoohorský, a nový stát jihoslovanský.

Dne 9. listopadu 1918 uzavřeli zástupci srbské vlády a Národní rady v Ženevě dohodu, kterou se zřizoval nový stát spojených Srbů, Chorvatů a Slovinců, který by zahrnoval království srbské a rakousko-uherskou Jugoslavií. Černé Hoře se zůstavovalo, chce-li se sama připojití k onomu státu. Ústavu pro stát sjednocených Srbů, Chorvatů a Slovinců měla vypracovati ústavodárná skupština, zvolená všeobecným, rovným, přímým a tajným hlasovacím právem. Dokud by ústava nebyla sepsána, měla vláda království srbského a Národní rada v Záhřebě nadále vykonávati správu každá na svém území. Vedle těchto dvou místních vlád měla se zřídití společná dočasná vláda pro vnější politiku, věci vojenské, námořní a přípravu ústavodárné skupštiny.

Ženevská dohoda nebyla pro odpor srbské vlády provedena, a poměr mezi Srbskem a novým státem rakousko-uherských Jihoslovanců zůstal neupraven. Poněvadž to bylo na újmu nového státu, cizími mocnostmi stále ještě neuznávaného, odhodlal se konečně ústřední výbor jihoslovanské Národní rady k provedení sjednocení Chorvatů a Slovinců se Srby a konal za tím účelem ve dnech 23. a 24. listopadu 1918 v Záhřebě porady. Rokování bylo velmi vášnivé. Jedni chtěli, aby příští sjednocený stát dbal dosavadních zemských a národnostních hranic a byl organizován jako federace. Jiní kladli zase váhu na republikánskou formu příštího státu, naproti čemuž Srbové stáli na půdě korfské deklarace a byli odhodláni neupustiti za žádných okolností od dynastie.

Dne 24. listopadu usnesla se konečně Národní rada na spojení se Srbskem a dosadila 28členný výbor s plnou mocí, aby ve shodě se srbskou vládou a se zástupci všech politických stran Srbska a Černé Hory bez průtahy a ve smyslu předložených směrnic uskutečnil organizaci jednotného státu. Dohoda měla být schválena Říšskou radou (državno vijeće), skládající se ze zástupců království srbského a Černé Hory a všech členů Národní rady Slovinců, Chorvatů a Srbů v Záhřebě, s příbráním zástupců Jihoslovanského komitétu. V projektované Říšské radě měly být tedy zastoupeny parlamenty všech tří dosavadních jihoslovanských států a nový tento orgán měl až do sejítí ústavodárné skupštiny vykonávat funkce zatímního parlamentu nově zřízeného státu Srbů, Chorvatů a Slovinců. Podle instrukce, již Národní rada v Záhřebě dala svému 28člennému výboru, měla se nejdéle do šesti měsíců od uzavření míru sejítí konstituanta, která by dvoutřetinovou většinou rozhodla všechny otázky státní organizace i státní formu. Vládu tvořiti měli ministři a sedm státních tajemníků pro správu jednotlivých zemí, z nichž vznikl stát Srbů, Chorvatů a Slovinců (pro Srbsko, Chorvatsko a Slavonii, Bosnu a Hercegovinu, Slovinsko, Dalmacii, Černou Horu, Bačku, Banát a Baraňu). Ústřední vládě měly náležeti jen věci společné; všechny věci ostatní spadati měly do kompetence zemských vlád a sněmů.

Dne 1. prosince 1918 přijato bylo poselstvo Národní rady v Bělehradě princem Aleksandrem v slavnostní audienci, v níž mu odevzdalo písemnou adresu, sdělující usnesení Národní rady ze 24. listopadu. Princ odpověděl, že s radostí přijímá zprávu o usnesení a že jménem krále Petra I. prohlašuje spojení Srbska se zeměmi nezávislého státu Slovinců, Chorvatů a Srbů v jednotné království Srbů, Chorvatů a Slovinců.

Výměna obou projevů, vykonaná dne 1. prosince 1918 mezi následníkem trůnu srbského a poselstvem Národní rady, považuje se za fakt založení státu Srbů, Chorvatů a Slovinců. (Již před tím, dne 26. listopadu, usnesla se černoohorská národní skupština v Podgorici na spojení Černé Hory se Srbskem.) Předsednictvo Národní rady sdělilo řečené akty dne 3. prosince národu a prohlásilo, že přestává funkce Národní rady jako nejvyššího orgánu státu SHS na území bývalého Rakousko-Uherska. Nově zřízená vláda království SHS předložila zmíněné akty dne 29. prosince také srbské skupštině, která je vzala na vědomí a prohlásila rovněž spojení Srbů, Chorvatů a Slovinců ve společný stát.

Provisorní parlament nového státu nebyl nazván říšskou radou, kteréhožto výrazu užila Národní rada, nýbrž zatímním národním zastupitelstvem. Sešel se dne 1. března 1919 v Bělehradě. Ministerská rada určila, kolik připadá na každou zemi poslanců. Všechny jich bylo 296. Každé politické straně a skupině dostalo se zastoupení podle její početní síly. Jen chorvatská selská strana, které byly přiděleny dva mandáty, neúčastnila se prací zatímního národního zastupitelstva.

Ústavodárná skupština království SHS sešla se teprve dne 12. prosince 1920. Volby byly provedeny dne 28. listopadu 1920 na základě volebního zákona ze 3. září t. r., vydaného následníkem-vladařem a zatímním národním zastupitelstvem. Na každých 30.000 obyvatel byl zvolen jeden poslanec; přebytek přes 17.000 opravňoval k volbě o jednoho poslance více. Všechny členů konstituanty bylo 419. Volební právo bylo přiznáno všem mužským státním občanům 21letým beze zření k tomu, platí-li a kolik státní daně. Vyloučení byli ti, kdo měli právo opce, a v jižním Srbsku ti obyvatelé turecké národnosti, kteří se odtud vystěhovali před listopadem 1915. Za poslance mohl být zvolen státní občan 25letý, který uměl čísti a psát. Vedle kandidátů se všeobecnými podmínkami musela každá kandidátní listina obsahovati čtvrtinu t. zv. kvalifikovaných kandidátů s fakultním nebo vyšším odborným studiem. Každým způsobem musel být aspoň jeden kvalifikovaný kandidát na každé kandidátní listině. Volilo se podle zásady poměrného zastoupení.

Velkou nespokojenost členů konstituanty vyvolal jednací řád vládní, vydaný 8. prosince 1920. Již ve druhém sedění konstituanty, dne 13. prosince, podány byly proti němu protesty. Namítalo se, že jednací řád je věcí autonomie každého parlamentu, a zvláště to, že znění jednacího řádu neposkytuje záruky, že ústava bude vydána po bratrském dorozumění mezi všemi třemi plemeny státu, bez majorisování početně slabších Chorvatů a Slovinců silnějším plemenem srbským. Dne 17. ledna zvolila skupština zvláštní výbor pro změnu jednacího řádu a usnesla se, že před touto změnou nebude o ničem jiném jednati. Dne 25. ledna byl skupštině předložen návrh nového jednacího řádu, nelišícího se v podstatě od dosavadního. Po třech dnech byl návrh ten přijat.

Velký spor byl dále veden o to, je-li ústavodárná skupština suverenní čili nic, může-li totiž vydati ústavu bez krále, či je-li třeba k vydání ústavy panovníkova schválení. Spor byl konečně prakticky rozřešen ve prospěch krále. Přijalo se tedy stanovisko korfské deklarace, podle níž forma státu byla rozhodnuta tím, že nový stát měl být zřízen jako monarchie pod dynastií Karadorděvičů. Proti suverenosti konstituanty vyslovil se nejen volební řád ze 3. září 1920, který připouštěl možnost rozpuštění ústavodárné skupštiny králem, nýbrž zejména jednací řád z 8. prosince 1920, který ustanovoval, že po ověření poslaneckých mandátů musejí členové skupštiny vykonati přísahu králi.

Nejtěžší boje byly svedeny o ústavní listinu. Od vlády vyšly tři osnovy, Protićova, Vesnićova a Pašićova. Všechny tři měly za základ srbskou ústavu z roku 1903. Podle návrhu Protićova byla však značně rozšířena místní samospráva. Kdežto podle ústavy z r. 1903 byl největší samosprávnou jednotkou okruh, zaváděl Protić mnohem větší samosprávnou jednotku, zemi (pokrajina). Všechno mělo býti devět: Srbsko, Staré Srbsko s Makedonií, Chorvatsko a Slavonie

s Rjekou, Istrií a Mezimuřím, Bosna, Černá Hora s Hercegovinou, Bokou a Přímořím, Dalmacie, Srěm s Bačkou, Banát, Slovinsko se Zamuřím. Měly tedy v podstatě být zachovány velké historické země. V zemích nerozeznávalo se mezi státními a samosprávnými věcmi, nýbrž celá vnitřní správa odevzdána byla orgánům samosprávným. Jen zemský náměstek byl státním orgánem v zemi, ale náleželo mu jen právo dozoru. Zemské skupštiny měly vydávati zemské zákony, neodporující zákonům pro celý stát. Parlament měl míti dvě sněmovny.

Vesnicova vláda přepracovala osnovu Protićovu a zkrátila ji; z 201 článků udělala 76. Vláda Pašićova vycházela rovněž od zásady, že ústava má býti co nejkratší. Přepracovala opět návrh Vesnićův a rozšířila jej na 86 článků. Osnova Pašićova předložena byla ústavnímu výboru, zvolenému dne 31. ledna 1921 a skládajícímu se ze 42 členů. Všechny strany byly v něm zastoupeny podle své početnosti; radikálové a demokráti měli většinu (každá strana 11 členů). Ústavní výbor učinil v Pašićově návrhu četné a důležité změny, takže z něho nezůstala ani pětina původního znění; počet článků zvětšen s 86 na 139.

V Pašićově návrhu projektováno bylo místo devíti velkých zemí třicet pět oblastí s 200.000 — 600.000 obyvatel. Vnitřní správa nebyla tak jako v návrhu Protićově svěřena orgánům samosprávným, nýbrž rozdělena mezi státní a samosprávné orgány.

Ze změn, které ústavní výbor učinil na návrhu Pašićově, uvéstí dlužno zejména tu, že na žádost zemědělců, socialistů, komunistů, republikánů a Jihoslovanského klubu vložen byl do ústavní listiny zvláštní oddíl o sociálních a hospodářských ustanoveních se 23 články, sepsaný podle vzoru ústavy německé. Dvoukomorový systém byl zavržen. Největší počet obyvatel jedné oblasti zvětšen na 700.000.

Vládní osnova ústavy setkala se s velkým odporem opozičních stran. Poslanci chorvatští a slovínští vystupovali proti centralismu ústavní osnovy a domáhali se decentralisace, pokud se týče federalisace státního zřízení. Naproti tomu zemědělci a socialisté kladli zase váhu na sociální úkoly státu. Strana republikánská byla konečně proti monarchické formě státu. Oposice chorvatsko-slovinská žádala, aby se oblastem dostalo autonomie (místních sněmů), anebo aby stát byl organisován dokonce po federalisticku, takže by země měly povahu států. Vláda chtěla dáti oblastem jen rozšířenou samosprávu.

Dne 28. června 1921 byla ústava království SHS odhlasována 223 poslanci. Proti bylo 35. Hlasování se neúčastnilo 161 poslanců, a sice kromě chorvatské selské strany a Národního klubu ještě komunisté a Jihoslovanský klub. Byla tedy ústava přijata hlavními stranami srbskými proti opozici Chorvatů a Slovinců.

Ústava království Srbů, Chorvatů a Slovinců má 142 články, zařazené do těchto 14 oddělení: I. Všeobecná ustanovení (čl. 1.—3.), II. Základní občanská

práva a povinnosti (čl. 4.—21.), III. Sociální a hospodářská ustanovení (čl. 22. až 44.), IV. Státní moc (čl. 45.—48.), V. Král (čl. 49.—59.), VI. Vladařství (čl. 60.—68.), VII. Národní skupština (čl. 69.—89.), VIII. Moc správní (čl. 90.—108.), IX. Moc soudní (čl. 109.—112.), X. Státní hospodářství (čl. 113. až 118.), XI. Vojsko (čl. 119.—124.), XII. Změny v ústavě (čl. 125.—127.), XIII. Přejícná ustanovení (čl. 128.—141.), XIV. Závěrečná ustanovení (čl. 142.).

Všeobecná ustanovení týkají se názvu státu, jeho znaků a státního jazyka. Čl. 1. zní: „Stát Srbů, Chorvatů a Slovinců jest ústavní, parlamentní a dědičnou monarchií. Úřední název států jest království Srbů, Chorvatů a Slovinců.“ — Pojmenování státu vzato jest z korfské deklarace. Přijato bylo oběma hlavními srbskými stranami, radikály a demokráty. Pro kratší název Jugoslavia, známý a dosti rozšířený v cizině, vyslovily se Národní klub, Jihoslovanský klub, Muslimský klub, zemědělci, republikáni, socialisté a komunisté, tedy všechny strany konstituanty kromě radikálů a demokráty. Název Jugoslavia vytýkalo se, že je to literární výmysl. Pojmenování „království Srbů, Chorvatů a Slovinců“ shledáváno zase příliš dlouhým a nevhodným proto, že se v něm projevuje plemenný separatism.

Za znak nového státu zvolen byl (čl. 2.) starý srbský bílý orel na červeném štítě, na jehož prsou je štít se znaky všech tří součástí: srbským (bílý kříž na červeném štítě), chorvatským (štít s poli střídavě červenými a stříbrnými) a slovinským (na modrém štítě tři zlaté šestirohé hvězdy, pod tím bílý půlměsíc). Státní prapor je modrý, bílý a červený ve vodorovné poloze podle kolmé žerdi. (Tytéž barvy, v téže poloze, ale v jiném pořádku měly staré národní prapory, srbský, chorvatský a slovinský.)

Plemennému složení státu odpovídá úřední jazyk, který jest podle čl. 3. srbsko-chorvatsko-slovinský. Ve skutečnosti je to vlastně dvojí jazyk, srbsko-chorvatský a slovinský. Označení zákonné bylo zvoleno se zřetelem k tomu, aby se také v názvu jazyka projevovala jednota státní. Jest to případ analogický jako v republice československé, kde jazyk státní se nazývá rovněž československým, ačkoli existuje vlastně ve dvou spisovných formách.

Charakteristickou vlastností ústavy království Srbů, Chorvatů a Slovinců je státní centralisace. Nepronikli ani Slovinci se svým stanoviskem autonomních provincií, ani Chorvaté, kteří se domáhali federalisace státu. Zvítězilo hledisko srbské, že Srbové, Chorvaté a Slovinci jsou jedním národem, který jen nepřízní historie byl rozkouskovan. Proto musejí se nyní, kdy šťastným osudem všechna tři plemena jednoho národa konečně jsou sjednocena, všechny dosavadní překážky jednotného vývoje odstraniti. Pominouti musejí všechny reminiscence historické a zejména je nezbytno zrušiti bývalé zemské hranice jednotlivých součástí státu. A nejen to, místo historických zemí musejí se vytvořiti úplně

nové, značně menší samosprávné oblasti, které by ničím nepřipomínaly staré zemské celky, a jejichž hranice by byly tak zvoleny, že by idea zemského separatismu nemohla oživnouti. Má-li se nový stát upevniti, musí ve všech jeho příslušnicích pěstována být myšlenka jednoty a místní zájmy musejí se potlačovati. Vznikne z toho prospěch nejen celku, nýbrž všem součástem monarchie.

Idea centralismu potírána je v novém státě od Chorvatů a Slovinců nejen z důvodů zásadních, nýbrž i z jakési obavy před hegemonií Srbů, kteří dali státu dynastii a jsou zároveň početně silnější než Chorvaté a Slovinci, nehledě ani k tomu, že Bělehrad je střediskem státu a ústřední úřady že jsou rovněž převážně v rukou Srbů.

Poněvadž je stát Srbů, Chorvatů a Slovinců monarchií, jsou speciální oddělení ústavy věnována králi a vladařstvu (regentstvu). Král má podobné postavení jako všichni panovníci v konstituční monarchii s principem demokratickým. Podle čl. 51. vypovídá válku a uzavírá mír. Není-li země napadena nebo není-li jí vypověděna válka některým jiným státem, je třeba k vypovědění války předchozího svolení národní skupštiny. Je-li zemi vypověděna válka nebo bude-li napadena, má se ihned svolati národní skupština. Král nemůže podle čl. 53. současně býti náčelníkem některého jiného státu beze svolení národní skupštiny. Kdyby přes to přijal korunu jiného státu, má se zato, že se vzdal trůnu království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Král a následník trůnu jsou zletilí dovršením 18 let (čl. 55.). Trůn je dědičný v rodě Aleksandra, syna Petra I. Karadorđeviče, a sice pro mužské potomstvo ze zákonného manželství podle řádu prvorozenství. Nemá-li král mužského potomstva, určí si nástupce z pobočné linie se svolením národní skupštiny. K usnesení tomu je třeba nadpoloviční většiny úhrnného počtu členů národní skupštiny (čl. 56.). Nastupuje na trůn, král koná podle čl. 58. před národní skupštinou přísahu, že bude hájiti jednoty národa, nezávislosti státu a celistvosti státního území a že bude neporušitelně zachovávat ústavu a ve všech svých snahách míti na zřeteli dobro národa. Je-li král nezletilý nebo pro duševní nebo tělesnou nemoc trvale nezpůsobilý vládnouti, vykonává královskou moc vladařstvo, o jehož zřízení i zániku rozhoduje národní skupština tajným hlasováním (čl. 60.). Vladařská moc náleží po právu následníku trůnu, je-li zletilý a tělesně i duševně způsobilý. Jinak volí skupština tajným hlasováním tři královské vladaře, a to na čtyři roky (čl. 61.).

Moc zákonodárnou vykonává král společně s národní skupštinou (čl. 46.). Podobně jako všechny ústavy srbské (s výjimkou ústavy ze dne 6. [19.] dubna 1901) přijala ústava království Srbů, Chorvatů a Slovinců pro sbor zákonodárný soustavu jednokomorovou. Národní skupštinu tvoří podle čl. 69. poslanci, jež národ svobodně volí všeobecným, rovným, přímým a tajným hlasováním, se zastoupením menšin. Na každých 40.000 obyvatel volí se po jednom poslan-

ci. Je-li přebytek obyvatelstva v některém volebním okrese větší než 25.000, zvolí se i za ten zbytek jeden poslanec. Nyní má skupština vzhledem k počtu obyvatelstva ve státě 313 poslanců. Volební období skupštiny trvá čtyři roky. Podrobnější ustanovení i volbách obsažena jsou ve volebním řádě. Jest to v podstatě volební zákon ze 3. září 1920, podle něhož byly vykonány volby do ústavodárné skupštiny, s jistými změnami a doplňky, obsaženými ve volební novele ze 27. června 1921.

Volební právo má podle čl. 70. ústavní listiny každý rozený nebo přijatý (naturalisovaný) státní občan, dovršil-li 21 let. Volební řád přidal k tomu ještě požadavek mužského pohlaví, kterážto náležitost může pozdějším zákonem být odstraněna, poněvadž ústavní listina jí nevyžaduje. Důstojníci aktivní i neaktivní jakož i poddůstojníci a vojáci pod praporem nemají volebního práva ani nemohou býti voleni. Dočasně pozbývají volebního práva podle čl. 71. ústavní listiny: 1. kdož jsou odsouzeni do vězení, dokud znova nenabudou práv; 2. kdož jsou odsouzeni ke ztrátě občanské cti, po dobu, dokud trvá onen trest; 3. kdo jsou v konkursu; 4. kdo jsou pod kuratelou. Volební řád přidal k tomu ještě kategorii osob odsouzených pro speciální volební delikty ke ztrátě volebního práva.

Za poslance může býti zvolen podle čl. 72. jen ten, kdo má aktivní volební právo, bez ohledu, je-li zapsán do voličského seznamu, dovršil-li 30 let a mluvil-li i píše-li národním jazykem. Pro naturalisované státní občany vyžaduje se dále, nejsou-li národnosti srbsko-chorvatsko-slovinské, aby byli ve státě usazeni nejméně deset let ode dne naturalisace. Zákon o ochraně státu stanovil pro poslance ještě jednu podmínku, o níž není řeči v ústavě. Podle čl. 18. řečeného zákona nemohou být poslanci, kdo náležejí ke komunistické straně. — Poslanci nemohou být podle čl. 72. ústavy zároveň státními dodavateli nebo státními podnikateli. Policejní, finanční a lesní úředníci jakož i úředníci agrární reformy nemohou být podle čl. 73. kandidováni, leč přestali-li jimi býti rok před vypisáním voleb. Ostatní veřejní úředníci nemohou býti kandidováni ve volebním obvodu své územní příslušnosti. Ministři i universitní profesoři, byli-li zvoleni, podržují své postavení. — Žádný člen královského domu nemůže podle čl. 57. ústavní listiny býti členem národní skupštiny.

O podrobnostech voleb a všeho, co s nimi souvisí, jako o voličských seznamech, o přípravách k volbám, o kandidátních listinách, o volebním řízení atd. nemůžeme se tu šířiti. Také království Srbů, Chorvatů a Slovinců zná stále voličské seznamy, které sestavují a opravují obecní orgány. Platí o nich zákon ze 30. května 1922. Kandidátní listinu může předložit nejméně sto voličů zapsaných do voličského seznamu. Volební obvody, na které jest stát rozdělen, jsou nestejně velikosti, a volí proto nestejný počet poslanců. Volí se podle zása-

dy poměrného zastoupení stran. Rozdělování mandátů mezi politické strany děje se podle systému D'Hondtova.

Skupština se schází buď na základě předpisu ústavní listiny (čl. 75.), nebo svolá-li ji král. Ve čl. 52. se praví, že král svolává národní skupštinu k řádnému nebo mimořádnému zasedání, a že ukaz, kterým se uzavírají schůze jednoho zasedání, má vždy obsahovati nařízení o dni nového zasedání. Ve čl. 75. pak stojí, že národní skupština schází se v sídelním městě Bělehradě k řádnému zasedání každého roku 20. října, nebyla-li před tím královským ukazem svolána k zasedání mimořádnému. V praxi vykládají se citované dva články tak, že král, který jediný má právo svolati skupštinu k zasedání mimořádnému, má v ukazu o uzavření tohoto mimořádného zasedání naříditi zároveň nové řádné zasedání na nejbližší 20. říjen. Svolání toto nepokládá se však za zmocnění k tomu, aby se skupština sešla, nýbrž jest to jen upomenutí skupštiny na její ústavní povinnost, aby se 20. října sešla.

Král může také podle uvedeného již čl. 52. ústavy v každé době podle státní potřeby svolati národní skupštinu, která své schůze odročila, a má arci i právo rozpustiti národní skupštinu, avšak ukaz o rozpuštění musí obsahovati nařízení o nových volbách nejdéle ve lhůtě tří měsíců, i nařízení o svolání národní skupštiny nejdéle za čtyři měsíce ode dne rozpuštění skupštiny. Úkaz o rozpuštění národní skupštiny spolupodpisují všichni ministři. I o uzavření zasedání rozhoduje král, jest však omezen ustanovením čl. 75., podle něhož řádné zasedání skupštiny nemůže být uzavřeno, dokud není vyřízen státní rozpočet. — Odročení zasedání je právem skupštiny samé.

Národní skupština verifikuje sama podle čl. 76. mandáty svých členů a sama si také dává jednací řád. Rovněž si volí sama pro každé zasedání ze svého středu své funkcionáře (čl. 76.).

Práva a povinnosti poslanců jsou v království SHS celkem tytéž jako v jiných moderních státech.

Národní skupština může se podle čl. 85. ústavní listiny platně usnášeti, je-li ve schůzi přítomna jedna třetina všech poslanců. V případě rovnosti hlasů návrh, o němž bylo hlasováno, pokládá se za zamítnutý.

Zákonodárná iniciativa náleží králi i národní skupštině (čl. 78.). Žádná zákonná předloha nemůže se ve skupštině projednávat, dokud neprošla příslušným výborem (čl. 86.).

Skupština schvaluje každého roku státní rozpočet, který platí jen na jeden rok. Rozpočet musí jí být předložen nejdéle do jednoho měsíce ode dne jejího sejití. Současně s rozpočtem předkládá se skupštině k nahlédnutí a schválení i závěrečný účet posledního uplynulého roku účetního (čl. 113.). Dokud národní skupština neschválí předloženého jí rozpočtu, může schvalovati dvanáctiny

na jeden nebo více měsíců. Je-li rozpuštěna dříve než je rozpočet vyřízen, budget uplynulého účetního roku prodlužuje se ukazem nejdéle na čtyři měsíce (čl. 114.).

Král potvrzuje a vyhlašuje zákony (čl. 49.) a má co do sankce zákonů úplnou svobodu. Náleží mu tedy veto absolutní. Ukaz, kterým král zákony vyhlašuje, spolupodpisují všichni ministři. Ministr spravedlnosti připojí k němu státní pečeť a stará se o uveřejnění zákona v úředních novinách. Zákon nabývá závazné moci 15 dní po uveřejnění v úředních novinách, neustanovuje-li zákon sám jinak (čl. 80.).

Král jmenuje předsedu a členy ministerské rady (čl. 90.). Ministři jsou odpovědní králi i národní skupštině a mohou oběma faktory být obžalováni pro porušení ústavy i zákonů (čl. 91.), a sice ještě pět let po odstoupení s úřadu. Obžaluje-li ministra národní skupština, usnesení o vydání ministra soudu má být učiněno dvoutřetinovou většinou přítomných členů (čl. 92.). Ministry soudí státní soud. Skládá se ze šesti státních radů a šesti kasačních soudců, jež každé z těchto těles (státní rada a kasační soud) volí losem ve své plenární schůzi. Předseda kasačního soudu je předsedou státního soudu (čl. 93.).

Veliký význam v království Srbů, Chorvatů a Slovinců bude míti úprava místní správy. Ve čl. 95. se praví: Správa v království koná se po oblastech, okruzích (krajích), okresech a obcích. — Jsou tedy zavedeny čtyři správní jednotky, ale samospráva jest podle čl. 96. přiznána pouze obcím, okresům a oblastem. V okruzích existuje tedy jen správa státní. Rozdělení státu na oblasti (a organizace oblastí) mělo být provedeno podle čl. 95 a 135. zvláštním zákonem, k jehož vydání byly předepsány přesné lhůty. Kdyby ve stanovených lhůtách nedošlo k úpravě zákonné, měla se otázka rozřešiti královským nařízením. Pro rozdělení státu na oblasti dána však čl. 95. ústavní listiny direktiva, že se má hleděti k přírodním, sociálním a hospodářským poměrům, a že jedna oblast může míti nejvýše 800.000 obyvatel. Ve čl. 135 pak ustanoveno, že z Chorvatska a Slavonska mají býti zřízeny jen čtyři oblasti, z Černé Hory s Bokou kotorskou a bez okruhu plevelského a bělopolského že má být vytvořena jen jedna oblast a při dělení Bosny a Hercegoviny na oblasti že se má hleděti k dosavadním zemským hranicím. Poněvadž otázka oblastí nebyla včas upravena cestou zákonodárnou, stalo se to nařízením ze 26. dubna 1922. Zřízeny byly 33 oblasti, a to z Chorvatsko-Slavonska 4, v Bosně staly se dosavadní okruhy oblastmi, z Černé Hory vytvořena 1 oblast, ze Slovinska 2, rovněž tak z Dalmacie, z Vojvodiny 1, ze Srbska s některými sousedními územky 17.

V čele každé oblasti stojí veliký župan, jmenovaný králem, který řídí pomocí státních orgánů záležitosti státní správy v oblasti (čl. 95.).

Jako v okruhu existují jen úřady státní, tak jsou v obci jen orgány samospráv-

né. Naproti tomu v oblasti a okresu jsou úřady státní i samosprávné. Státní správa je v rukou velikých županů, okružných náčelníků a okresních přednostů, resp. starešin okresních expositur. Orgány oblastné samosprávy jsou oblastná skupština a oblastný výbor. Volebními obvody pro oblastné skupštiny jsou okresy a města s více než 5.000 obyvatel. Oblastné skupštiny svolávají se každého roku 5. listopadu do hlavního města oblasti. Vydávají oblastná nařízení, schvalují oblastný budžet a vedou dozor nad oblastním výborem. — Orgány okresní samosprávy jsou okresní skupština a okresní výbor. Okresní skupština vydává nařízení jen pro samosprávné orgány, nikoli pro občany okresu.

Funkcí nejvyššího správního soudu zastává státní rada, která je zároveň soudem pro kompetenční konflikty a působí i v některých věcech, jak je vyloženo ve čl. 103. ústavní listiny, kde je také řeč o organizaci státní rady.

Dodatek. Mezi tiskem tohoto spisu nastala v království Srbů, Chorvatů a Slovinců ve státním zřízení dalekosáhlá změna. Spory jednotlivých politických stran v jihoslovanském státě, vlekoucí se po několik let, které se zejména zřejmě projevíly ve skupštině při jednání o novou ústavu z r. 1921, přiosřily se do té míry, že parlamentní režim stal se nemožným. Spory stran došly tak daleko, že nevznikla jen krize vládní, nýbrž v krizi se ocitla samotná státní existence. Král vyjednával s vůdci stran, avšak bezvýsledně; k dohodě nevedla žádná cesta.

V důsledku toho obrátil se král k jihoslovanskému lidu vlastní proklamací dne 8. ledna 1929, v níž vyložil stav věcí, podotýkáje, že nadešla doba, kdy mezi národem a králem nemůže a nesmí býti prostředníků. Odpovědnost před národem i dějinami — jak praví — mu ukládá hledati nové metody a nastoupiti nové cesty, které by daly státu, jehož státní i národní jednotu nutno zachovati, takové státní zřízení, které by nejlépe vyhovovalo národním potřebám a státním zájmům. V proklamací své prohlásil král na konci ústavu ze 28. června 1921 za zrušenou; všechny ostatní zemské zákony ponechal v platnosti, pokud se neukáže potřeba, aby je vlastním rozhodnutím zrušil. Rovněž budoucí zákony budou vydávány králem samotným; národní skupština současně rozpuštěna. Jinými slovy: království Srbů, Chorvatů a Slovinců přestalo býti monarchií konstitučně obmezenou a stalo se monarchií *absolutní*, v níž veškerým zdrojem státní moci je monarcha, nikomu neodpovědný a nikým neobmezený. Král zároveň jmenoval mimoparlamentní vládu s generálem Petrem Živkovićem v čele jakožto ministerským předsedou.

Na místě zrušené ústavy vydal král hned se svojí proklamací nový „zákon o královské moci a o nejvyšší státní správě“. Čítá celkem 21 článků. Co do moci královské prohlašuje se království Srbů, Chorvatů a Slovinců za dědičnou monarchií, v jejímž čele jest král, jakožto nositel veškeré moci v zemi. Král vydává a vyhláší zákony, jmenuje státní úředníky i vojenské hodnostáře; je též nejvyš-

ším velitelem armády. (Čl. 1. a 2.) Králi přísluší právo udíleti amnestii jednotlivě i všeobecně i udíleti milost. (Čl. 3.) Král představuje stát proti státům cizím, vypovídá válku a ujednává mír. (Čl. 4.) Králova osobnost jest nedotknutelná; král není nikomu odpovědný. (Čl. 6.) Monarchie jest dědičná v dynastii Karađorđevićů, a to v mužském potomstvu ze zákonitého manželství podle prvorozenství; není-li mužského potomka, ustanoví si král následníka z pobočné linie. (Čl. 7.) Podrobněji se zákonem též upravují poměry královské rodiny: plnoletost krále a následníka nastává 18. rokem (čl. 5.), vypočítávají se členové královského domu (čl. 8.), ustanovuje se povinnost krále sídliti v zemi a o jeho zastoupení (čl. 9.), řeší se otázka regentstva v případě nedospělosti, duševní nebo tělesné choroby královy (čl. 10., 11.), upravuje se poručenství nedospělého krále i nastoupení na trůn následníka nového (čl. 12. a 13.). Co do *státní správy* jmenuje král předsedu i členy ministerské rady, kteří jsou mu bezprostředně podřízeni a jednají podle jeho příkazů. Počet ministerstev určuje král; ministři při nastoupení úřadu přísahají věrnost králi a jsou jemu odpovědni (čl. 15. a 16.). Ministry soudí státní soud, jenž se skládá ze 3 státních radů a 3 kasačních soudců, které jmenuje král (čl. 17.). Vedle krále kontrასignuje zákony předseda vlády, resortní ministr a ministr spravedlnosti, jenž zároveň opatruje státní pečeť a pečuje o publikaci zákonů v „Úředních Novinách“; zákony nabývají obvykle platnosti 15. den po vyhlášení, není-li ustanoveno jinak. Správní moc konají jednotliví ministři v jednotlivých oborech ze zmocnění krále; také soudní moc vykonává se jménem královým (čl. 18., 19., 20.).

Výše uvedený zákon nabyt platnosti ohláškou v „Úředních Novinách“, t. j. ihned, ježto byl v dotčeném věstníku bez prodlení vyhlášen. Aby bylo pojištěno jeho řádné dodržování jakož i pořádek v zemi, byl ještě vydán zvláštní *zákon o ochraně veřejné bezpečnosti a pořádku ve státě* (o 21 člancích). V něm stanoví se ostré sankce trestní na řadu jednání, jež by nově zavedený řád mohla vážně ohrožovati, jako popouzení k násilí proti veřejné moci tiskem, organisování sdružení, zejména komunistických, anarchistických a teroristických, propaganda neposlušnosti mezi vojskem, stávkou a sabotáží v úřadech, nedovolené opatřování zbraní, útok na život veřejných orgánů atd. Politické strany, jež by měly výlučně rasový nebo konfesní ráz, byly zakázány; tvoření nových stran politických učiněno závislým na úředním povolení.

Rovněž do *samosprávy* bylo zasáhnuto dalekosáhlou měrou. Vydán byl ještě třetí *zákon o obcích a oblastných samosprávách*. Všechna obecní zastupitelstva v říši byla rozpuštěna. V Bělehradě, Zááhřebě a Lublani jmenuje zastupitelstvo města král na návrh ministra vnitra; v ostatních obcích náleží právo jmenovati zastupitelstvo velkým županům. Pokud se týče autonomie oblastné (zemské), dává zákon velkým županům právo ustanoviti komisaře, kteří nadále mají ob-

starávati všechny záležitosti dosavadních zemských sněmů, které zároveň byly rozpuštěny.

Nový režim, jenž citovanými zákony byl uveden v život, jest myšlen jako prozatímní do té doby, až by byla provedena státní konsolidace, takže by ustoupil potom zase režimu parlamentnímu. Zdá se však, že ke změně jeho tak brzy nedojde; spíše lze počítati, že bude míti dlouhé trvání, až hlouběji zakoření myšlenka státní jednoty a lid dozraje k vyšší míře politické vyspělosti.

P o z n á m k a :

Dodatek na požádání redaktorovo ochotně napsal p. JUDr. Theodor Saturnik, prof. Karlovy university.

IV.

REPUBLIKY POLSKÁ A ČESKOSLOVENSKÁ.

Téměř zázrakem povstaly obě středoevropské republiky slovanské. Před vypuknutím světové války nikomu nemohlo ani vážně napadnouti, že by se Polákům někdy podařilo vyprostiti se z moci tří největších imperií evropských, a zrovna tak bylo by se pokládalo za nereální utopii, kdyby se byl někdo chtěl odvážiti víry, že dávno zaniklý český stát zase bude obnoven a že bude dokonce zvětšen o větev slovenskou. A přece dočkali se jak Poláci, tak Češi se Slováky taková zázraku! Tichá jejich kulturní činnost a nezlomná vůle několika generací uplatniti se politicky přinesly jim — arci za přispění šťastné náhody — daleko více, než smělá fantasmie před nedávnou ještě dobou mohla očekávati.

a) POLSKO.

O obnově obou řečených států pracovalo se za veliké světové války doma i za hranicemi. Soustavněji a jednotněji vyvíjeli činnost Čechové. Doma pod rouškou loyality projevovali politickou zralost tím, že nedávali nenáviděné vládě příležitost, aby je pronásledovala, v cizině pak rozvinuli v plném rozsahu otázku české politické nezávislosti. Situace Poláků nebyla jednotná. Již to, že náleželi částečně ke státům ústředních mocností, částečně však k Rusku, rozdělilo je i ve snaze obnoviti někdejší polský stát do dvou táborů. Tak zv. aktivisté očekávali spásu od Německa a Rakousko-Uherska, kdežto pasivisté orientováni byli k Rusku a vůbec ke čtyrdohodě. Aktivisté podporovali tudíž ústřední mocnosti a byli vlastně pasivisty v cizině, kdežto pasivisté vystupovali činně spíše jen za hranicemi, ale ne hned od počátku, nýbrž až teprve r. 1917.

Lepší postavení Poláků v bývalém Rakousku než v Prusku vedlo k tomu, že v čelo aktivistů se postavili Poláci haličtí, kteří hned na počátku světové vojny zřídili t. zv. Naczelný komitet narodowy, pod jehož egidou vytvořeny byly Jos. Piłsudským polské legie bojující pod jeho vedením proti Rusku. Teprve v létě r. 1917 založili pasivisté s Rom. Dmowským v čele v Lausanně t. zv. Polski komitet narodowy, který se pak přestěhoval do Paříže a pracoval po boku čtyrdohody.

Těžisko domácí činnosti Poláků položeno bylo po dvou letech vojny do bý-

valé kongresovky (záboru ruského), kteréžto území se dostalo do moci německé a rakousko-uherské. Obě okupační mocnosti učinily na podzim r. 1916 z vnitrostátní rusko-polské otázky otázku mezinárodní. Chtějící dostati od Poláků pro své účely vojsko, začaly na oko řešiti polskou otázku. Dne 5. listopadu 1916 vydána byla ve Varšavě proklamace německého a rakouského císaře, že se rozhodli vytvořiti z polských zemí ruského záboru samostatný stát s dědičným panovníkem a konstitučním zřízením. Nehledě ani k tomu, že jmenovaní císaři neměli práva zřizovati jakýkoli stát z území, které jim definitivně nepatřilo, a třeba bylo jimi okupováno, bylo přece jen právně součástí ruského císařství, neměla proklamace jejich valného významu. Polákům bylo zřízení jejich státu jen slíbeno, a i ten dosud jen slíbený stát neměl být ani samostatný, nýbrž měl být spojen s ústředními mocnostmi. Nebyly také ani určeny jeho hranice, a bylo přímo zatajeno, že na západě má být část jeho odňata ve prospěch záboru pruského. Neměl k státu tomu patřiti ani zábor rakouský. Neboť den před tím — dne 4. listopadu 1916 — slíbil císař rakouský, že utvoří z Haliče zvláštní území s rozsáhlou autonomií v rámci Rakouska.

Když se okupanti zklamali ve své naději, že dostanou z bývalé kongresovky vojsko, chtěli si novým krokem získati Poláky. Vydali dne 26. listopadu 1916 nařízení o „prozatímní státní radě v království polském“. Zřídili pro nový stát, který teprve měl povstati, 25 člennou státní radu, povolanou k tomu, aby ve věcech zákonodárných podávala zdání k žádosti okupačních správ. Ruské Polsko zůstalo totiž nadále rozděleno na okupaci německou a rakouskou. Státní rada měla mimo to spolupůsobiti při zavádění dalších státních institucí v „království polském“ a podávati z vlastního podnětu návrhy v zemských věcech.

Otevření státní rady protáhlo se až do polovice ledna r. 1917. Výkonným orgánem plena byl výkonný výbor, k němuž náleželo vedle maršálka a jeho náměstka sedm radou zvolených členů, stojících — po jednom — v čele osmi departementů, jakýchsi ministerstev.

Ani zřízením státní rady nebyla posunuta kupředu otázka založení polského státu. Státní rada nemohla vážně být pokládána za orgán nevzniklého dosud království polského, nýbrž byla jen orgánem okupantů. Ostatně, dostalo se jí jen nepatrné kompetence a mínění jejích se strany okupačních vlád nebylo ani dbáno. Za krátkou dobu vystoupil z ní Piłsudski a členové levice, a v srpnu r. 1917 podala demisi celá státní rada, nemohouc se dohodnouti s Němci. Piłsudski byl zatím v červenci t. r. od Němců zatčen a uvězněn v pevnosti magdeburské.

Zatím vypukla v březnu r. 1917 v Rusku revoluce a odstraněno carství. Prozatímní vláda ruská odhodlala se dne 30. března t. r. k vydání prohlášení přiznávajícího Polsku nezávislost, ač ne úplnou. Svobodné Polsko mělo si samo určití svou formu vlády, ale mělo být s Ruskem spojeno „volnou vojenskou

unií“. Poláci pracovali i u západních mocností, a do Ameriky odejel Ignác Paderewski. President severoamerické unie Wilson prohlásil již v deklaraci ze 22. ledna 1917, že má být zřízeno samostatné Polsko.

Demise státní rady přiměla panovníky ústředních mocností, že vydali dne 12. září 1917 nový patent, kterým zřídili jako nejvyšší úřad státu polského trojčlennou regenční radu, která měla existovati do té doby, než by se vlády ujal král nebo regent. Nový orgán měl míti společně se státní radou do jisté míry i moc zákonodárnou. Ale ani kompetence regenční rady nebyla veliká, a správu bývalého ruského záboru vedly v podstatě nadále okupační úřady.

V otázce polské znova pozdvihly hlasu koalované mocnosti. V poselství presidenta Wilsona ke kongresu z 8. ledna 1918, naznačujícím ve 14 bodech základy, na nichž měl být uzavřen mír, bod 13. týkal se vzniku nezávislého Polska. Dne 3. června 1918 usnesla se pak konference ministerských předsedů Anglie, Francie a Itálie, shromážděná ve Versailles, že má být zřízen sjednocený a nezávislý stát polský s volným přístupem k moři. Ke vzniku jeho došlo však přece až teprve po válečném shroucení se ústředních mocností. Dne 7. října 1918 vydala regenční rada proklamaci k polskému národu, v níž oznamovala, že se rozhodla rozpustiti státní radu, povolati vládu, složenou z představitelů nejširších vrstev národa a všech směrů politických a svolati bez průtahů sněm, který by vzešel z demokratického volebního řádu. Proklamaci svou usurpovala si regenční rada prozatím nejvyšší moc na území někdejšího ruského záboru a počala ji také skutečně postupně vykonávati (organisovala vojsko, zřizovala nová ministerstva). Musela však o vládní moc bojovati s ministerstvem a vadilo jí také to, že okupanti neopustili hned zemi. Ke všemu vyhlásili socialisté v Lublíně dne 7. listopadu 1918 polskou republiku s Ignácem Daszyńským v čele vlády. V nejbližších dnech na to počal lid odzbrojovati Němce, obsazovati okupační úřady a p., při čemž došlo ke krvavým srážkám. V té době vrátil se z vazby v Magdeburku Josef Piłsudski. Dne 11. listopadu vložila regenční rada do jeho rukou nejvyšší velitelství nad vojskem a tři dni na to k zamezení zmatků i nejvyšší moc civilní, tak že Piłsudski stal se diktátorem. Tím, že se regenční rada, orgán spojených dvou cizích států, rozešla a vložila plnost vlády do rukou muže, jehož národ uznal za svého náčelníka, vznikl skutečně polský stát. Náčelník státu obrátil se dekretem ze 14. listopadu 1918 ve zvláštním svolání k národu a vydal dne 22. listopadu základní pravidla státní organizace. Byla to vlastně prvá prozatímní konstituce nově zřízeného státu, třeba názvem tím označena nebyla. Stát polský pojmenován tu jest republikou, a president jeho dává si název „zatímního náčelníka státu“; máť moc jeho potrvati jen až do času svolání sněmu. President vyhrazuje si jmenovati vládu, jemu odpovědnou, a vykonávati společně s ministerskou radou moc zákonodárnou.

Organisace správy nepůsobila těžkostí vzhledem k tomu, že již za cizí okupace působily úřady, které se nyní staly úřady nového státu. Aby se brzo mohl sejít sněm, vypracován byl rychle volební řád, vyhlášený již 28. listopadu 1918. Zavedeno bylo všeobecné, rovné, tajné, přímé a poměrné volební právo. Volby do sněmu vykonány byly dne 26. ledna 1919. Za východní Halič, které se zmocnili Rusíni, a za zábor pruský, trvající ještě v rukou německých, povolání byli na sněm bývalí tamější poslanci. Sněm sešel se dne 9. února 1919. Náčelník státu složil do jeho rukou svou moc, byl však dne 20. února nadále pověřen vedením úřadu náčelníka státu, a sice na základě zásad přesně vytčených. Poláci nazývají tento zákon malou konstitucí. Byla to už druhá prozatímní ústava. Sněm vyhradil si moc suverenní a zákonodárnou ve státě polském. Vyhlašování zákonů odevzdáno jeho předsedovi, maršálkovi, za kontrasignace předsedy ministerského a příslušného odborného ministra. President státu měl sice nadále název náčelníka státu, ale byl zbaven své dřívější moci. Stal se jen vykonavatelem sněmovních usnesení ve věcech civilních i vojenských. Měl právo dosazovat vládu (ministry) po dorozumění se sněmem. Jak on, tak vláda učinění odpovědnými sněmu. Pro každý státní akt náčelníka státu vyžadoval se podpis příslušného ministra.

Nejvyšší úřady ve Varšavě spravovaly s počátku jen území bývalé kongresovky. V čelo správy Haliče postaven nařízením ze 7. března 1919 generální delegát vlády. Zákonem ze 30. ledna 1920 zrušen haličský zemský sněm a zemský výbor, jehož bývalé funkce svěřeny prozatímnímu výboru samosprávnému. Zvláštní správu obdržela dále ta část těšínského Slezska, která připadla polské republice. Pro správu zemí bývalého záboru pruského zřízen byl samostatný ministr, jehož úřad zrušen teprve dne 1. dubna 1922.

Velmi dlouho trvalo, než polský stát nabyl pevných hranic. Jen částečně, a to ještě ne vesměs definitivně určeny byly ve versailleské smlouvě ze 28. června 1919 jeho hranice západní. Naproti tomu na východě naproti sovětskému Rusku a Ukrajině vytvořily se hranice teprve po dlouhých bojích. Východní Halič, která se rovněž jen zbraněmi dostala do moci polské, měla sice podle plánu západních mocností zůstatí Polsku, ale ne trvale, nýbrž jen na 25 let. Po uplynutí té doby měl teprve plebiscit rozhodnouti o dalších jejích osudech. Plán tento setkal se s odporem Poláků, a rozhodnutí zatím odloženo. Otázka obnovena ve smlouvě sevreské z 10. srpna 1921. Zástupce Polska odepřel však smlouvu tuto podepsati. Neústupnosti Poláků konečně se přece podařilo, že území uvedené podrželi.

Podle mírové smlouvy versailleské připadlo Polákům definitivně nejen Poznaňsko a malý kousek středního Slezska, nýbrž i horní Slezsko a části Západních i Východních Prus, avšak území posléze uvedená jen pod podmínkou, že

obyvatelstvo plebiscitem vyjádří vůli, že chce náležeti k Polsku. Plebiscit v Prusích byl proveden dne 11. července 1920 a dopadl v neprospěch Poláků, takže koalice dne 12. srpna t. r. přiklala ono území Němcům. Také v horním Slezsku zklamali se Poláci ve výsledku plebiscitu, vykonaného tam dne 20. března 1921. Nejvyšší rada v Paříži nemohouc se rozhodnouti, jak stanoviti hranici polsko-německou v horním Slezsku, vyžádala si mínění rady Svazu národů, která usnesením ze 12. října 1921 doporučovala, aby se sporné území rozdělilo mezi obě strany, což bylo pak přijato (jménem nejvyšší rady) konferencí velvyslanců dne 20. října 1921. Vláda polská rozhodnutí to přijala a uzavřela s Němci v Ženevě dne 15. května 1922 smlouvu, upravující podrobně poměry tohoto území.

Poláci činili si nároky i na většinu těšínského Slezska, tvořícího po mnoho století součást zemí české koruny. Spor měl se urovnati dohodou obou stran. Když však vyjednávání česko-polská, konaná v Krakově v létě r. 1919, nevedla k cíli, přijala nejvyšší rada polský návrh, aby se věc vyřídila plebiscitem, který se měl provést také na Spišsku a Oravsku, jichž částí se Poláci rovněž domáhali. Mezinárodní komise, poslaná do Slezska, uznala však plebiscit za nemožný. Nejvyšší rada následkem toho se usnesla rozhodnouti spor sama. Poláci přistoupili na to smlouvou ve Spaa z 10. července 1920. Rozhodnutí nejvyšší rady stalo se dne 25. a 28. července 1920. Polákům dostalo se z těšínského Slezska skoro celé polovice. Podobným způsobem vyřízen byl česko-polský spor o část Oravska a Spišska.

Východní hranice Polska určeny byly definitivně smlouvou míru, uzavřenou mezi Polskem s jedné strany a sovětským Ruskem a Ukrajinou se strany druhé v Rize dne 18. března 1921. Hranice tyto uznány byly konferencí velvyslanců Velké Británie, Francie, Itálie a Japonska dne 15. března 1923.

Svémocnou akcí generála Želigowského za války s bolševiky v létě r. 1920 zabrali Poláci zemi vilenskou, která jim pak už zůstala definitivně přiznána rozhodnutím velvyslanecké rady z r. 1923. Zákonem ze 6. dubna 1922 upravena byla organisace této země.

Ačkoli se Polákům nepodařilo soustřediti ve svém obnoveném státě všechny své kmenové příslušníky, získali přece na druhé straně mnohem více jinojazyčného obyvatelstva než sami ztratili svých soukmenovců. Nový stát jejich zaujímá téměř 388.390 čtverečných kilometrů a co do rozsahu jest šestým státem v Evropě (po Rusku, Francii, Německu, Španělsku a Švédsku). Má podle posledního sčítání obyvatelstva ze 30. září 1921 přes 27 milionů obyvatel, z nichž je 18,800.000 Poláků (více než 69% všeho obyvatelstva). Silný jest v něm živel ruský (Ukrajinci, Bělorusové a Rusové), čítající na 5 milionů, a německý (1,150.000). (Nehledíme tu k židům, jichž napočteno co do konfese 2,800.000, co do národnosti však jen 2,070.000; patrně 800.000 Židů je mezi Poláky.)

Přes svou velikost má polský stát citelnou vadu v tom, že je vzdálen moře. Proto bylo snahou státníků polských získati aspoň jediný vhodný pro Polsko přístav mořský. Město Gdansk s přiléhajícím územím mělo se státi součástí nového polského státu. Pro odpor Anglie vytvořeno však z Gdanska svobodné město, nalézající se jen v jistém svazku s polskou republikou. Podle versailleské mírové smlouvy dána byla suverenita nad Gdanskem Polsku, město to zahrnuto do celního území polského a správa jeho omezena ve prospěch Polska. Železné dráhy vedoucí po gdanském teritoriu jsou až na malé výjimky v rukou polské vlády, která tam udržuje nezbytné pro Polsko spojení poštovní, telegrafické a telefonní. Polsku náleží také správa celé Visly i přístavu gdanského s právem nabývati území nezbytného k rozvoji oněch odvětví správy, jež samo vede. K detailnímu provedení ustanovení mírové smlouvy byla dne 9. listopadu 1920 uzavřena zvláštní polsko-gdanská konvence, podle níž pro správu přístavu zřízena přístavní rada, složená ve stejném počtu ze zástupců Polska a Gdanska pod předsednictvím osoby jmenované Svazem národů. Spory mezi Polskem a Gdanskem rozhoduje komisař dosazený Svazem národů.

Dlouho trvalo, než si republika polská dala definitivní ústavu. Sotva se sešel sněm, byla sice zřízena zvláštní ústavní komise, která konala prvou schůzi již 15. února 1919, avšak pro různé překážky (nejdříve pro zabránění vlády politikou zahraniční, později pro bolševický vpád) protáhlo se projednání ústavy až do dvou let. Teprve dne 17. března 1921 přijata byla polská ústava ve třetím čtení. Základem jednání v ústavní komisi byly dvě vládní osnovy, jež si navzájem odporovaly, a čtyři předlohy stran. První vládní osnova (ze 3. listopadu 1919) podobala se stanovisku levice v tom, že navrhovala široké kompetence presidenta republiky, který měl být volen celým národem, a menší práva parlamentu. Vedle sněmu měla být zřízena podle této první vládní osnovy ještě t. zv. „stráž práv“ (jakási náhrada za druhou sněmovnu), kdežto levice sněmu odmítala vůbec parlament dvoukomorový. Druhá vládní osnova ze 21. ledna 1920 přijala naproti tomu stanovisko, že vedle „sejmu“ má být zřízen ještě zvláštní senát, president že má mít asi podobnou moc jako president republiky francouzské a že má být volen sněmem a senátem společně, nikoli celým národem. Tyto zásady prošly nejen v ústavní komisi, nýbrž při konečném hlasování i v plenu.

Jako ústavy jiných, nedávno vzniklých států, není ani polská ústava ze 17. března 1921 dílem originálním, nýbrž byla sepsána podle cizích vzorů, hlavně podle ústavy francouzské z r. 1875, třeba ve mnohém šla vlastní cestou. Mnoho se podobá jen o málo starší ústavě československé republiky, od níž se liší hlavně tím, že zásadu demokracie vyhnala až do krajnosti. Učinilať sněm všemohoucím státním orgánem a zkrátila do minima práva presidentova. Ačkoli přijala dvoukomorovou soustavu parlamentu, vložila plnost moci do rukou

„sejmu“ a senát snížila jen na pouhý pomocný orgán bez valného významu. Zákonodárným orgánem je v Polsku vlastně jen „sejm“, jak byla nazvána — poslanecká sněmovna. Sejm skládá se z poslanců volených na pět let hlasováním všeobecným, tajným, přímým, rovným a poměrným (čl. 11.). Volební právo má každý státní občan polský bez rozdílu pohlaví, který v den vyhlášení voleb dovršil 21 let, požívá úplně práv civilních a bydlí ve volebním obvodu aspoň den před vyhlášením voleb ve „Sbírce zákonů“. Hlasovací právo může být vykonáváno jen osobně. Vojáci v činné službě hlasovacího práva nemají (čl. 12.). Volebního práva pozbývají občané odsouzení pro trestné činy, jež označuje volební řád jakožto činy mající v zápětí dočasnou nebo stálou ztrátu práva voliti, volenu býti, jakož i zastávati poslanecký mandát (čl. 14.). Volitelný je každý státní občan mající volební právo do sněmu, nevyjímaje vojáky v činné službě, nezávisle na bydlišti, dovršil-li 25 let (čl. 13.). Státní úředníci správní, finanční a soudní nemohou být voleni v těch obvodech, v nichž vykonávají svou službu. Předpis ten netýká se úředníků konajících službu u ústředních úřadů (čl. 15.).

Podrobné předpisy o sněmovních volbách obsaženy jsou ve volebním řádě, který jest obyčejným zákonem. Vyjímáme z něho jen podstatu. Stát je rozdělen na 64 volební obvody, na něž připadá po 4—10 poslancích. Varšava tvoří sama vlastní volební obvod se 14 poslanci. Všech poslanců je 444; z toho jsou 372 poslanci voleni podle kandidátních listin obvodních a 72 podle kandidátních listin celostátních. Je totiž v Polsku jako v některých jiných státech zavedena soustava poměrných voleb a podle vzoru německého zároveň systém kandidátních listin celostátních, to jest listin kandidátů navrhovaných pro celý stát. Každá strana může předložiti vedle kandidátní listiny pro určitý obvod ještě zvláštní listinu celostátní. Voliči nehlasují však pro listinu celostátní, nýbrž jen pro listinu obvodní. Rozdělení mandátů v každém obvodu na jednotlivé politické strany děje se podle D'Hondtova systému. Mandáty listiny celostátní rozdělují se takto: Každá obvodní listina kandidátní může se přidružit k jedné z listin celostátních. Pak se sečte počet mandátů získaných ve všech obvodech jednotlivými stranami a každé straně přidělí se z mandátů celostátních počet poměrný k počtu získaných tou stranou mandátů obvodních v celém státě, při čemž se počítá podle soustavy D'Hondtovy. Listin celostátních mohou však užívat jen ty strany, jichž kandidáti byli zvoleni aspoň v šesti obvodech. Soustava listin celostátních má za účel, aby se do parlamentu dostali nejen poslanci, kteří jdou do volebního boje, nýbrž i takoví vynikající odborníci, kteří se vyhýbají volební agitaci.

Senát skládá se ze členů volených jednotlivými vojevodstvy hlasováním všeobecným, tajným, přímým, rovným a poměrným. Počet mandátů do senátu

činí čtvrtinu mandátů do sněmu. Právo voliti má každý volič do sněmu, který v den vyhlášení voleb dovršil 30 let a bydlí aspoň rok ve volebním obvodu. Nepozbývají však volebního práva nově usazení kolonisté, kteří opustili dřívější bydliště z důvodu pozemkové reformy, dále dělníci, kteří změnili pobyt následkem změny pracovního místa, a rovněž tak úředníci státní služebně přeložení. Volební právo pasivní má každý občan požívající práva voliti do senátu, nevyklučuje vojáky v činné službě, pokud v den vyhlášení voleb dovršil 40 let (čl. 36.).

Ačkoli je v Polsku zákonodárná moc v zásadě dvoukomorová (čl. 2.), ve skutečnosti náleží moc ta vlastně jen sněmu. Senátu náleží jen právo suspensivního veta. Ustanovuje se ve čl. 35. ústavní listiny: Každý návrh zákona usnesený sněmem přikáže se k úvaze senátu. Neučiní-li senát během 30 dní ode dne dodání mu usneseného návrhu zákona proti němu žádných námitek, prezident republiky zařídí vyhlášení zákona. K návrhu senátu může prezident republiky zaříditi vyhlášení zákona před uplynutím 30 dní. Rozhodne-li se senát návrh usnesený sněmem změnit nebo zamítnouti, jest povinen oznámiti to sněmu během uvedených 30 dní a nejdéle během nových 30 dní vrátiti sněmu s navrhovanými změnami. Přijme-li sněm změny senátem navržené obyčejnou většinou nebo zamítne-li je většinou ¹¹/₂₀ hlasujících, vyhlásí prezident republiky zákon ve znění formulovaném v novém usnesení sněmu.

Právo iniciativy zákonodárné náleží vládě i sněmu (čl. 10.), nepřísluší tudíž ani prezidentu republiky ani senátu. Sněm zkoumá platnost voleb, proti nimž nebyl podán protest, jinak rozhoduje o jejich platnosti nejvyšší soud (čl. 19.). Sněm volí si ze svého středu maršálka (předsedu) a jeho náměstký, sekretáře a komise (čl. 28.). K platnosti usnesení sněmovních je třeba přítomnosti aspoň jedné třetiny všech poslanců. Usnesení dějí se většinou hlasů, pokud jiné předpisy ústavy neustanovují jinak (čl. 32.).

Prezident republiky svolává, zahajuje, odročuje i uzavírá sněm i senát. Sněm má být svolán k prvému sedění třetí úterek po dni voleb a každého roku nejpozději v říjnu k obvyklému zasedání za účelem schválení budžetu, početního stavu a odvodu vojska a jiných běžných věcí. Prezident republiky může svolati sněm v každé době k zasedání mimořádnému podle vlastního uznání, a jest povinen to učiniti k žádosti jedné třetiny všech poslanců během dvou týdnů. Odročení vyžaduje svolení sněmu, má-li během téhož obvyklého zasedání být opakováno, nebo má-li přerava trvati déle než 30 dní. Sněm svolaný v říjnu k obvyklému zasedání nemůže být uzavřen před schválením rozpočtu (čl. 25.).

Sněm může být rozpuštěn z vlastního usnesení učiněného dvoutřetinovou většinou hlasů za přítomnosti polovice zákonného počtu poslanců. Prezident republiky může rozpustiti sněm se svolením tří pětín zákonného počtu členů senátu. Současně v obou případech ze samého práva rozpouští se i senát. Volby

vykonají se během 90 dní ode dne rozpuštění; termín jejich bude označen buď v usnesení sněmu nebo v dekretu presidenta o rozpuštění sněmu (čl. 26.).

Spojením se sněmu i senátu v jednolitě těleso společně se usnásějící povstává národní shromáždění (zgrupowanie narodowe). Organ tento schází se jen výjimečně ve dvou případech, když je totiž třeba voliti presidenta republiky (čl. 39.), nebo když po uplynutí 25 let podle ústavní listiny je třeba rozhodnouti, má-li být revidována ústava (čl. 125.). V ústavní listině činí se rozdíl mezi revidováním ústavy v pravidelných obdobích 25 let a mezi změnami ústavy, jež by kdykoli byly podnikány. Ke změnám vyžaduje se kvalifikované většiny obou sněmoven. Má být přítomna aspoň polovice zákonného počtu poslanců, pokud se týče senátorů, a rozhoduje se většinou dvoutřetinovou. Návrh na změnu ústavy musí být podepsán aspoň čtvrtinou poslanců a opověděn aspoň na 15 dní. Nejbližší změnu ústavy může provésti jen druhý sněm, zvolený na základě prvé ústavy, totiž sněm nynější, a sice většinou třipětinou, za přítomnosti aspoň poloviny zákonného počtu poslanců. K pravidelným 25letým revisím ústavy stačí obyčejná většina sněmu a senátu, spojených za tím účelem v národní shromáždění.

Prezidenta republiky volí národní shromáždění na sedm let absolutní většinou hlasů. Svola je prezident republiky v posledním čtvrtletí svého sedmiletého úřadování. Nestane-li se svolání do 30 dní před uplynutím sedmiletí, spojí se sněm i senát ze samého práva v národní shromáždění na pozvání maršálka sněmu a pod jeho předsednictvím (čl. 39.). Povinnost svolati národní shromáždění a předsedati v něm má maršálek také, když se úřad presidenta republiky uprázdnil před uplynutím sedmiletí, ať již smrtí či resignací nebo pro nemožnost plniti funkce nebo pro obžalování; nebo je-li hodnost presidentova uznána sněmem za vakantní (čl. 41. a 42.). Kdyby sněm byl rozpuštěn v době, kdy úřad presidenta republiky jest uprázdněn, nařídí maršálek sněmu bezodkladně nové volby do sněmu i senátu a svolá pak národní shromáždění (čl. 41.).

Ústava polská nezná instituce náměstků presidentova. Nemůže-li prezident úřad svůj zastávati nebo uprázdnil-li se jeho úřad, přecházejí presidentské funkce na maršálka sněmu (čl. 40.). Nemůže-li prezident zastávati svůj úřad déle než tři měsíce, svolá maršálek bezodkladně sněm a vyzve jej, aby se usnesl, nemá-li se úřad presidentův pokládati za uprázdněný. Usnesení takové musí se státi většinou třipětinou za přítomnosti aspoň poloviny všech poslanců (čl. 42.).

Malá jsou práva presidentova v oboru moci zákonodárné (viz shora). Právo veta mu nenáleží. Moc výkonnou spravuje pomocí odpovědných před sněmem ministrů a podřízených jim úředníků (čl. 43.). Jmenuje a odvolává předsedu rady ministrů, na jeho návrh jmenuje a odvolává ministry a na návrh ministerské rady obsazuje civilní i vojenské úřady (čl. 45.). Nově upraven byl (změněn

a doplněn) zákonem z 2. srpna 1926 článek 44 ústavy, který má toto znění: President republiky podpisuje zákony spolu s odpovědnými ministry a opatřuje vyhlášení jich ve Sbírce zákonů (v Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej). President za účelem provedení zákonů a s odvoláním na zákonné zmocnění má právo vydávati prováděcí nařízení, opatření, rozkazy a zákazy a zajistiti provádění jich s použitím donucení. Totéž právo mají ve svém oboru působnosti ministři a úřady jim podřízené. Každý vládní akt presidenta republiky vyžaduje k své platnosti podpisu předsedy rady ministrů i příslušného ministra, kteří podpisem aktu přijímají zaň odpovědnost. President republiky má právo v době, kdy sejm a senát jsou rozpuštěny, až do opětného sejití sejm (čl. 25) vydávati v případě náhlé nutnosti státní nařízení s platností zákona v oboru státního zákonodárství. Nařízení ta nemohou se však týkati změny ústavy i věcí, jež má na zřeteli čl. 3 zák. 4, čl. 4, 5, 6, 8, 49 zák. 2, čl. 50 a 59 zákona ústavního, ani volebního řádu do sejm a senátu. Zákon může zmocniti presidenta republiky k vydávání nařízení s platností zákona v době a v oboru tím zákonem uvedených, avšak s vyloučením změny ústavy. Nařízení, jež má na mysli ve dvou předěšlých místech, budou vydávána s odvoláním na ustanovení ústavy obsažená v těch místech na návrh rady ministrů a podepsaná presidentem republiky, předsedou rady ministrů i všech ministrů, jakož i vyhlášena ve Sbírce zákonů. Nařízení ta pozbývají závazné moci, nebudou-li předložena sejm do 14 dnů po nejbližší schůzi sejm, nebo budou-li po předložení sejm sejmem zamítnuta. President republiky stojí zároveň v čele vojenských sil státu, nemůže však v době války býti nejvyšším vojevůdcem. Tohoto jmenuje president na návrh ministerské rady, učiněný ministrem války, který za akty spojené s vedením vojska v době války jakož i za všeliké věci týkající se řízení vojska odpovídá před sněmem (čl. 46.). Rozumí se, že president republiky zastupuje též stát na venek a má analogická práva jako všichni náčelníci státu. Za úřední svou činnost neodpovídá ani parlamentně ani civilně, ale za zemězradu, porušení ústavy nebo trestné činy může být sněmem pohnán k odpovědnosti. Vyžaduje se k tomu usnesení třípětinovou většinou za přítomnosti aspoň poloviny zákonného počtu poslanců. Soudní řízení náleží státnímu tribunálu. Jakmile byl president dán v obžalobu před státním tribunálem, suspenduje se s úřadu (čl. 51.).

Státní tribunál skládá se z prvního předsedy nejvyššího soudu jako předseda-jícího a ze 12 členů, jež volí sněm — osm — a senát — čtyři, nikoli však ze svých příslušníků. Za členy státního tribunálu mohou být zvoleny osoby nezastávající žádného státního úřadu a požívající plně práv občanských (čl. 64.).

K účelům správním jest polský stát rozdělen cestou zákonodárnou na vojevodství, pověty (kraje) a gmíny (obce) městské a vesnické, které jsou zároveň jednotkami územní samosprávy. Jednotky samosprávné mohou se spojovati

ve svazky k provádění úkolů spadajících v působnost samosprávy. Svazy takové mohou nabývati povahy veřejnoprávní jen na základě zvláštního zákona (čl. 65.).

Pověty polské čili starostva jsou jednotkami správy státní i samosprávy. V čele stojí starosta. Vyšší správní i samosprávnou jednotkou je vojevodství s vojevodou v čele. Vojevodství mají nestejný rozsah: slezské čítá jen 4230 čtverečních kilometrů, kdežto poleské je téměř 10krát tak veliké. Všech vojevodství jest 16: białostocké, kelecké, krakovské, lubelské, lvovské, łódzské, novogrodské, poleské, pomorské, poznaňské, stanislavovské, slezské, tarnopolské, varšavské, vilenské a volyňské. Město Varšava nebylo zahrnuto do vojevodství, nýbrž má správu zvláštní. Slezsku byla přiznána rozsáhlá autonomie, jichž ostatní vojvodství nemají.

O samosprávě vojevodské vydán byl zákon ze 26. září 1922. V každém vojevodství je zřízen sněmk vojevodský, mající právo vydávati vojevodské zákony, ovšem jen v mezích státních zákonů. Usnesení vojevodských sněmků vyžadují sankce presidenta republiky, jemuž náleží úplné veto. Usnesení sněmků připravují a provádějí výbory vojevodské, kterým je svěřena též místní samospráva. Vojevoda, náčelník vojevodského úřadu státního, má po boku radu vojevodskou, která mu podává dobrozdání, výjimečně však v některých případech sama rozhoduje. — Také povět jako svazek samosprávný má tři orgány: starostu, sněmk povětový a výbor povětový.

Bývalé východní Haliči, a sice třem vojevodstvím: lvovskému, stanislavovskému a tarnopolskému, byla dána zákonem ze 26. září 1922 samospráva národnostní. V řečených vojevodstvích skládá se sněmk ze dvou národnostních kurií, polské a ruské. Každá kurie má stejný počet členů a radí i usnází se samostatně. Ve věcech společných konají se schůze společné. Také výbory vojevodské dělí se ve zmíněných vojevodstvích na dvě národní sekce.

Dne 31. července 1924 byl vydán zákon o jazyku státním a jazyku úřadování státních i samosprávných úřadů. Za jazyk státní prohlášena byla polština. V jazyku tom úřadují všechny úřady polské vyjímajíc případy uvedené v zákoně. Výjimky týkají se tří národnostních menšin na východním pomezí, totiž Rusínů, Bělorusů a Litvínů. Podání a ústní projevy příslušníků těchto národností přijímají se od úřadů na tomto území v mateřském jazyku žadatelů. Úřady odpovídají na tato podání v třech vojevodstvích bývalé východní Haliče v jazyku státním i v jazyku podání; na ostatním území jednají tak jen na žádost strany.

Jiný zákon ze 31. července 1924 týká se úředního jazyka soudů, úřadů prokuratorských (státních zastupitelstev) a notářů. Třetí zákon z téhož dne a roku byl vydán o organizaci školství. Zásadním typem státní školy na východním pomezí (určeném blíže v zákoně) je škola společná, v níž se vzdělávají děti národnosti polské i nepolské. Škola tato jest buď polská nebo dvoujazyčná, utrakvistická.

b) REPUBLIKA ČESKOSLOVENSKÁ.

Také Češi a Slováci zahraniční pracovali za světové války velmi záhy o zřízení československého státu. V Paříži sešel se již koncem ledna r. 1915 jejich sjezd a vydal po několikadenních poradách svolání domáhající se zřízení národního státu. Soustavnou činnost protirakouskou a protiuherskou vedli uprchlí do ciziny prof. T. G. Masaryk a Ed. Beneš. V Paříži zřízena byla československá Národní rada, v níž se soustředily všechny snahy o nabytí politické samostatnosti Čechů a Slováků. Souběžně s tím pracovalo se v Rusku a Americe. Značný počet emigrantů posílen byl v Rusku českými a slovenskými zajatci, a konečně byly zřizovány i československé zahraniční legie, které nejvíce k tomu přispěly, že cizí mocnosti počaly Čechy a Slováky považovati za své spojence a daly svému uznání opětovný výraz. Ve vnitrozemí, kde až do jara 1917 vládnuto bylo beze svolání říšské rady rakouské a kde vykonáván byl silný policejní tlak, přestávalo se jen na tajné agitaci. Teprve v listopadu r. 1916 zřízen byl Národní výbor český, zřízený ze zástupců politických stran, který měl pracovati vedle Českého svazu, skládajícího se z českých poslanců zvolených do říšské rady. Ve skutečnosti nemohl však vyvíjeti žádné činnosti. Když konečně byla svolána říšská rada, podali čeští poslanci dne 30. května 1917 státoprávní prohlášení, v němž se domáhali reorganizace monarchie ve spolkový stát svobodných a rovnoprávných národností. Ráznější byl manifest českých spisovatelů, uveřejněný rovněž v květnu r. 1917. Následovala t. zv. tříkrálová deklarace, totiž prohlášení českých říšských poslanců jakož i českých zemských poslanců moravských a slezských a poslanců rozpuštěného zemského sněmu českého, kteří se sešli dne 6. ledna 1918 v Obecním domě pražském. Slavnostní ráz měla dále schůze zástupců všech vrstev českého národa v témže domě dne 13. dubna 1918, kde spisovatel Alois Jirásek měl vzletnou vlasteneckou řeč, namířenou proti rakouské vládě, zejména proti zahraničnímu ministru hr. Černínovi, a kulminující v přísaze všech přítomných. V květnu r. 1918 sešli se v Praze zástupci utlačovaných národností rakousko-uherské monarchie a usnesli se na resoluci ze 17. května t. r., v níž se vyslovuje požadavek svobody národů. Dne 13. července 1918 obnoven byl Národní výbor a přezván na československý. Skládal se ze zástupců všech politických stran českých a chopil se za krátkou dobu po skončení války vlády nad nově zřízeným československým státem.

Po prolomení bulharské fronty na konci září r. 1918 spěla světová válka rychle k zakončení. Naprázdno vyzněl manifest císaře Karla k rakouským národům ze 17. října 1918, v němž se slibovalo přetvoření Rakouska ve spolkový stát. Sotva pak vešla ve známost nota rakousko-uherského zahraničního ministra hr. Andrassyho k vládě Spojených států severoamerických ze dne 27. října 1918,

nastal v Praze následujícího dne státní převrat. Pět členů Národního výboru československého vydalo 28. října 1918 manifest k národu, v němž se prohlášovalo zřízení československého státu a tedy odtržení od Rakousko-Uherska a vydával se zároveň první zákon nového státu. Památný tento dokument zněl takto: Samostatný stát československý vstoupil v život. Aby byla zachována souvislost dosavadního právního řádu se stavem novým, aby nenastaly zmatky a upraven byl nerušený přechod k novému státnímu životu, nařizuje Národní výbor jménem československého národa jako vykonavatel státní svrchovanosti toto: čl. 1. Státní formu československého státu určí Národní shromáždění ve srozumění s Československou Národní radou v Paříži. Organem jednomyslné vůle národa a také vykonavatelem státní svrchovanosti je Národní výbor; čl. 2. veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti; čl. 3. všechny úřady samosprávné, státní a župní, ústavy státní, zemské, okresní a zejména i obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení; čl. 4. zákon tento nabývá účinnosti dnešním dnem; čl. 5. Národnímu výboru se ukládá, aby tento zákon provedl.

Současně vydal Národní výbor manifest k československému národu, v němž jej vyzýval, aby zachoval za nového stavu naprostý klid a nedopustil se ničeho, co by mohlo uvrhnouti nejmenší stín na jeho jméno, zejména aby se nedotýkal svobody osoby a soukromého vlastnictví. Každý měl se zároveň bezvýjimečně podrobiti nařízením Národního výboru jakožto vlády nového státu.

Výzva samozvaného orgánu československého národa byla plně respektována. Nikdo se nejen nezepřel autoritě Národního výboru, nýbrž naopak Národní výbor byl celým československým národem jednomyslně uznáván za vládu nově zřízeného státu. Pro československý stát vyslovila se totiž také Národní rada československého národa na Slovensku, skládající se ze zástupců všech slovenských politických stran. Stalo se to deklarací ze 30. října 1918, vydanou v Turč. Sv. Martině. V prvních dnech listopadu 1918 vyslal pak Národní výbor československý v Praze na Slovensko zvláštní slovenskou delegaci, která vydala bez odkladu svolání k slovenskému lidu, aby se podřídil rozkazům pražského Národního výboru. I slovenský lid uposlechl vyzvání.

Vznik státu československého neuznali a Národnímu výboru československému se tedy nepodřídili arci čeští, moravští a slezští Němci, částečně i Němci na Slovensku a také tamní Maďaři. Nesprávně chápající pojem sebeurčení, chtěli Němci vykrojit z Čech svoje vlastní Deutschböhmen a Böhmerwaldgau, z Moravy a Slezska pak Sudetenland a Deutschsüdmähren a spojití tyto poněmčené územky s nově organisovaným státem rakouským (Deutsch-Österreich). Zřídili si za tím účelem své zvláštní zemské vlády a sněmy (zemská shro-

máždění, Landesversammlungen) se sídly v Liberci a Opavě. Tato německá revolta trvala však jen půldruhého měsíce. Do polovice prosince r. 1918 bylo československým vojskem obsazeno nejen Deutschböhmen, nýbrž i Sudetensland. Ani Maďaři nevydali dobrovolně Slovensko, i bylo třeba poslati tam československé vojenské sbory, aby území to zabraly. Při Maďarsku zůstati chtěli také spíšší Němci, a vznikla dokonce myšlenka, aby byla zřízena i zvláštní východoslovenská republika. Tyto separatistické snahy však pevnou vůlí Čechů a Slováků byly zmařeny a ani Němcům ani Maďarům nic neprospělo, když jak rakouská, tak maďarská delegace při mírových jednáních ve Francii se zasazovaly o to, aby pronikly u západních mocností se svým protičeským a protislovenským stanoviskem.

Hranice nově vzniklého státu československého určeny byly v podstatě ve třech mezinárodních smlouvách mírových, a sice versailleské ze dne 28. června 1919, st.-germainské ze dne 10. září 1919 a trianonské ze 4. června 1920. Historické země české nejen podržely své staré zemské hranice, nýbrž byly k nim připojeny malé územky od Německa (Hlučínsko) a Rakouska (část Vitorazska a Valčicko). O rozdělení těšínského Slezska mezi stát československý a polský viz shora str. 179. K Československu byla připojena smlouvou st.-germainskou jakožto nedílná, vlastně neodlučitelná část t. zv. Podkarpatská Rus, území obývané převážně ruským živlem a náležející dříve ke království uherskému.

Shora jmenovanými mírovými smlouvami — se strany jednotlivých velmocí vlastně už dříve — dostalo se Československu také mezinárodního uznání. Mezinárodní smlouvy, zejména t. zv. malá st.-germainská čili menšinová smlouva z 10. září 1919 uložily novému státu také některé dosti těžké závazky, jimiž se vnitrostátní suverenita nemálo omezuje.

Národní výbor československý byl po krátký čas — po půl měsíce — nejen vládou československou, nýbrž zároveň i orgánem zákonodárným. Vyšel z voleb výkonných výborů jednotlivých politických stran, které měly zástupce v dřívějších zákonodárných sborech. Každá strana dostala podle své početní síly určitý počet mandátů. Po půl měsíci vydal Národní výbor prvou provisorní ústavu ze 13. listopadu 1918 čís. 37 Sb. z. a n., v níž byla zároveň dána státu republikánská forma. Moc zákonodárná oddělena nyní od moci výkonné. Národní výbor rozšířil se podle § 1. této ústavy na 256 členů (zákonem z 11. března 1919 čís. 138 Sb. z. a n. byl ten počet zvětšen na 270), a sice podle téhož klíče, jak sám vznikl, a dal si název Národní shromáždění. Národnostní menšiny nebyly a nemohly ani v tomto sboru být zastoupeny, poněvadž, jak jsme viděli, zaujaly stanovisko protistátní. Národní shromáždění skládalo se tudíž jen z Čechů a Slováků. Byl to první parlament československé republiky, který odhlasoval ústavu ze 29. února 1920 čís. 121 Sb. z. a n. Prozatímní ústava měla ustanovení nejen o moci zá-

konodárné, nýbrž i o presidentovi republiky, jehož práva nevyměřila zrovna široce, a o moci výkonné a nařizovací. Právo jmenovati předsedu a členy vlády vyhrazeno bylo Národnímu shromáždění. Z pozdějších změn provisorní ústavy uvéstí dlužno zvláště zákon ze 23. května 1919 čís. 271 Sb. z. a n., kterým rozšířena práva presidenta republiky. Přiznáno mu zejména právo jmenovati předsedu a členy ministerské rady.

K vydání definitivní ústavy republiky československé došlo, jak již řečeno, dne 29. února 1920. Téhož dne byl vydán zákon, „kterým se uvozuje ústavní listina československé republiky“, a k němu hned připojena sama ústavní listina o 134 paragrafech. V této ústavní chartě upraveny byly celkem všechny podstatné kusy ústavy, takže ústavní normy československé republiky jsou v podstatě obsaženy v jediném zákoně, a nikoli v souboru zákonů, jako to bylo na př. v rakouských základních zákonech státních ze 21. prosince 1867. S tím není v odporu, praví-li se v čl. VII. uvozoovacího zákona, že ustanovení několika článků tohoto zákona tvoří součást ústavní listiny, a bylo-li za takovou součást prohlášeno ještě několik speciálních zákonů, jako na př. zákon o zásadách jazykového práva (viz § 129. ústavní listiny). Neběžít v těchto „součástech ústavní listiny“ celkem o otázky zásadního rázu.

Ústavní listina nabyla (podle čl. VIII. uvozoovacího zákona) účinnosti dnem svého vyhlášení, což se stalo dne 6. března 1920. Skládá se z těchto šesti hlav: I. Všeobecná ustanovení (§§ 1.—5.), II. Moc zákonodárná. Složení a působnost Národního shromáždění a jeho obou sněmoven (§§ 6.—54.), III. Moc vládní a výkonná (§§ 55.—93.), IV. Moc soudcovská (§§ 94.—105.), V. Práva a svobody jakož i povinnosti občanské (§§ 106.—127.), VI. Ochrana menšin národních, náboženských a rasových (§§ 128.—134.).

Stát československý jest demokratická republika, jejíž hlavou jest volený prezident (§ 2. ústavní listiny). Území republiky tvoří jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou být měněny jen ústavním zákonem (§ 3. 1. odstavec). Dosavadní zemské celky (Čechy, Morava, Slezsko) měly původně zmizeti a stát měl být centralisován jak co do moci zákonodárné, tak co do správy. V § 7 ústavní listiny výslovně se ustanovuje: Zákonodárná a správní činnost zemských sněmů zanikla. Toto ustanovení zůstalo sice v platnosti, ale co se týká správy, jsou podle zákona č. 125 Sb. z. a n. z r. 1927 zemské celky zachovány, ovšem jen s tou změnou, že Morava se Slezskem tvoří zvláštní zemskou jednotku.

Zvláštní autonomní postavení přiznáno bylo v československé republice Podkarpatské Rusi. V § 3. ústavní listiny se praví: Nedílnou součástí tohoto celku (Československé republiky) jest, a to na základě dobrovolného připojení podle smlouvy mezi hlavními a přidruženými mocnostmi a Československou republikou v Saint Germain-en-Laye ze dne 10. září 1919 samosprávné území

Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejšířší autonomií, slučitelnou s jednotností republiky Československé. Podkarpatská Rus bude mít vlastní sněm, který si volí předsednictvo. Sněm Podkarpatské Rusi je příslušný usnášeti se o zákonech ve věcech jazykových, vyučovacích, náboženských, místní správy, jakož i v jiných věcech, které by naň přenesly zákony československé republiky. Podkarpatská Rus budiž v Národním shromáždění Československé republiky zastoupena přiměřeným počtem poslanců (senátorů) podle příslušných volebních řádů československých.*)

V čele Podkarpatské Rusi je guvernér jmenovaný presidentem československé republiky k návrhu vlády a odpovědný také sněmu Podkarpatské Rusi. Funkcionáři Podkarpatské Rusi budou podle možnosti vybíráni z jejího obyvatelstva.

Autonomie vyhrazená Podkarpatské Rusi nemohla dosud pro nízkou kulturní úroveň místního obyvatelstva býti provedena, a místní sněm bude tedy zřízen, až to dovolí tamější poměry.

Státní občanství v Československé republice je jediné a jednotné (§ 4.). Barvy republiky jsou bílá, červená a modrá. Státní znak a vlajky upravuje zvláštní zákon (§ 5.).

Moc zákonodárnou vykonává pro celé území Československé republiky Národní shromáždění, skládající se ze dvou sněmoven, sněmovny poslanecké a senátu (§ 6.).

Sněmovna poslanecká má 300 členů, senát 150 (§§ 8. a 13. ústavní listiny). Volební období poslanecké sněmovny trvá šest let, u senátu osm let (§§ 11. a 16.). Předpisy o volebním právu do obou sněmoven obsaženy jsou dílem v ústavní listině, dílem v zákoně o stálých voličských seznamech, ve volebním řádu pro poslaneckou sněmovnu a v zákoně o složení a pravomoci senátu. Právo voliti poslance přísluší všem státním občanům Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří v den vyložení seznamů voličských překročili 21. rok věku, mají bydliště v některé obci Československé republiky aspoň tři měsíce, počítajíc zpět ode dne vyložení voličských seznamů, a kteří nejsou vyloučeni ze zápisu do stálých seznamů voličských. Vyloučení ze zápisu jsou: 1. kdož pravoplatným výrokem soudním zbaveni byli práva volně nakládati svým majetkem; 2. kdož upadli v konkurs, pokud řízení konkursní trvá, jakož i ti, na jejichž žádost se provádí řízení vyrovnávací, pokud nebylo prohlášeno za skončené; 3. kdož pravoplatným rozsudkem soudu trestního byli odsouzeni pro takový trestný čin,

*) Podle volebního řádu do poslanecké sněmovny ze dne 29. února 1920 čís. 123 Sb. z. a n. volí Podkarpatská Rus do poslanecké sněmovny Národního shromáždění 9 poslanců. V senátě je toto území podle zákona ze dne 29. února 1920 o složení a pravomoci senátu č. 124 Sb. z. a n. zastoupeno 4 senátory.

pro který podle platných ustanovení nastává ztráta volebního práva do obcí; 4. kdož jsou v donucovací pracovně.

Za poslance mohou býti voleni státní občané Československé republiky, bez rozdílu pohlaví, kteří v den volby dokonali 30 roků věku, jsou aspoň tři léta státními občany a nejsou vyloučeni z práva voliti.

Právo voliti do senátu přísluší všem, kdož mají právo voliti do sněmovny poslanecké, jestliže překročili v den vyložení stálých seznamů voličských 26. rok věku. Za členy senátu mohou býti voleni státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří v den volby dosáhli 45. roku věku, jsou aspoň 10 let státními občany a nejsou vyloučeni z práva voliti. (Pro volby, které se konaly do konce r. 1928, neplatila arci podmínka desetiletého státního občanství.)

Volební právo je zároveň povinností. Od povinnosti účastniti se volby jsou osvobozeny jen osoby uvedené v § 6. volebního řádu pro poslaneckou sněmovnu. (Ustanovení ta platí i pro volby do senátu.)

Volební právo do zákonodárných sborů jest nejen všeobecné, nýbrž i rovné, přímé a tajné, a volí se podle zásady poměrného zastoupení (§§ 8. a 13. ústavní listiny). Podrobnosti o provádění voleb obsahuje volební řád pro poslaneckou sněmovnu ze dne 29. února 1920 č. 123 Sb. z. a n. a zákon o složení a pravomoci senátu z téhož dne č. 124 Sb. z. a n. Volební řád pro poslaneckou sněmovnu byl novelisován zákonem z 15. října 1925 č. 205 Sb. z. a n. Také zákon o složení a pravomoci senátu byl poněkud pozměněn zákonem z 15. října 1925 č. 206 Sb. z. a n.

O platnosti voleb do sněmovny poslanecké i do senátu rozhoduje volební soud (§ 19. ústavní listiny). Podrobnosti upravuje zákon o volebním soudu ze dne 29. února 1920 č. 125 Sb. z. a n. Novela k němu je ze 30. května 1924 č. 145 Sb. z. a n.

Členy Národního shromáždění nemohou býti okresní náčelníci (§ 20.). Podle zákona o Národní bance československé nesmějí také guvernér banky, členové bankovní rady a revidujícího výboru býti po dobu své působnosti členy zákonodárných sborů. Rovněž tak členové ústavního soudu, přísedící soudu volebního a ti, kdož jsou členy župních zastupitelstev, nemohou býti zároveň členy Národního shromáždění (§ 20. ústavní listiny).

Dne 18. června 1924 č. 144 Sb. z. a n. byl vydán zákon o inkompatibilitě, totiž neslučitelnosti jistých povolání a zaměstnání s členstvím v Národním shromáždění. Členy Národního shromáždění nemohou býti na př. vlastníci výdělkových podniků neb i jen správci a účastníci správy těchto podniků aneb jakýchkoli sdružení zřízených na zisk, jsou-li ony podniky nebo sdružení v poměru dodavatele nebo odběratele, pachtýře nebo propachtovatele ke státu, ústavu, podniku nebo fondu státnímu nebo státem spravovanému, nebo posky-

tují-li jim po živnostensku úvěr nebo domáhají-li se, aby některý z poměrů zde uvedených byl založen. Takových případů neslučitelnosti uvádí zákon celou řadu. Chce-li ten, komu vadí neslučitelnost, podržeti mandát do Národního shromáždění, musí se vzdáti svého neslučitelného zaměstnání nebo postavení. Důvodem instituce inkompatibility jest úmysl odstraňovati možnost cizích vlivů na členy zákonodárných sborů a brániti tomu, aby mohlo být zneužíváno mandátu.

V §§ 20.—27. ústavní listiny upraveno je postavení členů Národního shromáždění a jejich imunita, která je velmi obsáhlá.

Zasedání obou sněmoven začíná a končí se vždy zároveň (§ 29.). President republiky je povinen svolati obě sněmovny ke dvěma řádným zasedáním v roce, jarnímu a podzimnímu. Jarní musí se začíti v březnu, podzimní v říjnu. Kromě toho svolává sněmovny podle potřeby k zasedáním mimořádným. Žádá-li o to alespoň nadpoloviční většina členů sněmovny poslanecké nebo senátu u předsedy vlády, udávajíc předmět jednání, president je povinen svolati sněmovny tak, aby se sešly do 14 dnů ode dne podané žádosti; kdyby toho neučinil, sejdou se sněmovny současně do dalších 14 dnů k vyzvání svých předsedů. Uplynuly-li od posledního řádného zasedání aspoň 4 měsíce, president republiky je povinen, žádají-li o to aspoň dvě pětiny některé sněmovny, svolati sněmovny tak, aby se sešly do 14 dnů ode dne podané žádosti. Kdyby toho neučinil, sněmovny sejdou se zároveň do dalších 14 dnů k vyzvání svých předsedů (čl. 28.).

President republiky prohlašuje zasedání sněmoven za skončené. Může je odročiti nejdéle na jeden měsíc a jen jednou v roce (§ 30.). President republiky má také právo rozpouštěti sněmovny. Práva tohoto nesmí však užiti posledních šest měsíců svého volebního období. Po uplynutí volebního období jakož i po rozpuštění některé sněmovny jest provésti nové volby do 60 dnů (§ 31.).

Každá sněmovna jest způsobilá usnášeti se — pokud není v ústavě jinak stanoveno — za přítomnosti aspoň třetiny všech členů. K platnosti usnesení je třeba nadpoloviční většiny přítomných (§ 32.). K usnesení o vypovědění války, ke změně ústavní listiny a jejích součástí je třeba třípětinové většiny všech členů v každé sněmovně (§ 33.); rovněž tak ke změně hranic republiky (§ 3.). Usnesení poslanecké sněmovny na obžalobu presidenta republiky, předsedy vlády a členů vlády může se státi toliko většinou dvou třetin za přítomnosti dvou třetin poslanců (§ 34.).

Základní zásady jednání a styky obou sněmoven mezi sebou jakož i s vládou a na venek vůbec, upraveny jsou v rámci předpisů ústavních zvláštními zákony (§ 37., 1. věta). Stalo se to dvěma v podstatě shodnými jednacími řády z 15. dubna 1920, a sice pro sněmovnu poslaneckou č. 325 a pro senát č. 326 Sb. z. a n. Tyto jednací řády mohou ve smyslu 2. věty § 37. ústavní listiny co do některých

ustanovení ve čl. I. výslovně uvedených pozměněny býti autonomními usneseními příslušných sněmoven.

Zákonná iniciativa náleží vládě i členům obou sněmoven (§ 41.). Návrhy poslanců a senátorů čili t. zv. iniciativní návrhy — na rozdíl od vládních předloh — musejí však být podepsány nejméně 21 osobami (§ 19. jednacího řádu). Ke každému návrhu zákona podanému členy některé sněmovny má být přiložen rozpočet o finančním dosahu osnovy a návrh na úhradu potřebného nákladu. Vládní návrhy zákona rozpočtového i branného musí být předloženy napřed sněmovně poslanecké (§ 41.).

K ústavnímu zákonu je vždy potřebí souhlasného usnesení obou sněmoven. Totéž platí o jiných zákonech, pokud §§ 43., 44. a 48. neustanovují jinak (§ 42.).

Senát je povinen usnésti se o návrhu zákona, přijatém poslaneckou sněmovnou, do šesti neděl, o návrhu zákona rozpočtového a branného do jednoho měsíce. Sněmovna poslanecká povinna jest usnésti se o návrhu zákona, přijatém senátem, do tří měsíců. Lhůty tyto mohou býti dohodou sněmoven prodlouženy nebo zkráceny. Lhůta jednoměsíční daná senátu pro vyřízení osnovy zákona rozpočtového a branného nemůže býti prodloužena. Neučiní-li druhá sněmovna ve lhůtách stanovených usnesení, má se za to, že souhlasí s usnesením sněmovny první (§ 43.).

Postavení obou sněmoven není rovné. Sněmovna poslanecká má větší váhu nejen v tom, že v některých případech vymůže svou vůli proti senátu, ale i v tom, že ministři, pokud se týče vláda, jsou odpovědni jenom jí, nikoli senátu.

Usnesení poslanecké sněmovny stane se zákonem přes odchýlné usnesení senátu, když se sněmovna poslanecká usnese nadpoloviční většinou všech svých členů na tom, že trvá na svém původním usnesení. Zamítli-li však senát tříčtvrtinovou většinou všech svých členů osnovu v poslanecké sněmovně přijatou, stane se osnova zákonem, setrvá-li poslanecká sněmovna na svém usnesení třípětinovou většinou všech svých členů. Zamítne-li naproti tomu poslanecká sněmovna návrh senátu, a setrvá-li senát na svém původním usnesení nadpoloviční většinou všech svých členů, dodá se usnesení znova poslanecké sněmovně. Zamítne-li pak poslanecká sněmovna usnesení senátu nadpoloviční většinou všech svých členů po druhé, nestane se usnesení senátu zákonem. Osnovy takto zamítnuté nemohou býti v žádné sněmovně před uplynutím jednoho roku znova podány (§ 44.).

Presidentu republiky náleží v oboru moci zákonodárné suspensivní veto, má totiž právo vrátiti s připomínkami zákon, usnesený Národním shromážděním, do měsíce počítajíc ode dne, kdy usnesení Národního shromáždění bylo dodáno vládě (§ 47.). Setrvají-li však obě sněmovny při hlasování podle jmen na vráceném zákonu nadpoloviční většinou všech svých členů, musí býti zákon vyhlášen.

Nebylo-li dosaženo takové souhlasné většiny v obou sněmovnách, vyhlásí se zákon, i když se na něm při opětném hlasování podle jmen usnesla jen sněmovna poslanecká většinou tří pětín všech svých členů (§ 48.).

Ústava československé republiky zná také v jednom případě plebiscit (referendum). Zamítlo-li totiž Národní shromáždění vládní návrh zákona, může se vláda podle § 46. ústavní listiny usnésti, aby hlasováním lidu bylo rozhodnuto, má-li zamítnutý vládní návrh státí se zákonem. Usnesení vlády musí však býti jednomyslné. Hlasovací právo má každý, kdo jest oprávněn voliti do poslanecké sněmovny. Hlasování lidu není však přípustné o vládních návrzích zákonů, jimiž má býti měněna nebo doplněna ústavní listina a její součásti.

Zákony se vyhláší do osmi všedních dnů po uplynutí lhůty stanovené v § 47. Užije-li však president republiky svého práva suspensivního veta, dlužno vyhlásiti zákon do osmi všedních dnů poté, kdy opětne usnesení Národního shromáždění bylo vládě oznámeno (§ 49.).

Zákon podpisuje president republiky, předseda vlády a ministr výkonem zákona pověřený (§ 51.).

Obě sněmovny Národního shromáždění nahrazuje pro jisté případy stálý výbor. Praví se totiž v § 54. ústavní listiny: „V době od rozpuštění některé sněmovny neb od uplynutí jejího volebního období až do opětneho sejítí obou sněmoven, dále po dobu, po kterou zasedání jejich jest odročeno neb ukončeno, činí neodkladná opatření, i když by k nim jinak bylo třeba zákona, a koná dozor na moc vládní a výkonnou 24členný výbor, do něhož zvolí ze sebe 16 členů a tolikéž náhradníků sněmovna poslanecká a 8 členů a tolikéž náhradníků senát vždy na jeden rok. Náhradník se volí pro určitého člena.“

Člen vlády nemůže býti členem nebo náhradníkem výboru.

Výbor je příslušný ve všech věcech náležitých do zákonodárné a správní působnosti Národního shromáždění, ale není oprávněn voliti presidenta republiky nebo jeho náměstka, měniti zákony ústavní a příslušnost úřadů, leč by šlo o rozšíření působnosti úřadů už zřízených novými úkoly, ukládati svými opatřeními nové finanční povinnosti občanům a rozšiřovati brannou povinnost, trvale zatěžovati státní finance nebo zcizovati státní majetek, a dávatí souhlas k vypovězení války.

K opatření, k němuž by jinak bylo třeba zákona, nebo má-li býti schváleno vydání nebo úhrada mimo rozpočet, je třeba souhlasu nadpoloviční většiny všech členů. Ve všech ostatních případech stačí k usnášení přítomnost polovice členů výboru a nadpoloviční většina všech přítomných. — Neodkladná opatření, k nimž by jinak bylo třeba zákona, jsou přípustná jen k návrhu vlády schválenému presidentem republiky. Opatření ta mají však jen prozatímní platnost zákona, musí býti vyhlášena s poukazem na § 54. ústavní listiny ve Sb. z. a n., a

podpisuje je president republiky, předseda vlády nebo jeho náměstek a aspoň polovice ministrů. President republiky má tu veto absolutní, takže opatření, kterým president odepřel souhlas, nelze vyhlásiti. — Předseda výboru a jeho náměstek podávají v nejbližší schůzi poslanecké sněmovny a senátu zprávu o činnosti výboru, a to i když členy poslanecké sněmovny nebo senátu býti přestali. Opatření, kterých neschválí obě sněmovny do dvou měsíců od sejítí, pozbývají další platnosti.

V čele moci vládní a výkonné je president republiky. Podle § 56. ústavní listiny volí ho obě sněmovny Národního shromáždění ve společné schůzi. Volen může býti státní občan Československé republiky, který je volitelný do sněmovny poslanecké a dosáhl 35 let věku. K platnosti volby jest třeba (podle § 57.) přítomnosti nadpoloviční většiny úhrnného počtu členů sněmovny poslanecké i senátu v čas volby a třipětinové většiny přítomných. Nevedla-li dvojí volba k cíli, koná se užší volba mezi těmi kandidáty, kteří obdrželi nejvíce hlasů. Podrobnosti volby upravuje speciální zákon.

President volí se na sedm let. Nikdo nemůže býti více než dvakráte po sobě zvolen. Kdo byl presidentem po dvě po sobě jdoucí volební období, nemůže opětne býti zvolen, dokud od skončení posledního období neuplyne sedm let. Ustanovení toto nevztahuje se na prvního presidenta Československé republiky (§ 58.).

Pokud nový president není zvolen, nebo je-li president zaneprázdněn nebo churav, takže nemůže vykonávati svého úřadu, přísluší výkon jeho funkcí vládě, která může pověřiti svého předsedu jednotlivými úkony (§ 60.).

Je-li president déle než 6 měsíců zaneprázdněn nebo churav, a usnese-li se na tom vláda za přítomnosti tří čtvrtin svých členů, Národní shromáždění zvolí náměstka presidentova, jehož úřad trvá, dokud překážka nepomine (§ 61.).

Podle § 64. ústavní listiny president republiky má tato práva: 1. zastupuje stát na venek; sjednává a ratifikuje mezinárodní smlouvy (k důležitějším, uvedeným v témž paragrafu, je třeba souhlasu Národního shromáždění); 2. přijímá a pověřuje vyslance; 3. prohlašuje válečný stav, vypovídá s předchozím souhlasem Národního shromáždění válku a předkládá mu sjednaný mír k vyslovení souhlasu; 4. svolává, odročuje a rozpouští Národní shromáždění a prohlašuje zasedání sněmoven za ukončené; 5. má právo vraceti s připomínkami usnesené zákony (§ 47.) a podpisuje zákony Národního shromáždění, sněmu Podkarpatské Rusi a opatření výboru podle § 54.; 6. podává ústně nebo písemně Národnímu shromáždění zprávu o stavu republiky a doporučuje mu k úvaze opatření, která pokládá za nutná a účelná; 7. jmenuje a propouští ministry a stanoví jejich počet; 8. jmenuje vysokoškolské profesory vůbec, dále soudce, státní úředníky a důstojníky, počítaje šestou hodnostní třídou; 9. uděluje dary

a pense z milosti k návrhu vlády; 10. má vrchní velitelství veškeré branné moci; 11. uděluje milost podle § 103. ústavní listiny.

Veškerá moc vládne a výkonná, pokud ústavní listinou nebo zákony československé republiky vydanými po 15. listopadu 1918 není a nebude výslovně vyhrazena prezidentovi republiky, přísluší vládě.

Pro nedostatek místa pomíjíme předpisy ústavní listiny o vládě, ministerstvech a nižších právních úřadech, dále kapitoly o moci soudcovské, o právech a svobodách, jakož i povinnostech občanských a o ochraně menšin národních, náboženských a rasových.

Součástí ústavní listiny tvoří podle § 129. zákon ze dne 29. února 1920 čís. 122 Sb. z. a n., kterým se stanoví zásady jazykového práva v republice československé, avšak jen pro státní úřady, pro papírové peníze, pro vojenství, pro úřady samosprávné, zastupitelské sbory a veřejné korporace, menšinové školství a kulturní instituce menšinové. Co se týče textu zákonů, upravena byla jazyková otázka ve speciálních zákonech, posledně zákonem ze 20. prosince 1921 číslo 500 Sb. z. a n. Užívání jazyků v Národním shromáždění upraveno jest jednacími řády obou sněmoven.

V.

SOVĚTSKÉ RUSKO.

Dnes neexistuje již jen jeden sovětský stát, nýbrž celá jejich řada. Původní Ruská socialistická federativní sovětská republika (RSFSR) stala se vzorem pro jiné státy toho druhu, kupíci se kol sovětského Ruska, a ze všech těchto států vytvořen byl Svaz socialistických sovětských republik (SSSR), útvar ústřední, složený ze šesti spojených republik: ruské (velkoruské), ukrajinské, běloruské, zakavkazské, uzbecké a turkmenské.

Sovětský stát hledí uskutečnit hospodářské utopie krajního socialismu (bolševictví) a má být přechodní formou od „měšťáckého“ státu s hospodářským individualismem k budoucí organizaci hospodářského komunismu. Podle teorie ruských bolševiků je to panství proletariátu buržoasií nad práva zbavenou; ve skutečnosti však neběží tu o diktaturu proletariátu nad ostatní neproletářskou společností, nýbrž o diktaturu náčelníků proletariátu nad proletariátem samým, tedy o oligarchii. Hledíme-li k schematisaci Aristotelově: monarchie, aristokracie a demokracie (politeia), je v sovětském státě uskutečněna zruďa druhé formy. Výstřední oligarchie, totiž několik málo osob stojících v čele komunistické strany, vládne neobmezeně po tyransku nad celou společností.

Zajímavá jest již historie toho, jak se ruští komunisté, t. zv. bolševici, dostali k veslu. Pode jménem bolševiků začali ruští radikální socialisté vystupovati již r. 1903. Naproti mírným socialistům čili menševikům usilovali o zavedení komunistické společnosti, a sice prostředky radikálními, násilnými. Světová revoluce a diktatura proletariátu měla přivesti k úplnému zničení vlastnictví a potlačení kapitalismu, buržoasie a vzdělání. Ideologii svou čerpali ruští bolševici jen částečně z pramenů domácích, ze starých snah ruských nihilistů a anarchistů. Více na jejich hnutí působily vlivy zahraniční: jednak nenávistné hospodářské teorie Marxovy, jednak — a to nejvíce — francouzský „syndikalism“, který potíral parlamentarism a hlásal „přímou akci“ (action directe) „uvědomělé menšiny“ (minorité consciente). Poněvadž většina „měšťácké společnosti“ nedovede pochopiti význam komunismu, musí menšina dosavadní politické řády zvrátiti prostředky násilnými, stávkami: sabotážemi, manifestacemi a j.

Poslední cíle vytkli si bolševici teprv od té doby, kdy se násilím zmocnili na Rusi vlády. Dokud stáli mezi ruskými stranami revolučními na roveň stranám

ostatním a dokud tedy neměli v rukou moc, přiznávali se k starým zásadám demokracie. Masku odhodili teprve po státním převratu ze 7. listopadu 1917.

V prvé i druhé ruské dumě byli bolševici dosti silně zastoupeni; v dumě třetí a čtvrté počet jejich značně se ztenčil. Posice jejich velmi se zesílila po vypuknutí ruské revoluce v březnu r. 1917, když jejich vůdcové v zaplombovaných vozech pomocí německou se dostali z ciziny do Ruska. Ve zvolené dělnické a vojenské radě nabyli znenáhla většiny. V měsíci červenci r. 1917 pokusili se dokonce v Petrohradě o převrat, avšak ten se jim tehdy ještě nezdařil. Stále obviňovali prozatímní vlády ruské, že stojí v cestě demokratické reorganizaci Ruska a že zúmysla oddalují sejítí se ústavodárného shromáždění. Pod záminkou, že svolají konstituantu, svrhli jejich vůdcové Lenin a Trockij dne 7. listopadu 1917 (podle starého kalendáře 25. října) tehdejší vládu Kerenského a zřídili násilím bolševickou vládu „sovětů“.*) Se svoláním konstituanty učinili pokus jen proto, že se domnívali, že volby do ní provedené za jejich vlády dopadnou v jejich úplný prospěch. Koncem listopadu a v prvé polovici prosince vykonány byly volby do ústavodárného shromáždění ve značné většině volebních obvodů, ale strana bolševická dosáhla při nich sotva jedné čtvrtiny všech hlasů. Aby nepoměr hlasů byl zmenšen, pozatýkala bolševická vláda nejprve členy strany kadětů (konstitučně demokratické), takže žádný z nich neměl se dostavití do konstituanty, a konečně i členy strany sociálně revoluční čili t. zv. esery. Dne 5. [18.] ledna 1918 došlo k památnému zahájení ústavodárného shromáždění. Schůze trvala přes noc, po celých 17 hodin. Když ani po odstranění kadětů a eserů nedosáhli bolševici většiny — měliť jen 153 hlasy proti 204 — a když jejich deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu byla konstituantou zamítnuta, prohlásili nebolševické členy konstituanty za protirevoluční a rozehnali pomocí ozbrojených námořníků ústavodárné shromáždění.

Rozpouštějící dekret byl motivován tím, že starý měšťácký parlamentarismus přežil a že se nedá srovnati s problémem provedení socialismu, že jen instituce třídní a nikoli národní mohou zlomiti odpor tříd majetných a položiti základy k socialistické společnosti.

Tak začalo v Rusku rozhodovati samojediné bolševictví, jež v krátké době několika měsíců odstranilo všechny „předsudky“ měšťácké republiky s parla-

*) Sovět znamená doslovně po česku *rada*, ale lépe si přeložíme tento termín do češtiny slovem *sbor*. Sovětský stát znamená tedy stát, v němž vykonávají vládu sbory (kolegia) osob. Sbory ty čítají více nebo méně osob podle rozsahu území, na něž se moc jejich vztahuje. K politické moci připouští se v sovětském státě pokud možno každý příslušník komunistické strany. Politické právo je zároveň politickou povinností každého komunisty (bolševika).

mentarismem a všechny druhy samosprávy. Na sjezdě v únoru 1918 bolševictví doplňovalo a nově formulovalo svůj politický program. Odložilo také název „sociální demokraté“ a přijalo název „komunisté“. Nový program byl pak vtělen do ústavní listiny, přijaté na pátém sjezdě sovětů dne 10. července 1918 v Moskvě a uveřejněné v čís. 151. Izvěstí ústředního výkonného výboru sovětů zástupců sedláků, dělníků, vojáků a kozáků a sovětu zástupců dělníků a vojáků rudé armády moskevské dne 19. července 1918.

Ústava Ruské socialistické federativní sovětské republiky byla, jak již řečeno, základem pro ústavy ostatních sovětských republik, vzniklých většinou teprve r. 1920. Tak došlo v r. 1920 ke zřízení autonomních socialistických republik Baškirska, Tatarska a Kirgizska, autonomních území Čuvašů, Čeremisů a Kalmyků, a karelské dělnické komuny. R. 1921 přibýly republiky: dagestanská, horská (z území Kavkazu), krymská atd.

Nově vzniklé sovětské republiky vstoupily v užší poměr k RSFSR. Úplně samostatnými nikdy ani nebyly. Míra jejich závislosti arci se měnila. Od polovice r. 1922 se projevovalo hnutí pro zřízení formálního svazu sovětových republik. Dne 30. října 1922 byla konečně podepsána spolková smlouva mezi RSFSR, Ukrajinou, zakavkazskou socialistickou federativní sovětskou republikou (vzniklou z Gruzie, Arménie a Azerbejdžanu) a Bělorusí. Podle této smlouvy byly orgány spolku od orgánů RSFSR odděleny. Kompetence centrálních orgánů byla jasně ohraničena. Zřízen byl také nejvyšší spolkový soud a společná politická správa spolku.

Na základě spolkové smlouvy ze 30. prosince 1922 byla pak sepsána osnova spolkové ústavy a předložena 12. všeruskému sjezdu komunistické strany, který ji však neshledal účelnou, pročež učiněny některé změny. Revidovaná osnova byla předložena spolkovému centrálnímu výkonnému komitétu a schválena dne 6. července 1923. Definitivně byla přijata spolková ústava v lednu r. 1924 na druhém spolkovém sjezdu sovětů, když o něco dříve sovětové sjezdy spojených republik daly svůj souhlas.

Do SSSR (svazu socialistických sovětských republik) byly konečně přijaty ještě republiky turkmenská a uzbecká, jejichž součástí — Choresma a Buchara — byly původně *lidovými* republikami, které se od ostatních sovětských republik lišily hlavně tím, že princip vlastnictví nebyl jimi popírán, a že volební právo bylo měšťácké třídě jen v omezené míře odňato. V říjnu r. 1924 byly však proměněny v republiky socialistické.

Podle N. Timaševa*) možno ve spleti sovětských států rozeznávati čtyři for-

*) Grundzüge des sovětrussischen Staatsrechts, Mannheim, Berlin. Leipzig, 1925, str. 7, 8.

mace. Spolkový stát sovětský (SSSR) je státem prvního řádu, pod ním jsou jeho složky, šest shora jmenovaných států, jakožto státy druhého řádu. Ještě níže jsou státy třetího řádu. Zakavkazská republika na př. skládá se ze tří států členských, Arménie, Gruzie a Azerbejdžanu; RSFSR se skládá zase vedle kmenového území z 9 autonomních republik; po jedné autonomní republice jest v Ukrajině (moldavská) a v Uzbekistanu. Konečně jsou státy řádu čtvrtého: v Gruzii jsou dvě a v Azerbejdžanu jedna autonomní republika. Celkem počítá tedy Timašev 24 státy sovětské, arci nestejného řádu a významu. Pochybná jest arci „státnost“ již republik řádu třetího, natož pak čtvrtého. Sovětští juristé nestejně posuzují „samostatnost“ autonomních republik Velkoruska. Podle jednoho z nich běží jen o státnost „dekorativní“, a šlo by tu tedy jen o obsáhlejší míru samosprávy. Všichni však se shodují v tom, že republiky tohoto druhu nemohou pretendovati na suverenitu. **) Jsou to republiky národností odlišných od Rusů, jako na př. baškirská, burjato-mongolská, kirgizská, tatarská, krymská, jakutská a j.

Kromě toho skládá se RSFSR vedle vlastního ruského území, rozděleného po staru na gubernie, ještě ze 14 autonomních oblastí, které se neliší od gubernií než svým *národním* rázem. Takové jsou autonomní oblasti adygejská (čerkeská), čechenská, čuvašská, kabardino-balkarská, kalmycká a j. Neruské národnosti jsou tu spojeny v samostatné správní jednotky.

Sovětské státy liší se zásadně ode všech typů dosavadních státních organizací, a sice pro své hospodářské tendence. Idea hospodářská je tu vysunuta do popředí. Ona je hybnou pákou organizace politické, na ní se zakládá celý státní život. Ani dosavadním státním typům nechyběla idea hospodářská, ale ona nebyla základem a cílem úpravy politických poměrů. Jak ve starším státě feudálním s občanskou nerovností, tak v moderním státě demokratickém — od bolševiků nesprávně zvaném měštáckým — skutečněna je hospodářská zásada individualismu, ale není principem vůdčím. Dosavadní státy vytkly si za úkol dosažení účelů nejen hospodářských, hmotných, nýbrž i nehmotných, ideálních. Cílem státu sovětského je však reorganizace lidské společnosti na základě hospodářském, a sice na základě krajního socialismu. Individualism hospodářský má být odstraněn a místo něho má se všeobecně zavést a ujmouti hospodářský komunism se všemi svými důsledky. Usiluje-li moderní politický demokratism o uskutečnění *právní rovnosti* státních občanů, je sňahou státu sovětského dosíci v lidské společnosti rovnosti *hospodářské*. Tento rozdíl mezi státem „měštáckým“ a sovětským má své důsledky. Vyskytuje-li se ve státě „buržoasním“ při právní rovnosti občanů největší jejich nerovnost hospodář-

*) N. N. Aleksejev, Государственный строй, ve sborníku Право советской России, Praha 1925, str. 70 a 71.

ská, připouští stát sovětský ve svém úsilí o dosažení hospodářské rovnosti občanů jejich nerovnou způsobilost právní, a proto nakládá jinak s proletářem než s neproletářem. Tomuto upírá práva politická, kdežto onoho přímo privileguje. Křiklavost takovou hledí arci sovětští právní theoretikové odůvodniti. Prohlašují, že stát „měštácký“ je státem násilnickým, v němž část národa — buržoové — usurpací se zmocnila vlády a drží v okovech ostatní část lidu, proletáře. Jen násilím dá se odstraniti dosavadní násilí, a násilí nové, páchané proletáři, je při tom morálně oprávněno, poněvadž chce utlačené individuum osvoboditi, kdežto násilí měštácké učinilo z člověka osobně svobodného pouhého otroka.

Z této bolševické ideologie zdálo by se vyplývati, že sovětský stát chrání občanské svobody svých příslušníků, a to velmi obsáhle. Byl by ve velikém omylu, kdo by se to domníval. Katalog t. zv. občanských práv je bolševickému státu úplně neznámý. Je to již důsledkem právní nerovnosti občanů ve státě sovětském. Ale občanské svobody měly by ve státě sovětském být zaručeny aspoň proletářům, pomyslí si občan státu měštáckého. Ani jim se však tyto svobody nepřiznávají a důsledkem bolševické ideologie ani přiznávati nemohou. Ochrana občanských svobod má přece místo jen ve státě, který uznává plně individualitu svých příslušníků, jen ve státě právním. Naproti tomu stát sovětský potírá právě individuum. Jakožto stát směřující k hospodářskému komunismu dusí hospodářskou a i jinou zdatnost jednotlivcovu ve prospěch celku, ve prospěch komuny. Z jednotlivce má se státi pouhá šablona, obětující se pro zdar veškerenstva, a proto nemůže mít naproti tomuto veškerenstvu žádných občanských práv.

Jsou-li nicméně v ústavě sovětského státu stopy uznávání občanských svobod, dlužno tu upozorniti na jinou zvláštnost sovětského státu. Jiná je v něm často litera zákona anebo theorie, a jiná zase prakse, skutečnost. Znalci sovětského práva důvodně poukazují na tento fakt. Ostatně, sovětská „Deklarace práv“, přijatá do ústavy, neobsahuje výčet nedotknutelných práv osoby, nýbrž je, jak znalcem sovětského práva případně bylo pověděno, vlastně „Deklarací práv státu“, poněvadž neklade meze státní moci, nýbrž neobmezeně rozšiřuje kompetenci této moci.

Jinou zvláštností sovětského státu je *dvoji jeho vláda a dvoji orgány*. Formálně vládnu v něm orgány *sovětské*, t. j. sborové orgány státní, ale ve skutečnosti rozhoduje samostatně (odděleně) organizovaná *komunistická strana*, vlastně její náčelníci, kteří arci jsou zároveň oficiálními představiteli sovětského státu.

Existuje celá stupnice sovětů. Nejníže jsou sověty městské a vesnické. Sovětské organizace městským a vesnickým sovětům nadřizené nazývají se sjezdy sovětů, ale všeobecně užívá se i k jejich označení názvu sověty. Na druhém stupni jsou volostné sjezdy sovětů (zastupitelstva všech vesnic volosti), na stupni tře-

tím sjezdy újezdné (krajské), na čtvrtém sjezdu gubernské, na pátém „republikánské“ sjezdy sovětů (zastupitelstva jednotlivých sovětských republik) a na šestém sjezd spolkový (celého svazu sovětských republik).

Každý sovětský stupeň skládá se z několika orgánů. Vesnické sověty skládají se z plena a předsedy. Jen ve větších vesnicích jsou ještě výkonné komitěty a může být zřízen i sekretář. Sověty městské sestávají z plena, sekcí, výkonného komitětu, presidia a t. zv. oddělení, ale organisace tato je provedena jen někde. Na stupni druhém (ve volostech) jest vedle sjezdu ještě výkonný komitét. V újezdech a guberniích rovněž jsou zřízeny sjezdy a výkonné komitěty, avšak mimo ně fungují i presidia a t. zv. oddělení.

Mohli-li bychom plena, resp. sjezdy sovětů srovnati s našimi obecními zastupitelstvy, pokud se týče s bývalými našimi okresními zastupitelstvy a zemskými sněmy, byly by výkonné komitěty tolik jako naše obecní rady, bývalé okresní výbory a zemské výbory. Jinými slovy, plena a sjezdy sovětů byly by orgány usnášejícími se a výkonné komitěty orgány výkonnými. Ale srovnání takové nebylo by vhodné, poněvadž sovětský stát nezná rozdělení státních funkcí.

Pátý stupeň sovětů, centrální organisace sovětských států, vykazuje naproti jiným, nižším stupňům, některé zvláštnosti. Vedle všeruského sjezdu sovětů byl zřízen všeruský centrální výkonný komitét sovětů (CIK, central'nyj ispolnitel'nyj komitet) a sověť lidových komisařů (SNK, sovnarkom). Jen nepatrná zmínka byla v ruské sovětské ústavě (čl. 45) učiněna o presidiu všeruského ústředního výkonného komitětu sovětů. Funkce presidia byla později nově vybudována, takže se z úřadu toho stal orgán sovětu lidových komisařů nadřizený, a po vzoru předsednictva ústředního stupně stala se také presidia nižších stupňů — počínaje od třetího — důležitými orgány sovětského státu.

Všeruský sjezd sovětů, složený ze zástupců sovětů nižších stupňů, byl ústavou prohlášen za nejvyšší moc RSFSR a měl aspoň dvakrát do roka být svoláván centrálním výkonným komitétem. Ale již v ústavě bylo řečeno (čl. 30.), že v době mezi sjezdy je nejvyšší mocí republiky všeruský centrální výkonný komitét sovětů, který podle čl. 31. ústavy je nejvyšším zákonodárným správním a kontrolním orgánem RSFSR. Je volen všeruským sjezdem sovětů.

Všeruský centrální výkonný komitét sovětů zřizuje (čl. 35. úst.) sověť lidových komisařů — ministerskou radu podle naší terminologie — pro všeobecnou správu záležitostí RSFSR i oddělení (lidová komisařství) k vedení jednotlivých odvětví správy.

Sověť lidových komisařů byl původně nejvyšší instancí sovětské správy. Časem vyšinulo se však nad něj presidium ústředního výkonného komitětu sovětů, jemuž náleží potvrzovati usnesení sovětu lidových komisařů nebo výkon těch usnesení odkládati, nebo i usnesení ta rušiti, jmenovati na návrh sovětu lid. kom.

jednotlivé lidové komisaře (ministry), řešiti sporné otázky mezi lidovými komisariáty a gubernskými výkonnými komitěty atd. Podle dekretu z 5. února 1923 jsou jednotlivé komisariáty dokonce povinny podávati presidiu každého třetího měsíce písemnou zprávu, sdělovati mu všechny vydané instrukce a protokoly o schůzích a referovati mu i ústně v pořadí určeném od sekretariátu presidia.

Bylo již řečeno, že sovětský stát nezná rozdělení funkcí státní moci. Proto orgány výkonné vydávají v něm obecně závazné právní předpisy právě tak jako orgány, které můžeme srovnávati s orgány zákonodárnými ve státě „měšťáckém.“ Je vůbec zajímavé, jak *nejvyšší státní moc přechází v sovětském státě s jednoho orgána na druhý*. Tak náleží moc ta v době, kdy se koná všeobecný sjezd sovětů, tomuto sjezdu. Jakmile se však sjezd ukončí a zasedá výkonný komitét, náleží nejvyšší moc státní jemu. Ale po skončení zasedání výkonného komitětu přechází nejvyšší státní moc na presidium tohoto komitětu. Důsledkem toho bylo by nesprávné prohlašovati sjezdy sovětů za orgány zákonodárné a rozhodující a stavěti je proti výkonným komitétům a jejich presidiím jako orgánům exekutivním.

Činnost orgánů sovětských, formálních to orgánů státních, vedena je *komunistickou stranou*. V celém SSSR má tato strana — zvaná ruskou — jednotnou organisaci. Každého „všeruského“ sjezdu strany účastní se četní zástupci ze všech sovětských republik, a za členy centrálního komitětu ruské komunistické strany jsou také voleni často zástupci republik ležících mimo RSFSR. Tato ruská komunistická strana jest jedinou stranou dnešního Ruska. Ona netrpí vedle sebe žádné jiné strany a je tudíž ve výhodě, že nemá konkurence. Pozoruhodná jest její organisace, vybudovaná přísně centralisticky. Členové vázání jsou nejužší disciplínou. Dříve než se někdo stane členem strany, musí se osvědčiti jako kandidát, a když byl za člena přijat, je přísně kontrolován vedením strany. Nehodní členové jsou vylučováni. Odměnou za těžké povinnosti poskytují se členům značné výsady a výhody, aby tím horlivěji straně sloužili.

Také komunistická strana je organisována podle stupňů. Stupněm nejnižším je t. zv. buňka (jačejka). Zřizuje se v každém podniku, v každém úřadě, v každé jednotce ozbrojené moci, ve škole atd. Další stupně jsou povahy teritoriální. Jeť zvláštní organisace strany ve volosti, v újezdu, v gubernii a v centru státu. Na každém stupni dlužno rozeznávati nejméně dva orgány, vedoucí a výkonný. Vedoucím je v buňce a ve volosti valné shromáždění, na ústředním stupni sjezd a na stupních ostatních konference. Orgánem výkonným je v buňce bureau, na stupni ústředním centrální komitét a na stupních ostatních komitét. Výkonné orgány jednotlivých stupňů volí se orgány vedoucími. Velmi důležitou osobou u výkonných orgánů je sekretář.

O ústředním stupni dlužno podotknouti, že sjezdy komunistické strany konají se od r. 1918 vždy na jaře. Trvají zpravidla kolem jednoho týdne. Ve zvláštní schůzi sjezdu volí se členové centrálního komitétu, scházejícího se aspoň šestkrát do roka. Centrální komitét volí rozhodující orgány strany. Jsou to: politické bureau, organizační bureau a sekretariát.

Náležitost ke komunistické straně přináší příslušníkům možnost účastniti se výkonu státní moci. Asi dvěma pětinám členstva dostává se služebních míst v systému sovětů, ve společnostech atd. Jiní členové jsou činní ve výkonných orgánech strany, placených ze státních peněz. A na které se míst nedostalo, ti se pokládají za čekatele.

Zajímavý jest poměr komunistické strany k sovětským orgánům. Sovětské orgány mají se zřizovati buď volbou nebo jmenováním. Ve skutečnosti nekonají se však pravé volby, nýbrž význačné orgány sovětské jsou dosazovány vedením komunistické strany, která rozhoduje takto o řízení státu. Rozumí se, že v čelo státu stavěny jsou komunistickou stranou zase jen přední komunisté. Činnost obou systémů, stranického (komunistického) a státního (sovětského), doplňuje se pěkně mimo to i jiným způsobem. Poněvadž komunistické straně chybějí pro obor činnosti státní zvláštní výkonné orgány, provádějí se usnesení této strany, jež se týkají věcí státních, orgány sovětskými (státními). Tato promyšlená organizace komunistického státu a komunistické strany umožňuje, že umělý systém, usilující o dosažení utopických účelů, přes svou nepřirozenost a neschopnost delšího života, již déle než jedno desetiletí se udržuje. Jsme však přesvědčeni, že státní zřízení, založené jen na násilí a opírající se jen o rafinované nemorální prostředky, dříve nebo později úplně se shroutí. Přáním každého poctivého Slovana musí býti, aby toto nové smutное время ruských dějin co nejdříve přestalo.

BIBLIOGRAFIE.

LITERATURA ÚSTAVNÍHO PRÁVA BULHARSKÉHO.

- Проф. **S. Kirov**, Кратъкъ курсъ по бълг. конституционно право. Sofia, 1920. — **Тъж** Какво е нашето управление (Спис. на Юрид. Д-во, II. кн. 4, 6, 7). — **Тъж**, Членъ 47 отъ конституцията. Sofia, 1903. — **Тъж**, По чл. 50 на българската конституция (časopis Гражданинъ, кн. 7—8).
- Проф. **S. Balamezov**, Министритъ, тѣхната роля и тѣхната властъ въ парламентарната монархия. Sofia 1904. — **Тъж**, Нашата конституция и нашия парламентаризъмъ, часть I. Sofia 1919. — **Тъж**, Гаранциитъ на конституционното, и парламентарното управление. Уводни преднашка (Годишникъ ма юридич. факултетъ, 1915, 1916). — **Тъж**, La constitution de Tirnovo. Sofia, 1925.
- P. Miljukov**, Българската конституция (přel. z rus.). Sofia, 1905.
- Др. **A. Gurčinov**, Държавното устройство на България. Sofia, 1921.
- Проф. **Grimm**, История и идейния основы проекта органическаго устава. (Годишникъ софийскаго у-та, историко-филол. ф-тъ, 1922.)
- Др. **V. Vazov**, Парламентарната практика. Sofia 1926.
- Проф. **M. Popovilijev**, България демократия ли е? (Ср. на юридич. Дружество, год. II., кн. 10).
- Zlatanoff**, La constitution bulgare et ses principes. Paris 1926.

LITERATURA ÚSTAVNÍHO PRÁVA KRÁLOVSTVÍ SHS.

- Zolger Ivan.**, Die Verfassung Jugoslaviens (Jahrb. des öffentl. Rechts), 1922. — **Тъж**, Da li je naša kraljevina nova ili stara država? Lublaň, 1923. — **Kostić Lazar**, Основни закони код нас (Нови Живот) 1922. — **Perić Živojin**, Glavne karakterne crte ustava kralj. Srba, Hrv. i Slov. (Mjesečnik), 1922 (též česky, Charakteristické rysy ústavy království Srbů, Chorvatů a Slovinců z 28. června 1921, Sborník věd práv. a stát., 1923. — **Тъж**, Un conflit de droit public en Yougoslavie: État centralisé ou État fédéré? (Revue du droit, de la Législ. et de la Jurisprudence), 1923. — **Pitamic Leonid**, Die Verfassung des Königreichs der Serben, Kroaten, u. Slowenen (Zeitschrift des öffentl. Rechts), 1922. — **Polić Lad.**, Izborni zakon; Zářfeb 1923. — **Rybář Ot.**, Da li je naša kraljevina nova ili stara država? (Архив за правне и друштв. науке), 1923. — **Horvatski Milan**, La Constitution de Vidovdan. Grenoble, 1923. — **Jovanović Slobodan**, Уставно право краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Београд, 1924. (Нејдужежитѣјши дѣло о уставним праву краљ ШС. Там viz také podrobnější přehled literatury.) — K dějinám vzniku království SHS.: **Kadlec K.**, Jugoslavia, Praha, 1919. — **Šišić Ferdo**, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zářfeb, 1920. — Podobnou sbírku vydal *Branko Lazarević*.

LITERATURA ÚSTAVNÍHO PRÁVA POLSKÉHO.

- Jaworski Wład. Leopold**, Prawa państwa polskiego, Krakow 1919 (seš. 1—2) a 1921 (sešit II A). — **Komarnicki Waclaw**, Polskie prawo polityczne, 1922; ve zkrác. vyd. Zarys ustroju państwowego Rzeczypospol. Polskiej 1923. — **Nasza konstytucja**, cykl odczytów Wł. Abrahama, Tad. Dwornickiego, Stan. Estreichera, Wł. L. Jaworskiego, St. Kutrzeby, M. Rostworowskiego i Fryd. Zolla), Krakow 1922. — **Kohl A.**, Die neue Verfassung der polnischen Republik (Zeitschrift f. öff. Recht, II. sv.). — **Meyer E.**, Der polnische Staat, seine Verwaltung u. sein Recht. Poznaň 1924.

— **Schätzel**, Entstehung u. Verfassung der poln. Republik (Jahrb. d. öff. Rechts, XII. sv.). — **Madowski Julian**, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, 1924. — **Cybuchowski Z.**, Polskie prawo państwowe I. Varšava 1925. — K dějinám vzniku státu polského: Wskrzeszenie państwa Polskiego. I. 1914—1918 (anonymní spis, přičítá se Bobrzyńskému), Krakov, 1920. **Kumaniecki Kaz. Wład.**, Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa Polskiego. Varšava—Krakov, 1920. — **Kutrzeba Stan.**, Polska odrodzona 1914—1921. Krakov 1921.

LITERATURA

ÚSTAVNÍHO PRÁVA ČESKOSLOVENSKÉHO.

Weyr Fr., Soustava československého práva státního. 2. vyd., Praha 1924. — **Týž**, Das Verfassungsrecht, der tschechoslowakischen Republik (Zeitschrift f. öff. Recht, II. 1920. — **Týž**, Der tschechoslowakische Staat. Seine Entstehung und Verfassung (Jahrb. des öff. Rechts der Gegenwart, Band. XI.). — **Vavřínek F.**, Základy práva ústavního, 4. vyd., díl I. a II., Praha, 1920—21. — **Týž**, Úvahy o právu volebním I., II., (Sborník věd práv. a stát. 1926). — **Týž**, Úvahy o právu volebním III. (t. 1927). — **Starzewski M.**, Konstytucja republiki czechosłowackiej, Krakov, 1926. — **Rauchberg H.**, Bürgerkunde der tschechoslow. Republik. Liberec, 1922. — **Hoetzel J.**, Ústavní listina českoslov. republ. (Sborník věd práv. a stát. 1920). — **Týž**, Poznámky k ústavní listině republ. českoslov. (na základě důvodové zprávy, Věstník min. vnitra, 1920). — **Týž**, Nová organisace politické správy (otisk ze sbor. věd práv. a stát. 1928, s texty zák. čís. 125 a 126 Sb. zák. a nař. z r. 1927. — **Baxa Boh.**, Ústavní listina českoslov. republ. a vliv cizích ústav (Sbor. věd práv. a stát., 1921). — **Adler Fr.**, Die Grundgedanken der tschechoslowakischen Verfassungsurkunde (Osteuropa-Institut in Breslau, ve sbírce Quellen und Studien, Abteilung Recht, Neue Folge, 3. Band, Berlin—Breslau 1927). — **Epstein Leo**, Studienausgabe der Verfassungsgesetze der tschechoslow. Republik. Liberec 1923. — **Horáček Cyril ml.**, Jazykové právo českoslov. republiky. Praha, 1928. — **Merhout C.**, Dokumenty našeho osvobození. Praha, 1919. — **Masaryk T. G.**, Světová revoluce, Praha 1925. — **Spiegel L.**, Die Entstehung des tschechoslowakischen Staates. Praha 1921. — **Šimák Jan**, Československé státní území. Bratislava 1924. — Politika. Co má věděti o československé republice každý občan. Redigoval Zd. Tobolka. I. sv. Praha 1923.

LITERATURA O ÚSTAV. PRÁVU SOVĚTSKÉHO RUSKA A SOVĚTSKÉ FEDERACE REPUBLIK.

Rappolort M., Основы советской конституции („Записки Петроградского имени тов. Толмачева Инструкторского Ин-та“), 1921. — **Gurvič G. S.**, Основы советской конституции, Moskva 1921 a 1922. — **Týž**, История советской конституции, М. 1923. — **Granicyn S. N.**, Конституция Р. С. Ф. С. Р. в вопросах и ответах. Petrohrad, 1922. — **Stučka P.**, Учение о государствѣ и конституция Р. С. Ф. С. Р. Moskva, 1922 — **Týž**, Диктатура пролетариата и советская федерация. („Власть советов“ čís. 10), 1922. — **Magerovskij D. A.**, Советское право и методы его изучения, 1922. — **Rejsner M.**, Государство буржуазии и Р. С. Ф. С. Р., 1923. — **Engel E. A.**, Основы советской конституции. Petrohrad 1923. — Право советской России. Сборник статей. Praha 1925, 2 sv. Ve sv. 1. práce **N. N. Aleksejeva**, Государственный строй (str. 29—120). — **Timašev N. S.** Grundzüge des sovetrussischen Staatsrechts. (Osteuropa-Institut in Breslau. Quellen u. Studien. I. Abt.: Recht, Neue Folge: 2 Band, 1925. Nannheim, Berlin, Leipzig.)

DR. JOSEF TVRDÝ:

FILOSOFIE U SLOVANŮ

OBEČNÁ POVAHA SLOVANSKÉ FILOSOFIE.

Píšeme-li o filosofii u Slovanů, neznamená to, že tu chceme vylíčiti podrobně dějiny filosofie jednotlivých slovanských kmenů, zaznamenávající kde jakou knihu z jednotlivých oborů filosofie. Naším úmyslem je podati slovanskou filosofii, pokud se projevuje hlavně *světovým i životním názorem*, s jednotného hlediska, s něhož by také vyplývalo, zda tuto filosofii vyznačuje nějaký zvláštní rys, jímž by se lišila od filosofie jednotlivých západních národů a ukázati tento znak na příkladech jednotlivých slovanských filosofů. Za druhé nutno tu řešiti otázku, existují-li některé filosofické problémy vůbec, nebo aspoň dané historickou situací ve filosofii, které se zvláště hodí slovanské povaze, je-li tedy nějaký *slovanský úkol ve filosofii* a pokud mu jednotliví slovanští filosofové hleděli vyhověti. Odtud vyplývá dále otázka, které filosofické proudy evropské působily obzvláště na slovanskou filosofii i jakého zabarvení došly ve slovanském rouše, a za druhé, jak a pokud slovanští filosofové přispěli originálně k řešení obecných problémů filosofických. A ovšem při tom nelze opomenouti otázky, zda někteří filosofové uvažovali o úkolu slovanství po př. jednotlivých slovanských národů, jaký jest jim určen v moderní kultuře, a zda tyto myšlenky nabyly ohlasu ve Slovanstvu, i jak se projevoval.

Otázka *slovanskosti* filosofie souvisí s otázkou národnosti ve filosofii vůbec, o které se dodnes diskutuje. Jsou někteří filosofové, a to i slovanští, kteří vylučují otázku národnosti z filosofie, jako na př. ruský filosof *Ľakovenko* (*Očerki ruskoj filosofii*, Berlín 1922). Budou to hlavně ti, kteří vidí ve filosofii zcela zvláštní vědu nebo objektivní disciplinu, povýšenou nad veškeren život, která se řídí jen svým vlastním systematickým vývojem. Avšak i kdyby byla filosofie takovou vědou (ač sami stoupenci tohoto názoru přiznávají, že dosud není dokonalá a že tu tedy může jíti o vědu v daleké budoucnosti), přece ani věda není něco vytvořeného nějakým myslícím strojem a jak na to *Masaryk* na mnohých místech poukázal, existují národní rozdíly i v práci vědecké, na př. v práci matematiků (Angličanů, Rusů, Francouzů i Němců), tedy i tam, kde bychom to nejméně čekali. Jestliže však subjektivní moment proniká i do tak přesné vědy, jakou je matematika, tím spíše lze jeho vliv očekávati ve filosofii, která, jak i stoupenci čistě objektivní filosofické vědy musí doznati, rozvíjí se ve větším

kontaktě s životem než ostatní vědy. Subjektivní momenty, které tu pronikají do myšlení, nejsou pak jen výronem individua a jeho tělesné i duševní organizace, nýbrž také výrazem souvislosti individua se společností a rasou.

Již před válkou naznačil R. Falckenberg ve svých „Geschichte der neueren Philosophie“ krátce, avšak výrazně, souvislost filosofie s národností. Avšak teprve válka rozvinula vlastní problém v celé jeho důležitosti. Tehdy vyšla kniha Wundtova (Die Nationen und ihre Philosophie, Stuttgart 1915), která je sice proniknuta úplně válečnou psychosou, než ve mnohé příčině charakterizuje jednotlivé národy ve filosofii dosti správně. Také francouzská poválečná literatura, týkající se této otázky, není bez nacionalistického zájmu, nicméně její charakteristiky francouzské filosofie tím neztrácejí na ceně. Jsou to zvláště Delbosův úvod k „La philosophie française“ (Paříž 1921) a Bergsonův přehled francouzské filosofie, který napsal r. 1915 k výstavě v San Franciscu (v čl. La philosophie v La science française). Ovšem jedinou vadou všech těchto spisů jest, že charakterizují národnost filosofie příliš přímo, takže se leckdy neomezují na formální stránku, ale jako na př. Wundt, přičítají dokonce určitý filosofický obsah národnostnímu rázu filosofie. Tohoto nedostatku není zbaven ani X. Torau-Bayle (Introduction à l'étude de la philosophie, Paříž 1922, 3. vyd.), jenž vidí ve francouzské filosofii jen směr počínající Descartem a končící Poincaréem, tedy racionalistický směr matematicko-logický, úplně pomijeje irracionalistický proud, jdoucí od Montaigne až k Bergsonovi. Také třeba od národního charakteru filosofie, který musí býti určen objektivně, ať je nám sympatický nebo není, odlišiti ideální tradicionalismus, jak jej charakterizuje V. K. Škrach v českém realismu. Český realismus má sice všechny význačné znaky národní filosofie, nicméně vedle nich jsou v něm spojeny a značně vynikají rysy vyplývající z určité dobové filosofie (positivismus) a z mohutné individuality jeho zakladatele.

Při hledání národního rázu filosofie nutno přihlížeti k *psychologickému původu* jednotlivých vlastností této filosofie, neboť tím se dají leckdy i obsahově rozmanité a protichůdné filosofie uvést na jednu vzpružinu, vyplývající z národního charakteru. A tu se mi zdá nejsprávnější cesta, kterou naznačuje R. Müller-Freienfels ve své knize „Die Psychologie des deutschen Menschen und seiner Kultur“, prostě všech nacionalistických tendencí. Müller-Freienfels ukazuje, jak všechny typické vlastnosti německé filosofie dají se vyvoditi ze základní vlastnosti německého charakteru, jeho ovládnání veškerého života vůlí, a to vůlí zvláštního druhu, pokud je totiž výrazem hlubin subjektivní, irracionální stránky duše. Je to onen Masarykem často konstatovaný subjektivismus německé filosofie.

Snad se to někomu bude zdáti přílišným schematisováním. Ovšem jakýmsi schematismem je každé vytčení charakteru lidí; jde jen o to, aby toto schemati-

sování bylo náležitě odůvodněno. Kromě toho nesmíme zapomínati, že takové určení charakteru nemá významu obecného pojmu, takže by získaný znak náležel bezvýjimečně a ve stejné míře všem jedincům; je to jen *typ*, který ve větší neb menší míře jeví většina individuí. Typu také nesmíme ztotožňovati s průměrem národa, neboť průměr národa nemusí jeviti právě jeho význačných vlastností a mohou je v obzvláště významných rysech vyjadřovati právě vynikající jedinci v národě. Masarykova metoda, kterou někteří historikové uváděli v pochybnost, postihnouti totiž vynikající znaky národnosti analysou velikých mužů národa, je tedy úplně správná, jen musí býti ještě verifikována analysou nejrozmanitějších obyčejných lidí; jinak by se nám mohlo státi, že bychom mezi národnostní znaky zařadili též individuální znaky osobnosti nebo jiné typické znaky (třídy, povolání atd.). Byron zajisté má také všechny zvláštnosti anglického národa, avšak musíme jej srovnávati s různými Angličany, s nimiž se setkáváme na cestách po Švýcarech, Francii a Itálii, abychom vyloučili z jeho charakteru všechny znaky determinované jeho šlechtickým původem, jeho individuálním temperamentem i osudem a zabarvením doby. Také u nás známé určování českého charakteru podle „sedláka furianta“ jest jen míšením znaku vyplývajícího z určitého povolání resp. společenského postavení se znakem národním.

Jde tedy o to, zda je vůbec nějaký rys povahy společný všem Slovanům a který je to? Slované mají sice společný rasový i kulturní původ, avšak pozdější historie a kulturní vývoj značně je rozlišily, ba mnozí i tělesně se odchýlili daleko od původního typu, jako na př. jižní Slované. Nicméně všechny tyto změny nemohly zatlačiti původních společných povahových znaků, které vynikají u Slovanů mnohem více a zřetelněji nežli u Germánů. Ovšem charakterové znaky slovanské, mají-li býti skutečně všeslovanskými, musí býti konstatovány opatrně a musí zůstatí ve své obecné neurčitosti, aby se od nich přesně odlišily individuální znaky jednotlivých národů slovanských, které mají svůj základ v pozdějších změnách i v pozdějším kulturním a historickém vývoji.

Jsem si dobře vědom obtíží takového postupu a považuji tento společný znak jen za *intuitivní hypotézu*, která má účelem podati jednotné hledisko při vyličení slovanské filosofie. Chci-li pak stanoviti onen obecný slovanský rys povahy a ohlížím-li se po podobných pokusech, tu se mi zdá, že nejlépe vystihl věc Masaryk svou historií o kočkách i o Vávrovi a Schmidtovi, jak ji podává v České otázce. Vávrova hlavní charakterová vlastnost, ona zvláštní *citovost, měkkost*, s níž vždy jedná, jest onen obecný rys, jímž se vyznačují všickni Slované a kterého neztratili ani značným přimíšením jižní rasy, která jim dodala větší energické impulsivnosti. Srovnajte Srba s Italem a Bulhara s Řekem a rozdíl vám vyplynou velmi jasně na povrch.

U Slovana převládá *citová stránka* duševního života a dodává všem ostatním

stránkám, zvláště jednání, typického rázu. Předně, jak z Vávrova případu je viděti, je to veliká *schopnost vcítění*, která se snadno stupňuje v epidemické šíření citových dojmů. Žádný národ na světě nepodléhá tak snadno nadšení jako Slované a v té příčině se liší značně od Germánů, zvláště západních: Holanďanů a Angličanů. Naše sokolské slety, kde toto nadšení má pevný organizační základ, jsou podle úsudku cizinců jedinečným zjevem ve světě. V té příčině vystihl *Tyrš* velmi dobře slovanskou povahu. T. zv. „fangličkářství“ náleží částečně k podstatě slovanské povahy a vidíme, jak také ruští bolševici dovedli této stránky ruské povahy použití pro své cíle. Nesmíme však tuto stránku povahy posuzovati jen s toho hlediska, když se zvrhá v prázdnotu formalitu; jest někdy nositelkou krásných zvyků a ušlechtilých snah společenských, jako na př. lidového umění i náboženských hnutí. Tak obecný smysl pro lidové umění nenalezneme hned tak u druhých národů jako u Slovanů, zvláště u Slováků. Vůbec umělecké nadání jest u Slovanů neobyčejně rozšířeno a Slované, i když dosud v jiných oborech kulturní činnosti tak nevynikli, v umění podali díla prvotná.

Poněvadž však city snadno podléhají kontrastu a jsou velmi subjektivní, vyplývá odtud neobyčejná nestálost a vadivost Slovanů. Slované jsou schopni velikého sjednocujícího nadšení, ale v obyčejném životě, kdy nadšení opadne, vznikají často osobní a stranické spory, které vlivem citových kontrastů nabývají snadno rázu krutých a vášnivých bojů. Odevždy byly u všech Slovanů nářky na slovanskou nesvornost. „O wir uneinige Slawen!“ volal již patriarcha slavistiky *Josef Dobrovský*. Sklonnost nejen ke krajnímu *individualismu*, ale přímo k *anarchismu* jest jedna z nejtemnějších stránek slovanského charakteru a ta právě zničila kdysi Polsku. Slovanům chybí totiž to, čeho mají Germáni nadbytek, kolektivní energická vůle a také tu velmi bystře vystihl *Tyrš* tento nedostatek volaje po pevné vůli a chtěje svým sokolstvím tuto vadu přemoci. Slované nejsou často sami schopni jednotné akce kolektivní, podvolují se snadno cizímu vedení, jak vidno ze založení ruského státu a častého volání cizích panovníků do zemí slovanských, které dnes nahrazuje úplné podrobování se cizím směrům politickým.

Tato emocionálnost, Slovany charakterisující, má ovšem u různých slovanských kmenů různé odstíny, z nichž nejvíce vyniká rozdíl mezi českým a ruským charakterem. *Český* charakter jeví se proti hlubokému ruskému charakteru poněkud povrchním, poněvadž Čechové vyznačují se životem citovým, který je veden hlavně *kontrastem intenzity*, snadno vzplanou citově, ale snadno také se dostavuje deprese, která ovšem zase netrvá dlouho. Proto vynikají neobyčejnou *iniciativností*, jež však dlouho při díle nevydrží, jak postřehl již správně *Chalupný*. Vedle tohoto citového prvku jest u Čechů značně vyvinuta též schopnost

rozumová, kterou mají Čechové společnou s Francouzi a jež vznikla snad přimíšením krve galské anebo též stálým stykem Čechů se západem. Chalupný se neprávem domnívá, že převažuje nad emocionálností; nikoli, neboť nemáme tak vyhraněných logických charakterů jako Francouzi a také není tak naprosto oddělena od emocionálnosti, aby žila samostatným životem jako u některých Francouzů, na př. u Pascala. U Čechů má rozumovost vždycky emocionální podklad, na němž vyrůstá, a proto nabývá zhusta známého *doktrinářského* rázu znásilňujícího často svou přímočarostí skutečnost a tohoto rysu nejsou ani naši nejlepší lidé prosti. Nejlépe je to viděti na naší reformaci a ani u muže tak realistického, jako byl Karel Havlíček, nechybějí jeho stopy. Radikalismus naší reformace, který došel až ke krajním požadavkům absolutní rovnosti na Táboře, nevymizel ani v moderní době, jak ukazuje snadné šíření se krajních směrů v našem národě. S tím také souvisí, že náš národ byl odevždy nakloněn k *demokracii* a byl také první z evropských národů, který počal káceti historické autority. Vůbec malý smysl pro tradici náleží k hlavním stránkám české duše. *Vůle*, která u Čechů není tak iracionální a nezdolná jako u Němců, nabývá snadno spojení s *racionální tendencí*. Proto jsou Češi ve světě výbornými pracovníky, chápajícími snadno své úkoly, znamenitými inženýry atd. S tím také souvisí vynikající schopnosti vojenské, které se jeví zvláště u velikých vojevůdců: *Žižky* a j. Hrdzu války nepřekonává Čech, ač-li není stržen nějakým sociálním nadšením, udatností, která znamená krajní vypětí energie, jako spíše rozumovým vystižením situace a nalezením prostředků proti ní. Vůbec *racionalisace života* náleží k oborům, kde si Čech neobyčejně libuje. Čech nepřijímá rád života v jeho nezpracované iracionálnosti, rád jej uvádí na principy a podle nich někdy až přímočaře v životě postupuje. Odtud má pro něho život největší význam se stránky *mravní*; i náboženství chápe většinou s tohoto hlediska. Ovšem na druhé straně je sklonný také k planému moralisování a z něho vyplývajícím klevetnictví. Naše politické boje mohou k tomu podati výborné ilustrace.

Z těchto vývodů vyplývá samo sebou, že v českém charakteru není podmínek hluboké originality a ovšem také ne krajní jednostrannosti s ní spojené. Rozumová stránka, která jest jednou z důležitých tendencí českého charakteru, působí totiž také *harmonisacním* způsobem na ustálení charakteru, zvláště s rostoucím stářím. Komenský, Palacký, Rieger, Kollár, Masaryk, Smetana, Mánes, Neruda, Sv. Čech, Vrchlický, Jirásek a j. jeví velmi význačně tuto harmonisační tendenci charakterovou. Dokonce lze ji konstatovati u Karla Hynka Máchy, jehož „rozumářství“ zaráželo moderní novoromantické kritiky.

Tyto základní rysy povahy má také *slovenský* charakter, jak viděti na Kollárovi, Šafaříkovi, Kuzmánym a j. Od českého charakteru se liší jen poněkud

odchylným rázem citového zbarvení, jímž jest příbuznější jednak Polákům, a to větší schopností pro bujnou životní radost a také větším nadáním pro estetické citění, a na druhé straně Rusům tím, že jeho citové kontrasty jsou bohatší nežli u Čecha.

Naproti Čechům u Rusů vidíme citový život zcela jiného rázu. Jeho základní vlastností je pronikání *hlubokými kontrasty*, a to nejen, co se týče intensity, ale též kvality. Tyto kontrasty dávají vznik oné *široké povaze* ruské, která dovede zahrnouti jak Tolstého tak i Ivana Hrozného. Stránka rozumová není tu jako u Čechů tak převažující a je ponejvíce v područí citových dojmů. Rus většinou marně bojuje o celkovou harmonii, k níž Čech má mnohem snazší cestu, a zůstává nejčastěji silně *jednostranným*. Jednoty duševní nabývá obyčejně zlo-
mením, znásilněním některé stránky. Je buď krajním konservativním tradicio-
nalistou anebo krajním radikálem, ničícím úplně každou tradici. Také vůle pod-
léhá u Rusů citovým dojmům, ztrácejíc často spojení s rozumovými ideami a
jsouc vedena přímo citovým vzrušením. Ty zvláštní postavy ruské literatury,
jdoucí až na hranice šílenství, jak je nalézáme v celé ruské literatuře a které
svou neobyčejností vzbudily takový obdiv na západě, mohou se dařiti jedině na
této neklidné půdě. Tu jsou ovšem dány možnosti hluboké originality, zvláště
v umění. Avšak tato skvělá stránka povahy je na druhé straně vyvažována mož-
ností krajní *tuposti* a naprosté *nečinnosti*, jak se jeví v obvyklém fatalismu lido-
vých vrstev s jejich věčným „Ničevo“ a jak ji u inteligence vyjádřil krásně
Gončarov svým „Oblomovem“. Silnými kontrasty vzrušená duševní organisace
vyžaduje ráda *klid* anebo přechází dále v hlubokou *melancholi*, která se vysky-
tuje též i u neobyčejnějších lidí v Rusku. U Rusů je právě nejméně podmíněk
pro demokratismus, *absolutismus* tu nalézal vždy ochotné lidi, kteří se mu pod-
volovali.

Jest ovšem přirozené, že při citové povaze Slovanstva budou míti hlavní
úlohu v jeho životě *city pozitivní*, méně negativní, a to i u Rusů. Proto má
u Slovanů takový životní význam na př. *láska*, a to jak ve společenském životě
tak i v literatuře. To vystihli zvláště cizí kritikové obírající se slovanskou litera-
turou (*Hennequin*). Známý je v té příčině radostný společenský výkřik polský:
„Kochajmy się.“ Tento zjev souvisí také s tím, že slovanský charakter má
v sobě hojně prvků *erotického* typu. *Dostojevský* to výborně nakreslil ve svých
„Bratřích Karamazovech“ a u některých velikých slovanských spisovatelů tento
typ přímo překypuje, jako u *Máchy*, *Vrchlického*, *Prešérna*, *Przybyszewského*,
Tolstého a j. Známa plodnost Slovanů, která v jednom století zmnohonásobila
ruské obyvatelstvo k hrůze západní Evropy, je také jen symptomem tohoto typu.

Tím ovšem není řečeno, že by nenávisť neměla místa u Slovanů, vždyť je to
cit kontrastní a eo ipso vyvolává se nutně s láskou. Vezměme si jen ruské spi-

sovatele, kteří vyjádřili a také v životě projevovali neobyčejnou lásku, *Dosto-
jevského* a *Solovjeva*, jak oba planuli nenávisť k svým protivníkům. Ovšem
láska přece jen byla hlavní směrnicí v jejich životě. Proto se mi zdá, že právem
odbyl *Masaryk* v České otázce *Soběstjanského*, který v oposici proti *Herderovu*
„idealismu“ Slovanů, tvrdil, že Slované byli bojovní, sveřepí a ukrutní.
Ovšem i při převládání citu lásky je možná bojovnost i ukrutnost, která vzniká
citovým kontrastem. U koho jako u Slovanů převládá emocionální stránka
duševního života, ten se snadno zaujme pro ideje, instituce, je schopen krajního
fanatismu a při tom všech negativních citů, jako je nenávisť. Nejlépe je to viděti
na politickém stranictví u Slovanů; ruští dobromyslní muzici stávali se krve-
lačnými šelmami v revoluci. Slovan je schopen ukrutnosti, při tom však jeho
ukrutnost je přece jen jiná nežli ukrutnost na př. Němcova. Kdežto ukrutnost
ruská je bezcílná, projev okamžité zuřivosti, a snadno se unavuje, ukrutnost
německá je rafinovaná a sleduje neúnavně svůj cíl. To dosvědčuje nejlépe srovnání
ukrutností kozáků ve světové válce s ukrutnostmi, jichž se dopouštělo ně-
mecké vojsko v Belgii, Francii, Srbsku a j.

Rovněž u Slovana náleží k podstatě povahy *přirozené veselí*, jemuž zvláště
Poláci dovedou dodati vnějšího výrazu. Již starý německý spisovatel *Anton*
konstatuje u *Lužičanů* mysl sklonnou k veselosti, takže se zvrhala až v lehkomy-
slnost, rovněž *Rohrer* praví o Čechách, že jsou „immer frohen Muthes“. Známe-li
spisy *Solovjevovy*, představujeme si muže zamračeného, odevzdaného úplně
mimosvětským ideálům, který pro tento svět nemá smyslu — v tom nás
podporují také některé jeho podobizny — avšak velice jsme překvapeni, čte-
me-li v jeho životopise, že byl bodré, veselé mysli, že byl velice dobrým společ-
níkem, takže právě tím získával nesmírný vliv na druhé. Činiti tedy základem
slovanského nebo na př. českého charakteru pessimismus a vyvozovati z něho
nihilismus jako obecný národní znak je trochu přílišná generalisace jednotlivých
případů a je to stejné zdůrazňování sekundárních znaků, jaké *Masaryk* konsta-
toval u *Soběstjanského*. Najdeme-li u spisovatele pessimistický výrok, není tím
také ještě řečeno, že jest již nihilistou; pak musíme analysovati celý charakter
jeho a bedlivě zkoumati srovnáváním s druhými lidmi, není-li to čistě indivi-
duální znak. Pro pesimismus a nihilismus najdeme nejlepší doklady u Rusů,
avšak i tu netvoří centra charakteru, nýbrž jen nejzazší krajní mez. Kdyby pes-
simismus nebo nihilismus byl skutečně charakteristickým znakem slovanského
lidu, pak by to byla rasa na vymření, avšak o tom životnost slovanská nikterak
nesvědčí.

Tyto všechny charakterové prvky jeví se také ve *slovanském myšlení*. Není-li
slovanské myšlení úplně v područí citovém, tedy žádá aspoň citové podněty.
Závislost ruského myšlení na citových dojmech konstatoval již narodník *Ťuzov*.

Z toho důvodu Slovan nemiluje příliš abstraktního myšlení (v té příčině se zvláště liší od Němce), nýbrž *myšlení konkrétní*, poněvadž se v něm lépe uplatňují citové momenty. Je to onen slovanský „um“, který *Dobrovský* zdůrazňuje proti německému rozumu. Vůbec převládá u Slovanů *irracionální* moment v myšlení. Nejracionálnější jsou ovšem Čechové, avšak i tu racionalismus nestává se čistě abstraktním, nýbrž proniká přímo do života. Ze všech vědeckých method konkrétní způsob *experimentálního myšlení* nalezl u Slovanů nejochotnější stoupenec. Připomínám jen veliký počet svérázných a vynikajících experimentálních biologů a psychologů slovanských, zvláště Rusů a Poláků. Záliba pro konkrétní myšlení u Slovanů je však také příčinou, že Slované vůbec podali ve vědě znamenité výkony, avšak ve filosofii, která vyžaduje značnou schopnost abstrakce, zůstali daleko pozadu. Vezměme si jen českého vynikajícího biologa, jako byl *Jan Ev. Purkyně*. Vedle jeho originální vědecké práce světového významu jest jeho filosofický pokus dosti podřadný. Odtud jedním z charakteristických rysů slovanského filosofického myšlení jest jeho *pansofická tendence*, kterou tak výrazně vyjádřil *Jan Amos Komenský* a kterou nalézáme u nejrůznějších slovanských filosofů i u filosofů slovanského původu, kteří však se přiklonili k druhému národnímu prostředí, jako *Leibniz*, *Mach* a j. Slovanská filosofie jde spíše do šířky než do hloubky.

Za druhé je charakteristickou stránkou slovanského myšlení, vyvírající z téhož pramene, že upadá snadno v *mysticismus*, jak to již pro ruské myšlení konstatoval *Lavrov*. Tento mysticismus nedá se vysvětliti jen působením řeckého křesťanství, ježto se vyskytuje i u západních Slovanů, dokonce i u Čechů (jak to správně vystihl již německý spisovatel *Alfred Meissner*), kde tvoří někdy velmi zajímavou syntesu s racionalismem (*Komenský*, *Havlíček*). Avšak slovanský mysticismus liší se značně od německého. Není to ono hluboké pronikání do tajemných hlubin duše, jaké pozorujeme u německé mystiky, jako na př. u *Eckhardta* a j.; je to spíše jakási snivost obepínající tajemností rozmanité předměty a děje, zvrhá se velmi snadno v pověru a to i u vynikajících lidí (jako u *Komenského*, *Solovjeva* a j.) a spojuje se zvláště s citem lásky stávajíc se tak důležitou vzpružinou praktického života (*Dostojevský*). Není jistě nahodilé, že zakladatelka theosofie *Helena Blavatská* je slovanského původu.

Tyto obecné rysy slovanského myšlení mají svůj odlesk *ve filosofii* a v jejím řešení některých problémů. Kdežto hlavní doménou německé filosofie je metafysika, je tento obor filosofie jakožto nejabstraktnější nejméně oblíbený u Slovanů a je většinou pěstován eklekticky zástupci t. zv. školské filosofie. Ne že by Slované nezajímaly metafysické problémy, nikoli, zajímají je neobyčejně, zvláště se stránky citové, hlavně náboženské, zaměstnávajíce neobyčejně mystickou stránku duše. Avšak chybí jí právě onen konstruktivní prvek, spojený s velko-

lepým vzmachem abstraktního myšlení, tak význačný pro Němce, který jediné je schopen vytvořiti pevný, jednotlý systém metafysický. Proto, kdekoli se vyskytnou metafysické pokusy ve slovanské filosofii, převažuje u nich náboženská stránka, která je základem jejich originality. Ideový obsah obyčejně berou odjinud a hledí jej vedle proniknutí náboženským citěním samostatně vědecky odůvodniti. Tyto rysy jeví metafysické pokusy *Purkyňovy*, *Kramářovy*, *Struweho*, *Lutoslawského*, *Boškovičovy*, *Petronijevičovy*, *Solovjevovy* a j.

Druhou vlastností slovanské filosofie je *nedostatek subjektivismu* a tím také odpor ke krajnímu idealismu, v němž Slované cítí vždy nebezpečí solipsismu, který je proti všem tendencím slovanského charakteru. Také, kdykoli se vyskytl idealismus ve slovanské filosofii, nepronikl mimo školské kruhy a tam se dostal přímo pod vlivem Německa. Jak *Masaryk* (Rusko a Evropa) tak i *Radlov* (Očerk istorii ruské filosofie, 1921, Russische Philosophie, 1925) charakterisují ruskou filosofii, že jest *objektivistická* a že *realismus* jest její základní koncepcí. *Pisarev* považoval dokonce materialismus za vlastní ruskou filosofii. Avšak tato charakteristika neplatí jen o ruské filosofii, nýbrž lze ji rozšířiti na veškerou slovanskou filosofii. To vyplývá z citového základu slovanského charakteru. Citová vzrušení totiž, která nejsou koncentrována silným jednotlícím subjektem, rozplývají se snadno po vnějších objektech, které se tím stávají člověku blízkými, druhým já. A tak převaha citového prvku v slovanské povaze působí živé chápání reality, které se projevuje nejen ve slovanské filosofii, nýbrž také v umění. Proto také filosofické theorie, jako jest intuice, nabyly velmi značného rozšíření u Slovanů, právě poněvadž intuice zdůrazňuje onen irracionální moment v realitě, který lze postihnouti jen citově, takže racionalistova realita jest intuicionistovi mrtvou, neživou, činící dojem umělé konstrukce. Odtud také vyplývá fakt, že u Slovanů je velmi častým zjevem umělec-filosof a filosof-umělec (*Tolstoj*, *Dostojevský*, *Mickiewicz*, *Krasiński*, *Kollár*, *Březina*, *Michajlovskij* a j.).

Živé chápání reality přivádí s sebou také filosofický sklon k *individualismu* i *pluralismu*, který také jeví filosofové slovanského původu, kteří utonuli úplně v německém prostředí jako již jmenovaní filosofové *Leibniz* a *Mach*. Tento pluralismus nemusí býti, jak se někteří domnívají, v rozporu s pantheismem, k němuž mají Slované právě svým mysticismem značný sklon, jak ukazuje nejlépe český filosof *Augustin Smetana* anebo srbský filosof *Branislav Petronijević*, který podává právě zajímavou metafysickou syntesu pluralismu s pantheismem. Většina slovanských filosofů, myslím, vlivem náboženských tradic, hlásá ovšem theismus, který však často nedůsledně zabíhá do pantheismu (*Tolstoj*, *Solovjev*).

S převahou citového prvku v myšlení slovanském souvisí však také základní jeho vada, která záleží v nedostatku *systematického* zpracování. V té příčině se

nedá slovanská práce srovnati s německou důkladností. Proto nabyt u Slovanů takového významu pozitivistický směr myšlení, jemuž jde hlavně o fakta. Filosofické systémy slovanské jeví velmi mnoho mezer, mají úryvkovitý ráz, který snadno pro detaily zapomíná na celek. Nejkrájněji jeví tuto stránku ruský filosof Solov'jev, avšak v rozmanité míře ji jeví polští filosofové jako Struve, Straszewski i Lutosławski i srbský filosof Petronijević. Také Čechové, ač nejraciálnější ze slovanských národů, nejsou jí prosti, jak ukazuje filosofické dílo Purkyňovo, Masarykovo, Rádlovo a j.

Odtud dále vyplývá také přílišný *dogmatismus* ve slovanské filosofii a větší nedostatek kritičnosti. Racionální skepticismus typu Humova jest u Slovanů vůbec nemožný. Slovanský skepticismus upadá snadno v *dogmatický negativismus*, který se projevuje buď hrubým materialismem nebo dokonce nihilismem. *Bakunin*, *Lenin*, *Černyševský*, *Pisarev*, u nás záhy zemřelý *Schauer* a j. jsou toho nejlepšími doklady. Dogmatický ráz slovanského filosofování jeví se také v tom, že Slovan se těžko loučí s absolutnem, a moderní relativistický způsob myšlení je přímo proti jeho povaze. Proto také pozitivismus nabyt na slovanské půdě absolutisticko-dogmatické tendence, které jinde nenalzáme. Dogmatický absolutismus měl také své neblahé následky ve filosofii. *Solov'jev*, *slavjanofilové*, *Dostojevský*, *Tolstoj* svým absolutismem vzali veškeru účinnost svým filosofickým ideám. Tento absolutismus se neomezuje ovšem jen na Rusy; i v Srbsku *Petronijević* buduje svoji metafysiku na ontologickém důkazu absolutna. Avšak i v Polsku jak *Struve* tak i *Lutosławski* jsou vedeni touto tendencí a u nás nalezneme hojně její doklady jak u pozitivistů tak i idealistů (*Krejčí*, *Mareš*). Kritické hlavy jako *Vvedenský*, *Karinský* u Rusů, *Kozłowski* u Poláků, *Pajk* u Slovinců, *Masaryk* u Čechů jsou u Slovanů výjimkami, ale ani ti nezaprou v jednotlivých případech obecného sklonu slovanské filosofie k absolutismu.

Největší schopnosti projeví Slované ve filosofování o plnosti života, jak se jeví v *praktické filosofii*, po případě ve filosofickém zachycování celých kulturních proudů. Proto nalezla u Slovanů největší rozšíření *filosofie náboženství* s *filosofií mravnosti* a *filosofií dějin i společnosti*, které však nezůstaly omezeny na učebny, nýbrž zasahovaly silně do života. V nich podali Slované nejvíce originálních myšlenek a leckteré výkony v tomto směru mají význam světový. Vedle toho ovšem pracovali Slované též v ostatních disciplínách filosofických, pokud to zvláště vyžadovala školská a systematická potřeba. Kdo měří slovanskou filosofii jen tímto školským měřítkem, nalezne ovšem ve slovanské filosofii velmi málo originálního, jak je viděti na př. z *Vorovkova* posuzování Masarykovy filosofie a *Österreichova* posouzení slovanské filosofie v V. sv. *Überwega*.

Jde nyní o to, zda filosofická situace dává Slovanům nějaký zvláštní úkol, přiměřený jejich schopnostem? Moderní filosofie se dosud nedostala nad zá-

kladní problém, objevený *Kantem*. Kant zničením starého racionalistického optimismu ukázal, že čistě theoreticky, racionálně nelze vystihnouti světa a reality, že tu nutno přiznati vliv iracionálnímu momentu, jak se jeví ve smyslové zkušenosti a v citových a volních jevech, jako je na př. víra, čili jak organicky spojit vědu, rozum s iracionálními proudy života. A to je filosofickým problémem devatenáctého století a to je také problémem dneška, který ve dnešní touze po životním aktivismu nabývá ostrého zahrocení v otázce po poměru poznání a života.

A právě Slované mohou na základě své povahy platně přispěti k řešení tohoto problému, zvláště tím, že převedou filosofii v úzký styk s životem, že převedou theoretický prvek v soulad s iracionálními tendencemi života. V tomto významu chápali úkol slovanské filosofie zcela nezávisle na sobě nejrozmanitější slovanští filosofové, na př. náš *Augustin Smetana*, který v té příčině praví: „Šťastnější a každý krok odměňující určení připadlo, jak se zdá, slovanským národům budoucnosti. Mínilme zavedení vymožeností německého ducha do života dějinného a přírodního, a to oduševnění dějin k životu sociálnímu a zušlechtění přírody k uměleckému tvoření.“ Dále jsou to *polští mesianisté*, *ruští slavjanofilové*, kteří došli k podobným názorům a v moderní době stejně určuje tento úkol *Vl. Solov'jev*. Podle jeho názorů vyslovených v „Krisis zapadnoj filosofii“ filosofie ve významu abstraktního a výlučně theoretického poznání náleží již minulosti. Západní filosofie logická, abstraktní musí se spojit s východní kontemplací, aby vytvořila universální syntesu vědy, filosofie a náboženství. Nevhodně nazývá tuto syntesu volnou theosofií, dávaje se tak unášeti ideovým hnutím, vyhovujícím lidem slabých intelektuálních požadavků, místo aby podal vlastní tvůrčí syntesu. Solov'jev jeví právě slabou stránku slovanské povahy, která se domnívá, že odstraněním krajního racionalismu jest již také odstraněn požadavek přísného racionálního zpracování iracionálních momentů. Synthesa filosofická nemůže, jak to často zdůraznil *Masaryk*, vycházeti od stránky iracionální, nýbrž jediné od jasně racionální. Slovanská filosofie, která nedbá často tohoto požadavku, přichází tím do týchž nesnází jako americký pragmatismus, s nímž se ve svých tendencích leckde stýká.

Tím jsme podali krátce hlavní rysy obecné charakteristiky slovanské filosofie a zbývá nyní ukázati tyto znaky na jejím konkrétním vývoji, který zakončujeme asi koncem světové války, ježto pozdější vývoj nedá se dosud ve svých tendencích dobře zachytiti.

II.

NÁSTIN

VÝVOJE SLOVANSKÉHO MYŠLENÍ FILOSOFICKÉHO.

I. Československá reformační filosofie.

Filosofie jakožto vrchol kulturního snažení nevyskytuje se u národů nekulturních a je možná jen tam, kde kultura dosáhla vyššího stupně, kde vědecký prvek se spojuje s ostatními životními tendencemi. Toho stupně dosáhla ve středověku v Evropě jediné kultura západní, v níž se zbytky antické rozumové kultury spojovaly s tehdejšími náboženskými ideami v novou syntésu. Odtud pak vznikaly také a vyvíjely se filosofické myšlenky u Slovanů stykem se západní kulturou.

První myšlenkový proud, který počal na Slovany intensivněji působiti, je proud *reformačního* myšlení, jehož filosofický základ tvoří německý *mysticismus* a s ním v souvislosti vystupující *augustinismus* vedle radikálních proudů státoprávních ideí protipapežských a lidového návratu k prostotě evangelia. Je to tedy poslední fáze středověku, již vlastně středověk již končí. Čechové jakožto nejbližší západu mají nejstaršího slovanského filosofa, který psal jazykem národním a který jest již pod vlivem této filosofie. Je to *Tomáš ze Štítného* (asi 1331—1401), v jehož spisech (Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, Řeči besední, Řeči nedělní a sváteční, Knihy naučení křesťanského) západní mystická filosofie, plná metafysických hlubin, ztrácí tento metafysický ráz a jest eklekticky promíšena scholastikou. Všude pak proniká prosté náboženské zanícení, jež se obrací hlavně směrem reformačně mravním. Tím, že v náboženství klade důraz na mravní přeměnu člověka a že žádá, aby se na ní celý život zařizoval, jeví Štítný čistě český a slovanský rys.

Ještě radikálněji vyjadřuje český *náboženský ethicismus* druhý předchůdce české reformace *Matěj z Janova* (asi 1350—1394), který ve svém latinském spise „Regulae veteris et novi testamenti“ boří již s racionalistickou přímočarostí historické autority. Veškeren život církve měří biblí a proti hierarchickému aristokratismu církve žádá úplnou demokratisaci poměru laika a kněze.

Nejmohutněji však působil na české myšlení nový směr *anglického realismu*,

spojený s augustinským ideálem duchovní církve s Kristem jakožto hlavou a s racionalistickým bojem proti středověkému zázračnictví, jak jej hlásal *John Wykliff*. Začátek v tom směru učinil na pražské universitě přítel a později odpůrce Husův *Stanislav ze Znojma* († 1414), a to hlavně svým spisem „*Universalis realia*“. Ovšem Stanislav neměl dosti pevného charakteru, aby toto své přesvědčení obhájil proti orthodoxním směrům a proti thomismu, spojenému s nominalismem. To učinil teprve kostnický mučedník *Jan Hus* (1369—1415), který svým krásným výrokem o pravdě ukázal, že mu není jen teorií, ale mravním příkazem, stává se tak vynikajícím reprezentantem ideálního filosofického typu českého, který směřuje ne tak k obecným teoriím jako k praktické stránce životní. Přijímá nejen realistickou teorii Wykliffovu, ale i jeho augustinské učení o předurčení a o duchovní církvi (*De ecclesia*) a vytváří z tohoto učení svým důsledným a odhodlaným životem kolektivní sílu, jež se stala základem českého hnutí reformačního.

Nejlepším pokračovatelem Husových reformačních snah stal se *Petr Chelčický* († 1460?). Učenou oposici universitní, jak se jeví u Husa, spojoval se sektářskými tendencemi šířícími se Evropou, hlavně hnutí valdenského a táborského. Ve své knize „*Siet viery pravé*“ staví se na radikální stanovisko evangelické, jak bylo vytvořeno vývojem od Husa k táborství a odtud odmítá úplně všecko, čím působila církev. U něho nalézáme nejvíce vyhraněný český náboženský *ethicismus* a *rationalismus*, jdoucí někdy až do doktrinářství. Důsledně zamítá přísahu, účastenství ve vládě a společenském zřízení, válku a každé usmrcování člověka. Dávno před Tolstým stojí na doslovném výkladu výroku písma „*Neodporujte zlému*“, přiváděje křesťanskou lásku do krajních důsledků. Není to tedy čínská nauka, jak se domnívá Radlov, nýbrž může k ní dojít slovanský charakter také sám. Chelčický nemá však ve svém náboženském dogmatismu přílišné důvěry v sílu vzdělání a tak dal podnět k velikému sporu v Jednotě bratrské o významu světského vzdělání, který se skončil jednak vlivem stálého působení humanismu a renaissance, jednak demokratickou snahou Jednoty o rozvoj vlastního školství vítězstvím směru přejícího rozvoji vzdělání. A tento směr pak dal národu největšího filosofa.

Již *Matouš Konečný* (1572—1622) ve svém filosofickém spise „*Theatrum divinum*“ projevuje tendenci shrnouti všecko vědění, jež přinášely nové proudy na západě, a spojití je s křesťanským základem. Avšak teprve *Jan Amos Komenský* (1592—1670) uskutečnil tento ideál a získal tak základ pro svoji pedagogiku, která nabyla světového významu. Komenský hledí nábožensko-mravní ideál Jednoty bratrské spojití s ideami renaissančními. Zná všechny filosofy renaissanční, z nichž si zvláště váží *Campanelly* a *Bacona Verulamského*, nicméně svým živým citěním náboženské souvislosti s Jednotou bratrskou a těžkými

životními osudy, které v něm náboženský cit opět a opět vzrušovaly, je stále veden zpět k filosofii svého učitele *Jana Jindřicha Alsteda* a starších filosofů křesťanských, kteří učí, že filosofie bez zjevení božího je kusá. Svoji hlubokou náboženskou filosofii podává v *Centrum securitatis* (Hlubina bezpečnosti), která je proniknuta novoplatonskou myšlenkou boha jako středu světa, k němuž vše stvoření má směřovati. Nicméně přes tento hluboký základ víry jeho rozumová stránka není tím potlačena a aby mohl ji spojití s novými ideami, snaží se zjednotit mír mezi vědou a věrou tím způsobem, že odlišuje obor smyslového a rozumového poznání od oboru víry. A tak nezůstává úplně vězeti ve středověkých ideách, nýbrž je proniknut renaissančním duchem. Slovanský rys vystupuje v jeho žíznivosti po veškerém vědění, která jej přivedla k harmonickému svodu veškerého poznání, jež jmenuje *pansofií* (všemoudrostí), nazývá je světlem povšechným, moudrostí pro každého povinnou. (*Prodromus pansophiae. Pansophiae diatyposis. Ianua rerum. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.*) Komenský je plně proniknut renaissanční věrou v moc a sílu vzdělanosti a vědění; na ní staví důsledně svoji pedagogiku, v které se také projevují demokratické snahy české reformace po obecné škole, přístupné všem. Na základě své nezlomné víry v sílu vzdělání buduje též své snahy po světovém míru a své sny o lepší budoucnosti lidstva. Tím stává se Komenský jedním z připravovatelů doby osvícenské, a to nejen obsahově, ale i přenesením novoplatonského symbolu světla na vědění. Svým harmonickým spojováním racionálního prvku s iracionálními, které se projevují nejsilněji v životním uplatňování křesťanské lásky, podává Komenský pravý typ českého filosofa, u něhož jen vlivem trpkého osudu převládá nábožensko-mystický prvek, který jej sváděl leckdy až k pověře.

2. Polská renaissanční filosofie.

Polský charakter liší se od českého větším smyslem pro irracionalitu skutečného života i jeho radostí, kterých dovede Polák vždy s životní vervou užívat. Proti ethisujícímu Čechovi ukazuje spíše smysl esthetický, jak již postihl tuto stránku polského charakteru *Balzac*: rád se blýská a lesku obětuje často i užitečnost. Vyzačuje se větší odvahou, rytířským elanem a dovede se také ve společnosti lépe uplatnit nežli Čech a při tom se neleká ani částečného macchiavelismu.

Proto se nedivíme, že renaissance, která má podobné rysy povahové, vytvořila Polsku prvního velikého básníka *Jana Kochanowského* (1530—1584) a dala vznik samostatnému myšlení filosofickému. Poláci měli sice také ve středověku filosofy, jako byl v XIII. stol. slavný novoplatonik *Witelo* a v době husitské *Matouš Krakovský*, ale žádný z nich nejeví nijakého znaku polského národního svérázu,

který se objevuje teprve v renaissanci. Tehdy počíná *Szebastian Petrycy* († 1626) překládati Aristotela do polštiny a první v Polsku vykládá filosofické problémy jazykem národním. Nejvíce jej ovšem jako Slovana zajímají problémy praktické filosofie, které řeší v duchu Aristotelově, avšak nikoli již středověkým způsobem.

Mezi praktickými problémy zajímá polského člověka zvláště problém *státu*. Polská povaha rozpoltěná jednak krajním individualismem, jednak krajním tradicionalismem, lpícím na nejmenších podrobnostech starých zvyků, marně se snažila vytvořit kolektivní syntesu, která by dodala síly rozlehlému státu. Odtud chápeme všeobecnou potřebu obírat se problémem státním. Celá řada filosofů hledí si, ovšem latinsky, ujasnit tyto otázky. Nejstarší z nich jest *Jan Ostrorog* (1438—1501) se svým spisem „*Monumentum pro rei ordinatione*“, dále *Andrzej Frycz Modrzewski* (1503—1572) s knihou „*De re publica emendanda*“, v níž již pronikají demokratické a sociální plány. Renaissanční ideje, hlásající ideál národního nezávislého státu, který svým centralismem směřoval proti individualistické anarchii, nalézal v tehdejší době v Polsku hojně ohlasu. S tím se pojil také estetický prvek, hledající nový životní ideál ve volném, někdy epikurejském životě, jak se jevil u tehdejší šlechty. *Mikuláš Rej* (1504—1569), *Szymon Marycki* (* 1515), horlitél pro státní školství, a znamenitý politik *Stanisław Orzechowski* (1513—1567) a j. jsou hlasateli renaissančního světového názoru, i když se halí někdy ve vnější roucho theologické reformace. Rabelaisovsky bujný smysl pro životní radosti je i tu prozrazuje. K rozšíření renaissančních názorů v Polsku přispěly též značnou měrou hojně styky s Itálií, hlavně studium polských šlechticů na italských universitách.

Tento slibný vývoj kultury a filosofie jak v Československu tak i v Polsku byl zastaven protireformační katolickou reakcí, která ovšem v Polsku nenadělala takových škod jako v Československu, takže v Polsku se udržovala vždy, byť i slabší, přece jen jakás takás kontinuita s vývojem kulturního západu.

3. Dalmatská filosofie chorvatská.

U Jihoslovanů byly skutečně podmínky filosofického života jediné u katolických Chorvatů dalmatských, kteří dosáhli styky s Itálií evropského typu vzdělanosti, jsouce také horami chráněni před nájezdy Turků, ničících všecku vyšší kulturu. Také tu má hlavní vliv renaissance a její sídla *Split* a *Dubrovnik*. Splitský filosof evropského významu *Marko Marulić* (1450—1524) psal sice ještě latinsky, ale jest již uvědomělým Chorvatem. Jeho spis „*De institutione bene beateque vivendi*“ byl všeobecně oblíben, takže byl přeložen téměř do všech evropských jazyků. Jeví již také dva typické slovanské rysy; obrací se

k praktické filosofii a vyniká universálností vědění, připomínající pansofické tendence Komenského. Podobným duchem je proniknuta filosofie *Franji Petriče* (Franciscus Patricius 1529—1597), který svou „*Nova philosophia*“ 1591 s oddíly *Panaugia*, *Panarchia*, *Pampsychia*, *Pancosmia* jest přímým předchůdcem Komenského pansofie. Jeho dílo jest založeno na antických předpokladech, hlavně novoplatonských a Aristotelových; nicméně proti Aristotelovi se obrací v nauce o elementech, jež nejsou jednoduchá tělesa, nýbrž vlastnosti jako světlo, teplo, prostor a kapalnost. Celý svět jest oduševněn. Ve svém díle „*Poeticum*“ (1586) podává proti Aristotelově imitační theorii kosmickou theorii poesie. Celá jeho filosofie má praktický ráz a směřuje k smíření náboženství s vědou a k odstranění rozkolu v křesťanství vzniklého reformací. První filosofickónáboženský spis v národním jazyku napsal slavný básník dubrovnický *Ivan Gundulić* (1588—1638). Jest již pod vlivem porenaisanční jesuitské reakce, která však nebyla na jihu tak protikulturní jako na severu, takže v této době dochází v Dalmacii kvlastnímu rozkvětu kultury. Jediné tak si lze vysvětliti, že v tomto řádu byl vychován veliký přírodovědec a filosof, předchůdce moderního atomismu *Josef Roger Bošković* (1711 až 1787), který učil a působil na různých universitách italských. Stejně jako Komenský a Leibniz jeví pansofické tendence, vynikaje všestrannou učeností. Jako Gassendi dovede obratně spojití s theismem svoji atomistickou theorii, která jest obsažena v jeho spisech „*De viribus vivis*“ a „*Theoria philosophiae naturalis*“. Tím se vyhnul všelikým rozporům s církevními kruhy, tehdy na jihu všemohoucími. Antické mechanické názory o atomech, jak je obnovil v moderní době Gassendi, mu nepostačují a hledí je odůvodnití dynamicky. Atomy jsou sice hmotné, avšak neprostorové a každý je naprosto individuální fyzikální bod, opatřený silou. Ve své individuálnosti jest udržován odstředivou silou, kdežto síla přitažlivá, mající obecný ráz, přitahuje jej k centru a tím k nějakému celku. Hmotné atomy, byť i individuální, jsou bez vědomí, jediné duševní atomy mají vyšší individuálnost spojenou s vědomím, avšak jak hmotné tak i duševní atomy jsou vedeny k svému centru, k Bohu. K odůvodnění této základní myšlenky směřuje také jeho filosofický pokus sloučiti zákony sil v jediný zákon přitažlivosti, působící až do nekonečna.

Boškovićova filosofie nabyla nesmírného významu v Evropě, zvláště se jí obíral Kant a jeho přírodní filosofie jeví její stopy. Bošković sám navazuje na filosofické práce svého krajaná *Benedikta Staje*, jehož dílo vydal s vlastním komentářem: „*Philosophiae recentioris versibus traditae libri X cum adnotationibus et supplementis*“. Stay byl stoupenec Descartův, jehož filosofii zpracoval v didaktické básni „*Philosophiae versibus traditae libri VI*“ (1744).

Avšak celá dalmatská kultura, vyvolaná v život hospodářským a politickým rozmachem dalmatského pobřeží, byla vlastně osamělým ostrovem v moři a

když tyto podmínky zanikly, zmizela také tato kultura a s ní i onen slibný počátek filosofie. Nemělat dosti kontaktu s kolektivním citěním celého národa jihoslovanského, rozdrobeného na nezávislé části a tak působila více na světové myšlení než na vývoj myšlení svého vlastního národa.

4. Polská osvícenská filosofie.

Polsko, které přes jesuitskou reakci bylo ve stálém styku se západem, jeví jediné ze slovanských zemí poněmáhly, avšak stálý vývoj filosofie od středověku až do nejnovější doby. Tu nalezla záhy své stoupence filosofie *Leibnizova*, ovšem hlavně ve svém populárním zpracování upraveném *Chr. Wolffem* na př. v *Antonínu Wiśniewském* (1718—1774), *Kazimíru Narbuttovi* (1738—1807) a *Martinu Świątkowském* († 1790). Tato trvalá kontinuita ve filosofickém vývoji jakož i větší počet universit dodaly polské filosofii zvláštního rázu, takže tu převládá (s výjimkou mesianismu) školská (universitní) filosofie, opírající se o pevnou filosofickou tradici. V té příčině se jí nemohou vyrovnati druzí národové slovanskí. Proto polská filosofie je více známá v odborných kruzích nežli na př. česká a ruská filosofie.

Současně s německou osvícenskou filosofií působí na polskou filosofii osvícenská filosofie francouzská. Sám král *Stanisław Leszczyński* (1677—1766) jest pod jejím vlivem. Styky filosofie francouzské s polským kulturním prostředím byly za krále *Stanisława Poniatowského* (1732—1798) tak úzké, že slavný francouzský filosof *Condillac* napsal pro Poláky zvláštní logiku.

Avšak i tu pronikají hlavně sociálně-filosofické problémy. Jimi se obíral ve své didaktické básni „Ród ludzki“ *Stanisław Staszic* (1755—1826). Jest úplně proniknut osvícenskými ideami stanově jako cíl vývoje lidského rozumové osvěcení a obecné blaho. Zajímavý je pokus *Hugona Kollątaje* (1750—1812), který ve své knize „Porządek fizyczno-moralny“ hledí podle tehdejších názorů vyvoditi celou sociální a morální filosofii z pojmu přirozeného práva.

D'Alembertův empirický pozitivism nalezl vynikajícího stoupence v matematiku *Janu Sniadeckém* (1756—1830). Sniadecký dovedl však tento pozitivism spojití ve své „Filozofii ludzkiego umysłu“ s hlubokým porozuměním pro náboženství a křesťanství, k čemuž mu posloužila dobře skotská filosofie, jak vyšla z Humovy skepse. Naopak stoupenec fysiokratů, prof. krakovské university *Józef Soltykowicz* (1762—1831) hájí odhodlaně vědu proti reakčním pomluvačům.

5. Ruská filosofie osvícenská.

V Rusku byla možná filosofie teprve tehdy, když bylo Petrovou reformou připoutáno úže k západní Evropě, neboť pravoslavi samo mělo velmi slabé tendence filosofické. Také tu nejdříve a nejvíce působilo německé osvícenství, jak jest obsaženo ve filosofii *Chr. Wolffa*. Prvním význačným filosofickým reprezentantem této doby je ruský filosof *M. Lomonosov* (1711—1765), tedy nikoli odborný filosof, ale muž se širokým obzorem kulturním, který působil iniciativně v různých směrech. Ve filosofii řeší již na základě Wolffovy filosofie hlavní problém celé ruské filosofie, *problém náboženský*. Podle Lomonosova poznání rozumové a víra nejsou nutně protivami, příroda, kterou ovšem chápe mechanicky, i bible svědčí stejně pro existenci Boha. Lomonosov doplňuje totiž mechanický názor přírodní celkovou teleologií, která vede k Bohu, připouští z důkazů Boha jediné důkaz teleologický. Tím podává ruskému člověku možnost zůstatí při své víře a přikloniti se k novým filosofickým směrům západním. Jak široký byl jeho filosofický zájem, viděti z toho, že se obíral též logikou, podává její nástin ve své retorice (Ritorika).

Ještě výrazněji podává ruské filosofické myšlení té doby svérázný potulný mudřec, bývalý učitel duchovních učilišť *G. Skovoroda* (1722—1794). Také řeší centrální problém ruské filosofie, *problém náboženský*, ale přináší hlubší ponětí náboženské než Lomonosov. Ve svém pokusu o jeho řešení jeví již počátky *mystického racionalismu*, který je tak charakteristický pro pozdější ruské filosofy. Uznává sice práva rozumu, příroda je mu také pramenem poznání boha jako bible, na některých místech jeho názor na božství má dokonce pantheistický ráz, nicméně nedovede se jako velká část ruských filosofů zbaviti dogmatického vlivu svého náboženského vyznání, jak viděti z jeho filosofického odůvodňování dogmatu Trojice. Skovoroda ovšem nejen filosofoval, ale také podle své filosofie žil. A tu se jeví jeho mystika slovansky nejvýrazněji. Člověk má hledati štěstí v sobě samém, v poznání své podstaty a v přizpůsobení své vůle vůli boží. Pozdější Tolstého „Království boží v nás“ nalézáme již u Skovorody, který také vidí v podstatě lidské boha-přírodu, následuje v tom přirozené morálky své doby. (Jeho spisy vydal D. Bagalej v Charkově 1894 a Bonč-Brujevič v Petrohradě 1912.)

Vedle německého osvícenství pronikají za Kateřiny II. také vlivy francouzských osvícenců. Obojí vlivy spojuje ve své osobě *Aleks. Radiščev* (1749—1802), který vyniká neobyčejnou kritičností, a to jak v praktickém životě tak i ve filosofii, což jest u Rusů velikou vzácností. Vedle vynikajících názorů na život státní, v nichž hlásá osvícenské revoluční ideály (Putěšestvijsje iz Petěrburga v Moskvu) s neohrožeností, která ho stála vyhnanství na Sibiř, podává ve svém

spise „O člověku, jeho smrtelnosti i bezsmrtelnosti“, napsaném na Sibiři, názory o nesmrtelnosti duše, tedy problém, který jej jistě zajímal i přes jeho kritické stanovisko s náboženské stránky. Ovšem jako kdysi Pomponatius řešiti jej chce čistě filosoficky, odmítaje jak dogmatické názory materialistické Helvetia, Holbacha a Lametrie, tak i dogmaticko-náboženské důvody a dokazuje proti nim jen možnost a pravděpodobnost nesmrtelnosti.

Také státník doby Alexandra I. M. *Speranskij* (1772—1839) působil v duchu idejí *Voltairea*, *Diderota*, *Montesquieuva*, *Rousseaua* a jiných osvícenských filosofů 18. století na tohoto panovníka, předkládaje mu plány nesoucí se tímto duchem (Vveděnije k uloženi gosud. zakonov); avšak také on zaplatil svoji odvalu službou v Sibiři, kde se však odvrátil od osvicenství k *mysticismu*, který začal za Alexandra I. silně pronikat na Rus a od reformačních snah k absolutismu.

6. Československá obrozená filosofie.

Česká kultura reformační byla zničena reakcí protireformační, vedenou jesuity. Jak bezduchá byla tato reakce, viděti nejlépe z toho, že nezpłodila ani jediné filosofické myšlenky, a to ani v lůně církevním, naopak všeliké pověře otevřela dveře dokořán. I bylo to i ve vlastních řadách sluhů církevních uvítáno s radostí, když jednak vlivem svobodných zednářů, jednak vlivem cizích osobností, povolanych na pražskou universitu (Meissnera, Mühlwenzla, Seibta, Steplinga) počal se v Čechách šířiti osvícenský duch. České osvicenství nebylo ovšem formulováno ihned filosoficky, nýbrž, jak to slovanský charakter žádá, nejprve *vědecky*. Z celé řady vědeckých pracovníků vynikají zvláště dva, *Stanišlaw Vydra* (1741—1804) v oboru věd matematicko-fyzikálních a *Josef Dobrovský* (1753—1829) v oboru věd duchovních.

Dobrovský vytvořil přesnou vědeckou metodu jazykozpytnou v oboru slovanských jazyků, stal se zakladatelem *slavistiky*, která majíc tak pevné vědecké základy mohla vésti k dalšímu rozkvětu slovanských idejí. Povrchní pozorovatelé považovali obyčejně Dobrovského za chladnou rozumovou povahu, avšak jak *Masaryk* a nejnověji *Weingart* ukázali, Dobrovský je čistě slovanská povaha, která si je vědoma své citovosti i možnosti jejího živelného vzkypaní, a proto ji drží pevně na uzdě logické úvahy a konstatování přesných fakt. Zpod Dobrovského skepticismu, který je vlastně jen citovou obavou o osudy národa, propuká každou chvíli jeho slovanské nadšení, které proniká zvláště celou jeho památnou řečí k císaři Leopoldu II. Dobrovský znal většinu slovanských národů z vlastní zkušenosti a přes jejich vady, kterých si nikterak nezakrýval, předpovídal, částečně pod Herderovým vlivem, šťastnější budoucnost Slovanstva. Je přesvědčen, že od Slovanů vzejde nové osvicení světa, a dovolává se při tom slovanského

„umu“, který klade pro jeho konkrétnost proti německému (abstraktnímu) rozumu. Tím jeho vědecká práce nabývá filosofického významu a v tomto smyslu měla vliv na všechny pozdější filosofy, kteří uvažovali o významu Slovanstva, zvláště na slovanské utopisty.

Značného významu nabyla pro české filosofické myšlení originální filosofie pražského katolického filosofa *Bernarda Bolzana* (1781—1848). Větší částí svého díla náleží sice do světové filosofie, nicméně svou filosofii náboženství, kterou jako učitel náboženství šířil na filosofickém učení pražském a svými přednáškami i v širších kruzích, měl na české prostředí, zvláště na katolické kněze, znamenitý vliv, veda je k hlubokému náboženskému chápání osvícenských ideálů humanitních. Bolzano sám je leibnizovský racionalista a jsa veden stejně jako Leibniz harmonisační tendencí, je přesvědčen, že mezi náboženstvím (katolickým) a vědou není protivy. Boha a jeho vlastnosti lze racionalisticky dokázati; nicméně nejlepším důkazem pravosti katolického náboženství jest jeho praktická prospěšnost. Ve svých knihách (*Lehrbuch der Religionswissenschaft*) hlásá sice pravost katolického náboženství, při tom však nikterak nezastírá, že je znešvařeno množstvím předsudků a domněnek, které pro inteligentního člověka nejsou směrodatny. Přirozené náboženství však přece nestačí: člověk potřebuje zjevení a pravé zjevení podává jen katolicismus. V ethice jako pravý osvicenec drží se *eudaimonistického* principu blaha všech, který jej vedl k demokratickým sociálním názorům.

Svým osviceným stanoviskem v náboženství stal se Bolzano zvláště duchovní oporou katolického kněžstva, které přes svou příslušnost k církvi nechtělo se vzdáti osvícenské kultury. Ovšem sám na sobě zakusil, stejně jako jeho žáci, marnost pokusu smířiti církev s moderními idejemi.

Z českých jeho žáků nejznamenitější jest *Vincenc Zahradník* (1790—1836). Opomíjí úplně metafysický charakter Bolzanovy filosofie a hledí si, veden českou tendencí filosofickou, více praktické filosofie, hlavně *ethiky*. Ve svém hlavním spise „Filosofické jednání o vnitřní a zevnitřní povaze ctnosti“, z r. 1836 uveřejněna část „O vnitřní povaze ctnosti“, hlásá též *osvicensko-eudaimonistické* hledisko obecného blaha. Avšak i v oboru logiky pokusil se se značným úspěchem v knize „Počátkové umění myslitelství“, která jest přes svou závislost na Bolzanovi dosti samostatná a jeví skutečně originálního filosofického ducha. Zahradník je vynikajícím typem katolického kněžstva obrozeného, vedeného ideální snahou překročiti hranice úzké konfessionálnosti a účastniti se plně kulturního a národního ruchu ve smyslu obecně cítěného humanitního ideálu. Avšak se svou ideální snahou nepochodil jako Bolzano, nýbrž jsa podezřelý vládě a vysoké hierarchii byl z profesury pastorální theologie na theologickém ústavě v Litoměřicích sesazen.

Vliv Bolzanův neomezoval se jen na kněžskou vrstvu, nýbrž zasahoval také do širších kruhů tehdejší české společnosti. Tak na př. podléhal mu též *Karel Havlíček* (1821—1856), a to právě ve filosofii náboženství. Havlíček, který také jinak byl stoupcem idejí osvícenských, jsa člověkem hluboce náboženským hledal podstatu náboženství v citu a považoval zřízení církevní za věc lidského původu. Přes to a přes svůj odpor k světskému panství církve a její politice, právě pod vlivem Bolzanovým a hlavně jeho „Závěti“, nepostavil se na stanovisko protikatolické, nýbrž žádal demokratické reformy uvnitř církve, jsa v té příčině veden týmž harmonisačním stanoviskem jako všichni buditelé-kněží.

Naproti tomu pokus *Josefa Jungmanna*, který sám byl stoupcem Voltairovým, spojuje jeho názory s romantickým nacionalismem, vyvolati českou samostatnou filosofii, naprosto zklamal. Ani *Ant. Marek* (1785—1877), který vydal r. 1820 *Umnici* a r. 1844 spojil ji s metafysikou pod titulem „Základní filosofie“ a vydal ji po druhé, ani *Ferd. Hyna* (1802—1881), který vypracoval na popud Jungmannův „Dušesloví zkušebné“, neměli samostatného filosofického ducha, omezující se na eklektický výběr a to ještě z autorů podřadných.

Vedle katolické filosofie proniklé osvícenskými ideami vzniká také *obrozenská filosofie* protestantská, která je myšlenkově mnohem odvážnější a měla také směrodatný vliv v československé kultuře. Obrací se totiž k *filosofii dějin* na podkladě filosofie náboženství a v té příčině je pod značným vlivem německého hlasatele humanity a velebitele Slovanů *Jana G. Herdera*. *Jan Kollár* (1793 až 1852), nadšený básník „Slávy dcery“, podává ve svých kázáních a v německy psaném spise o vzájemnosti slovanské (*Über die litterarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Sprachen*, 1837) *filosofii slovanství*, kterou buduje na Herderově *humanitě*. Humanita je mu podstatou slovanství: z ní vyvozuje právo individuality národní a v ní vidí také záštitu lepší budoucnosti Slovanů. Humanitu projevíli zvláště Čechové v *reformaci*; reformace je kulturním obnovením lidstva a má význam pro všecko lidstvo a tím i pro Slovanstvo. Základ národnosti souvisí s náboženstvím a Kollár užívá pro to termínu „pobožná národnost“. Vzájemnost slovanská nemůže se tedy zakládati na násilí, vojenské moci, nýbrž může býti jen vzájemností kulturní na základě pokroku osvěty. K provedení humanity, k níž je Slovanstvo povoláno, chybí mu jen osvěta a vzájemné poznání a porozumění. Národ, který osvětou nepovznese člověčenstvo ku předu, je stížen „všeho světa zlořečenstvím“.

Tyto Kollárovy myšlenky přes jeho ostatní fantastické a nekritické názory o Slovanech ukázaly se plodnými, neboť vyjadřovaly jen slovanským způsobem hlasitě to, co dřímalo ve mnohé slovanské duši. Můžeme říci směle, že žádné jiné dílo nemělo tak pronikavého všeslovanského působení jako dílo Kollárovo,

kteřé bylo překládáno do všech slovanských jazyků a pronikalo od Lužických Srbů až po Rusy. Nejrozhodnější však bylo toto působení na Jihoslovany, kde *Ljudevitem Gajem* byl na podobných principech založen t. zv. *illyrismus*, jenž měl provést duchovní spojení všech Jihoslovanů a skutečně probouzel jihoslovanské kmeny k novému kulturnímu životu.

Podobné názory jako Kollár, ovšem lépe filosoficky a vědecky propracované a omezující se proti Kollárovu všeslovanství na půdu vlastního národa, hlásá *František Palacký* (1798—1876). Samostatného filosofického ducha osvědčil již studiem esthetiky, v níž podal mnohé samostatné myšlenky, buduje ji na frie-sovské psychologii citu, takže v té příčině předstihl i pozdější Herbartovce. Vlastním jeho filosofickým činem je však jeho *filosofie dějin*, k níž byl přiveden historií vlastního národa a kterou buduje stejně jako Kollár na filosofii náboženství. Ve svých filosofických názorech vychází také od Herdera, jehož humanitu spojuje s Kantovou etikou a filosofií náboženství, které ovšem chápe citověji, i heglovskou filosofií dějin. Středem jeho filosofie dějin jest *ideál humanitní*, jež nazývá česky *božností*, zdůrazňuje tak jeho náboženský ráz, ovšem ve významu herderovsko-kantovského náboženského ethicismu. Božnost je základ a poslední cíl všeho lidského snažení. „Jí dochází člověctví ouplného rázu bytnosti své.“ Návod pak k nejvyššímu člověctví nalézá Palacký v učení Kristově. Historický jeho vývoj vedl k vypracování dvou hlavních vyznání, katolicismu a protestantismu. Tato dvě vyznání bere pak heglovsky jakožto relativní, neboť hovějí dvěma základním vlastnostem lidským, aktivitě a pasivitě. V Českém bratrství se projevila nejlépe česká přirozenost, česká člověčnost a České bratrství tvoří vrchol českého člověctví. Palacký navazuje tak přímo na bratrství a vidí možnost pokračovati v jeho duchu dnes na základě Kantovy filosofie náboženství, podle níž netřeba klásti důraz na dogma, nýbrž na život a kázeň mravní.

Na těchto principech tvoří si dále filosofii národnosti, a to tak, že „vždy dobré lidské a vědecké“ více cení nežli „dobré národní“. Na humanitním základě, který vedl k přirozenému právu, vytvořil si též r. 1848 ideál federalistického státu národnostního, který mělo Rakousko uskutečniti, aby dalo ochranu malým národům na Dunaji. Od tohoto programu sice později upustil, když r. 1865 vydal svou „Ideu státu rakouského“, zdůrazňuje více historické individuality zemí, nicméně původní názor proniká i tu.

Také v nově se rodící kultuře slovenské, jež je proniknuta týmiž ideami jako česká, zdůrazňuje *Karel Kuzmány* (1806—1866) stejně jako Palacký *humanitu* (člověčnost), jež jest určením člověka a jež se mu po Herderově vzoru kryje s náboženstvím.

Kollárova a ještě více Palackého filosofie měla nesmírný význam pro československé národní probuzení. Na základě své filosofie náboženství mohla vy-

tvůřiti tato filosofie ideovou souvislost mezi dobou obrození a tendencemi doby reformační. Nábožensko-ethický charakter české reformace, jak se zvláště projevilo v Bratrství českém, tvoří tu most, který umožňoval ideovou kontinuitu. Obě doby se stýkají ve společném *ideálu humanitním*, který každá chápe podle svého dobového zabarvení. Tím vznikl onen duch náboženské tolerance, nutný pro jednotu národního působení, neboť katoličtí kněží účastníci se národního ruchu nestáli na orthodoxním stanovisku, ale pod vlivem obrozenecké filosofie byla jim doba husitská a bratrská jakožto kulturnější milejší nežli protireformace, jak o tom svědčí mnohé jejich povídky a básně na počest vynikajících osobností doby Husovy i pozdější.

Tyto poměry se poněkud změnily, když do československých kruhů začaly pronikat silněji ideje tehdejší idealistické filosofie, a, což pro českou filosofii je zvláště charakteristické, kritické filosofie *Herbartovy*, kterou na pražské univerzitě propagoval prof. Exner. Naproti Herbartově filosofii působení ostatních směrů filosofických, byť významnější, je přece menšího rozsahu. Herbartově filosofii nepomáhalo však jen to, že to byla rakouská filosofie úřední, ale hlavně to, že podávala paedagogickou teorii, které bylo lze prakticky použiti; její stoupenci byli vesměs profesori a učitelé, takže byla vždy a zůstala jen filosofii školskou.

Proti vnikání německé filosofie vznikl v Čechách záhy intenzivní odpor, a to ne tak se strany církevní jako spíše ze středu pozitivních politiků, jako byl *Karel Havlíček*, *Vilém Gábler* a j. Je to něco, ovšem v menším měřítku, analogického ruskému sporu mezi západníky a slavjanofily. Také tento rozpor v Čechách jest jen známkou slovanského charakteru myšlení, který se tu vzpouzel nezdravým tendencím německé metafysiky. *Karel Havlíček*, jako odmítal chimérické sny citového panslavismu, tak také neměl důvěry k metafysice, nořící se do abstraktních hloubek; žádal vlastně praktickou filosofii, uvažující o nejbližších úkolech života. U *Havlíčka* se tu projevuje slovanská sklonnost k *positivismu* v myšlení, který jest ostatně také důsledkem osvícenské filosofie, již obohacuje o požadavek *kolektivní* filosofie. Ovšem ve svém dogmatismu neviděli protivníci německé filosofie, že svým odporem prohřešují se proti základnímu principu moderní kultury, principu svobody badání, který proti nim hájila celá řada filosofů jako *Fr. Čupr*, *A. Smetana* a j. Celý spor zachytil mladý tehdy *Herbartovec Fr. Čupr* ve svém spisku „*Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen 1847*“. Spor ovšem nenabyl takových rozměrů jako v Rusku a brzy utichl, neboť blížící se revoluční doba r. 1848 smířila oba tábory, odvádějíc je od pouhého theoretisování k významné praksi.

Ze všech idealistických německých filosofů nejméně působil na českou filosofii *Schelling*. Jeho vliv proniká hlavně u českých *naturfilosofů*, jako byl na př.

slavný biolog *Jan Ev. Purkyně* (1787—1869); on vedle svých vynikajících prací světového významu v oboru fysiologie pokusil se také o přírodní filosofii, jak ukazují r. 1850 ve Vratislavi vydané „*Papierstreifen aus dem Portefeuille eines verstorbenen Naturforschers*“ a některé články v *Živě* jako *Člověk a příroda*, *Člověk přírody pán* a j.

Přírodu chápe podle tehdejší německé naturfilosofie zcela teleologicky. Cílem světa je člověk a tvorové mimo člověka jsou jen nezdařené pokusy tvůrčí síly přírodní, aby vytvořila člověka. Tento řád je předurčen bohem, jež *Purkyně* chápe na základě *Schellingovy* identity pantheisticky. Duch, kterým poznáváme svět, není jen podstatou člověka, nýbrž je ve větší neb menší míře obsažen v celé přírodě. Jednotlivá vědomí, na zemi rozptýlená, jsou jen částčky jednoho velikého vědomí naší země, velké duše zemní, která si tak prostřednictvím svých tvorů uvědomuje změny na sobě. Duše zemní je dále částí duše všehomíru, od níž všecka síla ve světě pochází. Názory *Purkyňovy*, ač jsou úplně v duchu tehdejší naturfilosofie, přece se jen od ní liší; zvláště v oboru biologického odvodňování jsou vzdáleny vši *schellingovské* fantastiky. *Purkyně* ve mnohých myšlenkách předbíhá názory pozdějších filosofů: tak hlásáním existence vědomí země a všehomíru připomíná *Fechnera* a ve mnohých podrobnostech *Bergsona*. Vedle přírodní filosofie podal *Purkyně* také zajímavé myšlenky o *filosofii dějin* (*Austria polyglotta*). Tu jako *Tyršovi* je mu podkladem života národů *darwinovský boj o život*, avšak tento přírodní názor překonává také tradičním pojmem české *humanity*. Neboť vývoj národů jde nad tento přírodní stav a kráčí k vyššímu stupni opanování národů rozumem.

Myšlenkami německé romantické naturfilosofie byl proniknut také *Karel Slavoj Amerling* (1807—1884). Obrací se sice ostře proti německé filosofii *Fichtově* a *Heglově*, které činí prý člověka bohem, ale sám upadá do německé naturfilosofie v duchu *Krausově* a *Baaderově*, spojuje spekulativní *theismus* s pythagorovskou číselnou mystikou. Všecko v přírodě děje se podle předurčeného plánu a podle číselného řádu (*Člověk velká pohádka. Skizze zu einem biologischen harmonischen Natursystem. Orientierungslehre* a j. po časopisech). Nicméně přes tuto filosofickou fantastiku byl mužem praktickým a znamenitým paedagogem. A právě s této stránky jeví jeho filosofie čistě český rys, neboť žádá hlavně poznání přírody, které má směřovati k tomu, aby ji člověk ovládal v praksi. Proto je mu nejdůležitější vědou *fysiokracie*, jež má nás učiti, jak máme theoretických vědomostí používat v praksi. A pro fysiokracii agitoval, založil fysiokratickou společnost a v tomto směru vykonal velmi mnoho přednášek i napsal mnoho článků. Tento fantastický filosof první psal knihy řemeslníkům.

Největší vliv z idealistických filosofů měl *Hegel*, ne ovšem tak pronikavý jako

u druhých Slovanů, hlavně u Rusů, poněvadž mu neobyčejně vadila konkurence Herbartovy filosofie. Také hegelismus nezůstal ve své čisté podstatě, nýbrž přecházel snadno buď v herbartismus nebo ve feuerbachovský *revoluční humanitismus*, který nabýval rázu kolektivní filosofie a měl vystřídati obrozený humanitismus Kollárův a Palackého.

Původně čistým Heglovcem byl *Ig. Jan Hanuš* (1812—1869). Jeho filosofie má však čisté školský ráz, s neobyčejnou sčtetlostí spojuje neurčitost úsudku. Knihy, většinou učebnice, psal z velké části na vyzvání vlády německy a převáděl je do češtiny. Vedle toho napsal dnes již bezcenný „Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného dle rukopisu řeči besedních“ a mnohé články v Riegrově Naučném slovníku, hlavně článek Filosofie, neprávem Mir. Tyršovi připisovaný. V lidovém mythu a v příslovích viděl poklady národní filosofie, z nichž teprve vyrůstá filosofie světová. Když Heglova sláva bledla, přiklonil se k *Herbartovi*, ač dogmatickým Herbartovcem se nestal nikdy. Avšak tento tichý, neškodný filosof byl pro své heglovství r. 1852 zbaven profesury na pražské universitě přes to, že tvrdil ve své obraně, že se hlásí k eklekticismu a přes to, že jeho knihy byly proniknuty naskrze konservativním duchem, takže leckde není vzdálen katolické scholastiky.

Podobný nekritický eklekticismus pozorujeme u K. B. Štorcha (1812—1868) a Dra Boleslava Květa (1825—1864). Oba vedeni snahou po národní samostatné filosofii hledali ji u Komenského a přeceňující jeho filosofii, hleděli ji doplniti z pramenů německé romantické filosofie.

Konservativní hegelismus, pokud ve své romantické tendenci směřoval k Schellingovi, stal se filosofickým základem jazykového a literárního osamostatnění slovenské větve národa československého. Jejím tvůrcem jest *L'udevít Štúr* (1815—1856); spojoval *Kollárův* panslavism s filosofii *Heglovou* a na ní založil také svou *filosofii dějin*, kterou podal původně v německém spise, přeloženém Vlad. Lamanským do ruštiny, (Slavjanstvo i mir budouščago. Poslanie Slavjanam s beregov Dunaja). V něm navazuje na *Kollárovu* vzájemnost, ale kdežto tendencí *Kollárovou* bylo, aby se malé slovanské kmeny přimknuly k nejpříbuznějším velikým i jazykově (jež rozeznává čtyři: český, polský, ruský, srbochorvatský), klade *Štúr* důraz na zachování samostatné *individuality* malých slovanských kmenů i jejich jazyka. A kdežto *Kollár* žádal znalost oněch čtyř hlavních jazyků, *Štúr* místo nich uznává jako dorozumivací jazyk všeslovanský ruštinu. Ve své koncepci všeslovanské budoucnosti vychází z *Hegla*, který ukazoval, jak jedna skupina národní předává ve vývoji kultury úkol druhé. *Štúr* vidí, jak Slovanstvo přejímá vůdčí úkol a tento úkol mu tvoří *poesie*, ovšem jak ji podávají národní zpěvy a starší konservativní literatura. Úkolem Slovanů jest poznati poesii harmonií přírody, kterou objevil již vědecky Slovan *Koperník*.

Jeho zrak obrací se k Polsku, kde v mesiánské filosofii příbuzně romanticky naladěné, vidí již novou epochu slovanské filosofie (v *Cieszkovském*). Tak vznikl *slovenský mesianism*, pro který *Štúr* byl zbaven r. 1844 profesury, avšak liší se od polského právě svým československým racionalistickým doktrinářstvím a nedostatkem mystického vzletu. Dalšími hlasateli jeho byli: *Josef L'udevít Urban* (1817—1888), *Ctibor Zoch* (1815—1865) a *Petr Zábaj Hostinský*, který nakonec dospěl úplně k *Schellingovi*.

V Čechách však nezůstal hegelismus na tomto stupni, nýbrž šel dále radikálním směrem, jak ukazuje nejlépe ve svém vývoji druhý Heglovec, kněz řádu křižovnického, vystoupil z církve, *Augustin Smetana* (1814—1851). Jeho význam neleží ovšem v jeho naturfilosofii, proniknuté *heglowským pantheismem*, kterou obsahuje jeho pohrobní spis „Der Geist, sein Entstehen und Vergehen“. V něm uvádí všecko dění po heglovsku na boj dvou sil pozemskosti a božskosti, které tvoří dohromady všebytosť. Avšak vedle Hegla působila na něho, a to mocněji, revoluční filosofie *straussovsko-feuerbachovská* i celá duchovní nálada r. 1848, již podal nejkrásnější výraz ve spisku „Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters“; své vlasti určuje pak zvláštní úkol zprostředkovati mezi západem a východem spiskem „Über die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen“. Jeho herojský boj o přemožení německé filosofie lze pozorovati v jeho spise „Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie“, v němž podle heglovské koncepce filosofie dějin, že duch světový předává dějinný úkol od národa k národu, pokládá úkol německé kultury a filosofie za ukončený a líčí velkolepý budoucí kulturní rozkvět Slovanstva, jež převede v život vše, co bylo rozumem vyzkoumáno a co světu poskytla německá filosofie vyvrcholená Heglem. Od *Herdera*, jež nazývá knězem humanity, přijímá stkvělý ideál Slovanstva a vidí jako všickni buditelé jeho úkol v praktickém uplatňování lidství, *humanity*. Slované nebudou již tak rozumovati, jako spíše umělecky tvořiti nový dokonalý život na základě lásky. Svůj *náboženský ethicismus* chápe radikálně, nehledí ho již směřovati s církví, jako činili knězi-buditelé, nýbrž podle svého přesvědčení vystupuje z jejího svazku. Tomuto světu přesvědčení obětoval pohodlí kláštera (jak nám to líčí ve své autobiografii „Geschichte eines Exkommunizierten“, vydané r. 1863 Alfr. Meissnerem) a ucházej se marně o stolicí filosofie volil raději volný, byť i bídný život, jemuž také podlehl.

Podobným směrem šla na Moravě filosofie *Fr. Matouše Klácela* (1808—1882), také vystoupilého kněze řádu augustiniánského v Brně, který byl původně pod vlivem *jacobiovské* filosofie citu, avšak později přešel k *Heglově* filosofii. Jeho nadšené působení na filosofické fakultě v Brně, z něhož pochází jeho úvod do filosofie uveřejněný pod titulem „Mostek aneb sestavení skromných myšlenek

o tom, na čem každému záleží má“ a celá řada článků v Č. Č. M., přivodilo mu sesazení z profesury. Pro své revoluční názory pronásledován jak konsistoři tak i představenými, vydal ještě „Dobrovědu“ a věnoval se pak žurnalistice, obíraje se již také socialismem a komunismem a podává v „Listech přítele přítelkyni o původě socialismu a komunismu“ (1849) kritiku komunismu. Nestaví se sice proti němu nepřátelsky, ale vida nebezpečí v jeho „tyranství a materialismu“, apeluje na *humanitní cítění* člověka. Jsa přítelem volného života ve všech směrech, rozešel se s církví a odebral se do Ameriky (1869), kde se dal do služeb svobodomyšlného hnutí, založil „Jednotu Svobodomyšlných“, skládající se ze Svojanovců neboli Nemyčenců, kteří se nedají klamati náboženskými dogmaty, ale důvěřují ve svůj rozum. Tu také vydal své nejdůležitější dílo „Vesměrnost“, v němž hlásá heglowsko-pantheistický názor na svět i se všemi důsledky v životě, jež se mají uváděti ve skutek v komunistické obci Svojanově. V Klácelovi máme zase doklad slovanského a českého typu filosofického, jemuž metafysika je vlastně jen úvodem k racionalisování života. Avšak přese vše nadšení zklamal se ve svých nadějích a byl rád, že mohl poslední rok života prožít v klidu u přítele.

Největšího významu, a to jak pro vlastní národ tak i pro celé Slovanstvo nabyt třetí revoluční filosof, zakladatel Sokola *Miroslav Tyrš* (1832—1884). Nevycházel již od Hegla, jehož jako reakcionáře nenáviděl, nýbrž od *Schopenhauera*, nicméně mocně na něho působil též *Feuerbach* a celá revoluční nálada r. 1848, v němž měl též aktivní účast. Působením *Zimmermannovým* nalezlo v něm také novohumanistické hnutí nadšeného stoupence a položilo základ k jeho estetickému ideálu, který později přizpůsobil názorům *Tainovým*. Avšak filosofický názor jeho vyvrcholilo teprve učení *Darwinovo*, které mu nebylo pouhou přírodovědeckou teorií, nýbrž filosofickým základem pro filosofii dějin. Tak sestál Tyrš jedním z prvních sociálních Darwinovců. Revoluční nenávist každé reakce působila však u něho tím směrem, že darwinismus se mu nestal konservativní ochranou starých řádů, nýbrž cestou *demokracie* a pokroku k mravnímu ideálu *humanity* (k němuž ostatně poukazovala též Schopenhauerova ethika) a k estetickému ideálu všestranného harmonického vývoje člověka, jak jej uskutečnili Řekové. Tomuto vývoji dává myšlenka *identity* svůj základ, neboť jestliže tělo a duch jsou vlastně jedinou podstatou, pak každé působení na tělo musí se projevit též v duchovním životě. Odtud vidí v tělesné výchově, jak ji má uskutečňovati Sokol, podklad pro mravní obrození národa. Tyrš znal dobře vady svého národa, věděl dobře o jeho neschopnosti pevné, jednotné kolektivní vůle, která je zvláště v době demokracie zhoubná. Avšak nevidí spásy v očekávání nějakého Napoleona jako polští mesianisté, nýbrž v demokratické výchově společenské, a tu má prováděti Sokol svým pěstováním demokratické kázně, která je dobrovolná a znamená zachovávání bratrské solidarity s druhými. Svým bratrstvím nava-

zuje Tyrš vědomě na ideály obrozenecké humanity, jimž dodává hlubšího kulturního obsahu. I když připouští brannou obranu národa, je ve svém jádru *pacifista*, dívající se na národní život s hlediska Spojených států evropských.

Mluví o významu „Sokola“ (i když skutečnost zůstala za ideou) pro český národ je zbytečno. Již to, že obsah idey (i když ne formu) přejal celý národ a dokonce i směry pokrokovým tendencím Tyršovým protichůdné, svědčí o její životnosti. A tato idea neomezila se jen na vlastní národ, nýbrž jako myšlenka Kollárova přešla na celé Slovanstvo, přinášejíc mu novou renaissanci, a bude i v budoucnosti tvořiti jeden z důležitých tmelů Slovanstva.

7. Mesianská filosofie polská.

Polský národní charakter vynikající neobyčejně vyvinutým estetickým cítěním je také nadán hlubokým, mystickým cítěním náboženským, které je vzdáleno českého náboženského ethicizmu a libuje si v obepínání náboženských představ mystickým šerem, a při tom se rádo opírá o kultové a tradiční představy. Proto reformace nezanechala u Poláků bez velkého pronásledování hlubokých stop a přes mohutný vliv moderních proudů myšlenkových národ zůstal ve svém jádře až podnes katolickým, což lze konstatovati nejen ve vrstvách lidových, nýbrž často i u inteligence.

Dokud Polsko trvalo, panovala optimistická osvícenská filosofie, ale když byla nenasytými sousedy roztrhána, nastala v polské inteligenci zoufalá nálada, která se stala velmi příznivou půdou pro mystické a náboženské touhy a naděje. A tak kdežto v Čechách vznikají pokusy o filosofii dějin na ethicko-humanitním ideálu, v Polsku vyrůstá koncepce filosofie dějin na čistě náboženském základě, jak to již označuje její jméno „*mesianismus*“. Jako kdysi nešťastné osudy národa židovského nadchly proroky k velikým mesianským snům, tak tomu bylo i v Polsce, kde také náboženský cit byl neobyčejně vzrušen osudy národa. Že by však mesianismus tvořil, jak se domnívá Lutosławski, podstatu polské filosofie vůbec a že by každý Polák, jakmile počne filosofovati, byl eo ipso mesianistou, není správné již proto, poněvadž známe vynikající polské filosofy, kteří mesianisty nebyli, a za druhé mesianismus byl podmíněn jak dobou vůbec tak i filosofickým vývojem dosavadním. Bereme-li mesianismus ve významu, který mu dal tvůrce slova i pojmu Hoëne-Wroński, že je to „konečné sjednocení filosofie a náboženství“, vidíme zjevně, jak je tato formulace závislá na hlavním filosofickém problému Kantově. A tak jako německá filosofie pokantovská jest i polský mesianismus projevem obecného hnutí romantického v Evropě, který sice nabyt vlivem národního charakteru polského a historických podmínek zvláštního rázu, nicméně svou filosofickou výzbrojí je nejbližší německé roman-

tické filosofii, jejímž hlavním reprezentantům mesianisté polští ve větší neb menší míře podléhali. Odtud mezi jednotlivými mesianisty jsou rozdíly jak ve formulaci problémů tak i ve zdůrazňování jednotlivých stránek mesianismu. Jak ohromné rozdíly jsou mezi Hoënem, Trętowským, Cieszkowskim i Towiańskim! Jen subjektivní konstrukce přesvědčeného mesianisty, jako je W. Lutosławski, může vytvořit tak ideově jednotný ideál polského mesianismu, jak jej podal v V. svazku Überwegových dějin filosofie.

Slova mesianismus užil nejprve *Józef Marja Hoëne-Wroński* (1778—1853) r. 1827 v dopise papeži Lvů XII. a také vyjádřil první filosofický úkol jeho. Byl dělostřeleckým důstojníkem v armádě Kościuszkově a byv zajat dal se k ruské armádě pod Suvorovem; avšak přišed do Německa studoval práva a filosofii a seznámil se tu hlavně s Kantovou filosofií, s níž má společnou snahu smířiti náboženství s filosofií, nicméně jejich hlediska se nutně musila rozcházeti. Kant vyšel totiž z protestantismu, kdežto Wroński z katolicismu, který jej vedl dále k nutnosti poznání absolutna a k předkantovskému racionalismu. A tak ačkoli chválí Kanta (*Philosophie critique, découverte par Kant et fondée définitivement sur le principe absolu*) jest uchvácen více nežli obsahem filosofie Kantovy jeho titanismem a opíraje se o zážitek absolutna, považoval se za povolána k filosofické reformě světa. Ve Francii, kde jako emigrant vstoupil do polské legie, vytvořil svou *filosofii absolutní*, jež spojujíc jak dosavadní filosofii tak i teologii, má mesiánský úkol, který záleží v reformě věd, v realizování absolutního náboženství, parakletismu, zakládajícího se na zjevení, v objevení nejvyššího účelu státu, aby byl učiněn konec politice týrající národy, ve vytyčení absolutních cílů člověka vlastním rozumem a v odkrytí určení různých národů na základě těchto úkolů. Tímto svým ideálem filosofickým proplétal své spisy matematické a fysikální, jimiž marně hleděl upozorniti na sebe francouzskou akademii, pročež se pustil do ostrého boje proti vynikajícím reprezentantům francouzské vědy jako proti Aragovi, Lagrangeovi a j. Základním pojmem jeho filosofie je pojem *sebetvoření* (autocréation), jímž člověk poznává věčnou sílu tvořící v něm a uskutečňuje ji v životě. Úkolem mesianské filosofie jest přivesti celé lidstvo k tomuto poznání absolutna, jež jedině může se díti pomocí rozumu. A tak vracuje se k racionalistickému ideálu předkantovskému, jako Leibniz chce jej vystihnouti matematickými formulami. Vedle toho je však závislý na francouzské filosofii dějin; upravuje saint-simonovsko-comtovskou stupnici vývoje lidstva tím způsobem, že rozeznává 4 stupně podle cílů, jež doby sledují: 1. dobu hmotných cílů za theokracií (Indie, Egypt, Čína), 2. dobu mravních cílů (Řecko a Řím), 3. dobu náboženských cílů (středověk), 4. dobu intelektuálních cílů (novověk). Jako Comte pokládá 19. století za přechodnou dobu, v níž konservativci spojují ideály dob 1. a 3., kdežto liberálové hlásají ideály

doby 2. a 4. Smířiti tyto ideály a odstraniti tak rozpor v lidstvu jest úkolem Slovanstva, a to provede uskutečněním ideálů absolutní filosofie. (*Prodrome du messianisme, rélevation des destinées de l'humanité. Le destin de la France, de l'Allemagne et de la Russie, comme Prolégomena du messianisme. Messianisme ou réforme absolue du savoir humain.*) Od ostatních mesianistů se lišil tím, že byl proniknut obdivem pro velikost Ruska a očekával, že Slované se spojí pod jeho vedením ke společnému úkolu. (*Adresse aux nations Slaves sur les destinées du monde.*) Jako na své plány vědecké tak i na své plány politicko-sociální hleděl všemožně upozorniti rozmanité vynikající osobnosti (papeže, cara, Napoleona III. a j.) a se stejným neúspěchem. Proniknutí jeho myšlenek bránila jednak přílišná jejich všeobecnost a nepraktičnost, jednak těžký a nedosti konkrétní způsob výkladu, a u Poláků, u nichž došel ocenění dosti pozdě, jeho poměr k Rusku. Dnes jej pokládáme za největšího filosofa mesianismu, neboť u něho převažuje prvek filosofický nad prvkem mysticko-náboženským.

Původcem mesianismu s jeho čistě *mystickým* charakterem jest *Andrzej Towiański* (1799—1878), nadšený mystik, proniknutý východními ideami o praexistenci duše a reinkarnaci, spojoval je s naukou o askesi, jež člověka zbavuje vlivu zlých duchů a uvádí ve styk s Bohem a vyššími duchy. Nehledá spásy v politických převratech jako většina polských emigrantů, nýbrž v mravním obrození lidské osobnosti a v úplném odevzdání se Bohu a bytostem seslaným prozřetelností, jako byl Napoleon. Jako člověk vpravdě náboženský nesnil tedy jen o národním osvobození, nýbrž o náboženském obrození celého lidstva, celého světa. Polska má tedy uskutečniti pravé křesťanství na zemi, uvádějíc je láskou a obětavostí v život. Svou živou vírou, která neznala mezi daných skutečností, působil Towiański na polskou inteligenci, ve které získal hojně stoupenců a mezi nimi i slavného polského básníka *Adama Mickiewicze* (1798 až 1855). Mickiewicz procítiv problém pádu Polsky až do wallenrodského zoufalství, spatřoval v Towiańském ohlášeného mu vyvoleného muže, který přináší nové evangelium, a stal se horlivým propagátorem jeho učení. Všecky myšlenky o zvnitřnění života a odmítání vnější civilizace měly na něho vliv, avšak muž, který dospěl až ke koncepci wallenrodství, nemohl se zřici národního účelu, jemuž vše podřizoval. Národ polský, který byl vždy obráncem svobody, bude v novém boji za svobodu vůdcem, a to pro lidstvo celé. Nejvíce Mickiewiczovi imponovala myšlenka osobnosti seslané prozřetelností, myšlenka napoleonismu, které se úplně oddal, takže byl pro ni zbaven profesury v Paříži. Jako všickni slovanští mystikové vidí ve Slovanech národ, který za vedení osobnosti seslané Bohem má provést duchovní obrození světa (*Cours de littérature slave, l'Eglise officielle et le messianisme*).

Druhý básník, který také podlehl Towiańskiego mysticismu, jest *Juliusz Slowacki* (1809—1849). Svě originální pojetí mesianismu, podle něhož přináší spásu lidstvu královští duchové, rodící se po stoletích po řadě, podává, byť ve fantastickém rouše, hlavně v dílech „Król- duch“ a „Genezis z ducha“. Celý svět tělesný musí se přizpůsobiti světu duchovému, aby vzniklo království boží na zemi.

Od Towiańskiego mesianismu liší se poněkud mesianism, jak jej chápali filosof *Aug. Cieszkowski* (1814—1894) a básník *Zygmunt Krasiński* (1812—1859). Cieszkowski (Prolegomena z. Historiosophie, Gott und Palingenesie), žák Micheletův, konstruuje si filosofii dějin podle trojtaktu Heglova, bera obsah od Fichta. Thesi tvoří starověk, v němž panovala příroda a její zákon, smyslnost, tělo, jsoucno; antithesu středověk se svým náboženským zákonem, věrou, duchem, uvědoměním bytí. Ovšem duch nemohl přemoci přírody a tak v novém věku vzniká anarchie, pochybnosti, boje, jimiž je lidstvo, zvláště od francouzské revoluce, zmítáno. Zánik Polsky je již vyvrcholením tohoto nesnesitelného stavu. Avšak cit, rozum musí býti doplněn *vůli*, která přinese spásu. Musí dojít k synthese, k epoše vůle, která vytvoří volný čin, tu pak nastane doba *evangelia Janova*, o němž již snili středověcí chiliasté. A jako český Heglovec Aug. Smetana vidí úkol Slovanů v uvedení tohoto evangelia v život sociální. Ovšem Smetanův cíl je humanita, Cieszkowského křesťanství, a to katolické.*) Myšlenkám Cieszkowského dodal básnického výrazu jeho přítel *Zygmunt Krasiński*, hlavně v *Przedswitu*, *Traktatu o Trójcy* a v jiných dílech. Záhuba Polska byla obětí nutnou pro vykoupení lidstva. Avšak s církví Janovou bude i Polska obnovena. Janova církev lásky musí ovšem vystřídati dnešní Petrovu církev, církev bojovnou. Instrukce papežská sice zůstane a Polsko zůstane papeži věrno, avšak myšlení a víra musí býti volná, veškeré pronásledování jich je nekřesťanské.

Polský mesianism, ač byl hluboce, a to katolicky náboženský, není přece totožný s církví a její orthodoxy; církev se mu zdála býti vždy něčím vnějším, co neproniká k nitru duše. Orthodoxní kruhy to také vycítily a zaujaly frontu proti němu a na př. Krasiński byl od nich nazýván nevěrcem. Ostatně katolický směr tehdejší filosofie, blížící se více orthodoxnímu stanovisku, odděloval se od ostatních mesianských tendencí a tvořil samostatný mesianismus konservativních filosofů typu *de Maistrova*. Nejvýznamnější z nich jest *Józef Gołuchowski* (1797—1858), hlásající estheticko-schellingovskou filosofii života. Filosofie jest mu jako později Nietzschevi vlastně intuicí světového celku, v níž esthetické

*) Svěho hlavního díla „Ojczy Nasz“ nedokončil a neuveřejnil obává se konfliktu s církví.

city, hlavně tragické, mají nejdůležitější úkol (Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und Einzelner). U Schellingovce ovšem nikterak nepřekvapuje, že na konec přechází úplně do směru přísně katolického (Dumania nad najvyšszemi zagadnieniami człowieka).

K polskému mesianismu se řadí také filosofové jsoucí pod vlivem německé idealistické filosofie, hlavně Heglovy, kteří držíce se jednak její pravice chtěli směřovati Heglovu filosofii s křesťanstvím, jednak podléhající heslům levice, hlásali radikálnější názory, při čemž působily ještě mesianské myšlenky.

Zvláštní vztah k české literatuře má svobodný zednář *Bronislaw Ferdinand Trętowski* (1808—1869). Karel Havlíček jej totiž velice cenil pro jeho pěknou analýsu situace Polsky a vůbec kulturní situace podrobeného národa. Trętowski, ač se posmívá německé abstraktní filosofii, je Heglovcem a staví svůj „absolutní idealismus“ podložený pantheismem také na trojtakovém postupu myšlení. Vedle toho pronikají však u něho také ideje heglvské levice. (Grundlagen der universellen Philosophie. Vorstudien zur Wissenschaft der Natur.) Ač se hlásí k mesianismu, nemá u něho mesianismus již onoho mysticko-náboženského rázu, neboť Mesiáše může vzbuditi jen světlo *vědění* (Myśli ni. Demonomanja. Panteon wiedzy ludzkiej). Také zaznívají u něho již ostré tóny kritiky církve a papeže, který prý Polsku zahubil duchovně dříve než car tělesně. Nicméně tak naprosto nenáboženský jako jiní Feuerbachovci nebyl, je přesvědčen o přímé cestě k poznání boha (Stosunek filozofii do teologii, Ulomek z Teozofii). Avšak jeho theosofie nemá onoho pověřeného a reakčního rázu jako její pozdější projevy. Svě názory o národní výchově a národním myšlení, kterým se chce zbaviti forem německého myšlení a které buduje na pojmu národní duše, projevující se jazykem, podal v „Chowanna czyli system pedagogiky narodowej“, „Myszenie czyli całokształt loiki narodowej“, „Wizerunki duszy narodowej“. Proti carskému absolutismu považoval za úkol svobodného Ruska osvoboditi Slovaný, od nichž očekává vzbuzení třetí éry světa (Przedburza polityczna). Jeho cílem jest již rozbití Rakouska a Turecka.

Podobný pokus o samostatnou národní filosofii v romantickém smyslu hleděl vytvořiti *Karol Liebelt* (1807—1875); také ji buduje na základě heglvské dialektiky a jeho filosofie má mnoho příbuzného s ruským slavjanofilstvím. Opírá se jako Trętowski německému abstraktnímu rozumu a žádá větší uplatnění obrazotvornosti (Filozofja i Krytyka). Národ má jako moře své vlastní hlubiny, cizí vlivy odrážejí se od jeho hladiny jen jako vlivy větrem vzbuzené. A v těchto hlubinách má právě filosofie hledati své základy.

Třetí Heglovec jest estetik *Józef Kremer* (1806—1875), prof. filosofie v Krakově, který z heglvsko-pantheistické soustavy přešel k theismu a tím jakož i větším smyslem pro empirii se vzdálil úplně od Hegla, zdůrazňuje proti jeho

pantheismu sílu individuální duše a její nevědomý základ (Wyklad systematyczny filozofji).

Kromě nich na základě západních názorů filosoficko-sociálních hleděli me-
sianismu dodatí širší základny sociální Ludwik Królikowski (1799—1878), Se-
weryn Goszczyński (1801—1876) a Cyrprjan Norwid (1821—1883).

8. Ruský rozpor mezi západníky a slavjanofily.

Nikde neměl vliv německé filosofie idealistické tak mocných účinků jako v Rusku. Již hluboký charakter ruský, plný kontrastů, dával předpokládati, že náraz bude mohutný a že vyvolá veliké hnutí duševní. A to se také stalo, neboť z myšlenkového rozporu, jež způsobil, nedostalo se Rusko dlouho.

Kant sám nevyvolal velkého vlivu a to jednak proto, že vyžadoval důkladnou erudici filosofickou, již tehdy v Rusku nebylo, jednak převahou metafysicko-noëtické stránky problémů, spojené se značnou abstrakcí, poskytoval slovanské a obzvláště ruské duši velmi málo opory pro filosofické myšlení. Vyskytli se sice jednotliví filosofové pod jeho vlivem, hlavně vysokoškolská profesori, avšak i tu nabyly ohlasu hlavně jeho názory ethické a esthetické, nikoli logicko-noëtické. Také se ovšem (jak se leckde dosud děje) Kant hojně vychvaloval, ale ve skutečnosti se hlásaly názory jiné.

Teprve Schelling a Hegel (méně Fichte) dovedli rozvířiti ruskou duši otvírajíce jí duchovní obzor do závratných dálek. Byla to doba, která burcovala ruské duše k novému kulturnímu životu, plnila je novými myšlenkami a novými tuchami nadějně budoucnosti. Toto nadšené rozvíření duší nám mistrně vylíčil se stránky psychologické Ivan Turgeněv ve svém „Rudinu“. Je to sice velikolepá karikatura, nicméně karikatura neztrácející rysů skutečnosti. Oba němečtí filosofové přinášeli hojně popudů slovanské duši, neboť se dotýkali právě problémů, pro něž slovanská duše má největší smysl. Hegel podával hlavně základy k *filosofii dějin* a Schelling k *filosofii náboženství*, mysticky zabarvené.

Nejprve počal působiti Schelling a to svojí naturfilosofií a hlasatelem jeho myšlenek se stal prof. medicínsko-chirurgické Akademie v Petrohradě Danilo Vellanskij (1774—1847), který je spojoval s Okenovými názory (Obozrenie glavných soděržanij filosofičeskago jestestvopoznanija). Přes pronásledování se strany vlády rozšířila se Schellingova filosofie po různých stolicích vysokoškolských (Pavlov, Eckblatt, Galič, Davydov, Avsenev), takže poněmáhle počala různými cestičkami pronikatí zvláště do kruhů mládeže, i nelze se diviti, že nalezla později takový ohlas v obecnstvu. Také Hegel měl hojně pravověrných stoupenců jak na stolicích vysokoškolských, tak i mimo ně (Redkin, Čičerin, Strachov, Gogockij a j.).

Vlastní podnět k myšlenkovému hnutí, charakterisovanému rozlišením na *západníky* a *slavjanofily*, zavdal Petr Čaadajev (1794—1856) a to svými ostře zahrocenými názory, jež způsobil veliký rozruch v ruské společnosti. Jest pod vlivem Schellingovým i francouzské reakční filosofie a první pocítil hrůzu z kulturní vzdálenosti Ruska od Evropy. Vytvořil si *filosofii dějin* na základě *filosofie náboženství*, avšak náboženství nikterak neanalyzuje, bere je historicky a ztotožňuje je s theologií. Lidstvo žije jen náboženstvím a také dnešní evropské lidstvo žije jen křesťanstvím očekávajíc příští království božího. Křesťanství pak ztotožňuje s církví a to církví katolickou, která toto království boží na zemi již uskutečňuje. Protestantism zavrhuje a v Rusku vidí jen duchovní prázdnotu. Rusko nevykonalo nic pro řešení světového úkolu, nedalo světu ani jediné myšlenky a jest jen jménem křesťanské.

Tento výkřik kulturního zoufalství (který jest obsažen v jeho „Filosofickém listě“) měl neobyčejný vliv. Jednakrazil cestu přísným kritikům ruského života a jednak vzbudil národní myšlení, které hledíc oceniti jádro ruské národnosti, počalo s tohoto stanoviska konstruovati *novou filosofii dějin*. Tak povstává onen velikolepý ideový zápas mezi ruským *západnictvím* a *slavjanofilstvím*, který je tak charakteristický pro Rusko, dáváje svůj ráz veškerému i pozdějšímu myšlení ruskému a který znamená boj o duchovní svébytnost národa v souvislosti se světovou kulturou. Jak to žádá ruský charakter, dosáhl krajních výrazů a dosud nenalezl harmonického vyrovnání. Rusko nenalezlo dosud svého Masaryka.

Oba směry vyrostly z památných kroužků studentských, *Stankěvičova* a *Herzenova*, které soustřeďovaly v třicátých letech 19. století ruskou mládež zajímající se s nadšením o otázky ruské kultury.

Západníkům byl filosofickým symbolem Hegel, a reprezentují onu část ruské duše, která se koncentruje kolem rozumu a jeho kritické činnosti; avšak není to klidný objektivní rozum, je to rozum podložený vášní, který se projevuje ostrou, sžíravou kritikou. Ostří její bylo ještě zvýšeno, když od čistého hegllovství přišla tato filosofie v končiny hegllovské levice, k *feuerbachovskému pozitivismu* a k *socialismu*. Když se pak tato kritika obrátila proti Rusku, byla to zničující kritika jeho kultury a dotavadních ideálů ruského člověka. Vidouc pak jediný ideál kultury na západě, nutně ladila mysli pro budoucí revoluci.

První z nich je *Vissarion Bělsinskij* (1810—1848), jež ukázal ruskému umění cíl v *realismu*, vyvírajícím jak z filosofie tak i ze slovanského národního charakteru. Byl původně *Schellingovcem* a byl proniknut romantickými názory jak esthetickými tak i společenskými. S počátku, když přešel k *Heglově* filosofii, kterou chápal hlavně podle hesla: „Co jest skutečné, je také rozumné“, poskytoval mu tento romantismus, krytý Heglem, důvody pro ultrakonservativní názory, které jeví jeho pojednání o bitvě u Borodina. Ovšem Heglova filosofie, tak

jak ji chápal, přivedla jej též k formulaci uměleckého *realismu* a to ne ve formě sensualistického naturalismu, nýbrž ve formě *ideového realismu*, který neztrácí ethického zájmu; a tímto svým jasným stanoviskem měl nesmírný vliv na další vývoj ruské kultury. Radikalismus feuerbachovské a vůbec heglovsko-levičácké filosofie přivedl jej k *revolučním názorům* jak společenským tak i náboženským. Avšak nejen to, ukázal mu také hlavní problém německé filosofie idealistické, *poměr podmětu k předmětu poznání, individua ke společnosti* a našel jeho rozřešení v jejich metodickém smíru. To jej však učinilo schopným dívat se jak na socialismus tak i na ostatní moderní proudy kriticky. Nikdy se nedovedl smířiti s myšlenkou masového objektivismu, uznáváje nutnost velikých vůdčích osobností. To bylo také příčinou, že v posledních letech dovedl uznati kladné hodnoty národního života ruského, aniž tím schvaloval slavjanofilskou „mystickou víru v národ“ a ruskou theokracii. Rusko musí postupovati energicky dále na cestě nastoupené Petrem, neboť tato cesta nevede ke ztrátě národního ducha, naopak stykem s Evropou lépe se rozvine a nabude vyšší formy.

Více sociálně než literárně vyhrotil západnický radikalismus *Alex. Herzen* (1812—1870). Byl od počátku stoupencem *Heglovy* filosofie, avšak ne v jejích romantických tendencích (směřujících k Schellingovi), nýbrž v jejím společenském racionalismu, který směřuje k pozitivismu. Pod vlivem feuerbachovské a socialistické filosofie, dále vlivem domácích poměrů a bojů i jejich beznadějnosti dospěl filosoficky jako dobrovolný vyhnanec v Londýně ke krajnímu *naturalismu* (Dilettantizm v naukě. Pisma ob izučeníi prirody). Ovšem proti německé theorii klade jako Slovan důraz na praxi. Avšak sociálně dospěl ke krajnímu byronovskému *nihilismu*, jemuž nevyhovují ani západoevropské řády ani naděje revoluční. Dějiny nemají celkového smyslu a není v nich také pokroku. Proti krajnímu revolučnímu optimismu, vidoucím jediný ideál v budoucnosti, zdůrazňuje se Schopenhauerem význam přítomnosti. Jsou důležité okamžiky v dějinách, ale není celkové souvislosti. (Vom anderen Ufer. S togo berega). Ostrými výtkami stíhal Rusko, zvláště pravoslaví, jakožto pasivní útvar křesťanství, nad nějž klade aktivní katolicismus. Avšak na konec svého života obrátil se zase k Rusku, ovšem ne již tak kriticky jako Bělinskij, nýbrž přešel kontrastem od západnického radikalismu až v podezřelou blízkost ke slavjanofilům. Rusko, v něž na konec věří, nemusí jíti touž cestou jako Evropa a dojde také svého cíle. Socialismus má podle něho budovati na národních základech „miru“ a „artělu“ lidový stát a federaci takových slovanských států může býti řešena také slovanská otázka.

Nejtypičtějším representantem čistě ruského charakteru v revolučně západnickém myšlení jest *M. Bakunin* (1814—1876). V něm jako by se koncentrovaly všechny kontrastní prvky ruské duše, plné nebezpečných vírů duševních. Revo-

lucionář bloudící světem a vedoucí nadměru dobrodružný život, dvakrát k smrti odsouzený, který ve svém negativismu odmítá každý pokus o kompromis, aby jím neporušil svého náboženství „ničení“, prosil na druhé straně cara, jak vysvítá z nedávno uveřejněné jeho „Ispovedi“, za prominutí svých bludů, jichž se dopustil ve svých revolučních snahách. Základ jeho filosofie jest jako u všech západníků *heglovský*; proti *Schellingově* „reakční“ filosofii napsal spis (Schelling und die Offenbarung. Kritik des neuesten Reaktionsversuches gegen die Philosophie) a přiklonil se k radikalismu heglovské levice, přijímaje hlavně od *Marxe* historický materialismus a třídní boj. Jako *Stirner* chce však zničit všechny autority, nejen autoritu Boha, nýbrž také autoritu státní, hlásaje *anarchismus*, který teprve skuteční naprostou rovnost všech lidí a odstraní jakékoli ovládnání a vykořisťování druhými. Všecko zlo a všecek zločin pochází totiž z nerovnosti. Místo náboženství nastoupí věda, ale ne aby ovládala, nýbrž jen osvětlovala *revoluční čin*. Ideálem Bakuninovým jest *revoluční aktivismus* používající všech zbraní i ojedinělé vraždy. A právě tento revoluční aktivismus se musí všude buditi. V ruském a slovanském lidu jest ukryta veliká revoluční schopnost a jako všickni romantičtí utopisté předpovídá v tomto směru Slovanstvu novou budoucnost. Slované mají nejméně nadání pro imperialismus a dnes, kdy aera imperialismu končí a nastává doba revolučního socialismu, Slované s Rusy v čele půjdou v dějinách napřed.

Ze všech západníků působil právě Bakunin svojí krajní formulací *anarchistického komunismu* nejvíce. Od něho vede přímá čára až ke dnešnímu bolševismu, neboť Rusko ve své většině nezná střední kritické linie.

Naproti západníkům *slavjanofilové* hledí nalézt základy ruské kultury uvnitř národa, v jeho náboženství a jiných institucích. Přijímají jako západníci evropskou kulturu, ale jen jako prostředek, na němž by ono vnitřní jádro národa lépe vyniklo. Že by však toto hnutí bylo tak originální, jak se domnívá *Radlov* a j., nezdá se býti správným. Slavjanofilové pohybovali se příliš ve vodách *německé romantiky*, hlavně filosofie *Schellingovy*, přeceňující na základě romantické noetiky příliš iracionální stránky duše na újmu kritického rozumu. Proto nemohli nalézt pravé harmonie vědění a života, idealisující příliš svůj vlastní národ i jeho minulost a vidouce na západě vše jen v temném stínu. Nicméně i když cíle svého nedosáhli, jejich úsilí jest úctyhodné, neboť jejich cíl, vytvoření originální ruskou filosofii, byl veliký. Avšak poněvadž Rusko kulturně nepřekonalo středověku, objevil se jim národní ruský filosofický problém jako středověkým filosofům jakožto *problém náboženský*. Řešili jej sice moderními prostředky, avšak středověkým způsobem upadající tak v moderní scholastiku.

Zakladatelem ruského slavjanofilství jest *Ivan Kirějevskij* (1806—1886). V jeho duši se soustřeďovaly všechny tehdejší *romantické* vlivy a to jak literární tak

i filosofické a prostřednictvím ženy také vlivy ruských asketických mnichů. Proto když hledal ve filosofii to, čím bylo naplněno jeho srdce, našel to v pozdní Schellingově filosofii (O neobchodimosti i možnosti nových začal v filosofii). Slovanský rys jeví se v jeho názorech tím, že filosofie je mu soustředěním všeho myšlení i praxe. Stává proti sobě analytické, abstraktně logické myšlení, kterým jest proniknut západ, a *sjednocující konkrétní myšlení*, které se uplatňuje ve východní filosofii. Rozum musí uznati svou omezenost a ustoupiti, vyššímu a pravdivějšímu poznání, jež poskytuje člověku *víra*. Rozum se musí povznést na niveau víry, aby jí porozuměl. Kirějevskij sice velice pěkně naznačuje, že ve víře se koncentrují všechny hodnoty, avšak na druhé straně ztotožňuje tuto víru s *pravoslavnou věrou*. Romanticky neurčité rozřešení poměru víry k rozumu nutně vedlo k této *scholastice*. Ze jeho protikladu Západu a Ruska i naprostého zavržení západu vyplývala nutně idealisace Ruska a to jak jeho minulosti, tak jeho náboženství (pravé křesťanství) i jednotlivých zřízení (miru). Rusko se mu stává svatým, z něho vzejde spása celému světu, pravá ruská víra vyvede i západ z jeho zmatků a tak končí Kirějevskij podobně jako tehdejší polští filosofové nadšeným *mesianismem*.

Druhým slavjanofilským filosofem, který vychází již z Kirějevského, jest básník *Aleksěj Chomjakov* (1804—1860). Odmítá sice německou filosofii, zvláště její *racionalismus*, nicméně jeho filosofie je proniknuta myšlenkami pocházejícími z *Jacobiho*, *Fichta*, *Schellinga* a snad i ze *Schopenhauera*. Ve své filosofii, kterou podal v příležitostných článcích a dopisech *Samarinovi*, staví jako Kirějevskij proti sobě abstraktní myšlení a víru, avšak hledí *víru* noeticky a psychologicky zdůvodniti. Kdežto abstraktní myšlení neproniká ke skutečnosti, *vůle* jí postihuje přímo, sama však jest rozumem nepostizitelná. Vůli poznává jediné víra, onen pramen přímého, evidentního poznání, ve kterém se projevuje *svoboda* lidská. Víře je dáno poznati celky a to jak duševní tak i tělesné a tento svůj obsah předkládá rozumu, který v něm hledá abstraktní zákon. Ovšem významu tohoto abstraktního zákona a rozumu vůbec jakožto kriteria skutečnosti i víry nedoceňuje.

S tohoto noeticko-psychologického stanoviska vytváří si dále *filosofii náboženství* a *filosofii dějin*. Hybnou silou dějin je *náboženství*, které se pohybuje ve fichtovském protikladném boji *ducha* a *hmoty*, *svobody* a *nutnosti*, avšak nakonec zvítězí náboženství ducha a svobody. Jako typ hmotného, nesvobodného náboženství líčí budhismus, kdežto křesťanství jest *pravé svobodné, duchovní náboženství*. Avšak katolicismus, naplněný materialistickým racionalismem Říma, učinil z něho náboženství hmotné. Katolický racionalismus zplodil protestantismus a protestantismus dále německou filosofii, která klesla do úplného subjektivismu a individualismu. Naproti tomu pravé duchovní křesťanství zacho-

valo pravoslaví, které jest pravým *náboženstvím lásky*, neboť pravá víra a pravé poznání nemůže se prýstiti odjinud nežli z lásky. Církev jest ovšem jediné *církev duchovní*, jejíž hlavou je Kristus. A povznesením individua do onoho obecného rozumu, který tvoří církev, dostává se člověku zjevení náboženského. Chomjakov je také nadšený Slovan, Slované podle něho mají schopnosti uskutečňovati lásku a duchovní náboženství v životě, ovšem katolické a západnické Poláky vyjímajíc. Chomjakovovy myšlenky jsou jistě zajímavé a pro Slovana typické, nicméně připínáním jich na idealisovanou církev a dokonce idealisovaný stát neprojevili dosti kritiky.

Ostatní starší slavjanofilové jako *Jurij Samarin* (1819—1876), *Konst. Aksakov* (1817—1860) a *Ivan Aksakov* (1823—1886) nepřinášejí již originálních koncepcí, nýbrž hledí učení zakladatelů doplniti. Tak na př. Konst. Aksakov vytvořil slavjanofilskou nauku o státě (Ob osnovnych načalach ruskoi istoriji). Činí rozdíl mezi Evropou charakterisovanou nesvobodným státem, vzniklým z násilí, zmítajícím se mezi absolutismem a revolucí, a na druhé straně mezi Ruskem, které bylo organisováno jednak jako stát, jednak jako *země*. Aksakov vystihl dobře slabou státní schopnost Slovanů. Proto stát byl podle něho přinesen ze vnějšku a jest nutným zlem, vnější organizací; proti tomu „*země*“ jest organizace přirozená, je to souhrn jednotlivých *mirů*, které jsou hospodářskou organizací na etickém základě, řízenou jednomyslností členů. Petrův stát jest napodobením státu evropského, který ztláčil starý moskevský stát, založený na zemské organizaci, avšak zajde zase a moskevský stát bude obnoven.

K slavjanofilskému okruhu myšlení druží se svým spisem „*Rossija i Jevropa*“ biolog *N. Danilevskij* (1822—1885), vynikající odpůrce *Darwinův*. Ve svém spise hledí si vysvětliti historický vývoj střídavým zasahováním do dějin jednotlivých *národních typů*, jichž počítá 10, poslední z nich jest *germánsko-románský*. Je to v romantické literatuře obvyklé typisování, jehož stopy se vyskytují také u českého filosofa *Augustina Smetany*, a dnes si jím získal slávu *Spengler*. Po germánsko-románském typu nastoupí *slovanský typ*, který nahradí rozklad a anarchii, k níž dospěl germánsko-románský typ; organickou souvislostí čtyř základních kulturních prvků (náboženství, kultury osvětové, státu a sociálně-politické organizace) rozřeší originálně úkol, který nezmohla západní kultura, t. j. úkol *sociálně hospodářský*. V čelo tohoto slovanského úkolu postaví se Rusko, které vytvoří *federaci slovanských národů* a *Cařihrad*, jehož Rusko dobude, stane se hlavním městem této federace. Tím podán panslavistický program, který však působil hlavně v Rusku, kde se ho později slavjanofilové hojně dovolávali.

Ideový rozpor mezi západníky a slavjanofily jest výrazným projevem slovanského typu filosofování, vedeného s čistě ruskou jednostranností. Slavjanofilové užívající prostředků romantické filosofie k svému úkolu neměli v nich dostateč-

ného kritéria, aby rozeznali, co je v národním ohledu podstatné a co není. A tak přes jejich úsilí, které se později zvrhlo v podporu reakce, historický vývoj dal spíše za pravdu západníkům a dokonce krajním západníkům. Ovšem vývoj dějinný není v Rusku ještě dokončen a není vyloučena možnost, že další vývoj proti krajnímu západnictví skuteční ještě také to, co bylo ve slavjanofilství podstatného a hodnotného.

9. Český positivism a realism i směry protivné.

Česká kultura byvši znovuzrozena ukázala záhy značnou životní schopnost což lze poznati ze stálého jejího organického rozvoje, který se hleděl zmocniti celého bohatství kulturního, aby je přizpůsobil českému národnímu duchu. Nejdůležitějším prvkem, který počal čím dále tím více českou kulturou pronikati a jehož pronikání bylo leckdy spojeno s bouřlivými boji, byl *vědecký duch*. Narážel ostře na romantické ideály rozšířené hlavně německým vlivem jak v umění, hlavně literatuře, tak i v životě. Proto *positivismus* a s ním spojený umělecký *realismus*, po případě *naturalismus*, dostavuje se v Čechách dosti pozdě, když byl již u druhých národů rozšířen. Druhou příčinou toho bylo, že jako kdysi hegelismu tak také positivismu překážel *Herbartův směr*, který předně vyhovoval české sklonnosti rozumové a za druhé snadno se spojoval s romantickými názory, zvláště se sentimentálním vlastenectvím. Avšak přece ani herbartismus se neudržel ve své čistotě a povoluje obecné tendenci, přecházel poněmáhlu v *positivism*.

Již jeden ze starších Herbartovců *Fr. Čupr* (1821—1882) obrátil se ve svých pozdějších letech k *náboženskému problému*; chce jej řešiti vědecko-historickou cestou, v níž se jeví vlivy *Strausovy*, *Feuerbachovy*, *Renanovy* a j. Křesťanství jest sice dílem lidským, avšak jest nejvyšším náboženským stupněm, k němuž všecken náboženský vývoj směřuje. Proto jeho podstatu nalezneme již v dřívějších stupních, jako na př. v náboženství staroindickém (Učení staroindické), a to právě jest úkolem srovnávací vědy náboženské. Tendenci doplniti herbartismus positivismem zvláště v psychologii vidíme také u nejbystřejšího jeho zástupce na pražské universitě *Josefa Dasticha* (1834—1870). Tu jako *Helmholtzův* žák hleděl herbartovskou psychologii přizpůsobiti moderním výzkumům ve fyziologii smyslových orgánů, zvláště ve svých německých člancích (*Ueber die neueren physiologischen Forschungen im Gebiete der menschlichen Sinne* a j.). Také přes svůj herbartovsko-metafysický ráz jeví jeho myšlení český rys, neboť se kloní více k *praktickým problémům* filosofickým, jak svědčí jeho hlavní spis „*Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné ethiky*.“ Rovněž jeho nástupce na universitě *Josef Durdík* (1837—1903) neodolal sklonu

k positivismu, který na něho působil hlavně *Millem*, jak viděti z jeho záliby pro konkrétní logiku, hlavně třídění věd (Architektonika věd a j.). Jest vlastně eklektikem, neboť od vlastního metafysického pokusu spojujícího leibnizovský pojem monady s newtonovským působením do dálky (*Leibnitz und Newton*) přešel k *Herbartovi* a herbartismus zase spojoval s *positivismem*. Ovšem v tom neleží jeho význam. Hlavní zásluhou jeho jest popularisace filosofie: dovedl ji oblékati do vkusného českého roucha jazykového, pro něž vytvořil mnohé šťastné termíny. V tomto smyslu musíme také chápati jeho dějiny filosofie (Dějepisný nástin filosofie novověké. Dějiny filosofie nejnovější), které byly kdysi účinným prostředkem šíření filosofického zájmu. V národní filosofii, ač měl již vlivem positivismu své názory o sociologii, nevytvořil vlastních myšlenek, podléhá tu úpadkovému staročestství, vyšlému z *Palackého*; se staročeststvím prodělal také přechod od liberalismu k ultrakonservatismu, který zvláště vysvítá z jeho „*Dějiny filosofie nejnovější*“. Značný význam má též v literární kritice (Kritika); v ní působil filosofickými rozbory literárních děl v duchu formalistické esthetiky *Zimmermannovy*, o které podal též samostatný spis (*Aesthetika*).

Mnohem originálnější a také důslednější se vyvíjel od herbartismu k positivismu prof. paedagogiky na pražské universitě *Gustav Adolf Lindner* (1828 až 1887). Je to muž světového významu, kterého nabyt jak svými učebnicemi psychologie tak i svojí prací paedagogickou a sociologickou. Jako pravý český filosof vybral si z *Herbarta* ne tak metafysickou stránku jako spíše praktickou, obíraje se problémem *sociální psychologie*, k níž doba obracela pozornost. V té příčině je nejdůležitější jeho spis „*Ideen zur Psychologie der Gesellschaft*“. Kdežto v přírodě panuje podle Darwina boj o život, ve společnosti lidské působí jiné síly; úkolem nové vědy, psychologie společnosti, jest proniknouti tyto síly. Lindner stojí ve výkladu společnosti jednak na stanovisku organistickém (umírněném), jednak psychickém, užívaje analogie duševního života, neboť v celku společenském mají se k sobě jednotlivci skorem tak jako představy v duši jednotlivého individua, je-li jejich pospolitě spojení dosti těsné, aby plně zprostředkovalo vzájemné působení. Sociální psychologie je stejně důležitá jako národní hospodářství a teprve dohromady dávají *sociální vědu* (sociologii). A na sociologii buduje svoji paedagogiku, která také přes herbartovsko-psychologický základ hledí se přizpůsobiti novým ideám positivismu, hlavně *Spencero-vým*. Nejhlubší filosofické a slovansky typické dílo jest jeho úvaha o *štěstí* (*Das Problem des Glückes*), v níž podobně jako kdysi *Lessing* shledává, že jediné energická činnost jest základem štěstí a to činnost co možná rozmanitá a obsažná tím, že jest v souvislosti s mravními názory. Na základě svých sociologických názorů má Lindner při řešení náboženské otázky zření k náboženské společnosti, ale neupadá jako většina polských a ruských filosofů v idealisování dosavadních

církví, nýbrž hledá nový ideál náboženské společnosti ve svobodné náboženské obci s demokratickým zřízením (Die Kirche der Zukunft, eine Enzyklika an alle denkenden Christen). Tím vyjadřuje právě čistě české tradiční tendence filosofie náboženství, která neztratila významu dosud, jak ukazuje náboženský vývoj u nás.

Postup od herbartismu k pozitivismu ukazuje také vynikající esthetik *Otakar Hostinský* (1847—1910), který touto cestou dospěl od formální esthetiky herbartovské k experimentální esthetice. Jeho formální esthetika (O významu praktických idejí Herbartových pro všeobecnou esthetiku. Herbart's Aesthetik. In ihren grundlegenden Teilen quellenmäßig dargestellt.) jest vzdálena Zimmermannova schematisování, omezujícího se na pět základních forem. Hostinskému, jenž umělecky neobyčejně jemně cítil, tyto formy nestačovaly: umělecké formy nejsou něco abstraktního, trvalého, nýbrž jsou měnivé a rozmanité, jest jich velice mnoho a stále jsou zatlačovány novými a novými formami, čímž vzniká *pokrok v umění*. A za pokrok v umění bojoval Hostinský jak svými krásnými rozpravami tak i přednáškami i osobním zasahováním do života uměleckého. Bojoval za Wagnera, za Smetanu, za ruský realism, zkrátka za vše, co přinášelo nové hodnoty v umění.

Všeobecnou tendenci herbartismu procházela celá řada středoškolských profesorů, kteří se obírali filosofií, jako psycholog *Jan Kapras*, *F. X. Procházka* a *Josef Sedláček*, kteří pracovali obzvláště v logice. Jediný *Gustav Zába*, odborník v oboru dějin filosofie, obrátil se k *idealismu*. Nejvhodnější půdou pro positivisticke tendence byla ovšem *psychologie*, která chtějíc býti vědou, nutně musila opustiti Herbartovo metafysické hledisko a musila si všimati modernějších směrů. Nejdůležitější filosofové, kteří právě touto cestou přišli na zcela nové dráhy, jsou *Oldřich Kramář* (1848—1924) a *Fr. Krejčí* (* 1858). Oldřich Kramář stojí původně úplně na *Herbartově* stanovisku (Problem der Materie), avšak v dalších pracích, jevících eminentně psychologický zájem (O nevědomých představách), opouští úplně Herbartu, kloně se k fyziologické psychologii v duchu *Wundtově*, kterou však pěstuje dosti samostatně. Avšak zároveň s psychologickými vlivy čerpal též metafysické tendence, jak je projevovali *Lotze*, *Fechner* a *Hartmann*, a tomuto smýšlení dal výraz ve své knize „Die Hypothese der Seele, ihre Begründung und metaphysische Bedeutung“ (2 sv.). V této knize, která má u českého filosofa řídkou tendenci metafysickou, podává t. zv. *éterovou* hypotézu duše. Vědomí jest podle Kramáře obsaženo ve světě jako síla a působnost přírodní. Nositelem vědomí duše jest světový éter, jenž vytváří a udržuje organismy. Tento názor jej vede ke krajnímu pantheismu, neboť vlastně existuje jediné duše světová a individuální vědomí jest jen klamnou představou individua. Uvědomování si představ jest jen přeskupování toho, co je již dříve dáno ve světo-

vém vědomí, jež vyplňuje celý vesmír. Kramářova originalita nezáleží v této koncepci metafysické, která má všechny známky tehdejší německé metafysiky, nýbrž v jejím vědeckém odůvodňování, jež ukazuje jeho rozsáhlé vědecké vědomosti (pansofická tendence) a bystrost ve vystihování vědeckých motivů filosofie.

Mnohem většího významu nabyl pro českou filosofii *Fr. Krejčí*. Ač vyšel od *herbartismu*, přešel vlivem vědecké filosofie naprosto k *positivismu* a stal se jeho svérázným reprezentantem, prováděje jej s českou doktrinářskou důsledností do krajnosti. Nejeví ovšem tak vlivu velikých filosofů pozitivistů *Comta* a *Milla*, neboť nejvíce na něho působil *Spencer* a němečtí pozitivisté-psychologové, jako *Jodl*. Proto ho necharakterisuje jako většinu pozitivistů sociologie, nýbrž *psychologie*. Vědeckou psychologii považuje Krejčí za nesmírně důležitou, neboť tudy právě nejvíce pronikají myšlenky, které svádějí k metafysice. Svou filosofii staví tedy na psychologii a můžeme jej čítati mezi krajní *psychology*. Metafysiku nadobro odmítá, poněvadž je to neoprávněné pronikání do *transcendentna*, tedy nad naši smyslovou zkušenost, a to nám zakazuje náš názor na vědění, jež může podle pozitivismu míti základem jen zkušenost. Krejčí považuje humovsko-kantovský pojem *transcendentna* za nejdůležitější pojem ve filosofii a je mu také kritériem filosofických směrů. Směr, který pokládá *transcendentno* za hranici vědění, které nelze překročiti, nazývá pozitivismem; naopak všechny směry, které hledí proniknouti do *transcendentna*, nazývá idealistickými. Jest ovšem otázka, pokud je pojem *transcendentna* oprávněný a pokud se jeho přenášením na filosofické směry nestírají mezi nimi hranice je rozlišující (Mareš, Masaryk — idealisté). Vědeckost psychologie je mu podmíněna *psychofysickým parallelismem*, neboť jediné tak může psychologie zůstat čistě empirickou. Ovšem psychofysický *parallelism*, chce-li býti více než pracovní hypotézou, stává se metafysickým principem, což je jistě proti Krejčího filosofickému východisku. V psychologii samé (Element psychologický, Zákon asociací, Psychologie, 6 dílů) hlásí se k anglickému *associanismu*, vysvětluje všecko duševní dění *associačními* zákony; a všechny *associační* zákony uvádí na zákon *identity*, působící při upamatování se, a ten vysvětluje korelátém opětovaného mozkového děje, který působil po prvé. S počátku se stavěl též proti experimentální metodě, ale jejími úspěchy byl v poslední době přiveden k příznivějšímu názoru na ni. Stejně jako k metafysice staví se nepřívětivě též k náboženství. V náboženství neproniká totiž k jeho psychologickým pramenům, nýbrž bere je čistě *anthropologicky*: náboženství je mu obřadným ctěním bytostí nadpřirozených a tím ovšem fiktivních, kterých se lidstvo vývojem zbaví. Odtud pochopíme také jeho etiku. V ní vyniká obzvláště snaha po vzoru *Jodlově* a *Unoldově* učiniti ji jak na náboženských tak i na metafysických předpokladech nezávislou. Veliký důraz klade na *determinismus*, odmí-

taje pojem svobody vůle (Svoboda vůle a mravnost). Neuznává totiž absolutních norem, normou je mu aplikace theoretických zákonů v praxi. Za podstatný znak mravnosti považuje tedy (Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném) *pravidelnost a volí eudaimonistické stanovisko*: posledním základem mravnosti je mu libost a nelibost, kterou si člověk uvědomuje. Tyto své názory hledí uplatnit jak kritickým oceňováním moderní filosofie (Filosofie přítomnosti. Filosofie posledních let před válkou) tak i zasahováním do veřejného života. Není tedy divu, že filosofie jeho jest velmi účinná a získala veliký vliv jak na široké kruhy inteligence, tak i na filosofické odborníky, vyvolavši celou školu pracovníků filosofických, kteří i když jdou v různých otázkách odchylně od Krejčího, přece celkem zachovávají směrnicí pozitivismu. Jsou to psychologové: *Fr. Šeracký, V. Forster, R. Souček, Č. Stehlík* a j., sociologové: *Fr. Král, Fr. Fajfr, Fr. Uhlíř*, esthetikové a kritici: *Otakar Zich, F. W. Krejčí, J. Vodák*, paedagogové: *Ot. Chlup, St. Velínský*, náboženští badatelé: *Ot. Pertold, Fr. Loskot, L. Kunte, Fr. Kovář, K. Zlámal* a j. Organem pozitivistů a filosofů pozitivismu příbuzných jest „*Česká Mysl*“.

Samostatně dospěl i k pozitivismu (spencerovskému) cestou *paedagogiky Emanuel Makovička* (1851—1890) a moravský vynikající paedagog *J. Úlehla*. Rovněž důstojný pokračovatel Lindnerův *Otakar Kádner* jest zástupcem pozitivismu, jež spojuje se značnou dávkou kriticizmu. Positivisticko-empirický základ, hlavně moderního evolucionismu, vede jej k potírání herbartovského *intelektualismu* a kritickému oceňování moderních směrů antiintelektualistických, aniž tím upadá v romantický voluntarism. Toto jeho hledisko je podporováno bohatou znalostí filosoficko-paedagogického vývoje, jež podal ve svých výborných Dějinách pedagogiky.

Naproti tomu *Fr. Čáda* (1855—1917), který vyšel z *Herbarta*, přešel spojováním jeho noetiky s *Millovou* (Noetická záhada u *Herbarta* a *Milla*) v protipositivistický *relativistický psychologismus*. Millova theorie soudu uvádějící podstatu jeho na víru přivedla jej k hodnocení víry vůbec a k ospravedlnění jeho osobního stanoviska katolického. Podobný relativismus jeví se v jeho ethice, otvíraje tak cestu k náboženské ethice (Etika individuální). Jeho význam neleží ovšem tak ve filosofii vlastní, v níž vynikal sice obsáhlými vědomostmi na základě velké sčtlosti, nýbrž v paedagogice, neboť do ní uvedl studia *paedagogická* a tím razil cestu modernímu experimentálnímu směru v české pedagogice.

S šířením positivistickeho ducha, který se postavil proti romantickému nacionalismu, přinášeje myšlenku světové souvislosti kultury, souvisí také šíření ideí *socialismu*, které nabylo své theoretiky blízké pozitivismu. Tak záhy zemřelý *Jindřich Fleischner* spojoval filosofii techniky se socialismem na základě *Ostwaldova energetismu* (Chrám práce, Filosofie techniky). Marxistickou theorii socia-

lismu, kterou doplňuje myšlenkou družstevnictví (Samospráva práce), hledí kriticky chápati, prohlubuje ji psychologicky *Fr. Modráček*. Rovněž *Josef Macek* spojuje kritický socialismus s pozitivismem. Naproti tomu zástupci krajního marxistického kolektivismu jsou *J. Skalák* a po válce také *Zd. Nejedlý*, který k němu dospěl kontrastním přechodem od svého dřívějšího romanticko-individualistického stanoviska, s nímž spojoval nacionalismus.

Positivism vyvolal svým krajním vědeckým mobjektivismem, málo přihlížejícím k subjektivním pružinám filosofického myšlení, proti sobě reakci, která, jak již citově podložený charakter slovanského myšlení přináší sám s sebou, nabyla půdy zvláště u slovanských národů, ba tu překročila často meze zdravé reakce a přecházela v krajní odpor bohic vše, co positivism postavil. V Čechách tato reakce nepřinesla samostatných idejí, opírajíc se většinou o různé směry protipositivistické reakce na západě, hlavně v Německu. Odtud také název „idealism“, který si většinou připisuje a který i jménem souvisí s německým romantickým idealismem. Také společenské působení českého idealismu je stejné s romantickým idealismem: působil na vzrůst krajního nacionalismu a s ním také konservativních tendencí společenských.

Idealism v tomto významu uvedl do české filosofie fysiolog pražské university *Fr. Mareš* (* 1857). K filosofii byl přiveden svým rozhodnutím pro *vitalismus* v biologii. Byl původně pod vlivem německého vitalismu (*Reinke*): spojoval tento racionalistický vitalismus s kantovskou noetikou a jménem těchto ideálů pustil se do boje proti přírodovědeckému naturalismu a materialismu ve své knize „*Idealism a realism v přírodní vědě*.“ Celkový ráz jeho filosofie je však eklektický a má značně polemickou tendenci. Nejvíce to jeví články a brožury vydávané proti Krejčího psychologii (*Psychologie bez duše* a j.). Ovšem Marešovi jde hlavně v psychologii o metafysický problém, který dogmaticky uplatňuje v duchu názorů *Drieschových* proti Krejčího psychofysickému paralelismu (*Fysiologická psychologie*). Ve svém vývoji filosofickém dal se směrem, kterým se bral vitalismus vůbec: v době *Bergsonovy* slávy opustil Kantovu noetiku, přikloniv se k irracionalistickým názorům *Bergsonovým* (*Život tvůrčí síla, Pravda nad skutečnost*), až konečně se vrátil k počátkům citové romantiky *Jacobiovského* směru (*Pravda v citu*). V té příčině měla na něho vliv též politika, jíž se aktivně účastnil. Postaviti proti rozumovému, internacionálnímu směru moderní demokratické politiky novou nacionální filosofii, to stalo se jeho cílem v poslední době a převedlo jej úplně do končin nacionálního mysticismu, který však nemá velkorysých tendencí a plánů, jaké jevílo ruské slavjanofilství.

Mareš jest krajním výrazem typu filosofického myšlení českých *idealistů*, seskupených částečně kolem časopisu „*Filosofický ruch*“. Avšak vedle vitalismu, který vedl také Marešova žák *Eduarda Babáka* († 1926) k metafysickému *pan-*

psychismu, působil též proti pozitivistickému determinismu *indeterminismus*, jak jej zvláště paradoxně vyhrotil francouzský filosof *Ch. Renouvier*. Stoupencem jeho jest *Karel Vorovka*, který jej hledí spojit s intuicionismem, jednak s moderním logicismem. S Marešem má společný rys v polemické zálibě, jejíž ostří obrací také hlavně proti Krejčímu. Od *Fichteho* a od *Boutrouxova kontingentismu* vyšel redaktor „Filosofického ruchu“ *Ferd. Pelikán*, který však přešel odtud dále k pragmatismu. Schellingovskou naturfilosofii blízkou spiritismu pěstuje *Josef Velenovský* a mystický idealismus hraničící s anthroposofií a theosofií *Vlad. Hoppe*.

Také novoromantické hnutí v umění, zvláště jak se projevilo v letech devadesátých, druzí se k tomuto směru svým krajním *irrationalismem* a *mysticismem*, který se vyvinul hlavně pod vlivem filosofie Nietzscheho. Z básníků je to obzvláště *Otakar Březina*, který celým svým dílem dal tomuto *mysticismu* nádherný výraz, a z kritiků *F. X. Šalda*, který mu dal filosoficko-kritickou formulaci, vyhrotiv ji krajně až k paradoxu. Oba jsou sice vyznavači filosofické intuice, nicméně oba jsou vzdáleni nacionalistického mysticismu Marešova. Stejně jest vzdálen mystického nacionalismu právní filosof *Jaroslav Kallab*, který jest jinak stoupencem filosofie hodnot badenské školy se silným zdůrazňováním intuice.

K českému idealistickému směru řadí se obsahovou příbuzností také *novoscholastická* škola katolická, kterou v čistě orthodoxním tvaru představoval *Eugen Kadeřávek* (1840—1922) a nedávno zemřelý *Fr. Pospíšil*. Novější její hlasatelé, jako historikové filosofie v katolickém duchu *Josef Kachník* a *Josef Kratochvíl* a psycholog *Karel Černocký*, spojují již novoscholastiku výslovně s idealismem. Nejvýznamnější z katolických filosofů jest *Pavel Vychodil*, vzácný svým kritickým rozhledem ve filosofii a objektivností úsudku, jež uplatňoval jako kritik, a také svými výbornými překlady z Aristotela. Směru scholastickému blízký jest *Rudolf Malý* svým náboženským racionalismem směru Malebranchova.

Vedle idealismu povstal však uvnitř pozitivismu samého směr, který je veden tendencí překonání jednostrannosti pozitivismu, avšak neupadá přitom do krajnosti romantické protipositivistické reakce. Tento směr vytvořil český *realismus*, jehož tvůrcem a hlavním představitelem je *T. G. Masaryk* (* 1850). Masarykova filosofie značí vrchol české filosofie, poněvadž jednak tvoří ve své filosofii bohatou syntésu evropského myšlení, a to syntésu osobně prožitou, a za druhé poněvadž se mu podařilo ve své filosofii postihnouti a vyvrcholiti proud českého myšlení jdoucí až od reformace. Vychází od pozitivismu *Comtova* a jeho vysokého hodnocení *vědy*. Věda musí býti základem veškerého filosofování; Masaryk ukazuje, jak na základě přesného třídění věd tento filosofický úkol vědy lze postihnouti (Základové konkrétné logiky). Nesdílí ovšem krajního

positivistického empirismu, drže se (vlivem Brentanovým) mírného *racionalismu*. Ačkoli uznává velikou důležitost iracionálních zjevů (umění, náboženství atd.) vyslovuje se přece proti romantické irracionalistické noëtice, vida v ní touhu zmocniti se pravdy bez obtížné logické práce. Masaryk, který vše hodnotí prací, vidí také ve vědě práci, neboť pravdy jako všech kulturních hodnot lze dosíci jen prací.

Nad pozitivism však vychází svým hodnocením osobní stránky jak ve vědě tak i v životě: osobnost je mu stejně jako věda nutným základem vší filosofie. Odtud převažuje u něho *ethický problém*, v němž se osobnost filosofova nejvíce uplatňuje, nade všechny problémy filosofické, stává se středem jeho filosofie. Touto ethickou orientací nabyla Masarykova filosofie, jdouc ve stopách tradiční české filosofie, porozumění pro současné kolektivní snahy a tak nezůstala pouhou pasivní teorií, nýbrž stala se kolektivní silou, jež přinášela jasno v nejdůležitějších otázkách doby.

Ve *filosofii náboženství* (V boji o náboženství. Rusko a Evropa) staví se proti mysticismu; rovněž neuznává čistě iracionální víry, neboť i v náboženství musí býti vše podrobno rozumové kontrole. Pojem zjevení (historického) je mu projevem čirého objektivismu, jehož na základě svého hodnocení lidské osobnosti přijmouti nemůže. V náboženství jest vývoj a pokrok jako ve všem a dnešní úkol v náboženství vyžaduje, aby se v něm uplatnil také demokratický duch, kterým je proniknuta celá kultura. Proto považuje za nejdůležitější problém v náboženství rozpor mezi *theokracií* a *demokracií*. Při řešení problému věčnosti, který je podstatou náboženství, musí jednotlivci spolurozhodovati. V náboženské metafysice stojí sice Masaryk na stanovisku theismu a individuální nesmrtnosti duše, avšak tyto názory nemají u něho jiného významu nežli vědecké hypotézy. Úcta k bohu projevuje se spoluprací člověka na díle božím, neboť Bůh této lidské spolupráce potřebuje (*synergism*).

A tak shledáváme u Masaryka též *náboženský ethicismus*, který proniká celou českou filosofii; těžiště jeho filosofie náboženství je tedy *ethice*, která se soustřeďuje kolem tradičního pojmu české filosofie, pojmu *humanity* (Ideály humanity). V *humanitě*, jistě ne bez Herderova vlivu, vidí ideál náboženský a zároveň moderní ideál, k němuž směřují nejlepší tužby a snahy kulturního člověka od dob renaissance a reformace. Tento pojem přivádí Masaryka dále k problému *filosofie dějin*, neboť konstatuje v dějinách vývoj a pokrok, který záleží ve stále širším a hlubším rozvoji humanity. S tohoto hlediska podal Masaryk filosofii české reformace (Jan Hus) a filosofii českého obrození (Česká otázka. Naše nynější krise. Karel Havlíček). Obě doby spojuje též ideál humanity. Tato koncepce byla od některých historiků ostře kritisována. Neprávem, neboť Masaryk pokládá význam pojmu humanity jen za filosofickou hypotézu. Kdo ho ne-

uznává, pro toho dopadne ovšem hodnocení dějin jinak. Masaryk nahradil později náboženskou formulaci pojmu humanity formulací sociologickou, takže jeho humanitní ideál nabývá praktičtějšího výrazu v pojmu *demokracie*, který mu není jen politickým heslem, nýbrž celým životním názorem. Na základě demokraticismu nalezl pevné hledisko v sociologii (Rukověť sociologie), kde proti obvyklému objektivistickému kolektivismu sociologickému (Marx, Comte, Durkheim) klade stanovisko kritického kolektivismu. „Collectivum inclusive individuum.“ Filosofický aktivismus, který nevidí v osobnosti jen odlesk vnějšku, přivedl jej totiž ke *Kantovu* kriticizmu, v němž právě nalezl methodický směr mezi objektivismem a subjektivismem. Kriticky řeší dále sociální otázku; socialismus mu není jen otázkou hospodářskou, nýbrž filosofickým a mravním názorem, rozšiřujícím demokratický ideál i na pole hospodářské (Sociální otázka.) Neleká se ani problému revoluce, již jako vůdce stanovil na základě humanitního ideálu mravní program i přesné hranice (Světová revoluce).

Národnost odvozuje Masaryk z pojmu humanity a demokracie. Národnostní ideály vyrostly ze snah humanitních a jakmile opouštějí tuto svou rodnou půdu, stávají se prostředkem reakce. Žádný slovanský filosof neobíral se jak theoreticky (Slované po válce) tak i prakticky Slovanstvem jako Masaryk. Jeho názory o Slovanech tryskají z přesné znalosti jednotlivých slovanských národů a jejich kultury. Proto je ve slovanské otázce vzdálen všeho utopismu a ve svém humanitním a demokratickém programu slovanském předkládá modernímu Slovanstvu reální program, na němž se mohou jednotliví národové kulturně i politicky sblížovati.

Nejstkvělejší stránkou Masarykovy filosofie je, že ji dovedl plně v životě realizovati a na jejím základě representovati jak svůj národ tak i celé Slovanstvo před světovým forem. Avšak i uvnitř národa razily si jeho myšlenky, někdy v bouřích a bojích, směle cestu, shromažďující kolem něho jak jednotlivce tak i celé skupiny společenské.

Masarykovi nejbliže stál profesor filosofie a paedagogiky na pražské universitě *Fr. Drtina* (1861—1925). Ve filosofii byl orientován historicky a v tom směru podal znamenité dílo „Myšlenkový vývoj evropského lidstva“; později je přepracoval na „Úvod do filosofie“, jehož však již nedokončil. Tento historický ráz má také jeho práce paedagogická. Ač původně positivista, vlivem učitelů dějin filosofie (Zellera, Windelbanda, Boutroux, Paulsen) uznává *metafysiku* za nutnou disciplínu filosofickou a určuje jí úkol poznati absolutno. Obsahově hlásil se ke *spiritualismu*, který zabarvuje pantheisticky. Ve své filosofii dějin následuje svého učitele Masaryka a hledí humanitní program, jemuž obzvláště dovedl dodat slovansky citového výrazu, prohloubiti historicky.

K Masarykovu jménu hlásí se a v duchu jeho pracují dále sociologové: *E. Be-*

neš, In. Arn. Bláha, Břetislav Foustka, V. K. Škrach a filosofové: *Fr. Linhart, J. Tvrдый* a j. Také velmi plodný spisovatel a sociolog *Em. Chalupný*, který napsal první českou sociologii, přes to, že se kdysi postavil proti některým názorům Masarykovým (Karel Havlíček, Josef Jungmann), jde celkem jeho směrem ideovým, zdůrazňuje jenom více intuici a vůbec irracionalní stránku poznání a života.

Druhý směr, který se vyvinul z pozitivismu přimíšením romantických prvků, je směr *pragmatický*. Jeho nejvýznamnějším zástupcem je *Em. Rádl*. Souvisí duchovně s literárním hnutím devadesátých let a v jeho filosofii najdeme vedle positivistických vlivů také romantické prvky, které ho kdysi přivedly až k ruským intuicionistům. Tímto duchem je také proniknuto nejlepší jeho dílo, které vzbudilo obdiv za hranicemi (*Geschichte der biologischen Theorien der Neuzeit*). Historicko-individualistický zájem, spojený s vitalistickým přesvědčením, dává této knize význačný ráz. Avšak vitalismu nebéře dogmaticky jako Mareš, neboť pragmaticky oceňuje pravdy ne podle objektivní platnosti, nýbrž podle mravního a životního zájmu. Rádl si je vědom své příbuznosti s pragmatiky a nejvíce sympatií chová k *Johnu Deweyovi*. Ve světové válce viděl dokonce boj mezi pragmatismem dohodovým a německým racionalismem. Po válce poznal základ německví v romantismu (Romantická věda) a ostře, někdy až jednostranně, jej jakožto poraženou filosofii potírá. Konečně si tvoří vlivem Masarykovým (vítězná filosofie) racionalističtější stanovisko, klade proti instinktu a intuici rozum a zákonnost. Tento racionalismus, spojený se silným zdůrazňováním významu osobnosti ve vědě i v životě (Moderní věda), spojuje se značným osobním zájmem pro křesťanství, jež hledí zbaviti mysticismu a tak přesně odlišiti do východních náboženství (Západ a východ). V životě je uplatňuje hlavně jakožto pacifismus a boj proti výstřednímu nacionalismu. V poslední době však přijímá jeho čistě theologickou formulaci, v níž se dostává do rozporu i s vlastní filosofii a řadí se tak k idealistickému směru filosofickému.

Vedle Rádla vyšli z pragmatismu a podléhají mu více méně *J. B. Kozák, J. Fischer, J. Kamarýt*, kteří jej chápou podobně jako Rádl více se stránky blízké realismu, kdežto *K. Čapek, J. L. Fischer, J. Schützner* kloní se spíše k subjektivismu. Od pragmatismu se blíží již ke skepticismu a intuicionismu *Lad. Klíma* a *Tomáš Trnka*.

Na Slovensku má filosofie své representanty ve vynikajícím komeziologu a historiku filosofie *Janu Kvačalovi* a v historiku moderní slovenské filosofie *Sam. St. Osuském*. Oba stojíce na půdě protestantismu zachovávají kontinuitu se štúrovským idealismem. Také *Milan Hodža* jakožto theoretik národního úkolu Slovenska a ideje československé kloní se, zvláště v poslední době, k idealismu, kdežto *Antonín Štefánek* jako bývalý „Hlasista“ blíží se více realismu. Oba dva hledí slovanskou otázku řešiti na základě agrárního programu.

Neblahé poměry politické, které udržovaly Jihoslovany ve stálém a urputném boji o existenci, způsobily, že v nové době, kdy se vlivem moderní demokratické vlny probouzeli k novému kulturnímu životu, musili kulturně stavěti od základu, takže pro vlastní filosofii, která značí vrchol kultury, zůstalo velmi málo místa. Nejhůře se vedlo Slovanům pod tureckým panstvím, které ničilo možnosti vyšší kultury, avšak i Slované mimo dosah tureckého panství museli sváděti boje o kulturní existenci s Italy, Němci i Maďary. A tak kromě již zmíněné výjimky filosofie dalmatské objevuje se u Jihoslovanů filosofie teprve v 19. stol. Ovšem největším popudem k budoucímu rozkvětu jihoslovanské filosofie jest jejich osvobození od cizího panství ve světové válce. Nový kulturní rozmach po válce dal vznik i společnému jihoslovanskému filosofickému časopisu: „Pregled etike i metafysike“, který rediguje od roku 1923 prof. university skopelské Dušan Nedeljković.

U Slovinců pronikaly filosofické ideje na počátku 19. stol. nejprve do krásné literatury. Byly to jednak ideje osvícenské, dále ideje Kollárova panslavismu a Gajova ilyrismu, které u Slovinců energicky zastupoval *Stanko Vraz* spolu s přítelem, vynikajícím slavistou *Fr. Miklošičem*. Později tyto myšlenky nahrazeny byly vlivem všestranného literáta *Josipa Stritar*a názory modernějšími. Avšak Stritar přesto, že jeho filosofie jest dokonce pod vlivem *Schopenhauerovým*, zůstává slovanským utopistou věře, že Slované založí novou dobu a rozřeší sociální otázku, pro niž odvěkým mučednictvím jsou připraveni. Jeho žák *Antun Aškerc* zdůrazňuje zvláště *humanitní* program, proti nepříteli nechce bojovati mečem, nýbrž osvětou.

Nejmohutněji zasáhl ovšem do slovinského života kulturního proud *positivistický*, který dal Slovincům samostatného filosofa v *Ivanu Pajkovi* (1837—1890). Jest sice obeznalý s veškerou pozitivistickou literaturou evropskou, také Masaryk působil na něho, ale největší vliv měl na něho přece německý pozitivistický realista *Alois Riehl*, jeho učitel ve Štýrském Hradci, s nímž udržoval přátelské styky. Jako Slovan obrací se především k praktické filosofii (*Praktische Philosophie*). V etice je eudaimonistou a zařaduje mravní jednání jako v Čechách *Fr. Krejčí* do všeobecné kausality. Zákony přírodní mají samy o sobě mravní význam jako principy a vzory mravnosti. Proto veškerá mravnost záleží ne v útěku se světa, nýbrž v podřízení se této zákonnosti světa. Příroda sama si vytvoří vyšší stupně mravnosti, i láska k bližnímu vznikla touto cestou. Mravnost bude povznesena rozšířením všeobecného vzdělání i systematickým mravním poučováním. Církevní morálka se k tomu nehodí, poněvadž morální stránku podřizuje dogmatu, jež se stává hlavní věcí, kdežto morální jádro vedlejší.

Kromě hojných německých spisů a článků psal Pajk mnoho článků populárních do různých slovinských časopisů, v nichž se zračí pozitivistický duch. Nedostalo se mu ovšem za to vděku a příčinou toho bylo asi tehdejší duchovní ničeau slovinského národa.

Proti pozitivistickému směru a vedle něho jest u Slovinců silný proud katolické *novoscholastické filosofie*. Slovinci nemajíce dosti prostředků, aby vytvořili širokou světskou kulturu, zůstávali přes malou epizodu reformační stále, hlavně ovšem v lidových vrstvách, v područí církve, která má značný vliv na veškerý kulturní život. Katolická scholastika se soustřeďovala v časopise „*Rimski katolik*“, jež založil biskup *Antun Mahnič*. V téže tendenci pokračoval „*Katoliški Obzornik*“, v němž opanoval radikální směr, odmítající každý kompromis se světskou kulturou.

Střední linii katolické filosofie představoval *Fr. Lampe* (1859—1900) pro svou snášelivost málo oblíbený u skupiny Mahničovy. Jeho filosofie vychází sice z *Tomáše Akvinského*, nicméně dovede se přizpůsobiti novým směrům, které podrobně zná. (Vvod do modroslovje). V psychologii (Dušeslovje) přihlíží bedlivě k empirickému směru, nevyhýbaje se ani Wundtově fyziologické psychologii a bere odtud myšlenky, pokud se dají srovnati s jeho základním metafysickým hlediskem. Avšak také Lampe jakožto slovanský filosof největší péči věnuje ethice (Cvetje s polja modroslovskega), která je ovšem silně závislá na theologii a tu leckde vystupuje z mezí tolerance. Vedle Lampeho vynikli záhy zemělý *Ivan Iurič*, *Fr. Kovčiča* a j.

Jak mocně zasahuje u Slovinců novoscholastická filosofie do kulturního života, viděti nejlépe na moderním filosofu *Ivanu Žmavcovi*, který považoval kdysi za nutné, aby se veškerá slovinská filosofie postavila na základnu filosofie Aristotelovy, jíž sám věnoval několik německých článků, uveřejněných hlavně v „*Archiv für Geschichte der Philosophie*“. Později obrátil se skoro výhradně k sociologii, pěstuje zvláště její praktickou část, nazvanou *socioenergetikou*. Píše o tomto předmětu též česky (O přírodovědeckých základech sociálních nauk). Ve svých názorech přiblížil se značně pozitivismu, avšak dosti ostře kritizuje marxistický socialism. Moderní psychologii pěstuje *Mihailo Rostohar*, píšící též česky.

Na další rozvoj slovinské filosofie bude míti značný vliv založení lublaňské university. Avšak více než české vlivy je cítiti v nové slovinské filosofii působení Štýrského Hradce, které je ovšem vysvětlitelno jeho blízkostí ke Krajině. Tak *France Veber* (Vvod v filozofijo, Analitična psihologija) jest žákem bývalého štýrskohradeckého profesora *Alex. Meinonga* a představuje svým důrazem, který klade na duchovost, u Slovinců již reakci proti pozitivismu.

Kulturní probuzení *Chorvatů* má na poč. 19. století ráz čistě literárně umě-

lecký. Idea *ilyrismu*, hlásaná *Ljudevitem Gajem* a mající spojití všechny Jihoslovany v jedno, měla vliv na literaturu v širším významu slova. Vlastní chorvatská filosofie objevuje se teprve současně se založením university (1874). Zajímavé jest, že v ní nejprve převládá jako v české filosofii směr *Herbartův*. Je to pochopitelné. Pro střední školy bylo potřebí psychologických učebnic a tu byly po ruce hlavně učebnice psané v duchu *Herbartově*. Tak vznikly učebnice psychologie: *Basaričkova*, *Posedelova*, *Vukovičova*, z nichž nejlepší jest kniha *Josefa Posedely*, který již doplňuje herbartovskou psychologii podobně jako v Čechách *Dastich* novými výzkumy z oboru fyziologie a psychofysiky podle *Helmholze*, *Fechnera* a j. a tak naznačuje také směr filosofického pohybu od herbartismu k pozitivismu. Také první profesor záhřebské university *Franjo Marković* byl *Herbartovcem*. Jako básník měl ovšem největší zájem pro estetiku, kterou pěstoval podle *Herbartových* formalistických principů, jak ji zpracoval *Zimmermann* a jak ji v Čechách hlásal *ř. Durdík*. Podobně jako *Durdík* věnoval se literární kritice a působil velmi blahodárně v tomto směru.

Větší filosofický význam má druhý profesor téže university *Dj. Arnold*, autor hojně užívaných učebnic školských (logiky a psychologie). Obě učebnice jeví rozhodně tendenci přemoci herbartismus pomocí nových idejí pozitivistických; to se *Arnoldovi* zvláště podařilo v logice, kterou zpracoval v duchu *Millově*. Nejvíce charakterisuje jej jako Slovana jeho *filosofie dějin*, založená na *ethice* a na hlubokém morálním přesvědčení osobním (Etika i povíest). *Ethiku* bere ovšem ještě čistě ve formalistickém významu *Herbartově*. S dějinami stýká se *ethika* ve vůli a jsouc kritikou vůle je také kritikou dějin. Dějiny nejsou vedeny ani deterministickou nutností, jak hlásal na př. *Buckle*, ani nutností, která vyplývá z prozřetelnosti (*Bossuet*), nýbrž dějiny vznikají ze svobodné vůle člověčenstva a proto podléhají úsudku mravnímu. Všecky vady v dějinách vznikají jednostranným sledováním idejí a to i idejí mravních. Dějiny mají se vykládati s tohoto *ethického* hlediska, zvláště mládeži, ale tomu brání politika, která ve své *immoralnosti* dnes schvaluje i násilí. Svě původní herbartovské stanovisko opouští úplně (v *Zadnja bića* a v *instalační řeči* z roku 1899), avšak k pozitivismu se staví kriticky, neboť pouhý empirismus a specialisace vede k mravnímu materialismu. Doporučuje jako *Žmavc* návrat k *Aristotelovi*, ovšem ne ve významu scholastic-kém, ale jako k reprezentantu filosofického idealismu.

V nové době vítězí čistě theoretická filosofie v prof. *Vladímtru Dvornikovičovi*. (*Die beiden Grundtypen des Philosophierens. Savremena filozofia*). Vyšel z pozitivistické školy (*Hume*, *Spencer*) a chápe filosofické projevy jakožto psychologické typy, z nichž veškeré smyšlení vyplývá. Dva typy, o nichž píše, jsou na jedné straně německá filosofie s jejími platonskými rysy, racionalismem, anti-psychologickým apriorismem, logickým absolutismem (*Kant*) a za druhé fran-

couzsko-anglická filosofie charakterisovaná empirismem, psychologismem, relativismem (*Spencer*). *Dvorniković* ve své synthese odmítá absolutní filosofii sub specie aeternitatis, nicméně připouští, že všecko naše poznání jde za obecným, absolutním cílem, ideálem, avšak naše prostředky k jeho dosažení jsou jen relativní. Ovšem tyto dvě cesty spojití se musí ve filosofii budoucnosti a tak chce *Dvorniković* přemoci positivism.

V *Srbsku* zasáhl již na počátku druhé pol. 19. století pozitivisticko-materialistický směr s heslem socialismu do literatury. Přinesl jej záhy zemřelý *Svetozar Marković* z Ruska jsa pod vlivem *Černyševského*, *Dobroljubova* a *Pisareva*. Nicméně hledě socialistické ideály uplatnit na národní „zádruze“ dospěl až k reakčnímu nacionalismu.

Naproti tomu *bělehradský* profesor *Branislav Petronijević* jest již svojí theoretickou filosofii, koncentrující se v *metafysice*, pod vlivem protipositivistické reakce. Jemu jde hlavně o metafysiku a chce jí dodati absolutní základ (*Der ontologische Beweis für das Dasein des Absoluten*). Všecky jeho práce týkající se *noetiky* (na př. *Prinzipien der Erkenntnisslehre*) jsou vlastně úvodem k *metafysice* (*Prolegomena zur absoluten Metaphysik*). V hlavním díle *Prinzipien der Metaphysik* ukazuje značné jihoslovanské nadání pro metafysiku, jež připomíná ducha *Boškovičova*. A tak se zdá, jakoby v té příčině Jihoslované odchylovali se poněkud od severních Slovanů, u nichž tak systematické a samostatné metafysiky nenalzáme. Ovšem metafysiku pěstuje *Petronijević* přes směrnicí k absolutnu na empirickém základě. Úkolem si činí spojití organicky dva protivné směry metafysické, monismus a pluralismus v *monopluralismus*. Je to nejdůležitější metafysický problém nové doby, který se pokoušel řešiti již *Giordano Bruno* a který dnes *James* přivedl k nové diskusi svým paradoxním pluralismem. Dnešní dynamické stadium přináší podle *Petronijeviče* s sebou strasti a bolesti, avšak v budoucím stadium světa budou duše požívati věčné blaženosti. Tak končí jeho filosofie metafysickým kvietismem, který vlastně hledí tímto způsobem vyhověti dnešním teoriím o energii tepelné. Nejtajemnější místo metafysiky, kde se zkoumá kořen všeho dění, nazývá *hypermetafysikou*. Jeho myšlenku o diskretním prostoru, která se již objevuje u *Boškoviče*, sleduje v nové filosofii prof. *bělehradské* university *Nikola M. Popović* (*Die Lehre vom diskreten Raum in der neueren Philosophie*).

Nejpozději a v nejmenších rozměrech objevuje se filosofie u *Bulharů*. Mnohé ideje filosofické pronikaly sice do literatury, avšak teprve zřízení university v *Sofii* přináší vlastní filosofii do kulturního života. Tak na př. spisovatel *Ljuban Karavelov* jest již pod vlivem revoluční materialisticko-pozitivistické filosofie ruské, avšak tyto myšlenky probudily u něho revoluční nacionalismus, jehož vnějším výrazem se staly organizace komitů. Také pozdější spisovatel *Stojan*

Michajlovskij je proniknut francouzskými pozitivistickými ideami a uplatňoval je jak v kulturním životě tak i v politice, ale k obecnějšímu stanovisku se nepozvedl, zůstává se svojí satirou příliš v jednotlivostech národního života. Od založení sofijské university působil na ní prof. *Ivan Georgov*, který pracoval zvláště v oboru dějin filosofie, jak ukazuje jeho dílo o dějinách starověké filosofie, vyšlé roku 1926 v Sofii. Je to dílo jevící neobyčejnou sčtetlost v odborné literatuře světové (německé, anglické, ruské, francouzské a italské). Mimo něho reprezentuje bulharskou odbornou filosofii profesor *Dimitrij Michalčev*, který hlásá ideje německého scientisty blízkého pozitivismu *Johanna Rehmké* (*Philosophische Studien. Beiträge zur Kritik des modernen Psychologismus*).

II. Moderní filosofie polská.

Romantický základ mesianské filosofie, spojené s národními revolučními tužbami, dozněl při posledním povstání roku 1863. Tvrdá skutečnost a její nálehavé potřeby počaly si vydobývat svého práva proti dalekým náboženským nadějím. Polska otevřela dveře evropskému myšlení, které se již dávno vymanilo z objetí romantiky a klonilo se k *positivismu*, jenž přecházel až v *materialism*. Starou mesianskou filosofii, která měla tak nesmírný vliv na smýšlení celého národa, vystřídala filosofie, která již nenabyla jednotné, celonárodní, spojující ideje, nýbrž rozdrobila se na různé směry obdobné směrům západním, zacházejíc často úplně do kolejí odborné filosofie školské a zpracovávajíc systematicky různé odbory filosofické.

Nejdůležitější směr, který tehdy zasáhl do polské filosofie, je směr *positivistický*. Již *Józef Supiński* (1804—1890), jsa pod vlivem *Comtovým*, připravoval mu svým přírodně filosofickým dílem „*Myśl ogólna fizyologii wszechświata*“ cestu. Avšak plně se rozvinul teprve, když se o něm rozšířily v Polsku známosti, překlady ze západoevropských pozitivistických a materialistických filosofů i pojednáním kněze *Franciszka Krupińskiego* (1836—1898) o filosofii *Comtově* (1869). Ovšem polský pozitivism charakterisují dva rysy, které vyplývají jednak ze slovanského, jednak z polského charakteru. Positivism stal se sice živelným *hnutím literárním*, avšak nemá přece onoho sklonu k materialismu jako v Rusku a jest charakterisován značnou zálibou pro *sociologii* a vůbec pro řešení společenských otázek, jak to žádá polská mysl, která jim věnovala již v minulých dobách největší pozornost. A jen dalším důsledkem tohoto rysu jest, že se pozitivistické hnutí spojovalo také se *socialismem* a šířením jeho ideí.

Nejsilněji a nejprve projevil se pozitivism jakožto *varšavský pozitivism* v literatuře, kde byl propagován jak kritiky tak i beletristy. Nejlepším zástupcem tohoto směru je *Piotr Chmielowski* (1848—1904), vynikající literární kritik a red-

aktor „*Atenea*“, který je nejen pod vlivem *Tainových* názorů o umění, nýbrž i jeho psychologie, jak ukazuje jeho spis z roku 1878 „*Geneza fantazji*“. Kromě šíření ideí pozitivistických věnoval se též studiu historie polské filosofie. Podobnou psychologickou orientaci jeví *Fuljan Ochorowicz* (1850—1917), který vydal v tomto směru několik spisů, v nichž přešel i na pole parapsychologie (*De la suggestion mentale. Duch i mózg. Psychologia i medycyna. Pierwsze zasady psychologii. O twórczości poetyckiej ze stanowiska psychologii*). Mimo to šířil také svými spisy známost pozitivistického směru v Polsce (*Wstęp i pogląd ogólny na filozofję pozytywną. Pozytywizm i negatywizm*). Přední publicista a skladatel hlubokých filosofických dramát *Alex. Świętochowski* (* 1849) věnuje se otázce mravních názorů (*O powstawaniu praw moralnych*). Hnutí pozitivistického účastnil se s počátku též filosof *Władysław M. Kozłowski* (* 1858), a to hlavně svým článkem v časopise „*Ateneum*“, kde první pozitivisté uveřejňovali své práce, a podal v něm rozbor synthetické filosofie *Spencerovy*.

K zástupcům pozitivismu jest čítati též *Adama Mahrburga* (1860—1913), který již spojoval vlivy *Spencerovy* a *Wundtovy* s *Machovým* empiriokriticismem. Positivistické stanovisko hájil proti katolické filosofii kněze Marjana Morawského (*Teorja celowości ze stanowiska naukowego*). Pracoval v rozmanitých oborech filosofie a vydal mnoho článků i překladů populárně filosofických spisů (*Poradnik dla samouków*). Vedle Macha nalezla v Polsku hojně stoupenců též filosofie *Avenariova*; mezi nimi vyniká zvláště žena *Józefa Kodisova* (* 1865), která na základě empiriokriticismu došla k samostatným názorům noëtickým (*Biologiczne zadanie psychologii. Studja filozofji*). Zvláštností polské filosofie jest totiž, že se jí účastní také ženy, a to v takovém počtu jako u žádného jiného slovanského národa. Mezi pozitivisty třeba také zařaditi filosofa *Tadeusze Garbowskiého* (* 1869 prof. v Krakově, protivníka *Häcklova*, který však zdůrazňuje vědeckost filosofie a empiricky vyvozuje na základě přírodního vývoje vznik duševního světa (*Die Organismen und das anorganische Weltbild. Poznanie jako czynnik biologiczny*).

Dále jsou pozitivistickými principy proniknuti, anebo aspoň z něho vyšli, mnozí badatelé v oboru *psychologie* a *sociologie*. Tak na př. vynikající paedagog *Ź. Wład. Dawid* (1859—1914), pak *Wład. Heinrich* prof. v Krakově (* 1868), stoupenec *Avenariův*, dále ženy *Anna Wyczółkowska*, *Józefa Joteyko*, *M. Stefanowska* a j. Jsou stoupeneci *experimentální psychologie* a pišice většinou francouzsky, jsou známí i za hranicemi Polska.

Rovněž význam polských sociologů sahá daleko za polské hranice. Přední místo zaujímá mezi nimi *Ludw. Gumplowicz*, prof. ve Štýr. Hradci, který je známý svým vyvozováním sociálního pokroku z *boje rasového* (*System sociologii. Der Rassenkampf*). Také v cizině dobře známý je *Bolesław Limanowski* (* 1835).

Věnoval se hlavně historii sociologie a socialismu. Značný vliv na něho měl Comte (Socjologja Augusta Comtea), jak také svědčí jeho snaha po přesném třídění věd (Klasyfikacja nauk). Evropské pověsti dosáhlo jeho dílo o sociálním hnutí v 18. a 19. stol. (Historja ruchów społecznych v XVIII. i v XIX. wieku). Vedle těchto hlavních představitelů vynikli pracemi v sociologii Ludw. Krzywicki, pěstující hlavně etiku a anthropologii, J. K. Potocki, Zygmunt Balicki, Zygmunt Herzyng, hlasatel socioenergetiky, Ludw. Kulczycki, Stan. Grabski, Kazimierz Krauz, Erazm Majewski, Felix Znaniecki a j.

Socialismu se věnovali hlavně Zofia Daszyńska-Golińska, stojící na stanovisku evolučního socialismu (Przełom w socyjalizmie), a Wl. Weryho, zakladatel filosofického časopisu (ve Varšavě) *Przegląd filozoficzny* (1897), jenž se stal střediskem *positivismu* bez dogmatického vylučování směrů druhých. Weryho podal objektivní kritiku *Marxovy* filosofie (Marx als Philosoph).

Současně s *positivismem* proniká z Německa do Polska *empirická metafysika*, vzdálená již odvážných koncepcí německého idealismu a jdoucí směrem, který jí naznačili Lotze a Fechner a kterou v Čechách reprezentuje Oldřich Kramář. Jejím směrem se běže v Polsku Henryk Struwe, prof. varšavské university (1840 až 1912), původem Němec a vychovaný na německých universitách. Jeho filosofie jest již čistě odbornická a nezanechala nijakého hlubšího společenského vlivu. Základem jejím jest *ideálně-realistický paralelismus*, podle něhož jsou se projevuje jednak jako duch, jednak jako hmota (Synteza dwóch światów). Bůh tvoří rozumové centrální vědomí světa a působí přímo na vznik rozumných, svobodných bytostí, které jsou však omezeny řádem mravním a fyzickým. Možnost zla vyvozuje z lidské svobody, jeho překonání jest možno jen pomocí světového rozumu, takže jeho etika jest závislá na metafyzických předpokladech. Struwe vydal velmi mnoho spisů polských, německých i ruských, jimiž šířil znalost filosofie (O nieśmiertelności duszy. Anarchizm ducha u obcych i u nas a j.). Nejdůležitější z nich jest jeho důkladný a objektivní úvod do filosofie (Wstęp krytyczny do filozofji).

Pod vlivem německé filosofie (Lotze a A. Lange) byl též krakovský filosof Maurycy Straszewski (1848—1916). Svoji hlavní myšlenkou, poznati zákony myšlení z jejich dějinného vývoje, připomíná českého filosofa Augustina Smetanu. Srovnáváním vývoje filosofie čínské, indické a evropské (Dzieje filozofji w zarysie) přichází k výsledku, že filosofie vzniká ze snahy dodatí větší logičnosti a systematickosti naukám náboženským a že sama zase vede k vyšším soustavám náboženským. Avšak při dnešní filosofii důsledky svého zákona popírá (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Philosophie), neboť dnešní filosofie, která se stala vědeckou, nemůže již vytvořiti náboženství. Výsledkem filosofického vývoje jest *kriticismus*, jež však Straszewski podbarvuje *idealisticky* na základě moderní filo-

sofie života. Původ života je v absolutnu a tam je také jeho cíl. Život, který nemá jen význam biologický, nýbrž jest obsažen ve veškeré kultuře, jest veden imanentními ideami, jež směřují k absolutnu. (O zadaniach filozofji. O filozofji a filozoficznych naukach. Über Raum und Zeitprobleme a j.).

Straszewského filosofie náleží již k protipositivistické reakci, kterou v Polsce zahájil literární kritik Kazimierz Kaszewski. Positivism podrobil již v době jeho největšího šíření (1869) důkladné kritice a to dosti objektivní (Pozytywizm, jego metoda i następstwo; W kwestyi pozytywizmu). Nejznamenitějším a také světovým filosofem protipositivistické reakce je Wincenty Lutosławski (* 1863). Učil na mnohých evropských universitách a je nyní profesorem na universitě ve Vilně. Jakožto žák *Teichmüllerův* věnoval se podrobně řešení otázky platonské, v níž zvláště uplatnil t. zv. *stylometrickou* metodu (statistiku spojovacích částic). Na základě této metody dospěl pak k novému chronologickému uspořádání Platónových dialogů a k názoru, že se Platon vzdal v pozdějších spisech svého idealismu a socialismu, nahradiv metafyzické ideje logickým tříděním pojmů a socialismus individualismem. Svoje názory o platonské otázce vydal v různých evropských jazycích (The origin and Growth of Platos Logic. O logice Platona. Platon jako twórca idealizmu i socializmu).

Svoji vlastní filosofii, kterou sám nazývá *individualistickou*, buduje na pluralistické metafysice, která není bez vlivů Lotzových a Leibnizových (Über die Grundvoraussetzungen und Consequenzen der individualistischen Weltanschauung). Vše, co existuje, se skládá z *monad* analogických lidské duši, tedy z *individuí*. Bůh je také monadou. Monady však nejsou si rovny, neboť tvoří hierarchii s Bohem na vrcholu. Podstatou monad je vůle, již navzájem působí a tak mohou vyšší monady působiti na nižší. Tím odstraňuje Lutosławski obtížný Leibnizův pojem „předzjednané harmonie“, vyplývající z osvícenského intelektualismu. Mravnost je obsahově závislá na Bohu, byť i formálně pocházela ze svobodné iniciativy jedinců. Nejvyšší mravností je povznášení nižších duší k vyšším (Seelenmacht. Abriss einer zeitgemässen Weltanschauung). Lutosławski spojuje dále metafysiku s *mesianismem* tak, jak jej hlásali Towiański, Mickiewicz a ostatní, přejímá jejich ideje, věře na př., že síla vůle může vzrůstati omezováním lidských potřeb a že duše lidská jsouc nesmrtelná, může se po smrti přerozovati na zemi i ve vyšších světech (Nieśmiertelność duszy i wolność woli). Národy mu tvoří bytosti metafyzické, jejichž výrazem je společný duch národa a důvodem existence nějakého národa jest jedině jeho poslání, které má vyplniti pro lidstvo. Na základě těchto názorů chce Lutosławski svým mesianismem obroditi celé lidstvo (Ludzkość odrodzona). Ovšem jeho mesianism nenalezl již onoho ochotného prostředí jako starý mesianism.

Hlasatelem *intuice*, upomínající na filosofickou školu skotskou, je Wojciech

Dzieduszycki (1848—1909), přičítaje jí zvláštní apriorní jistotu a odlišuje ji od rozumového a smyslového poznání (Roztrząsania filozoficzne o podstawach pewności ludzkiej. O wiedzy ludzkiej). Nositelem jejím jest svědomí, které nám zjevuje naše cíle a ideály životní. Filosofii bere jako vědu o duchu a tím se staví na krajní idealistické stanovisko a v důsledku toho hlásí se též k mesianismu (Mesjanizm polski a prawda dziejów).

Nejkrajnějším výrazem protipositivistické reakce je katolická *novoscholastika*, která při převaze katolicismu v Polsku nabyla značného významu. Ještě před vydáním encykliky papeže Lva XIII. „Aeterni patris“ (1879) byla jí připravována půda katolickými filozofy, historikem *Józefem Szujkim* a kritikem i filozofem *Aleksandrem Tyszyńskim* (1811—1880), kteří navazovali na romantické katolické filozofy. Tyszyński zvláště zdůrazňoval absolutnost *pravdy* proti positivistskému relativismu. Nej přednějším katolickým filozofem protipositivistické tendence jest jesuita *Marjan Morawski* (1846—1901). Staví se na descartovské stanovisko evidence a intelektuální intuice (Filozofja i jej zadanie) a zdůrazňuje účelnost v přírodě (Celowosc v naturze). Vlastními *novoscholastiky* ve smyslu encykliky papeže Lva XIII. jsou: *Alexander Pechnik*, *Franciszek Gabryl* (1866 až 1914), *Michal Dębicki*, *Kazimierz Wais*, *Jan Nuckowski*, *Ź. Radziszewski*, *Adam Jacek Woromecki* a *K. Michalski*. Nejvýznamnější z nich je *Gabryl*, známý svou noetikou (Noetyka), jež přes svůj nesvobodný základ neztrácí obecného významu, řadíc se mezi t. zv. objektivistické noetiky. Byla také proto překládána do druhých slovanských jazyků. Vedle přísně *novoscholastického* směru zastupuje volnější katolickou filosofii *Stefan Pawlicki* (1839—1918). Obíral se hojně historií filosofie, hlavně řecké (Historja filozofji greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa). Moderní filosofii, zvláště *positivism*, přísně odsuzuje (Study nad Pozytywizmem) a staví se při tom na stanovisko *Aristotelovo*, jež chválí za to, že nazval filosofii theologií, ač jinak hájí nezávislost filosofie na konfesijní theologii. Jak dovedl býti v tomto směru objektivním a nestranným, o tom svědčí jeho spis o Renanovi (Żywot i dziela E. Renana).

Mimo tyto hlavní proudy vyskytují se různé směry evropské filosofie na polské půdě, které se kloní jednak více k *positivismu*, jednak k *idealismu*. Tak *lvovský* profesor *Kazimierz Twardowski* (* 1866) je žákem *Brentanovým* a založil roku 1911 druhý časopis filozofický „Ruch filozoficzny“ ve Lvově, jehož se stal také redaktorem. Jeho práce se týkají jednak *psychologie*, kterou pěstuje v duchu *rakouské školy psychologické* (Psychologja wobec fizyologii i filozofji, Psychologja), jednak pole, na němž se stýká *psychologie* s *logikou* (Idee und Perception, Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen, Das Wesen der Begriffe). Tu podává novou *teorii* pojmů obecných a abstrakce, která je zvláště naměřena proti *empiristickému* názoru, vidoucím v abstrakci ochuzo-

vání obsahu (Wyobrazenia i pojęcia). Jinak se věnuje též *noëtice*, v níž se kloní k *logicismu* (O tak zwanych prawdach względnych). Založil t. zv. *lvovskou školu*, z níž vyšli mnozí polští vynikající *psychologové* a *logikové*, jako *varšavští profesori*: *Jan Łukasiewicz*, *Stanisław Leśniewski* a j.

Také *Zellerovo heslo*: „Zpět ke Kantovi!“, ozývající se v Německu, nalezlo ohlas v Polsku a dalo vznik různým odstínům *kriticismu*, který však většinou není tak krajně *aprioristický* jako jsou němečtí *Novokantovci*, takže značí jako u *Masaryka* v Čechách vlastně další vývoj *positivismu*. Mezi *kriticisty* vyniká obzvláště v Čechách dobře známý *poznáňský profesor* *Władysław M. Kozłowski* (* 1858), který si ostatně získal jako *docent* v Ženevě a *prof.* v Bruselu také *zvučné* jméno evropské. Vyšel z *přírodních věd*, jmenovitě z *chemie*, a je tudíž *pochopitelné*, že se klonil *původně* k *positivismu*, od něhož ustoupil jednak *vlivem* spisů *Alb. Langeho* a *Kanta*, jednak *vlastním poznáním* *nedostatků* *positivismu* na základě *analýsy principů* *přírodních věd*. Takovým *nedostatkem* je zvláště *stanovisko* *positivismu* k *metafysice*, která se nesmí *spokojovati* s *heslem* „Ignorabimus“, nýbrž *musí* *postulovati* *možnost celkového poznání světa*. Avšak ve své *kritické opatrnosti* *nevrhá* se v *náruč* *proudům*, které *obnovují* *starou dogmatickou metafysiku*, nýbrž *žádá* *při ní* *kritický postup*, který by *vycházel* *od základních kategorií*, *vyskytujících se již* v *myšlenkových pokusech* *nejstarších dob*, *blíže* se *tak filosofii* *dánského filosofa* *Haralda Höffdinga*. Tyto *kategorie* jsou *kvantita — kvalita*, *kontinuita — diskontinuita*, *mnohost — jednota*, *změna — stálost*, *různost — stejnost* (*Zasady przyrodoznawstwa w świetle teorji poznania, Przyrodoznawstwo i filozofja. L'énergie potentielle est-elle une réalité? L'explication scientifique et la causalité a j.*). Přesným *kritickým rozbohem* *kausalit*y, kterou *rozlišuje* na *empirickou* (*stálý pokrok*) a *racionální* (*logickou*, *zakládající se na identitě*) *přichází* ke *stanovení* *naprostého dualismu* *mezi hmotou* a *vědomím*, na něž *nelze* *použítí* *pojmu energie*. Ve *společenských názorech* *odmítá* *Lutosławského metafysický mesianism* a *zastává* *stanovisko* *sociální filosofie*, kterou *nazývá* *sociosofii* a která *tvoří* *synthesu věd* *historických* a *společenských*, *tedy* *dvou krajních hledisek* *normativního* a *společensko-kausálního* (*Szkice filozoficzne. Klasyfikacja umięjętności. Podstawy logiki*).

Ke *kritickému směru* *můžeme* *řaditi* *dále* *Aleksandra Raciborského* (1845 až 1920), *bývalého profesora* *lvovského*, *Alexandra Skórského* (*profesora* *ve Lvově*), *Marjana Maussiona*, *Henryka Goldberga*, *Źak. Lewkowicze*, *Mścislawa Wartenberga*, *W. Tatarkiewiczze* (který je *nejblíže* *marburské škole*), *Ed. Stamma*, *Witolda Rubczyńského*. *Nejdůležitější* z nich je *vynikající historik filosofie* *Rubczyński*, který *pracuje* *zvláště* v *oboru* *středověké filosofie*. *Největší zásluhy* si na *této půdě* *získal* *objevením* *nového díla* *středověkého slezského filosofa* *Witelia* *z XIII. stol.*, *proniklého* *novoplatonskou filosofii* (*Traktat o porządku istnień*

i umyslůw i jeho domniemany autor Witelion). Vůbec sledování novoplatonského hnutí tvoří jeho nejvýznamnější obor badání (Studja nowoplatonskie. Rzut oka na wpływy nowoplatonskie w średnich wiekah).

Od psychologie empirické přešel k experimentální metafysice varšavský psycholog *Edward Abramowski* (1868—1918). Obíral se zvláště problémem podvědomí (Teorja jednostek psychicznych, Dusza i ciało, Badania doświadczalne nad pamięcią. Źródła podświadomości i jej przejawy. Przyczynek do psychologii myślenia logicznego).

Nad criticism převažuje více *romantický typ myšlení* u *Stanisława Garfein-Garskiego* (*1867) (Neuer Versuch über das Wesen der Philosophie), který jest již pod značným vlivem badenské školy. Stojí na stanovisku filosofie hodnot, zdůrazňuje tvůrčí význam *intuice* ve vývoji myšlení a doplňuje ji *fichtovsky* zabarveným pojmem činu, jemuž myšlení podřizuje. (Materjalistyczne pojnowanie dziejów a etyka. System filozofji. Krytycyzm. Zagadnienia polskiej filozofji narodowej). Podobné názory, prozrazující ovšem více vliv *Nietzschův*, jehož přeložená díla neobyčejně působila v Polsku, hlásal záhy zemřelý *Stanisław Brzozowski* (1876—1911). Byl stoupencem radikálního irracionalismu, jakému asi v Čechách holduje F. X. Šalda, odmítaje spojení filosofie s vědou (Wstęp do filozofji. Idee, wstęp do filozofji dojrzałości dziejowej). V literatuře polské vyjadřuje tento krajní irracionalismus svými spisy a essayemi *Stanisław Przybyszewski*. Vedle Nietzscheho působil stejným směrem *Bergson*, jehož vynikajícím stoupencem byl *K. Bleszyński*, který se však odvrátil od něho k J. Rehmkovi.

Také moderní *pragmatismus* rozšířil se hojně v Polsku, zvláště ve Varšavě, kde se udržovala více tradice pozitivistická než jinde. Již filosof hodnot *Florjan Znaniecki*, který hleděl zbavití pojem hodnot metafysického rázu školy badenské a za tím účelem vytvořil logiku hodnot, jest velmi blízký směru pragmatickému (Humanyzm i poznanie). Vlastním propagátorem pragmatismu a to velmi horlivým je *Adam Zieleńczyk* (Drogi i bezdroża filozofji), dále se k němu hlásí *Ignacy Wasserberg* a j.

Obnovení polského státu mělo následkem neobyčejné zmohutnění kulturního života, které se projevilo také ve filosofii. Důkazem této životnosti polské filosofie jest založení třetího časopisu filosofického „Kwartalnik filozoficzny“ v Krakově za redakce psychologa *W. Heinricha* a spolupůsobení stálých spolupracovníků *K. Michalského*, *Ź. Rozwadowského* a výše jmenovaného *W. Rubczyńskiego*, s velkým počtem občasných přispěvatelů. Časopis má velmi vysokou úroveň a to jak články tak i referáty filosofických spisů ze všech jazyků. Stojí na stanovisku vědecké filosofie a převládají v něm většinou články obsahu noëtického. Mimo zmíněné filosofie jsou jeho přispěvateli: *Andrzej Krzesiński*, *Zygmunt Mysłakowski*, *Bolesław Gawecki*, *Józef Mirski*, *A. Dyboski*, *Adam Korkowicz*, *Karol*

Potkański, *Zygmunt Zawiszski*, *Jan Zieleniewski*, *Marjan Heitzmann*, *Ź. Metallman*. Nejzajímavější z nich je J. Metallman, který svojí přírodní metafysikou znamená pokus nového myšlení jdoucího nad positivismus, proti jehož empirismu klade možnost metafysiky podobně jako anglický filosof *Whitehead*, ovšem takové, která jest v nejužším styku s exaktními vědami (Trzecia zasada dynamiczna Newtona, Przyczynek do analisy pojęć naukowych, Filozofja przyrody i teorja przyrody A. N. Whiteheada, Princip der Oekonomie des Denkens).

12. Moderní ruská filosofie.

V druhé polovici 19. stol. pokračuje vlastně Rusko ve směrnicích filosofických, které byly již dány rozdílem mezi západníky a slavjanofily. Avšak čím dále tím více nabývá vrchu směr západnický, který získal značnou posilu v západoevropském hnutí pozitivistickém. Ovšem v Rusku je positivizm nezřídka spojen s revoluční náladou a přechází snadno v *materialismus* a *nihilismus*, nejednou až drasticky vyjadřovaný. To je právě charakteristická stránka ruského hnutí pozitivistického, již se liší od positivizmu ostatních Slovanů. Příčinou toho byl hlavně násilnický absolutism ruský, nešetrně zasahující do kulturního života, takže kontrastem vyvolával nejprve duševní revoluci, která však konečně propukla v revoluci politicko-společenskou. Slavjanofilství, které již nemělo tak tvůrčích osobností, přicházelo vlivem vzrůstajícího revolučního západnictví v úplnou reakci, a také další filosofie, která již poznala chyby slavjanofilů, avšak neopustila jejich romantických základů filosofických, vydala sice nádherný květ v náboženské filosofii *Solov'jevově*, nicméně její společenská účinnost, přes to, že se k ní hlásí část inteligence a přes to, že je příbuzná novým idealistickým pokusům na západě, selhala. Naopak mnohem větší společenský účinek, ovšem ve smyslu revolučním, měla filosoficky sice méně propracovaná, ale západnictví bližší, filosofie náboženství *Tolstého*.

Ruské pozitivistické hnutí má společný rys s polským v tom, že stejně mohutně zasáhlo do literatury, jsouc podporováno jak literáty, tak i kritiky. Neobyčejného vlivu nabyli kritik a spisovatel *Nik. Černyševskij* (1828—1889), hlavně svým románem „Co dělat?“. Když Herzen upadl pro svůj konservativní obrat v nemilost mládeže, stal se Černyševskij jejím duchovním vůdcem a původcem hnutí, které se nazývá *nihilismem* a jež nám s nevyrovnatelným realismem vylíčil *Ź. Turgeněv* ve svém románě „Otcové a děti“ v typu představeném *Bazarovem*.

Černyševskij je positivista, zná také pozitivistickou literaturu anglickou (*Benthama*, *Milla*), nicméně základ jeho filosofie tvoří *Feuerbachův anthropologismus* (Anthropologičeskij princip v filosofii), který vykládá materialisticky, jsa k tomu sváděn svou sklonností k osvícenskému racionalismu (Lessing). V přírodě pa-

nuje naprostá jednota základních principů v rozmanitosti jevů a rozdíl mezi hmotou a živým světem není větší nežli mezi trávou a stromem a proto přírodní vědy mohou být jediným základem filosofie. Důsledkem tohoto naturalismu v ethice je krajní utilitární stanovisko, uvádějící všechno mravní jednání na egoism. Toliko to, co je užitečné, je dobré (Proischoždenije teorii blagotvornosti bor'by za žizň). Z toho vyplývají dále důsledky pro estetiku, která jest jeho vlastním polem působnosti (Estetičeskija otnošenija isskustva k dějstviteľnosti). Tu vychází od pojmu skutečnosti, klada ji mnohem výše nežli svět idealisace, fantasie. Umění má znázorňovati život, neboť „krása je život“ a má jej znázorňovati stejně jako historie; avšak jako pravý historik liší se od letopisce tím, že život objasňuje s obecného hlediska, tak i obsahem umění je to, co budí všeobecný zájem. Formálního umění necení, poněvadž *obsah* je mu vším, a na umělce se dívá stejně utilitárně jako Platon. Umění podřizuje praksi, která mu tvoří také jako dnešním pragmatikům základ vši pravdy, neboť rozhoduje všechny spory v teorii neřešitelné. Ve společenských názorech dochází až ke komunismu a jak selský „mir“ tak i městský „artěl“ tvoří mu základ budoucí komunistické společnosti. Při tom zůstává na rozdíl od Marxe silným individualistou, nevěře příliš masám, nýbrž spásu vidí ve velikých lidech a hybnou silou dějin je mu rozum, věda a vzdělání. Na Slováky se dívá očima *Marxovými*, žádá nezávislost pro Polsku i pro Rusíny, avšak před rakouskými Slováky má obavu, že budou podporovati reakci, jako prý činili roku 1848.

Černyševského názory esthetické doplnil a propagoval kritik *N. Dobroljubov* (1836—1861), dále je pak filosoficky rozvíjel ve svých kritických a publicistických článcích *D. Pisarev* (1840—1868), na něhož vedle *Feuerbacha* působil zvláště *Stirner*. Je také materialistou a domníval se dokonce, že materialismus je národní ruskou filosofií, avšak více mu jde o důsledky tohoto názoru, jemuž dodal krajně *nihilistického* výrazu. Uváděje vše na cit vlastní libosti a osobní vkus, odmítal ve svém stirnerovském radikalismu všechny ideály i ideové normy, bojuje ostře proti všem tradičním názorům a klade všude střízlivý realism proti idealismu, v němž vidí jen sentimentalitu. Svou filosofii ničení vyjadřuje s pravou ruskou otevřeností a vidí pravou úlohu kritika v zaplašování strašidelných představ a očišťování světového názoru od nich.

Jak Černyševského tak i Pisarevovo působení na duševní život v Rusku bylo nesmírné: zrevolucionovali ruskou inteligenci a připravovali půdu budoucím revolučním snahám. Oba zaplatili také svou odvahu, Černyševskij téměř doživotním vyhnanstvím na Sibiři, Pisarev dlouholetým žalářem.

Materialisticko-positivistická vlna zasáhla též mocně do vědy a to do *biologie*, která byla do té doby pod vlivem schellingovské naturfilosofie. Ruský fyziolog *M. Sěčenov* (1829—1905) odvodil z nového pojmání fyziologie též důsledky pro

psychologii. Ve své knize „Reflexi golovnago mozga“ uvádí veškeren duševní život na *reflex*, t. j. jednoduchou funkci nervového systému. Vyžaduje také v duševním životě platnost obecného kausálního zákona, odmítaje pojem svobody vůle jakožto illusorní. V noëtice se staví na stanovisko naivního realismu, takže mu v duševním životě je nejdůležitějším procesem vnímání, které chce právě reflexy vysvětlovati. Sěčenov je důležitý tím, že jest zakladatelem ruské školy *objektivní psychologie*, která si získala světové jméno. Objektivní psychologie odmítá sebepozorování jako psychologickou metodu a hledí objektivně na základě pozorování a výkladu jeho reflexy postihnouti duševní život. Slavný fyziolog *Ĵ. Pavlov* rozlišuje dva druhy reflexů: *podmíněné* a *nepodmíněné* (uslovnyje a bezuslovnyje); nepodmíněné reflexy jsou vrozené, kdežto podmíněné jsou získány individuem v životě. Z těchto reflexů skládá se celý duševní život zvířat. Pavlov věnoval se zvláště reflexům slinné žlázy a vytvořil mnoho zajímavých pokusů v této příčině. Jeho názory zevšeobecnil psychiatr *B. Bechtěrev* (Objektivnaja psychologija, též německy a francouzsky). Reflexy vykládá celý duševní život člověka a přenáší důsledky své psychologie i na sociální život (Kolektivnaja reflexologija). V tomto směru nezůstává však osamocen, neboť sociální život vykládá na základě reflexů také ruský sociolog *P. Sorokin*. I když stanovisko ruské objektivní psychologie jest jednostranné, přece získala si evropské jméno právě svou přísnou vědeckou methodou, takže nelze jí srovnávati s Büchnerem a podobnými metafysickými materialisty.

Vedle krajního směru materialisticky zabarveného objevuje se positivismus v čistší podobě a měl ve *V. Majkovi* a *V. Miljutinovi* (Otčestvennyja zapiski) své nejstarší šířitele. Nejdůležitějším však jeho zástupcem je *P. Lavrov* (1823 až 1900). Vyšel také od Feuerbacha, doplňoval jej však Kantem, kromě toho byl pod vlivem positivistů *Comta*, *Spencera* i francouzského socialismu. Přirozeně, že při těchto často protichůdných názorech (Comte, Kant) byl nucen ke kritice positivismu a všude vidíme u něho intenzivní úsilí kriticky positivism ujasniti, pokud to ovšem při jeho noëtickém empirismu bylo možno. Jakožto zahraniční revolucionář udržoval s Marxem i Marxisty přátelské styky, avšak odmítal historický materialism, s *Bakuninem* se pak rozešel, vida v jeho radikálním aktivismu revolučním nebezpečí. Věřil také v blízkost revoluce, avšak žádal revoluci ne slepou, nýbrž osvícenou rozumem a fakty. Positivistická úcta k faktům je základní nití jeho filosofie. V podstatě je ovšem *filosofem dějin* (Istoričeskija pisma, Opyt istorii mysli novago vremeni. Zadači ponimanija istorii). V historii nevidí totiž jako Windelband a Rickert opak přírodní vědy, nýbrž hledí ji zařaditi do přírody, podřizuje ji *determinismu* světové zákonnosti. Historie liší se od přírodních věd *subjektivním hodnocením*, které pořádá historická fakta podle určitých mravních ideálů a zkoumá, zda jim činy lidí odpovídaly či se protivily. Dívá se tedy na

dějiny se stanoviska mravního hodnocení, čině z něho historickou kategorií. Takovým jediným ideálem v minulosti i ve dnešní době je *zákon pokroku*, který mu značí ztělesnění pravdy a spravedlnosti ve společenských formách a tím i vývoj osobnosti ve směru fyzickém, duchovním i mravním. Pokrok se děje myšlenkovou prací kritickou, je vzrůstem společenského poznání, pokud vede k zesílení a rozšíření lidské solidarity. Proti slavjanofilům zdůrazňujícím víru tvrdí, že pouhá víra není dostatečnou podmínkou pokroku, jenom víra, která prošla přísnou kritikou. Cílem vývoje jest mu *humanitní ethika* odůvodňovaná utilitaristicky, která dá společenským formám ospravedlnění. Netřeba se starati o metafyzickou podstatu; člověku stačí snaha po lepším, která se tím stává povinností. Snahu, vypracovati v sobě ideál a povinnost kráčet za ním, nazývá *Kantovým* názvem, kategorickým imperativem. Výrazem snah směřujících k tomuto ideálu je dnes *socialismus* jdoucí za cílem přetvoření společnosti, která uskuteční spolupráci všech za účelem obecného pokroku, uskutečnění spravedlnosti a rovnosti lidí, čili největšího blaha nejvyššího počtu lidí, jak to žádal *Bentham*. A také národnost se musí podrobiti tomuto ideálu, jemu musí padnouti za obět lživé vlastenectví, zakládající se na egoismu. V provádění svých ideí kolísá ovšem mezi kolektivismem a anarchismem, k němuž jej stále přivádí jeho až liberalistické omezování vlivu státu na minimum.

Program Lavrovův, byť neměl podmínek, aby uchvátil myslí lidské jako radikalismus Černyševského, působil přece neobyčejně v inteligenci, kde vznikla jeho vlivem dosti četná škola pozitivistická. Publicista *N. Michajlovskij* (1843 až 1904) jest jeho přímým žákem a hlásal ve svých článcích skoro tytéž názory. Je pod tímiž vlivy jako Lavrov a z názorů Lavrovových zdůrazňuje nejvíce *subjektivní metodu*. Subjektivní metoda je účelová (teleologická), dějinný vývoj jest vývoj účelový a sociolog musí míti schopnost *vžítí se*. Tím vlastně přibližuje se stanovisku *intuíce*, kterou hlásá německá filosofie dějin. Do této metody vkládá však jako Lavrov — a v tom prozrazují oba Slovany a Rusy — mravní stránku. Sociolog musí míti vysokou úroveň mravní. Odtud vyplývá dále jeho *individualismus*, který uplatňuje jak proti organistické sociologii *Spencerově* tak i proti *Marxovu* krajnímu kolektivismu. Jeho cílem jest spojení socialismu s individualismem. Činí tak na základě utilitární morálky, která se mu zdá nejlepší, ježto se shoduje se zkušeností. Podstatným znakem mravní osobnosti je mu *práce* a základ společnosti tvoří spolupráce. Práci nemíni ovšem jen práci hmotnou, nýbrž i duševní a s tohoto stanoviska odmítá materialism, zvláště ostře se postavil proti *Pisarevu*. Z týchž důvodů vyslovil se proti radikálnímu revolučnímu aktivismu a terroru. Filosofie dějin je mu odkryvatelkou smyslu dějin. Vývoj lidstva dělí podobně jako *Comte* na tři stadia, na stadium *objektivně anthropocentrické*, vyznačované věrou, mystikou a nucenou hospodářskou kooperací,

stadium *excentrické*, které je charakterisováno ostrým dualismem těla a ducha, krajním individualismem a krajní dělbou práce; třetí stadium *subjektivně anthropocentrické* tvoří věk humaní, věk uskutečňování ethických ideálů, vědy a positivismu jednoduchou kooperací. Velmi kriticky probral poměr hrdiny a masy, takže se vystřihá obou krajních hledisek. Jakožto subjektivistu poznal též význam *náboženství* a dovede oceniti jeho vztah k osobnímu životu, který bude míti vždy význam vedle obsahu čistě filosofického. Avšak jsa dosti kritický, dovedl odmítnouti absolutní způsob, jímž náboženství zdůrazňovali *Dostojevskij* a *Tolstoj*. Na umění se dívá se stanoviska morálně obsahového a sociálního, obsahem jeho má býti lid. (Sebrané spisy 2. vyd. 1887.)

Positivism pronikal však nejen literaturou, nýbrž i na universitní stolice. Tak horlivým zastáncem jeho byl moskevský profesor *M. Troickij* (1835—1899). Pracoval hlavně v psychologii a logice. V psychologii (Německaja psychologija, Nauka o duchě) zastává hledisko anglického associanismu a s něho kritizuje ostře německou psychologii, v logice pak (Učebnik logiki) hlásá Millovy názory o induktivní logice. Také kazaňský profesor *A. Smirnov* hlásí se ve svých nedokončených dějinách ethiky a v rozpravě o Berkeleyho filosofii k anglickému positivistickému empirismu. Větší význam mají *sociologové*. Z nich *E. de Roberty* (1843 až 1912) psal většinou francouzsky. Je stoupencem *Comtovým* a s geologem *Vyrubovem* účastnil se redakce časopisu „La philosophie positive“, vydávaného *Littrem*. Avšak přes to proti ostatním positivistům, odmítajícím metafysiku, tvrdí, že filosofie je schopna řešiti racionálně metafyzické otázky. (Sociologie, L' Ancienne et la Nouvelle Philosophie, L' Inconnaisable, La Metaphysique, La Psychologie, La Philosophie du Siècle, Agnosticisme). Historik a sociolog *N. Karějev* (* 1850) pracuje zvláště v oboru filosofie dějin (Osnovnyje voprosy filosofii istorii). Dějiny demokratismu vypsál horlivý stoupenec Comtův *M. Kovalevskij*. Dále jsou stoupenci positivismu filosofové právní: *Sergějevič*, *Tagancev*, *Muromcev* a *Korkunov*.

Blízcí positivismu jsou bývalý kazaňský profesor *N. Miloslavskij* († 1884), který pěstoval vědeckou filosofii a typologii filosofických názorů (Typy sovremennoj filosofskoj mysli v Germanii, Osnovaniya filosofii kak specialnoj nauki) a *M. Filippov* (1858—1903). Jeho filosofie skutečnosti (Filosofija dejstvitel'nosti) je blízká Feuerbachovi. Funkcionální závislost duševních dějů na hmotných podmínkách tvoří mu metodologický princip, na základě jehož odmítá *vitalismus* v biologii a *dualismus* v psychologii. V sociologii potírá subjektivní metodu Michajlovského a blíží se tak historickému materialismu.

Na půdě, připravené materialisticko-positivistickým hnutím, vyvíjel se poněnáhu v souvislosti s organisováním dělnictva, nového nositele revoluční myšlenky, *marxistický* směr myšlení. Nemá ovšem již duchovní volnosti nihilismu,

nýbrž příklání se leckdy dosti dogmaticky k jednotlivým Marxovým názorům filosofickým.

První počal hlásati marxism v šedesátých letech revoluční aktivista bakuninského směru (blankista) *Tkačev*, avšak větší pozornost obrátil jím na sebe později *Petr Struve* (* 1870), který vydal roku 1894 „Kritičeskija zamětki k voprosu ob ekonomičeskom rozvitiu Rossii“, proniknuté duchem marxismu. Avšak nespokojen s Marxovou filosofií přešel později se mnohými marxisty ke kantovskému kriticizmu a *idealismu*, který začal působiti na počátku 20. století (*Berdžajev*). Tehdy došlo také k vydání kolektivní práce marxistů-idealistů „Problemy idealizma“, jehož mimo Struveho účastnil se také *S. Bulgakov* a j.

Vlastním zástupcem ruského marxismu je *G. Plechanov* (1857—1923), praktický organisátor strany sociálně-demokratické. Vychází z osvícenského materialismu, jehož historii se věnoval (*Beiträge zur Geschichte des Materialismus*) a tento filosofický materialism měl u něho vždy převahu, jemu hleděl přizpůsobiti také Marxův historický materialism. Nicméně ve svém hlavním díle (*K mobističeskomu vzgljadu na istoriju*) jeví tendenci vyhověti i kritickým názorům, nepovažuje hmotu za věc o sobě a drží se naprostého *fenomenalismu*. Je také přesvědčen, že duchovní a fysikální jevy nelze navzájem převáděti, při tom však klade přílišný důraz právě na ony fysikální jevy a vědomí se mu stává jen podružnou funkcí mozku. Proti Lavrovově a Michajlovského subjektivní metodě hájí Marxovu metodu objektivní, odmítaje psychologii. Člověk je výplodem přírodního vývoje, avšak kultura člověka počíná se teprve dobou, kdy si počíná tvořiti nástroje (*homo faber*). A na tyto výrobní podmínky klade důraz stejně jako Marx, odvozuje z nich úplně duchovní život, mravní i společenské názory.

Přes to byl Plechanov nejkritičtější z marxistů a jak jeho pozdější vývoj ukázal, nedal se oslniti bakuninským aktivismem revolučním, neboť právě svým důsledným promyšlením historického materialismu měl o revoluci názory lišící se jak od narodníků, tak i od bolševiků.

Slabý filosofický základ marxismu přiváděl jeho stoupence dále ke snaze spojit jej s některým modernějším názorem, nežli byl materialism. A tu měl-li marxism zůstatí jeho objektivistický ráz, nejlépe se k tomu hodil positivism, jakožto *Machův empiriokriticizm*. Tak vznikla roku 1903 společná práce marxistů „Očerki realističeskago mirovozzrenija“ namířená proti marxistickým idealistům, dále roku 1908 „Očerki filosofii marksizma“ a roku 1909 „Očerki filosofii kolektivizma“, „Literaturnyj raspad.“ V nich měli účast marxisté: *A. Bogdanov*, *V. Bazarov*, *M. Gor'kij*, *P. Jurkěvič*, *Ju. Kameněv*, *A. Lunačarskij*, *Ju. Martov*, *A. Potresov*, *Ju. Stěklov*, *S. Suvorov*, *L. Trockij*. Nejdůležitější z nich je *Bogdanov*. Nazývá svůj směr *empiriomonismem*, neboť vadu dosavadní filosofie vidí ve fetišistickém dualismu, který musí ustoupiti vědeckému monismu. Takový mo-

nism provedl důsledně *Mach* a proto všechny staré fetiše ničí a jeho filosofie stává se revoluční. Až bude společnost lidská revolucí přeměněna, pak bude tento vědecký monism základem trvalého pokroku. Tím zdůrazňuje právem vědecký pokrok v kultuře, ovšem proti základům historického materialismu, a ve svých románech dokonce mu podřizuje i uspořádání společnosti. Jinak je blízký pragmatismu, neboť filosofie a věda mu vzniká jako Deweyovi z rozporu zkušenosti se zděděnými historickými pojmy. Tím pak domnívá se, že smíří svůj názor s marxismem, neboť zkušenost jest bytí a tak bytí určuje vědomí, jak tvrdil Marx. Proto je pravá filosofie vždy revoluční, ničic staré předsudky, které brání novému zharmonisování světa.

Proti tomuto směru napsal *N. Lenin* roku 1909 knihu „Materializm i empiriokriticizm“, v níž ostře kritisuje *Macha* i *Avenaria*. Lenin, jak sám často prohlásil, je žákem *Plechanovovým*. Avšak jsa především „praktikem, politikem vůdcem“ (*Deborin*), přenáší vůdcovský způsob do filosofie, nahrazuje kritické vývody svého učitele naprostou noetickou dogmaticností („voinstvujuščij materialist“). „Hmota je mu filosofickou kategorií, danou člověku v jeho pocitech.“ Jako praktický politik-revolucionář, jsa zvyklý rozlišovati jen dvě strany, činí tak i ve filosofii. Na jedné straně je *materialism*, filosofie proletariátu, na druhé straně *idealism*, reakční filosofie buržoasní. A ti, kteří jako *Mach* a jeho ruští stoupenci sedí uprostřed, jsou vlastně idealisty a tím buržoasními reakcionáři.

Ovšem v praksi se sešel právě s těmito buržoasními reakcionáři, poněvadž je spojoval společný revoluční aktivism, kdežto se svým učitelem se rozešel, poněvadž mu byl příliš „teorethický“, vlastně kritický.

Avšak nejen marxisté, nýbrž i *sociální revolucionáři*, kteří vycházeli z dřívějšího materialismu a positivismu, hleděli se opřiti o nové směry filosofické. Nejvýznamnější z nich *V. Černov* (*Filosofskije i sociologičeskije etjudy*), je také stoupencem *Avenariovým* a *Machovým* a to proto, že empiriokriticizm je nepřitelem každé metafysiky. *Machovy* názory spojuje s dynamickou sociologií *L. F. Warda* a dospívá tak *voluntarismu*, čímž se přibližuje *pragmatismu*. Proto socialismus mu tvoří světový názor filosofie skutečnosti a činnosti zároveň.

V *Avenariově* filosofii zakotvil též *V. Lěsevič* (1837—1905), když byl marně hleděl positivism kriticky přemoci (*Pisma o naučnoj filosofii, Čto takoje naučnaja filosofija*).

S vědeckým positivismem nalezlo ohlas také německé heslo: „Zpět ke Kantovi!“ a zároveň důsledného hlasatele v petrohradském profesoru *Aleksandru Vvedenském* (1856—1925). Je celkem proniknut *Kantovými* názory (*Logika kak časť teorii poznanija*), avšak jeho kantismus prozrazuje, že prošel již *positivismem*, jak lze pozorovati na metafysickém problému, který přidává ke *Kantovým* problémům: Boha, nesmrtnosti duše a svobody vůle. Je to problém cizího duševního

života (O předělech i příznacích oduševnění), jehož nelze dokázat, ovšem také ne vyvrátiti. Tu rozhoduje jako jinde v metafysice *víra*, kterou humovský chápe jako naprosto iracionální, někdy dokonce slepou. Víra (O vidacích věry v její otěšenjacích k znaniju) mu tvoří totiž zbytek, který obdržíme po odmyšlení všeho toho, co náleží k podstatě vědění. Tím tvoří jeho kriticismus přechod k iracionalismu. Také humovský pozitivismus prozrazuje jeho nový důkaz kriticizmu, zakládající se na rozdělení mezi myšlením a představováním, při čemž nečiní rozdíl mezi představováním názorným a nenázorným. Dále jeho psychologie jeví pozitivistického ducha (Psychologija bez vsjakoj metafiziky), jež vytvořil německý psychologicko-positivistický směr (Jodl), propagující heslo vědecké samostatnosti psychologie intelektualistické, odmítající nevědomé stavy duševní a trávající na metodě sebepozorování s podceňováním experimentální metody. Jako Kantovec se liší od něho jedině zdůrazňováním originality myšlení proti představování.

Vvedenskij měl svým *kriticizmem*, který všude budil zájem o filosofické otázky, dosti značný vliv, zvláště jako dlouholetý předseda petrohradské filosofické společnosti. Ovšem tento vliv obracel se hlavně k inteligenci a to jen k její části, ježto přinášel málo toho, co uchvacuje ruský charakter. Jeho věrný žák *Ž. Lapšin* šel tímž směrem jako jeho učitel a šířil kritické názory, spojené s neobyčejnou erudicí filosofickou, ovšem již mezi ruskou emigrací (Zakony myšlení i formy poznání).

Nejoriginálnější dílem v ruské filosofické kritice jsou spisy *Michaila Karinského* (1840—1917), profesora petrohradské duchovní akademie. Ve svém přehledu německé filosofie (Obzor poslednjago perioda germanskoj filosofii) prohlásil za hlavní úkol noetiky zkoumati elementy poznání, jež tvoří *axiomy* neboli evidentní soudy a z nich vyvozované *úsudky*. V rozboru třídění úsudků (Klassifikacija vyvodov) jeví se neobyčejně bystrým logikem, podrobuje dosavadní rozdělení úsudků (*Millovo* a j.) ostré kritice a podává vlastní originální roztrídění, jež se blíží *Jeonsovu*. V nauce o axiomech (Samoočividnye istiny, Raznoglasie v školach novago empirizma po voprosu ob istinach samoočividnych) kritizuje nejprve *Kanta* a jeho odůvodnění apriorismu, jež shledává nedostatečným právě pro jeho zdůrazňování formálnosti apriorních pravd a tím subjektu v poznání, vida v tom dogmatismus. Odtud právě vznikl subjektivism německé filosofie a s ním metafysika stojící na vratkých nohách, která musí býti zaměněna novou. Kant a jeho řešení problému poznání náleží již jen historii. Dále dokazuje nesprávnost zdůvodňování axiomů na základě empirismu (*Spencer, Mill*), který nedoceňuje úkolu logického subjektu a tím nutně vede k pragmatismu. Ani apriorismus, ani empirismus nedovedou vysvětliti jistoty axiomů, která záleží v názorné evidenci. Ovšem obtíží právě této názorné evidence se nedotýká a to

ještě slabou stránkou jeho filosofie. V otázce jevů a skutečnosti (Javlenije i dějstvitel'nost) hlásí se k realismu, jsa přesvědčen, že člověk může předpokládati jak duševní život lidí, tak i existenci hmoty, ježto bez tohoto předpokladu není zákonnost a tím naše racionální chápání světa možné. Že by však tím, jak se domnívá *Karinskij*, byla existence vnějšího světa dokázána jako jiné vědecké pravdy, je pochybné. *Karinskij* je silný myslitel, ovšem jak vysvítá ze slovanského charakteru, je výjimkou a zůstal osamocen.

Naproti *Karinskému* blíží se více *Kantovi* noetik *S. Aleksějev-Askoldov* (Mysl i dějstvitelnost, Gnoseologia) a to na základě kritiky moderního novokantovství. Přes svou vadu, že vykládal činnost poznání ze subjektu, působil *Kant* velice zdárně ve filosofii, takže návrat k předkantovskému racionalismu není možný. Stejně jako *Karinskij* zdůrazňuje proti čistému myšlení tvořícímu si objekty význam zkušnosti pro objektivitu poznání, neboť naivní realismus má také část pravdy.

Vedle těchto kritických projevů filosofických propuká v slavném romanopisci *Lvu Tolstém* (1828—1910) filosofické myšlení strhující nejen celé vrstvy vlastního národa, nýbrž i celého světa. Ježto nepřišel k filosofii od vědy, nýbrž od umění, má jeho filosofie subjektivnější ráz a je bližší národnímu charakteru. U něho vystupuje v plné, nezrocené síle právě onen *rozum*, který byl tvůrcem západnictví a kterým se ruský charakter blíží českému. Jako umělec, nemající vědeckého zájmu, byl ovšem sklonný k jeho romantické formulaci, k níž ho vedli jeho učitelé ve filosofii: *Rousseau* a *Schopenhauer*. Ve shodě s romantickou filosofii chápe jej *metafysicky*, odmítaje jeho methodickou kontrolu; rozum je mu přímým odhalovatelem *absolutní pravdy*, Boha. Ovšem není to vědecký, objektivní rozum, nýbrž podbarvený ethicky, stavějící se jako u *Kanta* ostře proti smyslnosti. Proto přechází u něho snadno v lásku, jež mu také znamená osvobození ode vši smyslnosti a návrat ke svému prameni, Bohu. A tak rozum se pojí snadno s náboženstvím a věrou („víra jest světlem rozumu“), jež si u něho vynucovaly rozhodné řešení. Slovanská sklonnost k absolutnosti vedla jej však k tomu, že se mu náboženství stalo nejdůležitějším problémem moderního člověka, *absolutní kategorií*, pohlcující veškeren život. Tímto absolutním náboženstvím je mu *křesťanství*, ne ovšem křesťanství historické, církevní, nýbrž podstata křesťanství, jak ji právě chápal jeho individuální rozum. Náboženskou absolutností a principem individuálního rozumu shoduje se s principy české reformace a není tudíž s podivem, že došel ve výkladu křesťanství k podobným názorům jako jeden z hlavních filosofů české reformace *Petr Chelčický*. Stejně jako *Chelčický* chápe křesťanství v jeho krajní citově paradoxní formulaci, která je jistě bližší skutečnému křesťanství *Ježíšovu* nežli základ církevního křesťanství, formulace *Pavlova*, mísící řecké myšlenky s křesťanstvím. Není nutno tu tedy předpokládati působení *Lao Tse* na *Tolstého*

v této příčině, neboť pro všechny jeho názory i pro proslulé „neprotivení se zlu“, nalezneme doklady v Písmě. Svým náboženským principem povznesl se nad slavjanofily, jako reformace stojí výše nad středověkou scholastikou; ovšem vlivem moderní filosofie provedl princip reformace důsledně a tím, že osvobodil také rozum pout veškeré autority, takže se staví přes svoje absolutní křesťanství na stanovisko *přirozeného náboženství*, neboť „základní pravdy jsou ve všech náboženstvích stejné: ve Vedách, u Zoroastra, u Konfucia, u Lao Tse i v Bibli“. Tu působil asi na něho nejvíce Rousseau. Boha chápe sice pantheisticky, nicméně leckde přiznává se také k mystické negaci určování božství. Proto neklade důrazu na metafysickou otázku božství, nýbrž na *ethickou* stránku náboženství, hlavně na lásku k bližnímu, ne ovšem abstraktní humanitu, nýbrž živou lásku k živé osobnosti. Jediné z takové lásky vyrosté „sjednocení a bratrství lidí“, které je podstatou vůle boží a které přivodí království boží na zemi (Carstvo božie vnútri nas).

Základní vadou jeho filosofie, která vyhnala jeho náboženství v paradox, je požadavek absolutnosti náboženské, která již v historii působila, že reformátoři nutně se vraceli zpět k středověku. Tolstoj nevyrovnává náboženství s moderní kulturou, nýbrž kulturu mu úplně podřizuje, neboť náboženství je mu vším, jest jedinou spásou člověka a jest věcí jeho individuální jistoty. Proto náboženství není mu věcí sociální a nemá co činiti s církví a společností. V době rozkvětu sociologie žádá Tolstoj, aby se společenský život podroboval individuálnímu náboženskému rozhodnutí. Jeho náboženský názor vede ve společenském životě nutně k *anarchismu*, neboť stát posuzován s jeho individualisticko-náboženského stanoviska je zbudován jen na egoismu a není tudíž ničím jiným nežli organizovaným loupežnictvím, jak zvláště viděti na válce, jejímž jest Tolstoj úhlavním nepřitelem. Křesťan má se chovati úplně pasivně ke státu a společnosti, ačli se nechce zbaviti vnitřní spásy. Rovněž hospodářský život určuje podle své křesťanské ethiky. Lásku vyžaduje, aby všickni pracovali tělesně (práce duševní Tolstoj neuznává) a nelpěli na soukromém majetku. Dnešní společnost zbudovaná na egoismu musí býti nahrazena novou společností, jejímž jediným zákonem bude *zákon lásky*. A na základě těchto principů horlí stejně kazatelsky jako Rousseau proti společenským vymoženostem kultury a vrací se k obyčejnému ruskému mužiku s jeho prostotou, podobaje se i v tom *Chelčickému*. Ani věda, ani umění neuniklo jeho výtkám, ježto slouží dnes jen vrstvám mravně zkaženým. Jejich úkol určuje utilitárně a jako všichni náboženští absolutisté podřizuje je úkolům náboženským. Tolstoj nebyl dosti proniknut duchem dnešní vědy, aby pochopil veliký její kulturní význam.

Jeho filosofie, pojmíc se k jeho umění, působila po celém světě, je to největší vliv, jakého kdy filosof docílil. Žádný ruský filosof se mu v té příčině nemůže

rovnati, ani Solov'jev ne. Avšak světové forum vybralo si jeho plodné myšlenky bez jejich paradoxního zabarvení. Je to zvláště filosofický základ světového pacifismu a tu stačí uvést jména: *Gandhi* a *Romain Rolland*, abychom poznali vysokou hodnotu tohoto působení. Naopak v Rusku působila revolučně v socialistickém směru a jistě že přispěla svým dílem k vítězství krajní revoluce.

S Tolstého náboženským absolutismem přicházíme do oblasti ruského náboženského života, plného mysticismu a sektářských hnutí, který měl na ruskou filosofii nesmírný vliv, takže i revolucionář *A. Lumačarskij* byl nucen zaujmouti k němu stanovisko (Religija i socializm), jímž se liší od orthodoxních Marxistů. Odtud také neobyčejný vliv *theologického* myšlení na filosofii. Pod částečným vlivem této theologické filosofie, jak ji pěstovali zvláště profesori duchovních akademií (Golubinskij, Kudrjavcev-Platonov a j.), bylo již slavjanofilské hnutí a v dalším vývoji mu podléhalo, čím dále tím více sblížujíc se tak s konservativními kruhy ruskými (Katkov, Pobědonoscev). Filosofický výraz našlo toto reakční hnutí v *Konstantinu Leontěvu* (1831—1891), který již chápe slavjanofilství jakožto obranu pravoslavné církve a její politické opory, carského absolutismu. Podobný konservativní ráz má také slavjanofilská filosofie velikého spisovatele *M. Dostojevského* (1821—1881), vidoucího základ veškerého zla ve světě v západním *atheismu*, který jakožto subjektivism a individualism vede k vraždě nebo k sebevraždě a dále k násilné revoluci, neboť nedbá absolutní hodnoty lidské osobnosti, které právě učí *křesťanství* ve svojí živé lásce a snaze po mravní dokonalosti, vedouc člověka utrpením a bolestí k vykoupení. Této lásky se dostane člověku jedině v Kristu a v pravoslavném křesťanství, proti němuž římský katolicismus je vlastně také *atheismem*. Rusko má svůj národní úkol ve svém náboženství a tento úkol se stává zároveň jeho úkolem světovým, neboť jím přispěje ke sjednocení všeho světa v Kristu. Ostře se staví proti moderní filosofii a vědě, proti socialismu, vida v nich jen důsledky *atheismu*. Svým vystoupením proti materialismu *Černyševského* a *Pisareva* získal si jméno prof. moskevské university *D. Jurkěvič* (1827—1874), známý zvláště svou studií o *Platonovi* a *Kantovi* (Razum po učeníju Platona a opyt po učeníju Kanta). Na základě Platonova pojmu identity dochází jako *Bolzano* k pojmu věčné pravdy, jak je dána logickým myšlením. Avšak z ní nelze vyvoditi individuálního života, tu přicházejí jiné prameny poznání k slovu. A tímž způsobem vyvozuje náboženskou pravdu, jež není věcí logiky a důkazu, nýbrž věcí *srdce* a vnitřního citění. Nemiluje-li Boha, nepoznáš ho. Vedle něho proslul zvláště arcibiskup *Nikanor* (1827 až 1890), obhajuje theologické myšlení proti positivismu (Positivnaja filosofija a sverchčuvstvennoje bytie) a j. U všech převládá *theologický racionalismus* promíšený *mysticismem*, který kladou proti západní filosofii a vědě.

V ovzduší této theologické filosofie a lidové mystiky, jdoucí až do pověrčivosti,

vyrostl geniální ruský filosof *Vladimír Solov'jev* (1853—1900) a jeho filosofie jeví přes svůj skvělý vzlet nesmazatelné její stopy. Odtud čerpal také náboženský absolutismus, který však u něho vystupuje v mírnějším tvaru než u Tolstého a který je také příčinou jeho nedostatků. Až chorobně nadaný, opatřený takřka zázračnou pamětí, má neobyčejně podrobné znalosti filosofie všech dob, avšak myšlení jeho jest prudce citové, bez methodického soustředění. A tak velkolepé jeho postřehy, jeho vynikající jednotlivé myšlenky se ztrácejí v theologickém systému, který nepohrdal ani spiritismem ani jinými pověrami.

V noëtice (Krizis zapadnoj filosofii, Filosofskija načala cěl'nago znanija, Kritika otlječennych načal) učinil si velkolepý plán přemoci dnešní abstraktní, v životě nic nemohoucí vědění a nahraditi je živým konkrétním poznáním, jež by člověka vedlo v životě a to nejen zde, ale i k věčnosti, čili spojití v harmonický celek racionální poznání s iracionálními momenty životními. V té příčině obracel se polemicky proti positivistům jakožto zastáncům abstraktního poznání, jejichž naukám v mládí holdoval, a přijímá noëtiku slavjanofilů, k nimž se obrátil od positivistů. Chce poznání, které by se opíralo jednak o data pozitivní vědy, jednak o náboženství a tvořilo z nich universální synthesu. Uznává, že náboženství může býti také abstraktním a že je tudíž neodlučitelné od filosofie a vědy. Ovšem pod náboženskou vědou myslí si vždy *theologii* a nikoli vědeckou a filosofickou kritiku náboženství. A tak v leibnizovském optimismu se domnívá, že *mystický racionalismus*, jímž chce „ospravedlnit víru otců“, shoduje se s vědou. Po kritice empirismu i racionalismu přichází totiž k názoru, že myšlení jsouc jen *formální* musí čerpati svůj obsah z mystického, čili božského pramene, zapomínaje, že toto čerpání musí býti kritické, jako čerpání z ostatní zkušenosti. Jeho názor na víru a mystické poznání, které přes jeho usilovnou snahu nemá přesného poměru k vědě, dává mu právě možnost přibírat do oboru jistoty theologické názory, které sice dovede velmi sugestivně podávat, avšak jejichž pravdivost je pochybná. V Bohu lze jen věřiti, avšak *co* Bůh jest, o tom máme mystické zkušenosti a vědění. Vedle víry nabývá u něho jako u všech Schellingovců nesmírného významu theoretického *lásky*, která značí styk s bohem a vtělení obrazu božího ve skutečnost.

Jako pravý slovanský filosof vidí hlavní svůj úkol nikoli v theorii, nýbrž v praxi, v *ethice* (Opravdanie dobra). Jak však při základním jeho stanovisku theologickém ani jinak býti nemůže, je to ethika úplně závislá na metafysice. Domnívá se, že toto stanovisko jest jediné možné, ježto empirismus ani racionalismus nepostačují jak k vysvětlení pravdy, tak i dobra a ve společnosti vedou k popírání náboženského pouta, zpřetrhávající všechny svazky vedoucí k Bonu. A Bůh je nejvyšší pravda i dobro. Dobro lze pochopiti jediné v jeho podstatě, v jeho absolutním principu. Elementy mravnosti jsou tři: stud, soucit neboli sympatie a zbožnost. Stud, který cítíme k nižší přírodě, je základem asketické morálky,

soucít je základem morálních vztahů člověka k člověku a konečně zbožnost je morální vztah k Bohu. To jsou tři morálky, z nichž každá nabývá posvěcení teprve vyšším stupněm. Lásky bez spojení se zbožností nemá významu, neboť nemiluje v člověku vyšší princip. Lásky pravá vede tedy k božství, stává se náboženským citem, jehož obsahem je božství. Cítíme sice vzdálenost, která nás dělí od Boha, avšak ve svém myšlení se s ním spojujeme a hledíme přenést jeho dokonalost do své osobnosti a tím ji zbožňujeme, stávající se dokonalými. Ovšem toto zdokonalení u Solov'jeva není individuální spása jako u Tolstého, nýbrž má tendenci společenskou, pracující ke zbožnění celého lidstva. A toto zbožnění je obsahem historie, v níž dochází lidstvo zdokonalováním v rodině, státě, v lidstvu celém pravého *bohočlověctví*, lidstvo se zdokonaluje a uskutečňuje zázrak vtělení Kristova. Uskutečniti tento cíl má *církev universální* a pracovati k tomuto cíli znamená účastniti se universální církve. A v tomto směru se rozešel Solov'jev se slavjanofily, s jejichž reakčními názory vůbec nesouhlasil. Solov'jev, jsa opravdu náboženský člověk, nemá smyslu pro jejich nacionální úzkoprsost a šovinism, naopak jda ve stopách *Čaadajevových*, viděl universální církev spíše v katolicismu, jež ovšem si idealisoval a snem jeho bylo spojení obou církví. Že až tam došel, jest čistě důsledkem jeho theologického myšlení, které nechápe vývoje evropského myšlení, a společenského života od renaissance. A srovnali-li jsme *Tolstého* s *Chelčickým*, můžeme *Solov'jeva* srovnati s *Komenským*, který také hleděl spojití náboženství s duchem vědy, avšak také u něho zvítězila theologie a mysticism.

Také jeho esthetika má krajně romanticko-metafysický ráz, ač jinak jeví ku podivu větší porozumění pro umění nežli Tolstoj. Umění ovšem má také směřovati k Bohu, je tedy vlastně theurgií a Solov'jev odmítá pouhou formální krásu, žádaje, aby umění ve smyslých formách projevovalo vyšší smysl života. Jako *Schelling* vidí v inspiraci působení nadpřirozeného světa na člověka, které zpřetrhává všecko kausální spojení, tu cítí se umělec s podstatou světa za jedno a zírá jí duchovně. Proto nejvyšším úkolem umění je zduchovnění život lidský a vésti jej k nejvyšším cílům života.

Ve svém životě šel Solov'jev přesně podle svých principů, nehledě napravo, ani nalevo. Dostojevskému vytkl jeho nekřesťanské názory o židech, ostře se postavil proti Tolstého „Neodporujte zlému!“, vida v něm pasivitu a individualistickou pohodlnost, která nemá smyslu pro společenské svazky. Svoji universitní kariéru obětoval svému přesvědčení, když měl přednášku o trestu smrti, v níž žádal milost pro vrahy Alexandra II. Vůbec byl vzorem života důsledně náboženského, s nímž lze srovnati jediné důslednost Pascalovu. Je skutečně největším ruským filosofem a škoda jen, že se mu nedostalo větší západní školenosti filosofické, aby vytvořil originální typ slovanského filosofa.

Jeho vliv byl největší v Rusku, jeho pochopení mimo Rusko brání právě jeho theologické hledisko. V Rusku přispěl neobyčejně k rozvoji idealistické filosofie proti positivismu, kriticismu i marxismu. Přímou působil na filosofy moskevské university a to i na positivisty, jako na př. na *N. Grota* (1852—1899), zakladatele moskevského časopisu filosofického „Voprosy filosofii i psichologii“, který se udržel od roku 1889 až do revoluce. Předtím (1886) založil hlasatel individualistického *panpsychismu* filosof *A. Kozlov* (1831—1901) v Kyjevě první filosofický časopis „Filosofskij trechmjesjačnik“. Solov'jevovi nejpříbuznější názory jeví kníže *Sergěj Trubeckoj* (1862—1905). Vynikl svými pracemi v oboru řecké filosofie, zvláště v jejím vztahu ke křesťanství (Metafizika v drevnej Grecii, Učenie o Logosě), načež se obrátil k německému idealismu (Osnovanie idealizma), jehož základy chce postihnouti, uznávaje jejich správnost přes jejich abstraktní výraz. Své stanovisko nazývá *konkretním idealismem*. Rozeznává tři stupně poznání jevů: zkušenost, rozum a víru. Každá z nich jednostranně pěstovaná vede na zcestí: empirism k illusionismu, racionalistický idealism k irrationalismu, mysticism (víry) k akosmismu. Avšak poznáme-li souvislost všeho svého poznání, nalézáme v ní kriterium a soudíme, že této souvislosti odpovídá také vnitřní souvislost věcí, která má nutným podkladem absolutní jednotu jsoucna. A z tohoto logického požadavku činí neprávem jako všichni ontologové důsledek reálnosti této jednoty a to jako absolutní osobnosti. Jeho pokus zdůvodniti přesněji noëticky názory Solov'jevovy, je neobyčejně pozoruhodný a ukazuje velmi jemného a bystrého filosofa. Zato více dogmaticky vyjadřuje kníže *Eugen Trubeckoj* myšlenku, že poznání lidské záleží vůbec na intuici absolutna.

Ke skupině moskevských filosofů náleží dále filosof *L. Lopatin* (1855—1920), který je sice také pod vlivem Solov'jevovým, avšak nemá takové porozumění pro jeho mystickou stránku jako *Trubeckoj*. Staví se ostře proti *Kantovi*, háje možnost metafysiky, a tak přichází k racionalistické metafysice předkantovského typu a to *leibnizovského spiritualismu* (Položitelnaja zadači filosofii), ke kterému se hlásil (Věra i znanie v jedinstvė mirovoztřeniija) také *Astafjev* (1846—1893).

V dalším vývoji filosofického hnutí idealistického nabyt největšího významu *N. Losskij* (* 1870) svým směrem, který obyčejně nazývá *intuicionismem* (mystickým empirismem). Ovšem není to již tak originální směr ruský jako Solov'jevův, naopak, v jeho názorech pozorovati dosti zřejmě názory *Bergsonovy*, *Meinongovy* a j. Jeho noëtický názor (Osnovanie intuitivizma, Osnovnyje voprosy gnoseologii, Sbornik zadač po logikė. Logika) lze nazvati krajním *objektivismem*, odmítajícím úplně význam subjektu pro poznání a řešícím jednostranně poměr subjektu a objektu, který nazývá koordinací, ve prospěch objektu. Na základě *intuice* lze totiž pozorovati objekt přímo a nikoli jen jako jev a to i tehdy, když tento objekt je něco transsubjektivního, na př. hmotného. Ježto však v soudu

objekt poznání je vždy subjektem a odůvodňuje praedikát, je také základem objektivní soudy. Tím ovšem zeslabuje význam veškerého myšlení a je zcela pochopitelné, že na tomto základě může budovati dále mysticko-spiritualistickou metafysiku se všemi jejími obvyklými dogmaty, nazývá je *konkretním idealismem*. (Vvedenie v filosofiju.)

Idealistické hnutí filosofické rozšířilo se neobyčejně rychle po Rusku, zvláště po nezdařené revoluci roku 1905. Idealističtí bývalí marxisté vydali opět roku 1909 pověstný sborník „Věchy“, jevící stopy všech idealistických filosofů a *N. Berd'jajev* se v něm dokonce přihlašuje k středověku a k pravoslaví. Jeden z nich *S. Bulgakov* ve své metafysice hospodářství (Metafizika chozjajstva) poukazuje na noëtický význam hospodářství, neboť je reálným mostem mezi já a nejá. V náboženství, které určuje metafysicky jako chápání vyšší reality, jeví se mu mythus syntetickým náboženským soudem a priori. *S. Frank* (Predmet znaniija) jest již pod vlivem *Nietzschovým* a *Bergsonovým*, odvozuje abstraktní poznání z *metalogického* momentu, absolutna, života, který nám podává intuice, takže jej přímo prožíváme.

Tento idealism souvisí s novými proudy jak ve vědě, tak i v umění. V přírodní vědě proniká *vitalism*, jež hlásá *S. Koržinskij* (Čto tako je žizň?). V literatuře přináší příbuzné mystické myšlení *symbolism*, jehož předními representanty jsou básník *Andrej Bělýj* a romanopisec *D. Merežkovskij*. Přechází již do úplného irrationalismu a filosoficky vyjádřil jej s pravou ruskou jednostranností *Lev Šestov*, stoupenec filosofie *Nietzschovy*, kterou spojuje s *plotinovskou* náboženskou intuicí. Jemnějším způsobem odvozuje po *fichtovsku P. Florenskij* pravdu jakožto irracionální víru, která vzniká *činem*, jímž se vyproštujeme z rozumového omezení. *F. Steppun* podává irracionalistickou analýsu zážitku a tvorby a *B. Vyšeslavcev* hlásá filosofii „aktuální nekonečnosti“.

Také jiné směry světové filosofie nalezly adepty mezi ruskými filosofy, tak *pragmatism* v *Ja. Bermanovi* (Suščnost pragmatizma). Rovněž *Husserlova* a vůbec logická theorie má svého žáka na př. v *G. Špetovi* a nezůstala bez vlivu na *B. Ja-kovenko*, který ji spojuje s transcendentálním pluralismem.

Ruská filosofie, nejživotnější ze vší slovanské filosofie, byla revolucí poněkud ve svém vývoji zastavena. Ve vlastním Rusku jest oficiálně povolena pouze filosofie materialistická a všichni filosofové, hlásící se k jinému směru, byli vypověděni a žijí v emigraci. Tento dogmatismus, připomínající na doby, kdy křesťanství zmocnilo se vlády, jistě nepřispěje k pokroku myšlení v Rusku, a tak filosofické myšlení mimo Rusko, které se přes nepříznivé podmínky rozvíjí dále, nepracuje nadarmo. Co vytvoří pozitivního, toho jednou Rusko použije, až pozná, že každé omezení svobody myšlení vede nutně k úpadku myšlení.

III.

CELKOVÝ PŘEHLED.

Shrneme-li celý vývoj slovanské filosofie v jeden obraz, pozorujeme, že byla zvláště od 18. stol. počínajíc závislá hlavně na *německé* filosofii. Je to pochopitelné, neboť Slované sousedíce většinou s Němci, měli s nimi užší kulturní styky nežli s druhými národy, mnoho profesorů a docentů studovalo na německých universitách a odtud přinášeli myšlenky a metody, které dále šířili. Také velká část Slovanů v bývalém Rakousku byla takřka úředně připoutána k německé filosofii. Konečně německá filosofie svou obsahovou převahou, zvláště v první polovici devatenáctého století, vynucovala si slovanskou pozornost. V dřívějších dobách vedle německé filosofie a hlavně proti ní působily zdárně vlivy druhých národů, tak u Čechů vlivy *anglické* jak na Husa tak i na Komenského, pak vlivy *italské* na Komenského, na celou renesanční filosofii polskou a na dalmatskou filosofii 17. a 18. stol. V 18. století objevují se vedle německého osvícenství též vlivy *francouzského* osvícenství, hlavně v Polsku. Avšak ježto 19. a 20. století tvoří hlavní obsah slovanské filosofie, je možno říci, že německý vliv je převažující a nelze říci, že by byl vždy nezdravý.

Působení německé filosofie počalo již v osvětské době (Wolff), avšak největšího vlivu nabyla na Slovanstvo *romantická* filosofie, k níž třeba počítati také Herdera, jakožto přímého jejího předchůdce. Svým zdůrazňováním irracionalismu stala se zvláště blížkou slovanské citové duši, takže mohutně zasáhla do slovanského života, zvláště u severních Slovanů. Na ní je závislý rozvoj *československé* filosofie obrozené, hlavně Kollárova panslavismu, který měl tak ohromný vliv na všechny Slovany, dále polská *mesianská* filosofie i ruské *slavjanofilství*. Ovšem toto hnutí nabývá tím, že se vlivem sklonu slovanského charakteru obrací ke konkrétní skutečnosti (filosofii dějin), myšlenkové samostatnosti, která vyplývá nejlépe z toho, jak se také rozlišilo podle různých národních charakterů a různé národní situace na různé typy, z nichž československá obrozená filosofie nejvíce se blíží *Herderovi* a tím osvícenství s jeho racionalismem a demokraticismem, naopak ruská filosofie slavjanofilská kloní se více k *Schellingovi* a jeho romantické noëtice, která je také základem polského mesianismu, byť jí nechápal tak uvědoměle jako ruské slavjanofilství.

Z ostatních německých filosofů této doby působil zvláště *Herbart*, avšak jen

u národů omezených na bývalé Rakousko-Uhersko, u Čechoslováků a Chorvátů. Je to čistě školská filosofie a přes to, že se dobře hodila k českému charakteru, sklonnému k racionalismu, přece jen nabyta tak značného rozšíření vlivem *školské správy*, u níž pro ni rozhodl její paedagogický zájem. Nějak hlouběji do života slovanského však nezasáhla.

Mnohem více zasahovala do slovanského života filosofie *Heglova*, ne ovšem čistá jeho filosofie, která našla velmi málo stoupenců, nejvíce na Rusi, ale spíše jako úvod k radikální filosofii t. zv. *heglovské levice*, k *Feuerbachovi*, k *Marxovi* i *Stirnerovi*, dále k *positivismu*, s nímž má příbuzné racionální řešení společenských otázek. Heglovská filosofie v tomto významu měla na Slovanstvo nesmírný vliv, poněvadž vyrostla z revolučního myšlenkového vření a právě tímto svým citovým podkladem se neobyčejně přiblížila duši slovanské. Ovšem zase podle různých národních charakterů a podle různého prostředí nabyta různého odstínění. V Čechách obnovila nejprve starý odboj proti katolicismu (Smetana, Klácel), v Polsku zanechala menší stopy, podporujíc hlavně vývoj socialismu, za to jako orkán působila na Rusi, kde nabyta nejkrajnějšího materialistického, ba nihilistického výrazu a dala ideový základ k mohutné organizaci revolučního hnutí socialistického a komunistického, a tím vedla přímo k revoluci, která zase vlivem ruského charakteru nabyta krajního tvaru v bolševické revoluci. V Bulharsku táž filosofie proniknuvši z Ruska dala vznik nacionalistické revoluci s organizacemi komitů.

V Čechách vychází také z tohoto zdroje, ovšem poněkud pozměněného filosofii *Schopenhauerovou* a myšlenkou *Darwinovou*, *Tyršova* myšlenka sokolská, která dala svým demokratickým aktivismem zvláštní ráz celému národnímu životu českému v 19. století a připravovala spolu s jinými složkami národní revoluční boj o československou samostatnost. Avšak z jejího dalšího vývoje je patrné, že její význam neomezuje se na hranice svého národa, nýbrž šíří se na celé Slovanstvo.

Empirická metafysika, nesoucí jméno *Lotzovo*, *Fechmerovo*, *Wundtovo* a j., získala sice také stoupence, ale její čistě školský ráz omezil ji na jednotlivé filosofy, učence, jimž šlo o metafysické zaokrouhlení jejich vědeckých snah (*Oldřich Kramář*, *Henryk Struve*). Zato filosofie *Schopenhauerova*, které se obyčejně vytýká její negativní ráz, působila také pozitivně a velmi účinně, jak viděti na *Tyršovi* a *Tolstém*. Avšak u obou pozorujeme, jak pojíc se jednak s tradicemi revolučního myšlení, vyšedšího z *heglovské levice*, jednak revolučního rousseauismu, nabyta u obou vlivem národního charakteru a prostředí jiného rázu. Tyrš pevně organizuje, chce zracionalisovati společnost k pozitivní akci, *Tolstoj* zůstává v ruském prostředí náboženským filosofem, který boří radikálně dosavadní náboženské tradice, avšak nemaje smyslu pro společenský řád, stává se hlasatelem *anarchismu*.

Význam pozitivistického hnutí filosofického pro Slovanstvo záleží v tom, že zbavilo slovanské myšlení z velké části čistě německého vlivu, přiblíživši je empirickému myšlení *západu* (*Comte*, *Taine*, *Mill*, *Spencer*). Svým zdůrazňováním faktů a vědecké práce přiblížil se také positivismus slovanské duši s jejím smyslem pro konkrétní úkoly myšlení a tak vzbudil celou řadu vědeckých pracovníků v oboru filosofických věd, zvláště v oboru *experimentální psychologie* a *sociologie*. Práce ty jsou z větší části originální a jimi se může Slovanstvo postaviti směle po bok Evropy. Vliv positivismu ukázal se však také ve směru společenském, že dával revolučnímu aktivismu racionálnější základ a zdůrazňováním *demokratismu* působil na vytváření *evolučního socialismu*. Ovšem v Rusku, kde duše byly krajně vzrušeny revolučním radikalismem, ukázala se jeho neúčinnost.

Bez valných účinků na kulturní život zůstal německý pozitivistický směr nazývaný též *empiriokriticizmem*, jak jej vytvořili *Avenarius* a *Mach*. Zůstal omezen na jednotlivé filosofické studovny, jak to přináší charakter této německé učené filosofie sám s sebou. Jediné na sopečné půdě ruské stal se i tento směr revolučním (*Bogdanov*, *Lunačarskij*).

Positivismus svým krajním *objektivismem*, *empirismem* a *protitradičním* směrem vyvolal podle zákona kontrastu filosofickou reakci, která se jeví jednak ve snahách o obnovení filosofického *tradicionalismu*, jednak krajním *subjektivistickým irracionalismem* a konečně proti empirismu a relativismu pokusy o zdůvodnění *absolutní pravdy* a *metafysiky*.

Snahy o obnovení filosofického tradicionalismu našly v encyklice papeže Lva XIII. včasný popud k vytvoření *novoscholastické* filosofie, která nabyta největších rozměrů u Poláků a Slovinců, kde široké vrstvy lidové jsou dosud pod vlivem církve, méně významná je u Čechů a Chorvátů. Paralelně s touto filosofii jde v Rusku *theologická* filosofie (*Žurkěvič*, arcibiskup *Nikanor*), která kráčí vlastně ve šlépějích slavjanofilství a romantické filosofie. K ní se přiklonil *Dostojevskij* a její stopy jeví i veliký filosof *Solov'jev*, který vlastně stojí na slavjanofilských principech filosofických, i když v jednotlivostech se od nich odlišuje.

Umělecká reakce proti naturalismu a realismu, který se často spojoval s pozitivismem, měla svou snahou po rozpoutání volné subjektivnosti vliv na vznik filosofického proudu *irracionalistického*, který vedle *mysticismu* obnovuje mnohá hesla romantiky a zvláště v *intuici* vidí jedinou filosofickou metodu. *Nietzsche* a *Bergson* podávají těmto snahám filosofickou výzbroj. U Slovanů zasáhla hlavně umělecké a kritické kruhy (*Březina*, *Przybyszewski*, *Merežkovskij*). Největším filosofem této skupiny je v Rusku *Lev Šestov*.

Snahu po absolutní pravdě a metafysice vyjádřil nejúsilněji srbský filosof *Branislav Petronijevič*, avšak nalézáme ji též u polského filosofa *Vincenty Lutoslawského*, který ji spojuje s romantickými ideami mesianismu, a u Rusů ji nej-

lépe představuje *N. Losskij*, který jí koriguje příliš náboženský směr *Solov'jevův*.

Protipositivistická reakce, nalézajíc značnou oporu v umění, náboženství i v praktické politice, stala se neobyčejně silným hnutím, které se projevuje na venek také *politicky* a to reakcí proti *socialismu* i *demokratismu* a zvýšeným *nacionalismem*.

Vedle těchto krajních směrů jeví se již v pozitivismu samém tendence vyhověti oprávněným výtkám, jež se mu činí, nicméně vystříhati se též obnovování starých, primitivních názorů filosofických. Takovou zdravou reakci proti orthodoxnímu pozitivismu znamená pozitivismus spojující se s criticismem, jak jej hlásá v Čechách *Masaryk*, v Polsku *Kozłowski*, v Rusku *Vvedenskij* a j. Ovšem tento směr přičítá se svou kritičností slovanské povaze nenalezl kromě Československa velkého ohlasu v prostředí. Ve vědeckých kruzích, zvláště exaktních věd, hledí filosofové blízcí tomuto kritickému směru nahraditi positivistický primitivní empirismus přesnějším rozbořem principů poznání a tím získati možnost *metafysiky*, ne ovšem dogmatické, nýbrž metafysické synthesy, vytvořené na základě předchozí přesné kritiky. To je směr právě vznikající a nalézající u Slovanů ohlas nejvíce mezi mladší generací filosofickou.

Také americký *pragmatismus*, který jest jednak pokračováním pozitivismu, jednak částečnou reakcí proti němu, nalezl hojně stoupence u Slovanů, zvláště v Československu a v Polsku, nejméně v Rusku a u Jihoslovanů. Ovšem při principiální neurčitosti základních principů tohoto směru nelze očekávati od jeho stoupenců jednotný postup, jedni se kloní více ke *kriticismu*, částečně přecházejí snadno v *irracionalismus* a tím i v krajní protipositivismus.

Úplně samostatného proudu filosofického, nezávislého na evropské západní filosofii, Slovanstvo dosud nevytvořilo přes originální myšlenky u jednotlivých filosofů, ale není vyloučeno, že v mezích charakterových vlastností myšlení slovanského může se tak státi v budoucnosti, neboť poválečné životní a kulturní podmínky slovanských národů dávají naději na větší rozvoj myšlení filosofického a možnost nových talentů a snad i nového genia filosofického.

LITERATURA.

„Z trpké zkušenosti vlastní pronáším přesvědčení, že — ač je to pro naši slovanskou vzájemnost málo lichotivé — mnohem snáze, rychleji a úplněji může Čech podati sebe důkladnější přehled a výklad filosofie, logiky, psychologie atd. francouzské, německé, ba i anglické, než referovati o týchž vědách u národů slovanských.“ Tato slova prof. Ot. Kádnera, napsaná před 25 lety, platí beze změny podnes. Kdo zakusí marné shánění po literatuře, které mu ukáže úžasné nedostatky našich knihoven, týkající se slovanské filosofie, marné odesílání dopisů, pracné sbírání zpráv po časopisech atd., bude míti ponětí o tom, co znamená chtít napsati něco o slovanské filosofii.

Rusové mají svou filosofii zpracovávati celkově a to zásluhou hlavně *Eugena Radlova*, bývalého ředitele veřejné knihovny v Petrohradě, který v té příčině vydal „Očerki istorii ruskoy filosofii. V Petrohradě 1921.“ Nově pak vydal v „Jedermanns Bücherei“ „von Radloff E., Russische Philosophie.“ Breslau 1925, jež není pouhým překladem ruského spisu, jak se neprávem domnívá kritik v ruském Logu 1925 (I. Kn.). V obou knihách je obsažena všechna ostatní literatura a to jak ruská tak i cizí. Neuveden zůstal článek *Jak. Kolubovského* obsažený v 11. vyd. Überwegova „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ (IV. Bd.), pod titulem „Philosophie in Russland“ Berlin 1916, v němž jest obsažena na str. 864 a násl. a na str. 875 ostatní literatura. V 12. vyd. zpracoval ruskou filosofii na základě článku Kolubovského Traugott Konst. Oesterreich. Dále *B. Jakovenko*: „Očerki ruskoy filosofii. Berlin 1922.“ Týchž filosof podal bibliografii nejnovější ruské literatury (za posledních deset let) v ruském Logu 1925 (Kn. I.) „Desjat let ruskoy filosofii“. V češtině máme velkolepý přehled ruské filosofie v souvislosti s celou vzdělaností v Masarykově spise „Rusko a Evropa“, Praha 1919—1921 a v pojednáních o ruské filosofii od *J. Mikše*, a to v Ottově Naučném slovníku, dále v článcích uveřejňovaných v Korespondenci slovanské v České Mysli roč. I., II., III., IV. a jiných menších článcích a referátech. V ruchu filosofickém (1926) uveřejnil úvod k ruské filosofii s idealistického stanoviska *G. Florovskij* „Úvod do dějin ruské filosofie“ a v „Kantstudien“ r. 1926 (str. 89 a násl.) *S. Frank* článek o moderní ruské filosofii: Die russische Philosophie der letzten fünfzehn Jahre.

Polská filosofie má mnoho velmi dobrých monografií o jednotlivých filosofech,

avšak málo článků souhrnných. Überwegův Grundriss (IV. Bd.) má v 11. vyd. článek od bývalého profesora krakovského *M. Straszewského* pod titulem „Die Philosophie in Polen“. V něm podává na str. 861 a násl. veškeru literaturu. V 12. vydání zpracoval polskou filosofii mesianista Vincenty Lutosławski, prof. filosofie ve Vilně, ovšem dosti stranicky se stanoviska mesianismu. Za to vyniká článek neobyčejnou přesností a důkladnou bibliografií. V češtině pojednal o moderní polské filosofii poznaňský profesor *Wl. M. Kozłowski* v České Mysli roč. I. (1900), str. 373 a 349 ve článku „Současná literatura filosofická v Polsce“ a v roč. XX. (1924) téhož časopisu, ve článku „Národní filosofie polská a idea slovanská“. Snad nyní, kdy krakovská universita má docenta habilitovaného čistě pro dějiny polské filosofie (St. Harasska), bude lépe o celkové vylíčení polské filosofie postaráno.

Literatura k československé filosofii obsahuje tyto články a spisy: *Ľ. Durdík*, „Ueber die Verbreitung der herbartischen Philosophie in Böhmen“. Zeitschrift für exakte Philosophie 1883, *K. Steinhauser*, „Novější literatura filosofická“, Ateum roč. VI. 1888-89. *A. Krecar*, „Česká literatura logická, estetická“ (programy gymnasia ve Slaném 1892-93). *Gustav Zába*, „Filosofie v Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Fr. J. I. Praha 1898“. Kromě toho je ve vydání českého překladu Falckenbergových „Geschichte der neueren Philosophie“ přidána část pojednávající o československé filosofii od překladatele F. X. Procházky. V Praze 1899. V 11. vydání Überwegova Grundrissu jest článek o československé filosofii *Gustava Záby*: „Slavische Philosophie in Böhmen.“ Samostatnou brožuru o nejnovější české filosofii vydal *E. Rádl*, „O naší nynější filosofii“. V Praze 1922. V Ročence republiky československé II. 1923 má článek *K. Vorovka*: „Česká práce filosofická a pedagogická od převratu do dnešní doby.“ V ruském Logu roku 1925 (Kn I.) má článek *Ferd. Pelikán* „Obzor novější české filosofii“. *) *Fr. Krejčí*, „Kritische Blicke auf den gegenwärtigen Stand des philosophischen Denkens in Böhmen“. Věstník Král. Společnosti nauk. Třída I. 1924. Nejnovější populární knížka o československé filosofii pochází z pera *Josefa Lavičky*: „Stručný nástin filosofie československé ve století XIX.“ V Praze 1925.

V jihoslovenské literatuře zbývá vykonati mnoho. Chybějí tu jak monografie, tak i souhrnné články. Jihoslovenské filosofie týká se v 11. vyd. Überwegova Grundrissu stať „Philosophie der Balkanländer“. **) V české literatuře máme

*) Tých autor zpracoval českou filosofii pro 12. vydání Überwegova „Grundriss der Geschichte der Philosophie“.

**) V 12. vydání nepochodila jihoslovenská filosofie lépe. Údaje o ní a to naprosto nedostatečně opakovaný prostě z 11. vyd.

články: *Ivan Žmavc*: „List o filosofii slovinské.“ Česká Mysl roč. I. 58, 130, „Z literatury slovinské II. 290“ a jiné články a referáty. *Ot. Kádner*: „Charvatská literatura filosofická.“ Česká Mysl II. 55, II. 212, III. 50 a různé referáty a menší články. Některé poznámky k jihoslovenské filosofii poskytl mi profesor bělehradské university *Nikola M. Popović*.

REDAKČNÍ POZNÁMKA.

Podle původního plánu redaktorova III. díl série „Slované“ měl obsahovati kromě zeměpisu, statistiky a ústavního řízení ještě národopisný přehled Slovanstva, o který byl požádán pan univ. prof. Dr. Karel Chotek. Poněvadž tuto stať nebylo lze získati, byl do III. dílu zařaděn přehled filosofie od p. prof. Dr. J. Tvrdeho, určený původně pro díl V. Je třeba podotknouti, že tato stať byla již déle než rok úplně připravena do tisku. Mezera, vzniklá chybějící statí o národopise, bude v dalších dílech částečně vynahrazena.

V Praze v červenci 1929.

M. Wgt.

REJSTŘÍK K ZEMĚPISNÉMU OBRAZU.*)

Zeměpis. názvy složené ze 2 slov, uvedeny pro stručnost zpravidla jen jednou, podle zeměpis. pojmu a podle ustáleného zvyku: Hradec Král., Slovenské Krušnohoří. Stránky, kde je název vysvětlen podrobněji, označeny ležatě: 18.

A.	— poloost. 61, 64, 72, 73, 76.	Bihač. kotlina 67.
Adámov 44.	— ský příkop 75.	Bílá Hora 38.
Adrie, Adrij. moře 61, 65, 78.	Balkas 13.	Bílá země 12.
Adršpach. stěny 43.	Balt, Balt. moře 5, 7, 13, 74, 15, 16, 17, 33.	Bílé hory 43.
Agrární reforma rus. 24.	Balt. štít 10.	Bílé jez. 15, 16 (Běloje oz.).
Agtelecká jeskyně 51.	Banát 72.	Bílé Karpaty 45, 46, 49, 55.
Akna Slatina 48.	Banjaľuka 67.	Bílé moře 5, 14, 16, 18.
Alexandrovs 10.	Banjská planina 65.	Bilina 38, 39.
Alexinac 74.	Báň. Bystrica 50, 51.	Bílsko 47.
Alpy 45, 61, 62, 65, 76.	Báň. Štiavnica 57.	Bílý Drim 69, 71.
Amerika 80.	Bar 82, 83.	Binačka-Morava 73.
Andělská Hora 43.	Baranoviče 30.	Biokovo 67.
Andrijevic 71.	Barchany 12, 13.	Bisersk 27.
Anglie 57.	Baršica 63.	Bitolj 77; Bitoljská pánev 73.
Arabakonacký průsmyk 74.	Bařina 46; Bařins. sedlo 46.	Bitov 57.
Arda 76.	Baskunčacké jez. 28.	Bjelašnica 68, 69.
Archangelsk 14, 17, 18, 19, 20, 25, 30.	Bavorsko 35, 36.	Blanice 37.
— ská gubernie 27.	Bařiny ruské 16.	Blaník 34, 37.
Arktický pás v Rusku 16.	Beckov 49.	Blansko 44, 58.
Artely rus. 29.	Bečva 43, 46.	Blanský les 35.
Artemovsk 27.	Belské hole 50.	Blata jihočes. 57.
Asie 5, 28.	Benátčané 78, 80, Benátky 78.	Bledské jez. 62.
Asij. Rusko 27.	Bendzin 52, 57.	Bliznica 48.
Astrachaň 21, 25; astr. oblast 25, 28; astr. kůže 25.	Beregsasy, Berehovo 48.	Bobov Dol. 81.
Aš 38.	Berezina 15, Berezin. průplav 15.	Bohumín 44, 59.
Augustův průplav 60.	Berezovsk 27.	Bohušovice 39.
Azovské moře 7, 8, 10, 13, 14, 15, 27.	Berežavská plan. 48.	Bochnia 47, 57.
	Berounka 38.	Bojana 64.
	Beřkovice 40.	Bor v Čsl. 41, na Balk. p. 81.
	Bezdz 40.	Bora 77.
	Bezkydy 55, B. mor.-slezské 46, 47, B. slov.-polské 47.	Boršava 48.
B.	Bělá 54.	Boryslav 52, 58.
Babí hora 47.	Bělaja 15.	Boskovice 44; Boskovická brázda 44.
Bača 62, 63.	Bělehrad 71, 73, 77, 81, 82.	Bosna, řeka 61, 68; země 68, 71, 79, 80, 81, 82;
Báčka 63.	Bělorusové 8.	Bosen. Rudohoří 68.
Baku 30.		Boubín 35.
Balkán, pohoří 73, 74, 75, 76, 80.		Bovecká kotlina 63.

*) Při pořizování rejstříku byl mi nápomocen s nevšední ochotou p. prof. Dr. J. Stěhule, za což mu na tomto místě upřímně děkuji.

Boží Dar 38.
Brač 67.
Bradla 51.
Bradlec 42.
Brahe 60.
Branisko 50.
Bratislava 49, 54, 55, 56,
58, 59, 60.
Brda 65.
Brdo 45.
Brdy 37, 38; Brd. oblast
59.
Bregalnica 73.
Brest 30.
Brezno 51; Brezen. kotlina
50.
Brjansk 12, 19, 20.
Brno 33, 34, 44, 45, 54, 55,
59; Brněnsko 59.
Brody 52.
Broumov 43; Broumovské
stěny 43.
Brsna 70.
Bruntál 44.
Brusné 51.
Břeclav 46, 59.
Březové Hory 57.
Budapešť 59.
Budějovice (Čes.) 36, 37,
57, 59; Budějov. pánev
37, 56.
Budišín 41.
Bug 15, 60.
Bukovina 57.
Bulhar. kříd. tabule 75, 78;
bulhar. kmen 5, Bulha-
ři 61; Bulharsko 61, 79,
80, 81, 82.
Buran 19.
Burgas 76, 79, 83; B. záliv
76, 80.
Bydhošť 53; B. průplav 60.
Bystrica 50.
Bystrické hory 43.
Bzenec 46.

C.

Caricyn 9, 16, 17, 21.
Cařihrad 82.
Celje 62.
Cesta Svobody 50.
Cetina 67.
Cetinje 70.
Cinvald 39, 57.
Cirknické polje 66.
Cisarský Les 38.
Cmunt 54.

Crkvice 77.
Crna reka 73, 74.
Crni vrh 73.
Crn mica 71.
Crvenica 65, 70.
Cukmantl 43.
Cukrovka v Čsl. 40, 52, 56;
v Jugosl. 79; cukrovar-
ství v Čsl. 39, 58; v Pol-
sku 58; v Jugosl. a Bul-
harsku 82.
Cvijič J. 73.

Č.

Čáslav 34, 37, 40.
Čapljina 71.
Čechoslováci 33.
Čechy 33, 34, 35, 36, 38,
40, 41, 43, 54, 55, 56,
58, 59.
Čejč 46, 56.
Čeljabinsk 11, 30.
Čenstochová 52, 57; ob-
vod Č. 59.
Čepovanské údolí 65.
Čerchov 36.
Černá 36, 57.
Černá Hora 61, 69, 70, 71,
77, 79, 81, 82.
Černá Tisa 48.
Černé jez. 35.
Černé moře 5, 7, 10, 13,
14, 15, 16, 17, 18, 34,
72, 74, 75; Černomoří
16, 17, 21.
Černigov 12.
Černozem 10, 13, 20, 22,
29.
Černý Drim 72.
Černý Kříž 36.
Černý Váh 50.
Čertovo Břemeno 36.
Čertovo jezero 35.
Česká vysočina 33, 34, 36,
42, 45.
Českomoravská vysočina
34, 44, 54, 55, 57, 59.
Česká Kamenice 41.
Čes. Středohoří 39, 40.
Československá republika
7, 45, 49, 51, 53, 54,
55, 56, 57, 59; českosl.
kmen 5.
Čes. Brod 36; Čes. Krum-
lov 57; Čes. Les 35, 36;
Čes. masiv 34, 35; Čes.
ráj 41.

Český záliv 10.
Čičská planina 65.
Číkola 67.
Čirova pečina 69.
Čorná hora 47, 48.
Čres 65.
Črna hora 63.
Čuprija 74, 81.
Čusovaja 15.
Čvrstnica 69.

D.

Dalmacie 67, 78, 79, 80,
81, 82; Dalmat. sou-
ostroví 64.
Danilovgrad 70.
Delničko polje 66.
Demänovské jeskyně 50.
Demidovské hutě 26.
Desna 15.
Dessaretská jez. 72.
Deštná 43.
Detva 51.
Devět skal 34.
Děčín 41, 59; Děčín. Sněž-
ník 41; Děčín. stěny 41.
Děvín 45, 49.
Dinara 70; Dinar. hory 67;
Dinar. soustava horská
64, 65, 69.
Divača 6.
Djakovo 71.
Dněpr 5, 9, 10, 13, 14, 15,
17, 18, 27, 60; dněper.
pánev 10.
Dněstr 7, 14, 15, 17, 48.
Doboj 68.
Dobra 81.
Dobruďža 75.
Dobšíná 51.
Dokesská kotlina 40.
Dolní Bečva 33, 46.
Dol. Tuzla 81.
Dolnomorav. úval 46, 54,
55.
Domácká výroba v Rus. 29;
v Jugosl. a Bulharsku
82.
Domažlice 36; Domažl.
průsmyk 35, 36.
Dombrová 52, dom. revír
57.
Domické jeskyně 51.
Domovina slovan. 5.
Don 13, 14, 15, 17, 25.
Donská pánev 9, oblast
ráj 41.

Donec 15; Donecký hřbet
10; donec. revír uhel.
26; Donec. pánev 10,
27, 29.
Doprava na Balkán. polo-
ostr. 82; v Čsl. 59;
v Polsku 60; v Rusku
29.

Doubrava 34.
Doupovské vrchy 39.
Dragoman. průsmyk 75.
Drahanská planina 44.
Dráva 62, 63, 80; dráv.-
sávská níž. 63.
Drina 61, 67, 68, 69, 70,
72.
Drinjača 67.
Drinopol 75.
Drobnjak 71.
Drohobyč 52, 58.
Drniš 67.
Dubňany 46, 56.
Dubník 51.
Dubrovnik 65, 76, 77, 83.
Dubsko 56; Dubské hory
40.
Duga 70.
Dukel. průsmyk 7, 48.
Dunaj 33, 34, 49, 57, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 71,
73, 74, 75, 77, 79, 80,
81, 83;
dunaj.-tisská níž. 63.
Dunajec 47, 49, 50.
Durmitor 69, 71, 78; dur-
mitor. plošina 70.
Dvina Sev. 10, 14, 15, 17,
20; D. Záp. 9, 10, 14,
15.
Dvořiště 35, 36.
Dvůr Králové 42.
Dyje 33, 34, 45; Dyjsko-
svratec. úval 34, 45, 55.
Dyleň 36.
Džbán 40.

Ď.

Ďumbier 50.

E.

Edmundova rokle 41.
Egejské (Aegej.) moře 5,
61, 62, 72, 76.
Eltonské jezero 16, 28.
Emonský mys 74.
Ergeni v. Jergenské vrchy.

Evropa 5, 8, 56, 61, 62, 78,
81; střední 33, 61, 72,
77, 80; vých. 7; záp. 7,
80.

F.

Falknov 39.
Farazin. průliv 65.
Fatran. Kriván 49.
Fennoskandia 20.
Feodosia 21 (Kefe).
Finsko 19; Finský záliv 7,
16, 20.
Flyšové pásmo karpat. 45.
Frant. Lázně 39.
Fruška Gora 63, 81.
Frýdek 46.
Frýdlandský výběžek 42.
Frýdlant n. Ostravicí 47.
Frývaldov 44.
Furlan. rovina 65.

G.

Gabela 71.
Gabrovo 82.
Gacká pánev 70.
Galičica plan. 72.
Gbely 46, 58.
Gdaňsk 17, 60.
Gdynia 60.
Gerlach 50.
Geysir Herlanský 51.
Gnetju 12.
Golijská Morava 72, 73.
Gora Blagodat 27.
Gorlice 47, 58.
Gorica 65; Gorické hrab-
ství 62; Gorický Kras
66.
Gorjanci 63.
Gradež 65.
Grahovo 70.
Grintovec 62.
Grmeč plan. 66.
Grodno 30.
Grudziac 53.
Gruzínská silnice 30.
Gruž 82.
Grybow 47.
Gusinje 71.
Gutinské poh. 48.

H.

Hády 44.
Halič 45, 56, 57.
Halštrovské hory 38.

Haná 44, 46, 59.
Handlová 49, 56.
Havran 50.
Hegyajla 51.
Hejšovina 43.
Hercegovina 61, 68, 69, 70,
76, 77, 79.

Hercynská soustava
horská 35, 36.
Herlany 51.
Hiršperská kotlina 42.
Hlínsko 34.
Hlučínsko 44.
Hlučolazy 43.
Hnězdno 53.
Hodonín 46, 54.
Holešovsko-kelečská ploši-
na 46.
Hornad 50, 51.
Hornictví v Čsl. 37, 56;
v Rusku 26; v Jugosl.
67, 80.
Horní Bečva 46.
Horní Město 43.
Horní Planá 57.
Horní Slezsko 57, 59.
Hornomor. úval 34, 44.
Hornoslez. uhel. revír 57.
Horský hřbet Volhy 9.
Hospodář. poměry Jižních
Slovanů 78; v Čsl. 55;
v Polsku 56; u Východ.
Slovanů 22; u Západ.
Slovanů 55.
Hostinné 42.
Hostýnské hory 46.
Hoverla 47.
Hradec Králové 40.
Hrádek 56.
Hranice 44.
Hron 50, 51.
Hrubý Jeseník 43.
Hrušica plan. 66.
Hřebený 38.
Hřensko 41.
Humenné 48.
Humpolec 37.
Hust, Chust 48, 54, 57.

Ch.

Charkiv, Charkov 27, 22,
25, 30; Chark. gubernie
23.
Cheb 34, 39, 59.
Chmel v Čsl. 39, 40, 56.
Cholm 52.
Chomutov 39.

Chopjor 15.
Chorvati 63; Chorvatsko 66, 79, 81; Chorvatsko-Slavonsko 79, 81, 82.
Chov dobytka v Bulh. 75, 78; v Čsl. 40, 52, 56; v Jugosl. 71, 72, 79, 80; v Polsku 56; v Rusku 22, 23, 25.
Chrudim 37, 40.
Chrutenice 38.
Chřiby 45, 46.
Chust, viz Hust.
Chvalšiny 57.
Chvalynsk 9.

I.

Ibar 61, 70, 73.
Idrija 63, 65.
Ilmeňské jez. 15, 76.
Inovecké hory 49; Inovec zlatomorav. 49.
Inowracław 53.
Isker 61, 74, 75, 76.
Istrie, poloostrov. 65.
Ivančica 63, 81.
Ivančice 56.
Ivanovo-Voznesensk 20.
Ivanské sedlo 68.

J.

Jablonec n. Nisou 42, 58.
Jablonic. průsmyk 48.
Jablunkov. sedlo 46, 47.
Jaderské moře 5, 76, 77, 82.
Jáchymov 39, 57.
Jaik 16.
Jajce 68, 82.
Jajla 10.
Jakovlevské hutě 26.
Jala 69.
Jalta 21.
Jaman-Tan 11.
Jantra 75.
Jaroměř 40.
Jaroslaw 47.
Jasina 48, 59.
Jassy 21.
Javor 35.
Javorinská kotlina 50.
Javorník 66; Javorníky 45, 46.
Javořice 34.
Jaworzno 47.
Jegoršino-Nižně Tagil-oblast 26.

Jekaterinburg 11, 20, 27, 30.
Jekaterinoslav 10, 15, 21.
Jelšava 51.
Jergenské vrchy 9, 21.
Jesenice 62.
Jeseníky 43.
Ještěd 41.
Jezera ruská 16.
Jezerní průsmyk 62.
Jičín 40, 41.
Jihlava 34; Jihlavka 34; Jihlav. vrchy 34.
Jihosloven. nížina 51, 54, 55.
Jílové 37; Jílové hory 43.
Jindř. Hradec 37.
Jizera 34, 40, 41, 42; Jizer. hory 42.
Jižní Alpy 63.
Jižní Slované 6, 61, 80.
Jugorská úžina 11, 12.
Jugoslavie 61, 80, 82, 83.
Juhor 73.
Julské Alpy 62.
Jumrukčal 74.

K.

Kačanická soutěska 73.
Kališ 53.
Kalmycká step 9.
Kalnik 63.
Kaluga 17.
Kama 11, 75, 20, 25, 31.
Kamčija 75.
Kamenice 41.
Kamen. Šenov 41.
Kamestik 9.
Kamnické Alpy 62.
Kamyšin 21.
Kaolin v Čsl. 39, 58.
Kara 12.
Karadag 73.
Karavanky 62; Karavan. tunel 62.
Karlovarské hory 38.
Karlovarsko 57, 58.
Karlovice 63, 80.
Karlovky Vary 34, 39, 54.
Karpaty 7, 8, 10, 33, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 54; K. pískovcové 45; K. Západní 45, 47; karp. soustava hor. 45, 73.
Karská úžina 12.
Karviná 44.

Kasejovice 37.
Kaspická proláklina 12, 16, 18, 21, 23; Kaspic. jezero 5, 7, 8, 14, 15, 76, 18, 25, 27, 31.
Kastavský Kras 65.
Kašperské hory 35; Kašp. Hory 36.
Kateřinský průplav 15.
Katowice 52, 59, 60; Katowicko 57.
Kavkaz 10, 27, 30.
Kazaň 9, 12, 15, 18, 20.
Kazanská soutěska 74.
Kazanlyk 75, 79, 81.
Kefe viz Feodosia.
Keilberg 38.
Kerčský pol. 27; K. průliv 10.
Kielce 52, 57.
Kijev 12, 17, 18, 19, 27, 30; Kijev. gubern. 26.
Kirgiz. step 12, 25, 27.
Kiselská oblast uhel. 26.
Kladanj 67.
Kladno 38; kladen.-rakovnic. pánev 36, 38, 57, 59.
Kladsko 43; Kladská kotlina 43.
Kladurovo 81.
Klatovy 36.
Kleť 35.
Kljazma 15.
Knjaževac 82.
Kočkar 27.
Kokořín 40.
Kokrháč 42.
Kola 10, 19.
Kolašín 71.
Kolgujev 19.
Kolomea, Kolomyja 52.
Kolonisace slovanská 5.
Kolštejn 43.
Kolubara 72.
Komárno 52, 60.
Komárov 37.
Komorní Hůrka 39.
Koncese cizin. v Rus. 29.
Koně v Rus. 25; na Balk. pol. 80.
Konjice 71; Konjic. pánev 69.
Konžakovskij Kameň 11.
Kopanina 41.
Kopaonik 73.
Kopské sedlo 50.

Kopřivnice 46.
Korana 66.
Koritnica 63.
Korutany 63.
Kosovo 73.
Kostolac 81.
Košice 47, 51, 59.
Kotlas 20.
Kotlin 14.
Kotor. zál. 65, 69, 77.
Kotouč 46.
Kotrbach 51.
Kovno 30.
Kozákov 41.
Kozí hřbety 42.
Kozjak 62.
Kragujevac 73, 82.
Krakonoš 42; Krakon. zahrádka 42.
Krakov 47, 54, 57, 60; re-vír Krakovský 57, 59.
Kralic. Sněžník 43.
Kralovany 49.
Král. hola 50.
Královec 30.
Královský průplav 15, 60.
Kralupy 40.
Kranj 62.
Kraňsko 78, 82; Kraňský Kras 66.
Kras v Jugosl. 64, 65, 68, 69, 70, 74, 77.
Kraslice 39; Kraslic. průsmyk 38.
Krásné Březno 39, 60.
Kreka 69, 81.
Kremenčug 21.
Kremnica 57; Kremnické pohoří 51.
Kremže 33.
Křemešník 34.
Krivog Rog 26.
Krivošije 69, 77.
Krk 65, 67.
Krk 66, 67.
Krkonoše 42.
Krnov 44.
Król. Huta 52.
Kroměříž 44.
Kronštadt 14.
Krosno 57.
Krumlov 36.
Krupa 67.
Krupka 39.
Krušná hora 38; Krušné hory 38, 39.
Krym 10, 16, 17, 21, 26, 27.

Kubaňská oblast 27.
Kubenské jezero 14, 16.
Kuč 71.
Kučajno 81.
Kujažev 80.
Kultur. oblasti východo-evropské 19.
Kumburk 42.
Kunětická hora 40, 41.
Kunštát 57.
Kunžvart. sedlo 36.
Kupa 66.
Kurgan 30.
Kursk 21, 27, 30; Kurská gub. 23.
Kutná Hora 37.
Kvarnerské souostroví 64; Kvarner. záliv 65, 76.
Kysúca 46.

L.

Lab 73.
Labe 34, 36, 39, 40, 41, 42, 54, 60; Lab. louka 42; Lab. nížina 40.
Ladobec 48.
Ladoga 14, 15, 76.
Lanškrounská proluka 34.
Latokka v. Ladoga 16.
Latorica 48.
Lázně v Čsl. 39, 49, 50, 51.
Léčivé prameny v Jugosl. 63.
Ledové moře Sev. 7, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 30.
Lemeženské sedlo 46.
Leningrad 20, v. též Petrohrad.
Lepenec 73.
Leskovac 82.
Lesný Ural 11.
Lesovaja 30.
Lesy v Rusku 19, 22, 28; na Balk. pol. 78, 80; v Bulh. 76; v Jugoslavi 67, 78, 80.
Libčice 37.
Liberec 42; Liberecko 56.
Liběchov 40.
Libovské sedlo 42.
Lická vysočina 66; lická dráha 82.
Ličko polje 66.
Lilijové sedlo 50.
Lim 61, 70, 72.

M.

Maceljské vrchy 63.
Macchia 67, 77.
Macoča 44; Malá M. 44.
Mačva 72.
Maďarsko 51, 60.
Magistrála sibiřská 5, 11.
Maglič 69.
Majdanpek 81.
Majevice plan. 69.
Makedonie 68, 72, 76, 79, 80, 81; Makedon. hornatina 76.
Malá Asie 62, 72.
Malá Fatra 49.
Malá Kapela 66.
Malá Úpa 55.
Malé Karpaty 49, 55.

Malinik 46.
Maljen 72.
Malše 35, 37.
Malý Smokovec 55.
Manyč 8, 15.
Marianské Hory 44.
Marianské Lázně 39.
Marianský průplav 15.
Maribor 62, 80.
Marica 61, 75, 76, 78, 79, 81.
Marmarošská pánev 54;
M. Sihat 48; M. Solotvina 57.
Matliary 50.
Mesta 76.
Metkovič 71, 83.
Metochij. pánev 69, 71, 72, 73.
Metuje 43.
Mezeň 12, 14, 19.
Mezilešská skleslina 43.
Mezimuří 81.
Mědná ruda v Rusku 27;
v Jugosl. a Bulh. 81.
Mělník 40, 56, 60.
Mias 27.
Midžor 74.
Mikulov 46.
Milešov 37; Milešovka 39.
Miljačka 68.
Millerovo 30.
Mimoň 40.
Minerál. vody v Čsl. 39,
46; v Bulh. a Jugosl.
81.
Minsk 20, 30.
Mirové zřízení v Rusku
22.
Místek 46.
Míšeň 41.
Mišljenovac 81.
Mittelwalde 43.
Mladá Boleslav 40.
Miadenovac 82.
Mlava 74, 81.
Mljet 67.
Mnich. Hradiště 40, 41.
Mogila Tolstaja 10.
Moheľka 41.
Mokrá 36, 57.
Mologda 15.
Moraca 70, 71.
Moráňská plošina 51.
Morava 33, 34, 38, 43, 44,
45, 46, 55, 56; M. řeka
43, 45; M. srbská 61,
74, 79.

Moravská brána 33, 41,
44, 46.
Moravská Ostrava 44.
Moravská Třebová 57.
Moravský Beroun 44.
Moravský Kras 44, 50.
Moravský Krumlov 44.
Moršansk 12.
Moskva 17, 20, 25, 28, 29,
30; řeka 15, 17; Mosk.
okruh 30; Mosk. revír
uhel. 26.
Mosor 67.
Mostar 71.
Mostecko-teplická pánev
uhelná 39.
Msta 15.
Mukačevo 48, 57.
Murmansk 19; Murman-
ské pobřeží 18; Murm.
železnice 30.
Mussala 76.
Mužský 41.
Myjava, Myjav. skleslina
45, 49.
Myslivna 35.
Myslovice 52.
Mže 38.

N.

Nafta v Čsl. 46, 58; v Ju-
gosl. 81; v Polsku 57;
v Rusku 27.
Náchod 43; Náchod. sedlo
43.
Nakléřovský průmysk 38,
41.
Námoř. plavba rus. 31.
Napajedla 43.
Narev 15, 60.
Národopis slovanský 5.
Negotin 80, 81.
Nem. Pravno 49.
Neretva 64, 68, 69, 70, 71.
Nerodinka 73.
Nerosty na Balk. pol. 81;
v Bulh. 80; v Čsl. 39,
56; v Rusku. 25.
Neštémice 39.
Nevesinjsko polje 70.
Německo 59; Něm.-česká
hornatina 33, 42.
Německý Brod 34.
Němen 10, 60.
Něva 10, 14, 15.
Niederle L. 5.

Nikolajev 21; Nikol. gu-
bernie, 26.
Nikolajova dráha v Rusku
30.
Nikopol 27.
Nikšičská pánev 70.
Nisa Kladská 43; N. Lu-
žická 42.
Niš 73, 81, 82.
Nišava 61, 75.
Nitra 49.
Nizké Tatry 50.
Nizký Jeseník 43, 44.
Nižina východoevr. 7.
Nižn. Tagilsk 28.
Njeguš 70.
Noteč 60.
Nová Bystřice 37.
Novaja Zemlja 12, 19.
Novgorod 20; N. Nižní 9,
15, 20, 25.
Novi 66.
Novohradské vrchy 34.
Novojická pahorkatina 46.
Novopazarský sandžak 70.
Novosvětský průmysk 42.
Nowy Dwór 53.
Nový Jičín 46.
Nový Knín 37.
Nowy Sacz 47, 57.
Nový Sad 64.
Nowy Targ 47.
Nučice 38, 57.
Nýdek 39.
Nymburk 40.

O.

Obilí na Balk. pol. 78, 79;
v Bulh. 76; v Čsl. 55;
v Jugosl. 63; v Rus. 23,
24; v Polsku 56.
Oblasti řek východo-ev.
rop. 14;
— slovanské 5.
Obří důl 42.
Obščij Syrt 12.
Oderské vrchy 43.
Oděssa 17, 27, 30.
Odra 5, 33, 43, 44, 60.
Ogulin 82.
Ohře 38, 40, 54.
Ochridské jezero 72.
Oka 9, 15.
Olešnice 57.
Olomouc 44, 56, 59; Olo-
moucko 56.
Olonecká gubernie 28.

Olza 47.
Ondava 51.
Oněga 14, 15; Oněžské je-
zero 10, 14, 16, 20.
Opava 42; Opavsko 33, 43.
Orava 50; Orav. kotl. 49;
Orav. zámek 49.
Orav.-liptov. hory 49, 50.
Orav. Magura 49.
Orel 30; Orelská gub. 22.
Orenburg 11, 12, 17, 27,
30.
Orfanský záliv 73.
Orjen 69.
Orlice Divoká 43; O. Ti-
chá 43.
Orlické hory 43.
Orsk 11, 16, 30.
Orša 15.
Oslavany 45.
Osogovija 73.
Ostrava 33, 44; Ostravsko
59; Ostrav. pánev uhel.
44, 57.
Ostravice 46, 57.
Ostrý 35.
Ostrý Kameň 49.
Otava 35, 37.
Ovce v Bulh. a Jugosl. 80;
v Rusku 25.
Ovče polje 73, 80.
Ovoce na Balkán. pol. 79;
v Čsl. 13, 24.
Ovragi 13, 24.

P.

Pag 67.
Paj-Choj 12.
Paka 40.
Palanka 63, 82.
Papajské sedlo 45.
Papuk 63.
Paračin 74, 81, 83.
Pardubice 40.
Pastviny Balk. pol. 78.
Pavlovské vrchy 45.
Pazin 66.
Pčinja 73.
Peč 71.
Pečora 12, 14, 17, 19; Pe-
čor. pánev 12.
Pej-choj 12.
Pejpus 16.
Pek 81.
Pelješac 78.
Penza 30.

Perm 12, 20, 30; Perm. gu-
bernie 26, 27.
Pernik 81.
Persiánové kůže 25.
Persie 31.
Petrohrad 17, 20; (Lenin-
grad), 28, 29, 30.
Petrolej v. nafta.
Petrozavodsk 20.
Pěňina 48.
Přahl 36.
Piešťany 49.
Pilica 52.
Pinská blata 16.
Piotrków 53.
Pirdop 75.
Pirin. plan. 76.
Piro 79.
Písek 37.
Pískovc. planina sev. Čech
40.
Piva 70.
Pivka plan. 66; P. řeka 66.
Pivovarství v Čsl. 56;
v Pol. 58.
Plakalnica 81.
Planinské polje 66.
Platina v Rusku 27.
Plekenštejn 35; Pl. jez. 35.
Plevlje 70.
Plitvičská jezera 66.
Pliva 68.
Plješevice plan. 66.
Plock 53.
Ploučnice 40.
Plovdiv 76, 79.
Plzeň 36, 37, 38, 39; plzeň.
ská oblast 36; plzeňská
pánev 38, 57, 58.
Podgorica 71; Podgor. ro-
vina 70.
Podhůří 51.
Podkarpat. nížina 45.
Podkarpat. Rus 45, 48, 55,
56, 57, 8.
Podkavkazi 27.
Podmokly 41, 58, 59.
Podmoskev. pánev želez.
rud 28.
Podnebí balkán. 76; bulh.
76; čsl. 53, 54; pol. 53,
54; vých.-evr. 17, 54.
Podolí 10; Podol. plošina
10, 15, 47, 52.
Podráví 62.
Podrudohoří 56, 58.
Podsol 12, 20.
Podunají 33, 68, 72, 74, 75.

Pohorje 62.
Polabí 40, 55, 56.
Polana 51.
Polesí 16, 19, 30.
Polje krasová 70.
Poloha slovan. oblastí 8.
Poloninské Karpaty 15,
45, 47.
Polonina Rovna 48.
Polsko 7, 45, 53, 55, 56, 57,
58, 59, 60; polský kmen,
(Poláci) 5, 33.
Polské Středohoří 52, 57.
Pontská step 10, 18; pont-
sko-kaspická nížina 9.
Poodří 45.
Poohří 55.
Popadja 48.
Popová 50.
Popovo polje 70.
Poprad 47, 50.
Porogi (prahey) dněperské
10, 15.
Posávi 62; Posavina 69, 79.
Postojenské jeskyně 66.
Pováží 45.
Povislja 56.
Povljem 72.
Povltavi 37.
Povolži 9, 23, 25; Povolž-
ské chlupy 9.
Poznaň 53, 54, 60; Poznaň-
sko 56, 57.
Požarevac 80, 81.
Požega 81; Požežské poh
63.
Praha 70.
Praděd 43.
Praha 37, 38, 54, 58, 59,
60.
Prahy (peřeje) rus. řek 14.
Prachovské skály 41.
Pramenné oblasti rus. řek
13.
Pražďolů polská 53.
Predelské sedlo 63.
Pregola 7.
Prenj plan. 69.
Prespanské jez. 72.
Prešovská průrva 73.
Prešov 48, 57; Prešov.-to-
kajské hory 51.
Předuralská plošina 11, 19.
Přerov 33, 44, 59.
Převyšovská brána 41.
Prievidza 49.
Prijedor 81, 82; Prij. rovi-
na 67.

Pripet (Pripjat) 15; Prip.
pánev 10, 16.
Příština 73.
Prizren 71, 77.
Příbram 36, 37, 57.
Přimda 36.
Přírod. poměry slovan. ú-
zemí 9.
Přivoz 44.
Prokletije 69.
Promina 67, 81.
Prosna 53.
Prostějov 44.
Provadijska řeka 75.
Průmysl v Bulh. 81; v Čsl.
58 (v Čech. 36, 37, 38,
40, 42, 43, na Mor. a ve
Slez. 44—46, na Slov.
52); v Jugosl. 81; v Pol-
sku 52, 58; v Rusku 28.
Průplavy v Polsku 60.
Pрут 48.
Przemysl 47.
Pskov 20.
Ptáčník 49.
Ptuj 62; Ptujské pole 62,
63.
Purga 19.
Pustevně 46.
Pustozersk 19.
Pustý Ural 12.

R.

Rab 67.
Rába 47.
Radbuza 38.
Radhošť 46.
Radium v Čsl. 39, 57.
Radom 53, 57, 58.
Radovište 73.
Rájec, údolí 49.
Rakousy 34, 60.
Rakovník 38, 58; R. pánev
40, 56.
Ralsko 33.
Ramzovské sedlo 43.
Rama 69.
Ramon 68.
Rašeliny v Čsl. 36, 57;
v Rusku 16, 26.
Reka 65.
Revúca 50.
Rhodope poh. 76, 80.
Riga 17.
Rila plan. 76.
Riviera ruská 10.

Rjazaň 20.
Rjeka 65, 77, 82.
Rokitenská blata (Rokyt-
no) 16.
Rokle 35.
Rokycany 37.
Rolnictvo ruské 8, 24, 28.
Roman Koš 10.
Ronšperk 36.
Rosice 45; rosicko-oslav.
revír 57.
Rostlinstvo na Balkán. pol.
77, 78; v Rusku 19.
Rostov 17, 21, 30.
Roudnice 40.
Roudný 37, 57.
Rozvodí evropské 13.
Rožnava 51.
Rožnov 46.
Rudník 72.
Rudný Ural 11.
Rudohoří 59.
Rudolfovský prah 37.
Rumburk 41.
Rumia 69.
Rumunsko 60.
Ruse 79, 83.
Ruská tabule 9, 11, 12, 13,
52.
Rusko (evr.) 7, 8, 10, 11,
14, 16, 17, 18, 20, 24,
25, 26; ruský kmen 5.
Růže v Bulh. 75, 79.
Ružomberok 50.
Rybářství na Adrii 78; na
Balk. pol. 80; v Čsl. 37,
56; v Rusku 25.
Rychlebské hory 43.
Rzeszów 47.

Ř.

Řeky vých.-evr. 14, 30.
Řezno 36.
Říční síť v Rusku 30.
Říp 40.

S.

Sablja 11.
Samara 9, 11, 15, 21, 30.
Samoborské poh. 63.
San 48, 52.
Sana 67.
Sanski Most 67.
Sarajevo 68, 77, 82; Sara-
jev. polje 68, 69, 70.
Saratov 12, 21, 23, 25, 30.

Sasko 41.
Sáva 61, 62, 63, 65, 66, 71,
72, 79, 80, 83; Sáv. ní-
žina 68.
Saviňské Alpy 62.
Sázava 34, 37, 43.
Sedmidolí 42.
Semily 42.
Seret 15.
Sevastopol 30.
Sev. Dvina viz Dvina Sev.
Sev. Led. moře viz Ledové
moře Severní.
Severní moře 34.
Severní Ural 12.
Severoalbánské Alpy 69,
70.
Severoruská nížina 10.
Severoruská vypnulina 10.
Sevula 48.
Schodnica 58.
Sibiř 30; Sib. záp. 25; sib.
dráha 11, 26, 30.
Siedlce 53.
Silnice v Rusku 29.
Sibírsk (Uljanov) 21;
gubernie Simb. 27.
Simferopol 21.
Sinarskaja 30.
Sinj 67.
Sinjavina 71.
Sítница 73.
Siverić 81.
Skadar, jezero 71.
Skalica 58.
Skandinávie 26; skandin-
finský ledovec 12, 44.
Skava 47.
Sklářství v Čsl. 41, 42, 58.
Skoplje 68, 73, 77, 81;
úval Skoplj. 73; Skoplj.-
preševská oblast 73.
Skradinská plošina 67.
Skuteč 34.
Slaná 51; Slánské vrchy
51.
Slavkov 46.
Slavonie 79, 80, 82.
Sleme 63.
Slezská Ostrava 44.
Slezsko 38; Slezsko Opav-
ské 33.
Sliač 51.
Slivno 74, 75, 82.
Slovan, národ 5.
Slovenská nížina 33, 45.
Slovenské Krušnohoří 51,
57, 59.

Slovensko 45, 51, 55, 56,
57, 58, 59.
Slovenský Kras 51.
Slovinci 61, 62.
Slovinsko 62, 66, 79, 80,
81, 82; slovinský kmen
5.
Smederevo 80, 82.
Smokovec 50.
Smolensk 20, 30.
Smolinec v Čsl. 57.
Smrčiny 38.
Sněžka 42, 55.
Soběslav 37.
Socialisace půdy rus. 24.
Soča 62, 63, 65.
Sofia 74, 75, 77; pánev So-
fij. 75, 76, 81, 82.
Solivar 48, 51, 57.
Soluň 73, 82.
Sora 65.
Sosnowice 52.
Spišská Magura 50; Spiš.
Nová Ves 57.
Split 65, 67, 82, 83.
Spoj. státy americké 23.
Spras 13, 51, 52, 53, 63,
75.
Spreča 69.
Spréva 41.
Srážky vodní na Balk. pol.
77; v Čsl. 54; v Rus. 18.
Srbochorvaté 61; srbo-
chorv. kmen 5.
Srbsko 68, 71, 72, 73, 78,
79, 80, 81, 82; říše Sr-
bů, Chorv. a Slovinců
(SHS) 71, 78.
Srédna gora 75.
Srém 72.
Srěna gora 75.
Stalingrad viz Caricyn.
Stanislawów 52.
Stará Ďala 54, 55.
Stará planina 74.
Stará Zagora 82.
Staré Město 43, 57.
Staré Srbsko 79.
Step 13, 21, 75; step solná
21.
Stěnava 43.
Stoh 48.
Stolac 71.
Stolica 51.
Strakonice 37.
Strážov 49.
Stražisté 34.
Strečno 49.

Strěma 75.
Struma 61, 73, 75, 76.
Strumica 73, 79.
Stryj 15, 48, 52.
Střední Balkán 74.
Středočes. pánev uhel. 38.
Středočeská vrchovina
břidličná 37.
— žulová 36.
Středoruská pánev 30.
— plošina 9, 15, 16.
— povýšenina 9.
Stříbro v Čsl. 39, 57;
v Rusku 27.
Stříbro 57.
Studničná 42.
Subotica 64, 82.
Sudety 40, 41, 43, 46, 54,
59.
Suhák 21.
Suchona 14, 15.
Sůl v Čsl. 48, 51, 57; v Ju-
gosl. 69, 81; v Pol. 47,
57; v Rus. 27.
Súlovské skály 49.
Sušak 83.
Sušice 36.
Svatoňovice 43.
Sv. Juraj 67.
Sverdlovsk (Jekaterin-
burg) 20, 30.
Svidovec 48.
Svilaja planina 67.
Svir 16.
Sviradov 45.
Svištov 83.
Svitavy 34.
Svratka 33, 34.

Š.

Šadvinsk 30.
Šar planina 72, 73, 78.
Šaratica 46.
Šeksna 15.
Šibenik 67, 82, 83; záliv
Šiben. 65.
Šipka 74.
Široko, vítr, 77.
Škocijanské jeskyně 65.
Šluknov, výběžek 41, 57.
Špindlerův Mlýn 42.
Šternberk 44.
Štěchovice 36.
Štiavnica 51; Štiavnicko
57; hory Štiavnické 51.
Štip 73.
Štramberk 46.

Štrba 50; Štrb. pleso 50.
Štubňan. Teplice 49.
Šturm 50.
Šumadia 72.
Šumava 34, 35, 36, 54, 57.
Šumperk 44.
Švestky v Jugosl. 79.

T.

Tabák v Bulh. a Jugosl.
71, 79.
Tábor 36, 38; T. hora 41.
Taganrog 31.
Tachov 36.
Tara 70.
Tarnopol 52.
Tarnov 47.
Tatran. Lomnice 50.
Tatry viz Vys., Niz. T.
Taurské pohorí 8.
Telečka 63.
Telposiz 11.
Tepelské hory 38.
Teplice 39, 58; T. na Mo-
ravě 44.
Teplické stěny 43.
Teploty ruské 16.
Terstský záliv 65.
Tetovo 73; Tetovská pá-
nev 72, 73.
Textil. průmysl v Čsl. 59;
v Jugosl. 82; v Pol. 59.
Těšín 47.
Thrácko-makedon. sousta-
va hor. 72, 73, 74, 75,
76.
Tima 12.
Timanské pahorky 12, 14.
Timok 74, 75.
Tirново 76.
Tisa 48, 64, 83; Tiská ní-
žina 56.
Tisovec 51, 57.
Tišvinský kanál 15.
Tok 38.
Tolmín 63; Tolmín. kotl.
63; Tolmínka 63.
Tomašov 57.
Toplica 73.
Topolnica 75.
Torna 51.
Toruň 53.
Trajanova vrata 75.
Travoplní hospodař. rus-
ké 23.
Trbovlje 81.
Třebíč 70.

Trebinje 70, 71.
 Treskavica 69.
 Trešanica 70.
 Trenčan. Teplice 49.
 Trifail, Trbovlje 62.
 Triglav 62.
 Trnovo 79, 81; Trnovská plan. 65.
 Troglav 67.
 Troick 30.
 Trojpolní hospodař. ruské 22, 23.
 Trosky 41.
 Tršice 56.
 Trutnov 42.
 Třeбенice 39.
 Třebíč 34.
 Třeboň 37; Třeboň. pánev 34, 37.
 Třebovské vrchy 34.
 Trémšín 38.
 Třinec 47.
 Třístoličník 35.
 Tuha v Čsl. 36, 43, 57; v Rusku 26.
 Tula 12, 15, 19, 20, 30.
 Tulovsko polje 75.
 Tundra 11, 12, 19, 20, 22.
 Tundža 75, 76.
 Turčanská kotlina 49, 51; Turč. Sv. Martin 49.
 Turkestan 30.
 Turnov 40, 41, 54.
 Tustanovice 58.
 Tuzla 69; uhel. obvod 81.
 Tver 14, 15.
 Tverca 15, 17.
 Tyličské sedlo 47.
 Týnec n. Lab. 34.

U.

Učej 62.
 Učka gora 65.
 Ufa 11, 20, 30.
 Uh 48.
 Uherská brána 52.
 Uher. Hradiště 46.
 Uhlava 38.
 Uhlí v Čsl. 38, 39, 40, 43, 44—46, 49, 56, 57; v Jugosl. 62, 69, 81; v Pol. 47, 52, 53; v Rus. 26.
 Ukrajina 13, 21, 25, 26, 27, 29; Ukrajinci 8; ukraj. hřbet 10.
 Uljanov viz Simbirsk.
 Umptek 11.

Una 66.
 Unac 66.
 Úpa 42.
 Ural, horstvo 5, 7, 8, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 26, 27, 29; řeka 16, 25.
 Uralsk 16; uralský revír 26.
 Uskocké poh. 63.
 Úslava 38.
 Ust-Zyima 19.
 Ústí n. Lab. 39, 54, 58, 60.
 Ústě 39; Ústěcko 56.
 Útesové pásmo karpat. 48.
 Uvac 72.
 Uvali 10.
 Území slovanské 5.
 — jižních Slovanů 61, 80.
 — vých. Slovanů 7.
 Užhorod 48.
 Užice 79, 82.
 Užok 48.

V.

Váh 45, 48, 49, 50.
 Vajgač 11, 12, 19.
 Vakarel 75.
 Vakuf Hor. a Dol. 68.
 Valaš. Meziříčí 46.
 Valdaj. vrchovina 9, 10, 13, 15.
 Valdsaské sedlo 36, 38.
 Valjevo 81.
 Varangerský fjord 7.
 Vardar 61, 73, 79.
 Vareš 81, 82; Vareš. Středohoří 68.
 Variský oblouk horský 34, 38, 41.
 Varna 74, 83; Varnen. li-man 74.
 Varnsdorf 41.
 Varšava 30, 53, 54, 60.
 Varta 52, 53.
 Vejprty 39.
 Velebit 66.
 Velenická skleslina 37.
 Velká Fatra 49, 50.
 Velká Javořina 45.
 Velká Kapela 66.
 Velká Kikinda 64.
 Veliká Morava 80.
 Velká Rus 18, Velkorusové 8.
 Velký Bečkerek 64.
 Velký Choč 49.
 Velký Jastrebac 73.

Velký Šišák 42.
 Velký Tribec 49.
 Velušič 81.
 Verecký průsmyk 48.
 Vernársko-hnílečké hory 51.
 Veršac 64.
 Vetrné hole 49.
 Vezorské pohoří 51.
 Vidin 83.
 Vihorlat 48.
 Vilhošť 40.
 Vilno 30, 53, 60.
 Vinice v Bulh. a Jugosl. 80; v Čsl. 40, 51, 56.
 Vinodol 66.
 Vipav. údolí 65.
 Virpazar 71, 82.
 Visla 15, 33, 47, 52, 53, 60.
 Visoko 68.
 Višnij-Voločocký kanál 15.
 Vítkovice 44, 59.
 Vitoša 76, 78.
 Vizovské hory 45, 46.
 Vjatka 15, 30.
 Vladikavkaz 30.
 Vlára 45; Vlár. průsm. 45.
 Vlašim 37.
 Vlaška 81.
 Vltava 34, 35, 36, 37, 38, 40, 60.
 Vnitročeská plošina 36.
 Vodní cesty a dopr. v Čsl. 60; v Pol. 60; v Rusku 30, 31.
 Vogulský Ural 11, 12.
 Vojvodina 63, 79, 80.
 Volha 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 26, 31.
 Volné hospodař. ruské 22.
 Voločisk 31.
 Vologda 20, 30.
 Voloky 8, 15.
 Volujak 69.
 Volyňsko 10, 52.
 Voroněž 17, 21, 25.
 Vratnica 68.
 Vrbas 68.
 Vrgorac 67.
 Vrhníka 66.
 Vrchlabí 42.
 Vrchmezí 43.
 Vsatské hory 46.
 Vyčegda 12, 14, 15.
 Vyhně 51.
 Východní Slované 5, 7.
 Východoevr. nížina 7.

Východorumel. pánev 75.
 Východosibiř. revír uhelný 26.
 Východosrbské poh. 74.
 Vyskeř 41.
 Vys. Tatry 49, 50, 55.

W.

Wieliczka 47, 57.
 Wloclawek 53.

Z.

Zagorje 62, 81.
 Zagrebačka gora 63.
 Záhřeb 63, 77, 82.
 Zaječar 81.
 Zakopaně 50.
 Západní Slované 5, 33, 48, 55.
 Západoruský hřbet 10.
 Zápososibiř. nížina 11.
 — revír uhelný 26.
 Zbruč 15.
 Zdice 37, 38.
 Zelenika 82, 83.
 Zelinářství v Bulh. 80.
 Zemědělství na Balk. pol. 79; v Bulh. 75, 76; v Čsl. 44, 55; v Jugosl.

62, 64, 65, 67, 72, 79;
 v Pol. 56; v Rus. 22, 23.
 Zeměděl. výroba v Čsl. 50, 58; v Jugosl. 64, 81;
 v Rusku 24.
 Zenica 68, 81, 82; Zenic.-sarajev. revír 81.
 Zenta 64.
 Zeta 70.
 Zinek v Polsku 52, 57.
 „Zlatá stezka“ 36.
 Zlatibor 72.
 Zlatnica 75.
 „Zlatý prut země České“ 40.
 Zlato v Rusku 27.
 Zlatoust 11.
 Zlotá Lipa 15.
 Znojmo 34, 55, 56, 58.
 Zobor 49.
 Zombor 64.
 Zrmanja 67.
 Zujevina 70.
 Zvičina 42.
 Zvolen 51.

Ž.

Žaclěf 43; Žaclěf.-svatov. revír 57.
 Žákova hora 34.

Žaltmanské hory 43.
 Žatec 39, 56.
 Ždanský les 45.
 Žďár 34; Žďár. vrchy 34;
 Žďár. sedlo 50.
 Žďárové hospodař. rus. 22.
 Žegulská vrchov. 9, 16.
 Železná Hůrka 39.
 Železná Ruda 36; Železno-ruď. sedlo 36.
 Železná hory 34.
 Železný Brod 42.
 Želez. rudy v Čsl. 38, 44, 51, 57; v Jugosl. 81; v Pol. 52, 57; v Rus. 26.
 Železářství v Čsl. 44, 47, 57, 59; v Jugoslavii 82; v Pol. 59.
 Železnice v Čsl. 59; v Jugosl. a Bulh. 82; v Pol. 60; v Rus. 30.
 Žepče 67.
 Žernoseky 56.
 Žiar 49.
 Žilina 49.
 Žitný ostr. (Velký) 52.
 Žitomir 12, 21.
 Žitva 49.
 Žmerinka 30.
 Žulová vrchovina středoev. česká 36.
 Żywiec 47.

REJSTRÍK K PŘEHLEDU FILOSOFIE.

A		E
Abramowski 268	Büchner 271	Eckblatt 242
Aksakov J. 247	Bulgakov 283	Empiriokriticismus 287,
Aksakov K. 247	Byron 211	263, 271, 275
Alekšejev-Askoldov 277	C	Empiriomonismus 274
D'Alembert 226	Campanella 222	Ethicismus 213, 221, 222,
Alsted 223	Cieszkowski 235, 240	255
Amerling 233	Comte 238, 251, 254, 256,	
Anton 215	262, 264, 271, 272, 273,	F
Arago 238	287	Fajfr 252
Aristoteles 224, 225, 259,	Č	Falckenberg 210
260, 266	Čaadajev 243, 281	Fechner 233, 250, 260,
Arnold 260	Čada 252	264, 286
Astafjev 282	Čapek K. 257	Feuerbach 235, 236, 243,
Aškerc 258	Čech Sv. 213	248, 269, 270, 271, 273,
Avenarius 263, 275, 287	Černocký 254	285
Avsenev 242	Černov 275	Fichte 233, 240, 242, 246
B	Černyševskij 218, 261,	Filippov 273
Baader 233	269, 279	Fischer J. 257
Babák 253	Čičerin 242	Fischer J. L. 257
Bacon Verulamský 222	Čupr 232, 248	Fleischner 252
Bakunin 218, 244-245, 271	D	Florenskij 283
Balicki 264	Danilevskij 247	Florovskij 289
Balzac 223	Darwin 236, 247, 286	Forster 252
Basariček 260	Dastich 248, 260	Foustka 257
Bechtěrev 271	Daszyńska-Golińska 264	Frank 283, 289
Beneš Ed. 256	Dawid 263	Fysiokracie 233
Bentham 269	Davydov 242	
Berdjajev 283, 274	Dębicki 266	G
Bergson 210, 233, 253,	Deborin 275	Gabryl 266
268, 282, 283	Delbos 210	Gaj 231, 258
Berman 283	Dewey 257, 275	Galič 242
Bělinskij 243-244	Diderot 228	Gandhi 279
Bělyj 283	Dobroljubov 261, 270	Garbowski 263
Bláha 257	Dobrovský 212, 216, 228	Garfenstein-Garski 268
Blavatská 216	Dostojevskij 214, 215, 216,	Gawecki 268
Bleszyński 268	217, 218, 273, 279, 281,	Georgov 262
Bogdanov 274, 284, 287	287	Gogockij 242
Bolzano 229, 230, 279	Driesch 253	Goldberg 267
Bossuet 260	Drtina 256	Golubinskij 279
Boutroux 256	Durdík J. 248, 260, 290	Goluchowski 240
Brentano 255, 266	Durkheim 256	Gončarov 214
Bruno G. 261	Dvorniković 260	Gorkij 274
Březina Ot. 217, 254, 287	Dzieduszycki 265-266	Gosczyński 242
Brzozowski 268		Grabski 264
Buckle 260		

Grot 282
Gumpłowicz 263
Gundulić 224

H

Häckel 263
Hanus 234
Harassek 290
Hartmann 250
Havlíček K. 213, 216, 230,
232, 241
Hegel 233, 234, 235, 236,
240, 241, 242, 243, 244,
245, 248, 250, 285
Heinrich 263, 268
Heitzmann 269
Helmholtz 248, 260
Helvetins 228
Hemrequin 214
Herbart 232, 234, 248,
249, 252, 285
Herder 215, 228, 230, 235,
255, 285
Herzen 243, 244, 269
Herzyng 264
Hodža 257
Hoëne-Wronski 237, 238
Höfding 267
Holbach 228
Hoppe 254
Hostinský Ot. 250
Hostinský P. Z. 235
Humanitní filosofie 230-
232
Hume 226, 260
Hurban 235
Hus 222, 285
Husserl 283
Hyna 230
Hypermetafysika 261

CH

Chalupný 212, 213, 257
Chelčický 222, 277, 278
Chlup 252
Chmielowski 262-263
Chomajkov 246-248

I

Idealismus 253 a n., 260,
264 a n., 274, 275, 280,
282
Ilyrismus 231, 268, 280
Individualismus 212, 217,
265, 272

Intuice 217, 265-266,
268, 272, 282, 283, 287
Intuicionismus 282
Irracionalismus 287, 288

J

Jacobi 236, 246, 253
Jakovenko 209, 283, 289
James 261
Z Janova Matěj 221
Jevons 276
Jirásek Al. 213
Jodl 251, 276
Joteyko 263
Jungmann 230
Jurić 259
Jurkěvič D. 279, 287
Jurkěvič P. 274
Juzov 215

K

Kadeřávek 254
Kádner 252, 291
Kachník 254
Kallab 254
Kamarýt 257
Kameněv 274
Kant 231, 237, 238, 242,
253, 256, 260, 267, 271,
275, 276, 277, 279, 282
Kapras 250
Karavelov 261
Kařejev 273
Karinskij 218, 276
Kaszewski 265
Katkov 279
Kirějewskij 245-246
Klácel 235, 285
Klíma 257
Kodisowa 263
Kochanowski 223
Kollár 213, 217, 230, 237,
238, 285
Kollataj 226
Kolubovskij 289
Komenský 213, 216,
222-223, 234, 281,
285
Konečný M. 222
Koperník 234
Korkowicz 268
Korkunov 273
Kovalevskij 273
Kovář 215
Kovčiča 259
Kozák 257

Kozlov 282
Kozłowski 218, 263, 267,
288
Krakovský Matouš 223
Král 252
Kramář Ol. 217, 250, 286
Krašínski 217, 240
Kratochvil 254
Kraus 233
Krauz 264
Krejčí Fr. 218, 251-252,
253, 254, 290
Krejčí F. W. 252
Krecar 290
Kremer 241
Kriticismus 256, 267, 275-
276, 288
Królikowski 242
Krupiński 262
Krzesiński 268
Krzywicki 264
Kudrjavcev-Platonov 279
Kulczycki 264
Kunte 252
Kuzmány 213, 231
Kvačala 257
Květ 234

L

Lagrange 238
Lamanskij 234
Lametrie 228
Lampe 259
Lange A. 264, 267
Lao Tse 277
Lapšin 276
Lavička 290
Lavrov 216, 271-272,
274
Leibniz 216, 217, 226,
229, 238, 265
Lenin 218, 275
Leontěv 279
Lessing 249, 269
Leśniewski 267
Leszczyński 226
Lewkowicz 267
Lěsewič 275
Liebelt 241
Limanowski 263-264
Lindner 249
Linhart 257
Littré 273
Lomonosov 227
Lopatín 282
Loskot 252
Losskij 282, 287

Lotze 250, 264, 286
Lukasiewicz 267
Lunačarskij 273, 274, 287
Lutosławski 217, 265, 267,
287, 290
Lvovská škola 267

M

Macek 253
Mahnić 259
Mahrburg 263
Mach Ern. 217, 218, 263,
274, 275, 287
Mácha K. H. 213, 214
Maistre 240
Majewski 264
Majkov 271
Makovička 252
Malý 254
Mánes 213
Marek 230
Mareš 218, 253, 265
Marković Fr. 260
Marković Svet. 261
Martov 274
Marulić 224
Marycki 224
Marx 245, 256, 264, 270,
271, 272, 274, 285
Masaryk 209, 211, 213,
215, 217, 218, 219, 228,
243, 254-256, 258, 267,
288, 289
Materialismus 262, 269,
270, 274, 275, 286
Maussonius 267
Meinong 259, 282
Meissner Alfr. 216, 235
Merežkovskij 283, 287
Messianisté 219, 237 a n.
265, 285
Metafysika 216, 236, 250,
251, 253, 256, 261, 264,
267, 272, 273, 275, 282,
286, 287, 288
Metallmann 269
Mickiewicz 217, 239, 265
Michelet 240
Michajlovskij N 272-273
Michajlovskij St. 261-262
Michalski 266, 268
Mikeš 289
Miklošić 258
Miljutin 271
Mill J. St. 249, 251, 252,
260, 269, 276, 286, 287
Miloslavskij 273

Modráček 253
Modrzewski 224
Monopluralismus 261
Montaigne 210
Montesquieu 228
Morawski 263, 266
Müller-Freienfels 210
Muromcev 273
Mysłakowski 268
Mystický racionalismus
227, 280
Mysticismus 221, 228, 287

N

Narbutt 226
Národní filosofie 209 a n.
Nedeljković 258
Nejedlý 253
Neruda 213
Nietzsche 240, 254, 268,
283, 287
Nihilismus 215, 269, 270,
286
Nikanor 279, 287
Norwid 242
Novoscholastická filosofie
254, 259, 265, 287
Novokantovci 267

O

Objektivní psychologie
271
Ochorowicz 262
Oken 242
Orzechowski 224
Ostrorog 224
Osuský 257

P

Pajk 218, 258
Palacký 213, 231
Pansofie 216, 223, 235
Pascal 213, 281
Paulsen 256
Pawlicki 266
Pavlov J. 271
Pavlov M. 244
Pechnik 266
Pelikán 254, 290
Pertold 252
Petrić (Patricius) 225
Petronijević 217, 218, 261,
279, 287
Pisarev 217, 218, 261, 270,
272

Platon 270, 279
Plechánov 274, 275
Pluralismus 217
Poděnoscev 279
Poincaré 210
Pomponatius 228
Poniatowski St. 226
Popović 261, 290
Posedel 260
Positivismus 226, 232,
248 a n., 258 a n., 269
Pospíšil 254
Potkański 269
Potocki 264
Pragmatismus 219, 257,
268, 275, 283, 288
Prešern 214
Procházka 250, 290
Przybyszewski 214, 268,
287
Purkyně 216, 217, 218,
233

R

Raciborski 267
Racionalismus 213, 222,
229
Radišček 227
Rádl 218, 257, 290
Radlov 217, 222, 245, 289
Radziszewski 266
Rickert 271
Rieger 213
Riehl Al. 258
Realismus 210, 217, 254
Redkin 242
Rehmke 262, 268
Reinke 253
Rej 224
Renan 248, 266
Renouvier 254
Roberty de 273
Rolland Romain 279
Rousseau 228, 277
Roztohar 259
Rozwadowski 268
Rubczyński 267

S

Saint Simon 238
Samarin 246, 247
Sěčenov 270
Sergějevič 273
Schauer 218
Schelling 232, 233, 234,
235, 240, 243, 245, 246,
277, 280, 281, 285

Schopenhauer 236, 244,
246, 258, 277, 286
Schützner 257
Skalák 253
Skovoroda 227
Skórski 267
Slavjanofilové 218, 219,
245 a n., 272, 278, 285,
287
Slovanská filosofie 216 a n.
Slovanské myšlení 215 a n.
Smetana A. 217, 219, 232,
235, 240, 247, 264, 285
Smetana B. 213
Smirnov 273
Sniadecki 226
Soběstjanskij 215
Solov'jev 215, 216, 217,
218, 219, 279-281, 287
Sołtykowicz 226
Souček 252
Sorokin 271
Spengler 247
Spencer 249, 251, 260,
261, 263, 271, 272, 276
Speranskij 228
Stay 225
Stankěvič 243
Staszić 226
Stehlík 252
Stefanovska 263
Steinhauser 290
Stěklův 274
Steppun 283
Stirner 245, 270, 286
Strachov 242
Straszewski 218, 264, 290
Stritar 258
Struve H. 217, 218, 264,
286
Supiński 262
Suvorov 274
Szujski 266

Š (Š)

Šafařík 213
Šalda 254, 288
Seracký 252

Šestov 283, 287
Škrach 210, 257
Špet 283
Štefánek 257
Štítný 221
Štorch 234
Štúr 234
Świętochowski 262

T

Tagancev 273
Taine 236, 287
Tatarkiewicz 267
Teuchmüller 265
Tkačev 274
Tolstoj 214, 217, 218, 222,
269, 273, 277 a n., 280,
281, 286
Tomáš Akvinský 259
Torau-Bayle 210
Towiański 239, 265
Trętownski 241
Trnka 257
Trockij 274
Troickij 273
Trubeckoj Eug. 282
Trubeckoj S. 282
Twardowski 266-267
Tvrdý 257
Tyrš 212, 236, 286
Tyszyński 226

U

Überweg 289, 290
Uhlíř 252
Úlehla 252
Unold 251

V (W)

Wais 266
Ward 275
Wartenberg 267
Wasserberg 268
Veber 259
Weingart 228

Velenovský 254
Velinský 252
Vellanskij 242
Weryho 264
Whitehead 268
Windelband 256, 271
Wiśniewski 226
Vitalismus 253, 283
Witelo 223
Vodák 252
Wolf 226, 227, 285
Voltaire 228, 230
Voluntarismus 275
Woroniecki 266
Vorovka 218, 275-276,
288
Vraz 258
Vrchlický 213, 214
Vuković 260
Wundt 210, 250, 259, 263,
286
Wyczółkowska 263
Vydra 228
Vychodil 254
Wykliff 222
Vyrubov 273
Vyšeslavcev 283

Z

Zába 250, 290
Zahradník 229
Západníci 232, 242 a n.
Zawiszski 269
Zeller 256, 267
Zieleńczyk 268
Zieleniewski 269
Zich 252
Zimmermann 236, 260
Zlámal 252
Ze Znojma Stanislav 222
Znaniecki Felix 268
Znaniecki Florjan 268
Zoch 235

Ž

Žmavc 259, 291

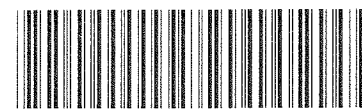
O B S A H

	Strana
FRANTIŠEK ŠTŮLA: ZEMĚPISNÝ OBRAZ SLOVANSKÉHO SVĚTA - - -	5—89
I. Území Slovanů východních - - - - -	7
Hranice a povaha území - - - - -	7
Povrch a jeho hospodářský význam. — Přírodní poměry - - - - -	9
Vodstvo - - - - -	13
Podnebí - - - - -	17
Kulturní oblasti východoevropské - - - - -	19
Hospodářské poměry - - - - -	22
II. Území Slovanů západních - - - - -	33
Přírodní poměry. — Povrch a jeho kulturní význam - - - - -	33
Podnebí - - - - -	53
Hospodářské poměry - - - - -	55
III. Území Slovanů jižních - - - - -	61
Přírodní poměry. — Povrch a jeho kulturní význam - - - - -	61
Podnebí - - - - -	76
Rostlinstvo a zvířena - - - - -	77
Hospodářské poměry - - - - -	78
Bibliografie - - - - -	85
ANTONÍN BOHÁČ: STATISTIKA SLOVANSTVA - - - - -	91—148
I. Početnost slovanských národů - - - - -	95
1. Slované východní - - - - -	95
2. Slované severozápadní. Poláci - - - - -	107
3. Lužičtí Srbové - - - - -	113
4. Čechoslováci - - - - -	113
5. Jihoslováné (Srbochorvaté a Slovinci) - - - - -	117
6. Bulhaři - - - - -	120
II. Hustota obyvatelstva v zemích slovanských - - - - -	123
III. Agglomerace obyvatelstva - - - - -	125
IV. Přirozený vzrůst Slovanů - - - - -	127
V. Stěhování slovanských národů - - - - -	131
VI. Věk, rodinný stav a poměr pohlaví - - - - -	133
VII. Náboženství - - - - -	135
VIII. Vzdělanost - - - - -	141
IX. Povolání obyvatelstva a jeho poměry sociální - - - - -	143
Bibliografie - - - - -	145
KAREL KADLEC: ÚSTAVNÍ ZŘÍZENÍ SLOVANŮ V DOBĚ PŘÍTOMNÉ	149 — 206
I. Úvod - - - - -	151
II. Bulharsko - - - - -	153

III. <i>Království Srbů, Chorvatů a Slovinců</i> - - - - -	161
IV. <i>Republiky Polská a Československá</i> - - - - -	175
a) Polsko - - - - -	175
b) Republika Československá - - - - -	186
V. <i>Sovětské Rusko</i> - - - - -	197
Bibliografie - - - - -	205
JOSEF TVRDÝ: FILOSOFIE U SLOVANŮ - - - - -	207—291
I. <i>Obecná povaha slovanské filosofie</i> - - - - -	209
II. <i>Nástin vývoje slovanského myšlení filosofického</i> - - - - -	221
1. Československá reformační filosofie - - - - -	221
2. Polská renaissanční filosofie - - - - -	223
3. Dalmatská filosofie chorvatská - - - - -	224
4. Polská osvícenská filosofie - - - - -	226
5. Ruská filosofie osvícenská - - - - -	227
6. Československá obrozená filosofie - - - - -	228
7. Mesianská filosofie polská - - - - -	237
8. Ruský rozpor mezi západníky a slavjanofily - - - - -	242
9. Český pozitivism a realism i směry protivné - - - - -	248
10. Moderní filosofie jihoslovanská - - - - -	258
11. Moderní filosofie polská - - - - -	262
12. Moderní ruská filosofie - - - - -	269
III. <i>Celkový přehled</i> - - - - -	285
Literatura - - - - -	289
Redakční poznámka - - - - -	292
Rejstřík k zeměpisnému obrazu - - - - -	293
Rejstřík k přehledu filosofie - - - - -	305

REVIZ

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 S 0 1 1 0 1